

ULUSLARARASI GÖÇ VE MÜLTECİLİK

Editörler:

Burak BAŞKAN
Mehmet Emirhan KULA



ULUSLARARASI GÖÇ VE MÜLTECİLİK

Editörler:

Burak BAŞKAN
Mehmet Emirhan KULA

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayınlayıcısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Uluslararası Göç ve Mültecilik

Editörler: Burak Başkan, Mehmet Emirhan Kula

Kapak ve Sayfa Düzeni: Buse Dilara Dirim

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

2022 Şubat, Ankara

ISBN No: 978-625-7424-27-1

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

Baskı:

Tarcan Matbaacılık Yayın. San.

Sertifika No: 47663

İvedik Köy Mah. İvedik Cad.

No: 417/A Yenimahalle/Ankara

Tel: 0(312) 384 34 35

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

ULUSLARARASI GÖÇ
VE
MÜLTECİLİK



2019-1-TR01-KA202-076861
DEVELOPMENT OF A NEW LIFE EXPECTANCY AND INTEREST
INVENTORY FOR REFUGEES:
A MULTI-CULTURAL AND MULTIDIMENSIONAL PERSPECTIVE

-invented life-

Projenin Amacı: Proje, dil, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin, herhangi bir sebeple öz yurdunu terk etmek zorunda kalmış insanların, sığındıkları ülkelerde başka amaçlar için geliştirilmiş adaptasyon uygulamaları ile sosyal ve mesleki hayata uyum sağlama-larının mümkün olamayacağından hareketle; çok kültürlü ve çok boyutlu bir yeni yaşam beklenti ve ilgi envanteri geliştirmek.

Projenin Fikri Çıktıları:

- Yeni Yaşam Beklenti ve İlgi Envanteri (*Invented Life Inventory*)
- Mesleki Olmayan Eğitim Modülü (*Non-Vocational Education Module*)
- Hayal ediyorum. Arzu Ediyorum: Kısa Belgesel (*I Dream. I Desire: A Short Documentary*)

Projenin Süresi ve Bütçesi: 36 Ay / 240,049 Avro.

Proje Ortakları:

Erzurum Teknik Üniversitesi, Türkiye (Koordinatör)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi, Türkiye
Erzurum Bilim ve Sanat Derneği, Türkiye
Associazione Popoli Insieme, İtalya
Fundacion Red Íncola, İspanya
University of Macedonia, Yunanistan
The Academy of Business and Health Sciences, Polonya

Yasal Beyan/Legal Statement:

TR: "Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Komisyonu tarafından desteklenmektedir. Ancak burada yer alan görüşlerden Avrupa Komisyonu ve Türkiye Ulusal Ajansı sorumlu tutulamaz."

EN: "Funded by the Erasmus+ Program of the European Union. However, European Commission and Turkish National Agency cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein."

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	11
BİR ULUSLARARASI SİYASET MESELESİ OLARAK ZORUNLU GÖÇ VE MÜLTECİLİK.....	15
Yılmaz KAPLAN	
GÜVENLİĞİN İKİ YÜZÜ: ULUS-DEVLET VE MÜLTECİLER	31
Hilal ZORBA BAYRAKTAR	
ULUSLARARASI HUKUKİ BOYUTLARIYLA GERİ GÖNDERMEME (<i>NON-REFOULEMENT</i>) İLKESİ	45
Selman ÖZDAN	
BİR EKONOMİ MESELESİ OLARAK ZORUNLU GÖÇ.....	67
Peyman UYSAL Fırat YILMAZ	
BİR KAMU POLİTİKASI MESELESİ OLARAK ZORUNLU GÖÇ VE MÜLTECİLİK	91
Kürşad Emrah YILDIRIM	
İNSAN KAYNAKLARI PERSPEKTİFİNDEN ZORUNLU GÖÇ VE MÜLTECİLİK.....	101
Mehmet Emirhan KULA	
ZORUNLU GÖÇ, TOPLUMSAL CİNSİYET VE MÜLTECİ KADINLAR.....	115
Burak BAŞKAN	
KÜLTÜRLEŞME BAĞLAMINDA ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRKLERİN GEÇİŞ DÖNEMİ UYGULAMALARI	135
Nihangül DAŞTAN	
MÜLTECİLİĞE TUTULMAK: FENOMENOLOJİK BİR DÜŞÜNÜM.....	165
Mehmet Fatih GÜLOĞLU	

ZORUNLU GÖÇ VE SİYASAL İLETİŞİM	195
Nermin AYDEMİR	
ZORUNLU GÖÇ VE TÜRKİYE’DE MÜLTECİ ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ	213
Sevim KARAOĞLU	
İpek ÖZBAY	
YEREL YÖNETİMLERİN GEÇİCİ KORUMA STATÜSÜNDEKİ SURİYELİLERİN UYUM SÜRECİNDEKİ ROLÜ VE SINIRLILIKLAR	227
Çağrı GÜÇLÜTEN	
BİR SAĞLIK YÖNETİMİ MESELESİ OLARAK ZORUNLU GÖÇ VE MÜLTECİLİK	243
Nagehan ÖNER	

Bu çalışma,

*17 Mart 2015 tarihinde aramızdan ayrılan **Emine BAŞKAN***

ve

*11 Aralık 2020 tarihinde aramızdan ayrılan **Mesut BAŞKAN'a***

ithaf edilmiştir.

SUNUŞ

Göç, yeryüzünde hep daha iyi şartları aramış olan insanoğlunun tarihindeki en önemli olgulardan biridir. Büyük çaplı ve kitlesel göçler pek çok coğrafyanın adeta kaderini değiştirmiş, öteki ile karşılaşan insanoğlu her bir farklı kültürden yeni şeyler öğrenmiştir. İnsanlığın bugün ulaştığı seviyenin, yeryüzünün bambaşka coğrafyalarına dağılmış farklı medeniyetlerin birikimlerinin kümülatif etkisinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Bu kümülatif etkinin ortaya çıkması ise farklı medeniyetlerin birbirleriyle etkileşime girmesiyle mümkün olmuştur.

Milattan sonra 350 ile 800 yılları arasında gerçekleşen ve adeta insanlık tarihinin kaderini değiştiren Kavimler Göçü, coğrafi keşifler neticesinde Avrupa'dan Yeni Dünya'ya yapılan göç hareketleri, köle ticareti sebebiyle Afrika'dan diğer kıtalara yapılan gönüllü olmayan göç hareketleri, 1880 yılından itibaren 15 milyon İtalyan'ın yer değiştirmesiyle sonuçlanan ve bugünkü İtalyan diasporasının oluşmasına neden olan göç hareketleri, 1910 ile 1970 yılları arasında 6 milyon Afro-Amerikan'ın ABD'nin Kuzey ve Batı şehirlerine doğru yaptığı Büyük Göç (*The Great Migration*) ve 1947'de Britanya Hindistanı'nın bölünmesiyle ortaya çıkan yeni devletler arasındaki büyük çaplı yer değiştirme hareketleri insanlık tarihinin önemli kitlesel göçlerinden bazılarıdır.

Günümüz dünyası, kariyer ve eğitim gibi hedefler için kişisel tercihe bağlı olarak göç edenlerin yanında hayatta kalabilme amacıyla göç etmek zorunda kalan milyonlarca insana da tanıklık etmektedir. Savaş, iç savaş, soykırım, ağır insan hakları ihlalleri, yoksulluk ve kıtlık gibi insan ya da doğa kaynaklı felaketler neticesinde ortaya çıkan zorunlu göç; son on yılda gerek dünyanın gerekse Türkiye'nin en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir. Balkanlarda Müslüman Türk nüfusa yönelik asimilasyon politikaları, 1978 Afganistan Savaşı, 1979 İran Devrimi, 1988 Halepçe Katliamı, 1990-91 Körfez Savaşı, 2003 Irak Savaşı, 2011 Suriye İç Savaşı, 2010'larda Suriye ve Irak'ta şiddetlenen IŞİD terörü ve son olarak 2021'de Taliban'ın Afganistan'daki egemenliği gibi pek çok gelişme, Türkiye'yi zorunlu göç ve mültecilik konusunun en canlı olduğu coğrafyalardan biri haline getirmiştir.

Bugün için göçün ve özellikle de zorunlu göçün iyi bir şekilde yönetilmesi, gerek göç edenler için gerekse göç edilen ülkenin vatandaşları için oldukça önemlidir. Bu noktadan hareketle, zorunlu göç ve mültecilik konusunda akademik dünyanın önemli sorumluluklarının olduğu söylenebilir. Akademik

dünya içinde ise hiç şüphesiz ki sosyal ve beşeri bilimlerle ilgilenen akademisyenlere özel bir görev düşmektedir. Bu sorumluluk bilinciyle zorunlu göç ve mültecilik konusuna akademik bir katkı sağlama amacıyla yola çıkan bu kitap çalışmasının, birbirinden değerli akademisyenlerin katkılarıyla tamamlanması ve göç literatürüne önemli bir katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Bu kitap çalışmasında sosyal ve beşeri bilimlerin farklı disiplinlerinin katkılarını bir araya getirebilmek adına on üç farklı alt başlığa yer verilmiştir. Bu alt başlıklarla zorunlu göç ve mültecilik meselesinin küreselden yerele, karar alma süreçlerinden toplumsal ve bireysel sonuçlara kadar birbirinden farklı boyutlarıyla ele alınabilmesi hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, hukuk, kamu yönetimi, iktisat, yönetim ve organizasyon, sosyoloji, toplumsal cinsiyet çalışmaları, kültürel çalışmalar, iletişim bilimleri ve eğitim bilimleri gibi pek çok disiplin bu kitabın şekillenmesinde yapıtaşları olmuştur.

Bu çerçevede Yılmaz Kaplan, zorunlu göç olgusunu uluslararası ilişkiler disiplininin penceresinden ele aldığı *“Bir Uluslararası Siyaset Meselesi Olarak Zorunlu Göç ve Mültecilik”* başlıklı çalışmasıyla zorunlu göçü imparatorluklardan ulus-devletlere uzanan tarihsel süreç içerisinde incelemiş ve bu inceleme sırasında göçün ulus-devletlerce realist bir çerçevede ele alınışına odaklanmıştır.

Hilal Zorba Bayraktar, *“Güvenliğin İki Yüzü: Ulus-Devlet ve Mülteciler”* başlıklı çalışmasıyla ulus-devletlerin kitlesel göç olayları karşısındaki tavrını incelemiştir. Bu inceleme sırasında farklı güvenlik anlayışları üzerine bir tartışma yürütmüş ve mültecilerin doğru göç yönetimi sayesinde göç alan ülkeler için bir tehdit unsuru olmaktan ziyade bir avantaja dönüştürülebileceğini ortaya koymuştur.

Selman Özdan, *“Uluslararası Hukuki Boyutlarıyla Geri Göndermeme (Non-Refoulement) İlkesi”* başlıklı çalışmasıyla devletlerin önemli bir sorumluluğu olan mültecileri çatışma, zulüm, işkence tehdidi yaratan ülkelere geri göndermeme ilkesini incelemiştir. Söz konusu sorumluluğun hukuki dayanakları ise Uluslararası Teamül Hukuku, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Uluslararası İnsancıl Hukuk üzerinden ele alınmıştır. Dahası Özdan, ilkenin *jus cogens* norm kategorisinde bulunup bulunmadığını da tartışmaya açmıştır.

Peyman Uysal ve Fırat Yılmaz, *“Bir Ekonomi Meselesi Olarak Zorunlu Göç”* başlıklı çalışmalarıyla zorunlu göç olgusunun ev sahibi ülkelerin ekonomileri üzerindeki etkilerini farklı yönleriyle incelemişlerdir. Bu incelemeyi yaparken de zorunlu göçün mikroekonomik ve makroekonomik etkileri ile sığınmacıların ev sahibi ülke ekonomilerine entegrasyonu konularına odaklanmışlardır.

Kürşad Emrah Yıldırım, *“Bir Kamu Politikası Meselesi Olarak Zorunlu Göç ve Mültecilik”* başlıklı çalışmasıyla mültecilerin idaresinin öncelikle kamu yönetiminin temel bir sorumluluğu olduğunun altını çizmiş ve ciddi sayıda mül-

teciye ev sahipliği yapan Türkiye için hâlihazırda uygulanmakta olan ve yakın gelecekte uygulanması gereken kamu politikalarını ortaya koymuştur.

Mehmet Emirhan Kula, *“İnsan Kaynakları Perspektifinden Zorunlu Göç ve Mültecilik”* başlıklı çalışmasıyla mültecilerin göç ettikleri toplumlar için bir insan kaynağı olma potansiyellerini incelemiştir. Buradan hareketle beşeri sermaye teorisinin önermeleri aracılığıyla mültecilerin birer insan kaynağı olarak değerlendirilebileceği fikrini tartışmaya açmış ve uluslararası ölçekteki bazı uygulamaları örnek olarak takdim etmiştir.

Burak Başkan, kadın göçünü kendine has unsurlarıyla başlı başına bir olgu olarak ele aldığı *“Zorunlu Göç, Toplumsal Cinsiyet ve Mülteci Kadınlar”* başlıklı çalışmasıyla zorunlu göç deneyimi yaşamış kadınların gömülü toplumsal cinsiyet kabullerinden kaynaklanan dezavantajlarına dikkat çekmeye çalışmıştır. Böylece kadın göçünü erkek göçünün bir alt kümesi olarak gören ve göç sürecindeki kadını nesneleştiren ana akım göç literatürüne toplumsal cinsiyet araştırmalarının temel bakış açısını kazandırmayı amaçlamış ve mülteci kadınlar parantezinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin garanti altına alınmasına katkı sağlamaya çalışmıştır.

Nihangül Daştan, *“Kültürleşme Bağlamında Almanya’da Yaşayan Türklerin Geçiş Dönemi Uygulamaları”* başlıklı çalışmasıyla göçün kültürel boyutuna odaklanmış ve göç edenlerle ev sahibi ülkenin vatandaşları arasındaki kültürel etkileşimi araştırma konusu yapmıştır. Bu çerçevede Almanya’ya göç etmiş Türklerin halk kültürü ve bu kültürün bir yansıması olan günlük yaşam pratikleri; kültürel değişme, sosyal entegrasyon ve kültürleşme bağlamlarında incelenmiştir.

Mehmet Fatih Güloğlu, *“Mülteciliğe Tutulmak: Fenomenolojik Bir Düşünüm”* başlıklı çalışmasında mülteciliği zorunlu göçe maruz kalan kişinin yaşadığı bir deneyim olarak ele almıştır. Çalışmasında mültecilik deneyimini fenomenolojik refleksiyona tabi tutmuştur. Güloğlu, Suriyelilerin yaşadıkları zorunlu göç deneyimi üzerinden mülteciliğin noematik ve noetik anlamları arasındaki diyalektik ilişkiye dikkat çekerek mülteciliğin farklı anlamları olduğunu keşfetmiştir. Bu bağlamda Güloğlu, mülteciliğin Birleşmiş Milletler tarafından yapılan tanımlamasının yetersiz olduğunu ifade etmiştir.

Nermin Aydemir, *“Zorunlu Göç ve Siyasal İletişim”* başlıklı çalışmasıyla göç yönetiminin önemli unsurlarından iletişim konusunu hem geleneksel medyanın hem de yeni (sosyal) medyanın sığınmacı imgesinin yaratılmasındaki rolleri üzerinden ele almıştır. Bunu yaparken de sığınmacıları yalnızca medyanın bir nesnesi olarak görmemiş, sığınmacıların da medya araçlarıyla kurdukları ilişkileri ve bir özne olarak medyadaki söylemin oluşumuna katkılarını çalışmasına dâhil etmiştir.

Sevim Karaoğlu ve İpek Özbay, *“Zorunlu Göç ve Türkiye’de Mülteci Çocukların Eğitimi”* çalışmalarıyla zorunlu göç deneyimi yaşamış mülteci çocukların

varış ülkesinde yaşadıkları sorunları Türkiye örneği üzerinden incelemiştir. Bu çerçevede hem mülteci öğrenciler hem de söz konusu mülteci öğrencilere eğitim veren öğretmenler çalışmanın konusu olmuştur.

Çağrı Güçlüten, *“Yerel Yönetimlerin Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Uyum Sürecindeki Rolü ve Sınırlılıklar”* başlıklı çalışmasıyla önemli bir zorunlu göç durağı olan Türkiye’de yerel yönetimlerin sığınmacılara yönelik faaliyetlerini masaya yatırmış ve bu faaliyetlerin sınırlılıklarının sebeplerini araştırma konusu yapmıştır. Bu çerçevede yerel yönetimlerle alakalı temel mevzuatı detaylı bir şekilde incelemiş ve yerel yönetimlerin yetkilerinin sığınmacıların faydasına olacak şekilde artırılması yolunda çözüm önerileri sunmuştur.

Nagehan Öner, *“Bir Sağlık Yönetimi Meselesi Olarak Zorunlu Göç ve Mültecilik”* başlıklı çalışmasıyla zorunlu göç deneyimi yaşamış kişiler ile bu kişilerin göç ettiği ülke halklarının karşılaşabilecekleri fiziksel ve psikolojik sağlık sorunlarını ele almıştır. Buradan hareketle Öner, söz konusu sağlık sorunlarının çözümü için gerekli olan sağlık yönetimi politika ve stratejilerini tartışmaya açmış ve belirli çözüm önerileri ortaya koymuştur.

Dr. Öğr. Üyesi Burak BAŞKAN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emirhan KULA
Erzurum, 2022

BİR ULUSLARARASI SİYASET MESELESİ OLARAK ZORUNLU GÖÇ VE MÜLTECİLİK

Yılmaz KAPLAN¹

Giriş

Göç, insanlığın varoluşundan bu yana hayatının bir parçası olmuştur. Çevresel faktörler (kıtık gibi) ve insanın kendi yarattığı sosyal koşullar (savaş gibi) insan popülasyonuna tarihsel olarak bir hareketlilik getirmiştir. Avcı-toplayıcı toplum yapısından tarıma dayanan yerleşik hayata geçiş bu hareketliliği azaltmamış, bilakis ona bir kitlesellik katmıştır. Daha ilkökul ders kitaplarında anlatılmaya başlanan ve yaşadığımız dünyanın şekillenmesinde ciddi bir etkisi olan Kavimler Göçü bu kitleselliğe güzel bir örnektir. Sümerlerde ortaya çıkan devlet örgütlenmesi sonraki yüzyıllarda imparatorluklara evrilmiştir ve kozmopolit yapıdaki bu siyasi sistemler içerisinde insan hareketlilikleri kontrollü olma şartı ile sistemin içsel bir unsuru olarak olağan kabul edilmiştir (Fisher, 2014). Burada imparatorlukların belli bir toprak parçasında yaşayan belli bir grup insanı yönetmekten öte tüm dünyayı yönetme arzuları, göç meselesinin sistemin içsel bir olgusu olmasının en temel sebebi olduğu iddia edilebilir. Başka bir ifade ile imparatorluk siyasi sistemi heterojen bir toplumsal yapı arzuladığından göç bu heterojenliğin parçası olarak normal kabul edilmiştir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun heterojen yapısı göç yoluyla kozmopolit şehirlerin oluşmasının önünü açmıştır (Freitag & Lafi, 2014). Fakat 19. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş imparatorluk siyasi sisteminin yerini alan ulus-devlet siyasi sisteminde göç dışsal bir paradigmaya dönüşmüştür. Ulus-devletler sınırları belli bir toprak parçasında (ülke) homojen bir toplumu (ulus) yönetmeyi amaçladıklarından toplumsal heterojenliğin önemli dinamiklerinden göç meselesini olumlamamışlar ve ellerinden geldiğince onu sınırlandırmaya çalışmışlardır (Torpey, 2018).

Bu genel bakış açısı üzerinden bir uluslararası siyaset meselesi olarak zorunlu göçe bakıldığında iki husus ön plana çıkmaktadır. Birinci olarak dünyada şu an ulus-devlet merkezli bir uluslararası sistem mevcuttur ve ulus-devletler bu uluslararası sistemi realist bir çerçevede yönetmektedir (bakınız:

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
ORCID: 0000-0002-0959-5384, yilmaz.kaplan@erzurum.edu.tr

Morgenthau, 1948). Buradan hareketle bir uluslararası siyaset meselesi olarak zorunlu göç de Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren realist bir çerçeve içerisinde ulus-devletler tarafından yönetilmektedir. Gelecek alt bölüm bu nokta üzerinden Soğuk Savaş ve küreselleşme süreçlerinin bu realist yönetişime konjonktürel etkisine odaklanacaktır. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde Batı-Doğu eksenli kurumsallaşan göç meselesi, küreselleşme ile Kuzey-Güney eksenli yeni bir yapı kazanmıştır. Birinci durumda zorunlu göçün yönetişiminde ideoloji ön planda iken ikinci durumda ekonomi daha ön plana çıkmıştır. İkinci olarak ulus-devlet ile göç arasında var olan yapısal uyumsuzluk bahsi geçen realist yönetim yaklaşımının altındaki en temel faktördür. Bu sebeple sonraki alt bölüm bu yapısal uyumsuzluğun daha derin bir analizini sunmaya çalışacaktır.

Uluslararası Siyaset ve Göç: Realist Bir Çerçeve İnsani Bir Meselenin Yönetimi

Soğuk Savaş Dönemi: Batı-Doğu Eksenli Bir Göç Olgusu

Sanayi Devrimi'nden sonra Batı Avrupa merkezli yayılan liberalizm ulus-devletler tarafından malın ve sermayenin serbest dolaşımı olarak algılanmış ve emeğin serbest dolaşımı güvenlik gerekçesiyle çok ciddi bir şekilde sınırlandırılmıştır (Moses, 2006). Özellikle Sanayi Devrimi'nin kitlesel göçü kolaylaştırması dönemin lider ülkelerinin üzerindeki göçmen baskısını artırmış ve ülkeler bir pasaport sistemine geçerek (ya da var olan pasaport sistemlerini sıkılaştırarak) sınırlarından göçmen girişlerini kontrol altına almak istemişlerdir. Örneğin varoluş sebebi Avrupalı göçmenlere dayanan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 1891 yılında ülkeye giren göçmenleri kontrol altına almak için çok kapsamlı bir göç yasası çıkarmıştır (Torpey, 2018, s. 124). Fakat Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılan imparatorluklar Avrupa'da çok büyük bir tabiiyetsiz göçmen kitlesi oluşturmuştur ve dönemin lider ülkeleri göç sorununa Milletler Cemiyeti ekseninde hukuksal bir çözüm getirmek istemişlerdir. Milletler Cemiyeti 1921 yılında Mülteci Yüksek Komiserliğini kurmuş ve komiserlik tabiiyetsiz göçmenler için uluslararası hukuksal bir zemin hazırlamaya çalışmış ancak ulus-devletlerin isteksizliği ile karşılaşmıştır. Milletler Cemiyeti Mülteci Yüksek Komiseri Fridjof Nansen'in yoğun çabaları ile üye devletler Milletler Cemiyeti hamiliğinde tabiiyetsiz göçmenler için özel olarak hazırlanan pasaportları 1923 yılında ancak tanımıştır² (Moses, 2006, s. 51).

Göç meselesinin uluslararası siyasetteki ağırlığı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra milyonlarca insanın göçmen durumuna düşmesiyle çok ciddi bir şekilde

² Nansen pasaportları olarak da bilinir.

artmıştır. Bu yüzden Birleşmiş Milletler üzerinden ulus-devletler göç meselesini yasal olarak düzenleme yoluna gitmiştir. 1951 yılında Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme 149 üye ülke tarafından imzalanmış; Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği kurulmuş ve bu yolla göç uluslararası hukukun bir öznesi haline gelmiştir. Yiyecek, barınak ve ilaç gibi temel ihtiyaçların temininin ötesinde sığınmacıların en çok ihtiyaç duyduğu uluslararası yasal koruma bu sözleşme ile uygulamaya girmiştir (Goodwin-Gill, 2014, s. 37). Bu sözleşme mülteci kavramını zorunlu göçün bir çıktısı olarak tanımlamıştır. Fakat burada vurgu mültecinin ülkesinden gönüllü olarak ayrılıp ayrılmadığından ziyade kendi ülkesine can güvenliği/zulme uğrama riski sebebiyle dönememesine yapılmıştır (Bakewell, 2021, s. 126). Bu yüzden geri göndermeme ilkesi (*non-refoulement*) yeni şekillenen uluslararası göç hukukunun temel ilkesi olmuştur (Simeon, 2013).

İmzalandığı uluslararası konjonktür içerisinde değerlendirildiğinde Soğuk Savaş koşullarının sözleşmeyi ciddi bir şekilde etkilediği görülebilir. Öncelikli olarak sözleşme, mülteci statüsünü Batı merkezli kriterlere göre kavramsallaştırmıştır. Sözleşme, mülteci statüsünü 1 Ocak 1951'den önce yaşanan olaylardan mağdur olan Avrupalılara vermiştir. İkinci olarak liberal Batı ülkeleri bu uluslararası anlaşmayı Doğu Avrupa bloku ülkelerinin komünist rejimlerinin meşruluğunu yıpratma aracı olarak realist bir çizgide araçsallaştırmaya çalışmıştır. Bu amaçla yukarda bahsedildiği üzere uluslararası mülteci statüsü kazanma geri dönüşte zulme uğrama riskine bağlanmış ve bu zulmün nasıl olacağı Batı'nın liberal kriterlerine göre açıklanmıştır. Burada kriterler; ırk, din, milliyet, belli bir sosyo-kültürel ya da siyasi gruba üye olma ve farklı siyasi düşünce olarak belirlenmiştir ancak sosyalist ülkelerin önceliklediği temel sosyal ve ekonomik haklardan mahrum olma kriteri olarak sözleşmeye girememiştir. Bu kavramlaştırma sayesinde Doğu Avrupa'da kurulan baskıcı komünist rejimlerden kaçan insanlara uluslararası mülteci statüsü ile sığındıkları ülkelerde temel haklar verilecek ve bu yolla daha fazla insanın bu rejimlerden kaçması sağlanacaktı. Kendi vatandaşlarını dahi ülkelerinde tutamayan bu rejimler de gerek ulusal gerekse uluslararası ölçekte meşruluk sorunu yaşamaya başlayacaktı. Örneğin Doğu Almanya Berlin'de vatandaşlarının liberal Batı Almanya devletine sığınmasını önlemek için (ki bu büyük bir meşruluk ve hegemonik güç kaybına yol açıyordu) Soğuk Savaş'ın en büyük simgelerinden olan Berlin Duvarı'nı (1961) inşa etmişti. Bu yüzden her ne kadar 1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi paralelinde normatif bir retorik içerse de Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme ulus-devlet merkezli realist kuralların sıkı sıkıya işlediği Soğuk Savaş konjonktürünün bir ürünü olarak şekillenmiştir (Haddad, 2008, s. 138-145).

1960'larda Batı emperyalizminin dünyada erimeye başlaması zorunlu göç meselesinde dikkatleri sömürgeci kurtulan yeni ülkelere (çoğunlukla Afrika) çevirmiştir. Eski sömürge sınırlarının emperyalist ülkeler tarafından etnik, sosyo-kültürel ve dini farklılıklar gibi önemli faktörlerin göz ardı edilerek çizilmesi ve bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerdeki siyasal istikrarsızlıklar, sınırlar arasında ciddi bir nüfus hareketliliği oluşmasına sebep olmuştur. Bu nüfus hareketliliği uluslararası sistemde ciddi bir istikrarsızlık yaratmaya başladığından 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'nin zamansal (1 Ocak 1951'den önceki olaylar) ve mekânsal (Avrupa) sınırlılığını kaldırmak için 1967 yılında bir ek protokol imzalanarak mülteci hakları göreceli olarak daha fazla evrenselleştirilmiştir (Davies, 2007). Burada yine uluslararası atmosferde meydana gelen değişiklik ulus-devletleri mültecilik meselesinde değişiklik yapmaya itmiştir fakat uygulamalar teorik beklentilerin altında kalmıştır. Birçok ülke gerek sözleşmede gerekse ek protokolde imza aşamasında gerekli gördükleri maddelere itiraz şerhi koymuşlar ve uygulamada da karşılaşılan durumlar ulus-devlet çıkarlarına göre farklı yorumlanmıştır. Örneğin Türkiye, mülteci statüsünü sadece Avrupa'dan gelen sığınmacılara vereceğini 1967 protokolünü imzalarken şerh olarak koymuştur (Blay ve Tsamenyi, 1990).

Soğuk Savaş döneminde Doğu Avrupa'dan Batı Avrupa'ya doğru süreklilik arz eden göç hareketliliği Soğuk Savaş'ın temel gerilim kanallarından biri olmuştur ancak ironik olarak 1989 yılında Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya doğru vuku bulan kitlesel göç dalgası aynı zamanda Doğu Almanya'yı sınır hareketliliği konusunda liberalleşmeye itmiş ve Soğuk Savaş'ın sonunu getirmiştir (Haddad, 2008, s. 160-161). Örneğin 1989 yılında yaklaşık 340.000 sığınmacı Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya geçmiştir (Hirschman, 1993, s. 188). 1990'larda Doğu Avrupa ülkeleri Avrupa Birliği'nin de yardımı ile liberal sisteme göreceli yumuşak bir geçiş gerçekleştirmiş ve bu Doğu'dan Batı'ya olası zorunlu göçün önünü kesmiştir. Burada Avrupa içi mülteci üreten tek yer eski Yugoslavya olmuştur (Bosna ve Kosova Savaşları). 1990'lardan sonra zorunlu göçün yönü de sebepleri de yeni küresel konjonktür içerisinde değişmiştir ve sonraki bölüm bu mesele üzerine duracaktır.

Küreselleşme Süreci: Kuzey-Güney Eksenli Bir Yönetişim Çabası

1970'lerin sonunda devlet merkezli Keynesçi iktisadi politikaların çökmesi sonucunda 1980'lerde neoliberal iktisadi politikalar tüm dünyada kabul görmeye başlamıştır. Bunun yanında 1990'larda Sovyet blokunun çökmesi neoliberalizmi global ölçekte hegemonik bir güce evirmiştir. Temel olarak neoliberal ideoloji piyasa merkezli bir dünya ekonomik düzeni kurmayı hedeflemiştir ve bu piyasa merkezli sistemde ulus-devletin gücü mümkün olduğunca sınır-

landırılmaya çalışılmıştır. Finansal piyasaların uluslararasılaşması, imalat ve hizmet sektörlerinde uluslararası ticaretin fevkalade önem kazanması, ticarette uluslararası rekabetin hızla artması, IMF ve Dünya Bankalarının global aktör olarak neoliberal politikaları dikte etmesi gibi sebepler ulus-devletleri yeni küresel düzenle uyumlu olmaya itmiştir. Örneğin 1990'lardan sonra ulus-devletler doğrudan yabancı yatırımları çekmek için birbirleriyle rekabet etmeye ve kendi ulusal kanunlarını küresel sermayenin tercihleri doğrultusunda revize etmeye başlamışlardır. Bu dönemde yaşanan çok hızlı teknolojik gelişim de (internet gibi) küreselleşme sürecinin daha hızlı tecrübe edilmesini sağlamıştır (Held, 2004).

Göç, küreselleşme sürecinin hem ciddi bir öznesi hem de bu sürecin önemli bir çıktısı olarak güncel uluslararası sistemi ciddi bir şekilde etkilemektedir. Neoliberal küreselleşme, zengin ile fakir ülkeler arasındaki uçurumu arttırmış ve fakir ülkeler yeni düzen içerisinde daha istikrarsız hale gelmişlerdir. Bu istikrarsızlığın sonucu olarak meydana gelen sosyal, ekonomik ve siyasi krizler, zorunlu göç hareketliliğini arttırmıştır (Castles, 2003a, s. 17). Örneğin BM Mülteciler Örgütü (UNHCR) kayıtlarında 2008 yılında 10.488.995 mülteci ve 823.931 sığınmacı varken bu rakamlar her yıl artarak 2020 yılında 20.650.304 mülteci ve 4.138.889 sığınmacı olmuştur.³ Küreselleşme sadece sığınmacı hareketliliğini artırmamış, ona bir de güçlü ekonomik perspektif katmıştır. Küresel sistemde insan hakları ile ekonomik geri kalmışlık arasındaki yapısal iç içe girmişlik uluslararası hukukta tanımlanmış insan hakları merkezli zorunlu göç ile ekonomik göç sebeplerini aynılaştırmıştır. Bunun yanında gelişen teknoloji sayesinde potansiyel mülteciler zengin ülkelere imkânların farkına varmıştır (Castles, 2003b). Bu sebeple zorunlu göç yüzünden ülkesini terk etmek zorunda kalan sığınmacılara bakıldığında hemen komşu ülkelere sığınmak yerine zengin ülkelere ulaşmayı hedefledikleri görülmektedir. Başka bir deyişle Soğuk Savaş koşullarında Batı-Doğu eksenli gelişen global göç, Soğuk Savaş sonrası küreselleşen dünyada Kuzey-Güney eksenli bir değişim geçirmiştir. Örneğin iç savaş sebebiyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan Irak, Suriye ve Afganistanlı sığınmacılar Batı Avrupa ülkelerine ulaşmayı hedeflemektedir. Gelişen teknoloji sayesinde ulaşımın daha kolay hale gelmesi ve göçle ilgili illegal uluslararası örgütlenmelerin daha da güçlenmesi, sığınmacıların zengin ülkelere ulaşma niyetlerini ayrıca güçlendirmiştir (Kalm, 2010).

Ulus-devletler küreselleşme yoluyla açılan yeni uluslararası alanların düzensiz göç hareketliliğini artırdığını görmüş ve bu alanların yönetişimini uluslararası örgütler üzerinden iş birliği ile yürütmeye çalışmışlardır. Soğuk Savaş sonrası BM Güvenlik Konseyi, Göç Örgütünü uluslararası hukukun ötesinde

³ Bakınız: <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/download/?url=t1Tn5l>

insani bir ajans olarak kullanmaya çalışmıştır (Benz & Hasenclever, 2010). BM barış koruma/çatışma önleyici operasyonların 1990'lardan sonra sivillerin çatışma bölgelerinde korunmasına yönelik kullanımı yoğun bir şekilde arttırılmıştır (Sarigiannidis, 2007; Sundberg, 2020) ve bu kendi ülkesinde yerinden edilmiş insanların mülteci kavramına benzer yasal statülerini güçlendirmiştir (*Internally Displaced People*: ülkesinde yerinden edilen insanlar). Örneğin, BM Güvenlik Konseyi Somali'de, Yugoslavya'da, Ruanda'da ve Haiti'de bu yaklaşımı uygulamıştır (Hammerstad, 2000). Çatışma, gıda güvencesizliği ve zorunlu göç arasındaki kısır döngünün kırılması için BM Gıda Örgütü ayrıca daha aktif olarak kullanılmaya çalışılmıştır.⁴ Uluslararası organize insan kaçakçılığını önlemek için bir protokol, 2000 yılında imzalanan BM Sınıraşan Örgütlü Suçlara Dair Sözleşme'ye eklenmiştir (Anderson, 2014). BM'nin yanında NATO ve AB gibi bölgesel örgütlenmeler de özellikle 2000'lerden sonra artan düzensiz göç hareketliliğini kontrol altına almak için zengin Kuzey ülkeleri tarafından kullanılmıştır. Örneğin Avrupa Birliği (AB) ve NATO Akdeniz'deki düzensiz göçmen hareketliliğini kontrol altına alabilmek adına 2015 yılından beri ortak çalışmaktadırlar (Garelli & Tazzioli, 2018).

Tüm bu yapılanlara rağmen düzensiz göçün uluslararası örgütler üzerinden yönetim eğilimi ulus-devletlerin bekledikleri faydayı sağlayamamıştır. Özellikle 2015 yılından sonra düzensiz göç hareketliliğinin Kuzey Afrika-Orta Doğu üçgeninde, Sahra altı Afrika'da, Kuzey Amerika'da ve Latin Amerika'da çok ciddi şekilde arttığı gözlenmektedir (Grün, 2021). 2020 yılı itibariyle BM Mülteci Örgütü güvencesi altındaki mülteci sayısı 20 milyonu aşmıştır ve bu sayının yanında dünyada 4,1 milyon mülteci statüsü alamamış sığınmacı, 5,7 milyon Filistinli mülteci ve 48 milyon ülkesinde yerinden edilen insan vardır (UNHCR, 2020). Bu sebeple göç meselesi son zamanlarda ulus-devletlerin nazarında insan hakları çerçevesinden ziyade ulusal güvenlik çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu noktada dünya genelinde artan bir hızla yükselen sınır duvarları düzensiz göçün ulus-devletler tarafından bir güvenlik meselesi olarak görülmeye başlandığını gösteren güzel bir örnektir (Grün, 2021). Avrupa'ya bakıldığında Suriye iç savaşı sonrasında yaşanan büyük göç dalgası ve Batı Avrupa'da yaşanan terör olaylarının düzensiz göç ile organik ilişkisi kimi AB üyesi devleti göç meselesinde ulusal güvenlik ölçekli politikalar geliştirmeye itmiştir. 2015 öncesi AB ülkeleri arasında sadece üç ülkenin (İspanya, Yunanistan ve Bulgaristan) sınırında kısmi duvar varken 2020 yılında bu sayı dokuza çıkmıştır. Bu sayı içerisinde Macaristan ve Bulgaristan'ın doğu sınırlarında yüzlerce kilometrelik duvarlar örmesi meselenin ülkeler tarafından ne kadar ciddiye alındığını göstermektedir (FRA, 2020). Öte yandan göç, Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılmasının temel sebeplerinden birisi

⁴ Bakınız: www.fao.org/3/i7896e/i7896e.pdf

olmuştur (Kaplan, 2020). Diğer ilginç bir örnek olarak; 2018 yılında İtalya ve Malta Akdeniz’de kurtarılan 629 sığınmacının uluslararası anlaşmalara rağmen ülkelerine girmesine izin vermemiştir (BBC, 2018). Orta Doğu’da Suriye iç savaşı 5,6 milyonluk bir mülteci nüfusu oluşturmuştur ve Türkiye (3,710,532), Lübnan (851,717), Ürdün (670,637), Irak (248,721) ve Mısır’a (133,568) dağılan bu nüfus bölge ülkeleri üzerinde ciddi bir yönetimsel strese yol açmıştır.⁵ Güneydoğu Asya’da Rohingya krizi ciddi sayıda sığınmacı üretmektedir ve bölgeye komşu ülkeler bu sığınmacılara ulusal gerekçelerle kapılarını açmamaktadır. Örneğin, 2015 yılında Rohingya’dan insan kaçakçıları tarafından gemiyle kaçırılan sığınmacıları uluslararası hukuk kurallarına rağmen Endonezya, Malezya ve Tayland reddetmiş ve söz konusu sığınmacılar gemilerde temel ihtiyaçlardan yoksun bir şekilde belli bir süre mahsur kalmışlardır (Palmgren, 2020). Bu gelişmelere paralel olarak bir göç ülkesi olmasına rağmen ABD’de de son zamanlarda çok güçlü bir anti-göç eğilimi oluşmuştur. Eski ABD Başkanı Trump seçim kampanyasında popülist bir anti-göç dili kullanmış ve başkanlığı döneminde ülkeye düzensiz göçü engellemek üzere Meksika sınırı boyunca uzanan devasa bir sınır duvarı inşa ettirmiştir (Davis & Shear, 2020). Avustralya da son zamanlarda düzensiz göçmen hareketliliğine karşı sert önlemler almış ve sınırlarına giren sığınmacıları uluslararası kamuoyunun tepkisini çeken ve cezaevlerini andıran göçmen gözaltı merkezlerinde ikamet ettirmiştir (El Cezire, 2021).

Uluslararası düzensiz göçün ciddi bir güvenlik meselesine dönüşmesi ve ulus-devletlerin göçün uluslararası örgütler üzerinden yönetimi konusunda bekledikleri çıktıları alamamaları ulus-devletleri iki taraflı göç politikaları geliştirmeye itmiştir. Önceki bölümde belirtildiği gibi uluslararası hukuka sığınmacılar lehine en temel prensip olarak giren geri göndermeme (*non-refoulement*) prensibi, göçün Kuzey-Güney eksenli bir kitlesellik kazandığı son dönemde Kuzey ülkelerini rahatsız etmeye başlamıştır. Burada göç alan ülkeler, sığınmacıları bu prensipten ötürü kendi ülkelerine gönderemediklerinden onları transit geçiş yaptıkları ülkelere geri gönderme politikası geliştirmişlerdir. Özetle bu politikada; A ülkesinden bir sığınmacı C ülkesine gitmek için B ülkesinden geçiyorsa, C ülkesi B ülkesiyle bir geri kabul anlaşması imzalayarak sığınmacıyı B ülkesine geri göndermeyi amaçlamaktadır. Bu yüzden bu politika ülkelere, geri göndermeme prensibinin etrafından dolanarak düzensiz göçü daha sıkı yönetme şansı vermektedir (Giuffré, 2013). Bu noktada üçüncü ülkelere sığınmacıların geri gönderim politikasının mimarı Avrupa Birliği olarak gösterilebilir, çünkü AB şimdiye kadar (Türkiye dâhil) 18 ülkeyle geri

⁵ Bakınız: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>

kabul anlaşması imzalamıştır.⁶ AB'yi bu politikayı geliştirmeye iten en güçlü unsur ise üye ülkelerin AB'nin insan hakları merkezli gevşek göç politikalarından duydukları rahatsızlık olmuştur (Cassarino, 2018).

Ulus-Devlet ve Zorunlu Göç: Yapısal Bir Analiz

Derinleşen küreselleşme ve uluslarüstüleşen yeni yapılar rağmen ulus-devlet düzeni hâlâ dünyadaki baskın sistemdir. Buradan hareketle ulus-devlet merkezli dünya sisteminde kavramlaştırılan zorunlu göç, ulus-devlet üzerinden bir analiz yapılmadan çok net bir şekilde anlaşılamaz (Betts, 2014; Haddad, 2003). Bu yüzden bu bölüm ulus-devlet ve göç arasındaki yapısal uyumsuzluk üzerine bir analizde bulunmaya odaklanacaktır. Bu analiz bir önceki bölümde bahsedilen zorunlu göçün neden uluslararası sistemde realist bir çerçevede kurumsallaştırıldığını anlamak için önemlidir.

1648 Vestfalya Barışı'ndan sonra ulus-devlet, Avrupa'da yeni bir devlet şekli olarak kurumsallaşmaya başlamış ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada baskın devlet formu olmuştur. Tarihte önce devletin örgütlenip sonra kendine homojen bir ulus yarattığı (Fransa gibi) ya da bir toplumda ulus bilincinin doğması sonrasında ulus-devletin inşa edildiği (Almanya gibi) tecrübeler vardır (Brubaker, 1992; Gellner, 1983, s. 6). Tarihsel olarak nasıl şekillenirse şekillensin ulus-devlet idare şeklinde devlet ve ulus egemenlik-aidiyet kavramları üzerinden çok sıkı bir bağ oluşturmuştur. Ulus-devlet sistemi içerisinde devlet topluma derinlemesine nüfus edebilen kurumsal bir güç haline gelmiş (Mann, 1984, s. 189) ve politik/etno-kültürel kolektif bir kimlik olarak ulus bu güce karşı güçlü bir sadakat/aidiyet oluşmasına imkân vermiştir. Bu yolla ulus-devlet, meşru olarak güç kullanma tekeline sahip olmuştur (Zürn ve Leibfried, 2005). Tekelleşen bu politik güç ayrıca topluma nüfuz edebilme kapasitesini yoğun bürokratikleşme yoluyla derinleştirmiştir (Bendix, 1977; Weber, 1978).

Devlet ile ulus arasında şekillenen bu sıkı ilişki, yaşanan toprağa özel bir anlam atfetmiş ve sınırları belli bu toprak parçası 'vatan' haline gelmiştir (De Nuzzo, 2020). Gerek devlet gerekse ulus cephesinde gelişen güçlü mülklik eğilimi (*territoriality*) vatan toprakları içerisinde bir 'biz' oluşturmuş ve bu toprakların dışı 'ötekiyi' temsil etmiştir (Agnew, 1994; Barker, 2015; Bosniak, 2008). Devlet ile ulus arasında vatan özelinde iç içe geçmiş bu dinamik ilişki, vatan sınırları içerisinde bir homojenleşme eğilimi yaratmıştır (de Castro & Moulin, 2021). Bu eğilim, kadim olarak o ülkenin sınırlarında kalan diğer etnik gurupların dahi ulus-devletlerle uyum sorununa yol açmıştır. Özellikle Doğu

⁶ Bakınız: https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/migration-and-asylum/irregular-migration-and-return/return-and-readmission_en

Avrupa’da 20. yüzyıl boyunca yaşananlar bu argümana ikna edici bir örnek teşkil etmektedir (Pogany, 1999). Bu yüzden kendi topraklarında yaşayan farklı kadim etnik topluluklarla dahi uyum soru yaşayan ulus-devletin göçmen kavramıyla da ontolojik bir uyumsuzluğu söz konusudur.

Ulus-devlet, bürokratik sistemi içerisinde bireyi ‘vatandaş’ olarak kavramsallaştırmıştır ve birey ile ilişkisini bu kavram üzerinden hukuki bir zemine oturtmuştur. Yukarıda bahsedildiği gibi bu hukuki zeminde devlet otoritesinin en temel meşruluk aracı; ulusun kendi ulus-devletine gösterdiği güçlü gönüllük bağı ve aidiyettir. Bu güçlü gönüllük bağı ve aidiyet, devletin ülkesi içerisindeki toplumu homojenleştirme politikalarının en temel dayanak noktası olmaktadır. Evrensel olması gereken eğitimin neredeyse her ulus-devlette güçlü bir milli politika aracı olarak kullanılması bunun en güzel örneğidir. Bu örnekten hareketle bu milli eğitimin dışından gelen göçmenlerin toplumu heterojenleştireceği gerçeği ulus-devlet için istenilen bir durum değildir (Brubaker, 2010). Zaman içerisinde ulus-devlet hukuk devleti (*Reschstaat*) olmanın ötesinde refah devleti (*Sozialstaat*) formatına evrilmiştir. Bu durum ulus-devletin kendi ulusuyla kıyaslandığında güçlü aidiyet ve sadakati olmayan göçmenlerle nasıl bir ilişki kuracağı sorununu daha da derinleştirmektedir. Bir yandan ulustan toplanan vergilerle kurulan refah sisteminin dışardan gelen göçmenlere açılması ulus ile devlet arasındaki aidiyet-egemenlik üzerinden kurulu iş birliğini zedelemekte, öte yandan da hesap dışı göçmenlerin refah sisteminin üzerinde yarattığı yük devletin bürokratik yapısını strese sokmaktadır (Örneğin bakınız: Cohen ve Razin, 2008).

Ulus olgusu ile göçmen arasında da ontolojik açıdan bir uyumsuzluk mevcuttur. Burada temel sorun, göçmenin geldiği ülkedeki insanların zenginliğine ortak olmasının ötesinde bir aidiyet/kimlik sorunudur. Bunun en güzel örneği, 1960’larda Almanya’ya göç eden Türk işçilerdir (Gastarbeiter). Planlı bir şekilde Almanya’ya götürülen Türk işçiler Alman refah devletinin kurulmasında (zenginliğin artırılmasında) çok önemli bir rol oynamışlardır, ancak buna rağmen yaklaşık 60 yıl sonra hâlâ Türk göçmenlerle Alman ulusu arasında kimlik-merkezli bir uyumsuzluk sorunu söz konusudur (Kaplan, 2018). Sorunun kimlik-merkezli olduğunu İsviçreli yazar Max Frisch’in “Biz işçi istedik ama insanlar geldi.” sözü çok güzel özetlemektedir (akt. Motomura, 2006, s. 239). Diğer bir örnek olarak ABD’ye göç eden Meksikalı mevsimlik işçiler ABD tarım sektörü için hayati öneme sahiptir ancak buna rağmen ABD toplumu içerisinde kabul sorunu yaşamaktadırlar (Gutiérrez, 2019). Buradaki yapısal sorun Durkheimcı bir bakış açısıyla ulus üzerinden yaratılan kolektif bilincin bir ‘biz’ kimliği yaratırken bir de ‘öteki’ye ihtiyaç duymasıdır (bakınız: Anderson, 2006). Bu ‘öteki’, ülke topraklarının dışındaki diğer milletlerdir ve zorunlu göç yolu ile ülkeye alınan göçmenler bir şok etkisiyle bu ‘öteki’ algısını güçlendirebilmektedir. Ulus üzerinde göçmenlere karşı güçlenen bu ‘öteki’

yaklaşımı gündelik hayat içerisinde gerilimlere yol açmakta ve ulus göç-karşıtı politikalar geliştirmesi yönünde hükümeti ciddi baskı altına alabilmektedir.

Buradan hareketle küreselleşme dinamiklerinin beslediği transnasyonalizmin çok kolay bir şekilde ulus-devlet merkezli dünya sistemini değiştireceği savının çok da gerçekçi olmadığı görülebilir. Küreselleşmenin sınıraşan yeni yönetsel alanlar yarattığı ve bu alanlar içerisinde vuku bulan eylemlerin transnasyonalizmi beslediği ve bu yolla ulus-devletleri geleneksel devlet-ulus-vatan formatının ötesine doğru ittiği bir gerçektir (Brickner, 2013). Burada uluslararası göç, transnasyonalizmi besleyen en temel faktörlerden biri olarak görülebilir. Örneğin küresel ekonomi küresel bir iş gücü de yaratmıştır ve bu küresel ekonominin yoğunlaştığı şehirleri kozmopolitenleştirmiştir. Ancak bu süreçte unutulmaması gereken husus ulusların küreselleşme üzerinden vuku bulan transnasyonalizme tepkisiz kalmadığıdır. Bu konuda AB içerisindeki ulusların direnişi çok dikkat çekicidir. 1980'lerden sonra artan küresel rekabette nitelikli iş gücünü çekmek için AB, göç ile ilgili politikalarında üye ülkeleri liberalleşmeye yöneltmiştir (Van Riemsdijk, 2012); ancak üye ülke uluslarının süreç içerisinde tepkisi zamanla politik bir örgütlülüğe dönüşerek hükümetleri transnasyonalizm/çok kültürlülük konusunda ciddi bir şekilde sınırlamış ve geri adım atmaya zorlamıştır. Örneğin göç karşıtlığı üzerinden siyasi bir söylem geliştiren Avrupa'daki popülist sağ partiler, 1960'larda %2,4 olan oy oranlarını 2010'larda %13,7'ye çıkarmışlardır (Norris & Inglehart, 2016, s. 23). Daha net bir örnek verecek olursak UKIP (*United Kingdom Independence Party*; Türkçesi, Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi) etkili anti-göç merkezli politikalarıyla İngiltere'nin AB'den çıkmasının mimarı olmuştur (Kaplan, 2020). Sonuç olarak Putnam'ın ikili oyun yaklaşımının öngördüğü üzere ulusların göç ile ilgili öncelikleri hükümetlerinin dış politika ajandalarını belirlemekte ve hükümetler uluslararası arenada bu ajandadaki hedefleri gerçekleştirmeye çalışmaktadır (bakınız: Putnam, 1988). Bu yapısal faktör uluslararası göçün ulus-devletler tarafından neden realist bir çerçevede yönetilmeye çalışıldığını ayrıca ikna edici bir şekilde açıklamaktadır.

Sonuç

Ulus-devletin domine ettiği uluslararası sistemde zorunlu göç dışsal bir fenomen olarak konumlanmıştır. Belirsizlikle dolu uluslararası atmosferde bu dışsallık ulus-devletleri zorunlu göç meselesini realist bir çerçeve içerisinde uluslararası iş birliği yolu ile yönetmeye teşvik etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra şekillen uluslararası örgütlerin yönetiminde göç bu yüzden önemli bir konu olmuştur. Milletler Cemiyeti içerisinde Mülteci Yüksek Komiseri kurularak zorunlu göç ilk defa uluslararası hukukta yer bulmaya başlamış ve Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951) ve Ek Protokol (1967) yo-

luyla da BM merkezli modern uluslararası hukuk içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Fakat kullanılan insan hakları merkezli hukuksal dilin ötesinde zorunlu göç, uygulamada ulus-devletlerin çıkarları ve yaşanan uluslararası dönemin konjonktürel gerçeklikleri üzerinden bir muameleye maruz kalmıştır. Soğuk Savaş döneminde Doğu-Batı eksenli yaşanan ideolojik gerilim zorunlu göçün de bu çerçeve içerisinde şekillenmesine sebep olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında yaşanan neoliberal küreselleşmeyle artan Kuzey-Güney (zengin-fakir) ülkeleri arasındaki uçurum zorunlu göçün oluş ve coğrafi yönelim sebeplerini de yeniden şekillendirmiştir. Küreselleşen dünyada zorunlu göç, istikrarsız ve fakir güney ülkelerinden istikrarlı ve zengin kuzey ülkelerine doğru yönelmiştir.

Bu bulgu Uluslararası İlişkiler disiplini içerisindeki neorealist (yapısal realizm) argümanları desteklemektedir (Waltz, 1979). Öncelikle uluslararası belirsizlik (anarşi) ve zorunlu göçün uluslararası niteliği ulus-devletleri bir iş birliğine itmiştir. Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951) ve Ek Protokol (1967) üzerinden BM Mülteci Ajansının tarihsel olarak aktif işlevselliği bunu net olarak göstermektedir. Bu iş birliğinin ulus-devletler arasında göreceli bir karşılıklı bağımlılığa yol açtığı da iddia edilebilir. Örneğin düzensiz göçün küresel ölçekte ciddi bir şekilde arttığı 2016 yılında devletler bu sorun için özel bir BM zirvesi düzenlemişler ve düzensiz göçün yönetişimi konusunda koordinasyonu sağlamak üzere New York Deklarasyonu 193 ülke tarafından imzalanmıştır.⁷ Ancak yapısalcıların varsaydığı gibi bu kurumsallaşma ve onun bir çıktısı olarak artan karşılıklı bağımlılık ulus-devlet davranışlarında yeni bir patika açmamıştır. Tam tersine zorunlu göçün tarihsel yönetişim şekli küreselleşmenin ulus-devlet merkezli uluslararası sistemi tamamen değiştireceği savını da yanlışlamaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplini içerisindeki yapısalcı yaklaşım özellikle küreselleşme sürecinin uluslararası atmosferde var olan Lockecu anarşi-güvenlik kültürünün zamanla Kantçı barış-insan hakları merkezli yeni bir kozmopoliten kültüre evrileceğini öngörmektedir (Drulák, 2006; Wendt, 1999). Fakat zorunlu göç meselesi göstermektedir ki, küreselleşme üzerinden oluşan yeni yönetsel alanlar uluslararası belirsizliği/anarşiyi beslemektedir ve bu durum yapısalcı beklentinin tersine ulus-devletlerin güvenlik kaygılarını daha da beslemektedir. Bu yüzden ulus-devletler uluslararası iş birliğini realist bir çerçevede icra etme eğilimine girmektedir. Öte yandan, ulus üzerinden gerçekleşen kolektif bilinç ve devletin bürokratikleşme üzerinden geliştirdiği rasyonalizm/devlet aklı uluslararası alanda onu farkında olmadan gelişecek üst bir sosyalleşmeden alıkoymaktadır. Bu sebeple zorunlu göçün ilerleyen yıllarda da ulus-devletler tarafından güvenlik merkezli realist bir çerçeve içerisinde yönetileceği öngörülebilir.

⁷ Bakınız: <https://refugeemigrants.un.org/summit>

Kaynakça

- Agnew, J. (1994). The territorial trap: the geographical assumptions of international relations theory. *Review of International Political Economy*, 1(1), 53-80.
- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (2. Baskı). London and New York: Verso Books.
- Anderson, B. (2014). Trafficking. E. F. Qasmiyeh, G. Loescher, K. Long, & N. Sigona (Ed.), *The Oxford handbook of refugee and forced migration studies* (s. 355-365) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Bakewell, O. (2021). Unsettling the boundaries between forced and voluntary migration. E. Carmel, K. Lenner, & R. Paul, (Ed.), *Handbook on the governance and politics of migration* (s. 124-136) içinde. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Barker, F. (2015). *Nationalism, identity and the governance of diversity: Old politics, new arrivals*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- BBC. (2018). *Italy's Matteo Salvini shuts ports to migrant rescue ship. 11 Haziran 2018*. Erişim: <https://www.bbc.com/news/world-europe-44432056>.
- Bendix, R. (1977). *Nation-building and citizenship: studies of our changing social order*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.
- Benz, S. & Hasenclever, A. (2010). 'Global' Governance of Forced Migration. A. Betts & G. Loescher (Ed.), *Refugees in international relations* (s. 185-212) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Betts, A. (2014). International relations and forced migration. E. F. Qasmiyeh, G. Loescher, K. Long, & N. Sigona (Ed.), *The oxford handbook of refugee and forced migration studies* (s. 60-74.). Oxford: Oxford University Press.
- Blay, S. K. & Tsamenyi, B. M. (1990). Reservations and declarations under the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the status of refugees. *International Journal of Refugee Law*, 2(4), 527-561.
- Bosniak, L. (2008). *The Citizen and the alien: Dilemmas of contemporary membership*. Princeton: Princeton University Press.
- Brickner, R. K. (2013). Exploring the dynamic intersections of migration, globalization, and the State. R. K. Brickner (Ed.), *Migration, globalization, and the state* (s. 1-22.) içinde. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Brubaker, R. (1992). *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press.
- Brubaker, R. (2010). Migration, membership, and the modern nation-state: Internal and external dimensions of the politics of belonging. *Journal of Interdisciplinary History*, 41(1), 61-78.
- Cassarino, J. P. (2018). Informalizing EU readmission policy. A. R. Servent & F. Trauner (Ed.), *The Routledge handbook of justice and home affairs research* (s. 83-98) içinde. London and New York: Routledge.
- Castles, S. (2003a). The international politics of forced migration. *Development*, 46(3), 11-20.
- Castles, S. (2003b). Towards a sociology of forced migration and social transformation. *Sociology*, 37(1), 13-34.

- Cohen, A. & Razin, A. (2008). *The skill composition of immigrants and the generosity of the welfare state: free vs. policy-controlled migration* (No. w14459). National Bureau of Economic Research. Erişim: <https://www.nber.org/papers/w14459>.
- Davies, S. E. (2007). Redundant or essential? How politics shaped the outcome of the 1967 protocol. *International Journal of Refugee Law*, 19(4), 703-728.
- Davis, J. H. & Shear, M. D. (2020). *Border wars: Inside Trump's assault on immigration*. New York: Simon & Schuster.
- de Castro, F. R. & Moulin, C. (2021). Nationhood and citizenship: from producing states to enacting rights. E. Carmel, K. Lenner, & R. Paul (Ed.), *Handbook on the governance and politics of migration* (s. 36-46) içinde. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- De Nuzzo, C. (2020). The two dimensions of the border: An empirical study France–Italy. M. Ambrosini, M. Cinalli, & D. Jacobson (Ed.), *Migration, borders and citizenship between policy and public spheres* (s. 163-194) içinde. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Drulák, P. (2006). Reflexivity and structural change. S. Guzzini & A. Leander (Ed.), *Constructivism and international relations: Alexander Wendt and his critics* (s.138-157) içinde. London and New York: Routledge.
- El Cezire. (2021). *Australia urged to cut numbers in immigration detention*. 16 Haziran 2021. Erişim: <https://www.aljazeera.com/news/2021/6/16/australia-urged-to-reduce-numbers-in-immigration-detention>.
- Fisher, M. H. (2014). *Migration: A world history*. Oxford: Oxford University Press.
- FRA. (2020). *Migration: Fundamental rights issues at land borders*. 31 Aralık 2020. Erişim: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-land-borders-report_en.pdf.
- Freitag, U. & Lafi, N. (Ed.) (2014). *Urban governance under the Ottomans: between cosmopolitanism and conflict*. Abingdon: Routledge.
- Garelli, G. & Tazzioli, M. (2018). The biopolitical warfare on migrants: EU Naval Force and NATO operations of migration government in the Mediterranean. *Critical Military Studies*, 4(2), 181-200.
- Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Giuffré, M. (2013). Readmission agreements and refugee rights: From a critique to a proposal. *Refugee Survey Quarterly*, 32(3), 79-111.
- Goodwin-Gill, G. S. (2014). The international law of refugee protection. E. Fiddian-Qasmiyeh, G. Loescher, K. Long, & N. Sigona (Ed.), *The oxford handbook of refugee and forced migration studies* (s. 36-46) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Grün, G. C. (2021). *As migration is rising, so are border barriers*. 13 Ağustos 2021. *Deutsche Welle*. Erişim: <https://p.dw.com/p/3yv5t>
- Gutiérrez, R. A. (2019). Mexican immigration to the United States. *Oxford Research Encyclopedia of American History*. Erişim: <https://oxfordre.com/americanhistorical/view/10.1093/acrefore/9780199329175.001.0001/acrefore-9780199329175-e-146>
- Haddad, E. (2003). The refugee: The individual between sovereigns. *Global Society*, 17(3), 297-322.
- Haddad, E. (2008). *The refugee in international society: between sovereigns*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hammerstad, A. (2000). Whose security? UNHCR, refugee protection and state security after the Cold War. *Security dialogue*, 31(4), 391-403.
- Held, D. (Ed.) (2004). *A globalizing world?: culture, economics, politics*. London and New York: Routledge.
- Hirschman, A. O. (1993). Exit, voice, and the fate of the German Democratic Republic: An essay in conceptual history. *World Politics*, 45(2), 173-202.
- Kalm, S. (2010). Liberalizing movements? The political rationality of global migration management. M. Geiger & A. Pécoud (Ed.), *The politics of international migration management* (s. 21-44) içinde. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kaplan, Y. (2018). Analysing instability as a future for an institutionalization process: the EU, Turkey and the issue of migration. *European Journal of Futures Research*, 6(1), 16.
- Kaplan, Y. (2020). Brexit: Bir anomalinin kurumsalcı analizi. O. Karaoğlu (Ed.), *Uluslararası ilişkiler tahlilleri 2: Küresel ve bölgesel politikalara akademik bakış* (s. 9-29) içinde. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Mann, M. (1984). The autonomous power of the state: Its origins, mechanisms and results. *European Journal of Sociology/Archives Européennes de Sociologie*, 25(2), 185-213.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: the struggle for power and peace*. New York: Alfred Kopf.
- Moses, J. (2006). *International migration: globalization's last frontier*. London: Zed Books.
- Motomura, H. (2006). We asked for workers, but families came: Time, law, and the family in immigration and citizenship. *Virginia Journal of Social Policy and the Law*, 17, 239-254.
- Norris, P. & Inglehart, R. (2016). Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash. *Harvard JFK School of Government Faculty Working Papers Series*, 1-52.
- Palmgren, P. (2020). Onward pushes and negotiated refuge: theorizing the fluid national and urban regimes of forced migration in Southeast Asia. S. Pasquetti & R. Sanyal (Ed.), *Displacement: Global conversations on refuge* (s. 210-226) içinde. Manchester Manchester University Press.
- Pogany, I. (1999). Minority rights in Central and Eastern Europe: Old dilemmas, new solutions? D. Fottrell & B. Bowring (Ed.), *Minority and group rights in the new millennium* (s. 141-162) içinde. The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Putnam, R. D. (1988). Diplomacy and Domestic Politics: the Logic of Two-level Games. *International Organization*, 42(03), 427-460.
- Sarigiannidis, M. (2007). Legal discourses on peacemaking / peacekeeping / peacebuilding: International law as a new topos for human security. *International Journal*, 62 (3), 519-538.
- Simeon, J. C. (2013). Strengthening international refugee rights through the enhanced supervision of the 1951 Convention and its 1967 Protocol. S. S. Juss (Ed.), *The ashgate research companion to migration law, theory and policy* (s. 103-128) içinde. London and New York: Routledge.

- Sundberg, R. (2020). UN Peacekeeping and Forced Displacement in South Sudan. *International Peacekeeping*, 27(2), 210-237.
- Torpey, J. C. (2018). *The invention of the passport: Surveillance, citizenship and the state* (2. Baskı). Cambridge: Cambridge University Press.
- UNHCR. (2020). *Figures at a Glance*. Erişim: <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>
- Van Riemsdijk, M. (2012). (Re)scaling governance of skilled migration in Europe: Divergence, harmonisation, and contestation. *Population, space and place*, 18(3), 344-358.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Reading: Addison Wesley Publishing.
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zürn, M. & Leibfried, S. (2005). A new perspective on the state: Reconfiguring the national constellation. M. Zürn & S. Leibfried (Ed.), *Transformations of the state* (s. 1-36) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

GÜVENLİĞİN İKİ YÜZÜ: ULUS-DEVLET VE MÜLTECİLER

Hilal ZORBA BAYRAKTAR¹

Giriş

Uluslararası sistemde yaşanan büyük çaplı değişikliklerin bir sonucu olarak, tehdit ve tehlike kavramlarında yaşanan değişiklikler güvenlik kavramının da değişmesine ve yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Bu değişikliklerden belki de en önemlisi Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte Soğuk Savaş döneminin sona ermesi olmuş ve akabinde hız kazanan küreselleşme süreciyle birlikte güvenlik kavramı iki farklı şekilde anılmaya başlanmıştır.

Literatürde Soğuk Savaş sonlarına kadar hâkim olan güvenlik anlayışı “geleneksel güvenlik anlayışı” olarak nitelendirilirken; Soğuk Savaş sonrası dönem için ise “yeni güvenlik anlayışı” kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bu ayrımın en temel sebebi yeni tehdit türlerinin ortaya çıkması ve bunun sonucunda yeni güvenlik alanlarının oluşması olmuştur. Bu değişim güvenlik kavramının öznesinin de değişimini beraberinde getirmiştir. Öyle ki güvenlik yalnızca devlet güvenliği olarak algılanırken; artık “kimin güvenliği” ve “ne-yin güvenliği” soruları ortaya çıkmış ve bunun sonucunda daha önce güvenlik alanı içerisine dâhil edilmemiş olan ekonomi, sağlık, çevre gibi pek çok alan artık güvenlik kavramının öznesi haline gelmiştir. Yeni güvenlik anlayışının en önemli çıktılarından biri şüphesiz ki; birey güvenliği temelli bir yaklaşıma sahip oluşudur. Önceleri güvenlik yalnızca devlet güvenliği olarak ele alınırken; artık birey güvenliği de bu alana dâhil edilmiş ve hatta uzun bir süre boyunca uluslararası politikalar da bu çerçevede yürütülmüştür. Ancak ne yazık ki bugün geline nokta; devlet güvenliği tekrar eski konumuna yerleşmiş ve güvenlik ulusal güvenlik alanına hapsedilmiştir. Bunun arkasında 11 Eylül olayları başta olmak üzere özellikle Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yaşanan terör olaylarının olduğu söylenebilir. Bu nedenle ulusal güvenliğin birincil konu haline gelmesi anlaşılabilir bir durumdur; ancak insan güvenliği başta olmak üzere diğer güvenlik alanlarının da artık yok sayılamayacağı bir dönemde yaşandığı unutulmamalıdır. Bu durumun en bariz örneği şüphesiz ki 2019 sonları ve 2020 başlarında Covid-19 nedeniyle ortaya çıkan ve bugün

¹ Öğr. Gör. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi. ORCID: 0000-0003-4401-2532, hilalzorba@gmail.com

hâlâ devam eden pandemi sürecidir. Her ne kadar burada “sağlık güvenliği” kavramı ortaya çıkmış olsa da, bu durumla baş edebilmek adına öncelikle ulusal tedbirler alınmış ve ulusal güvenlik öncelikli hale gelmiştir. Nihayetinde ulusal güvenlik ve diğer güvenlik alanlarının keskin çizgilerle birbirinden ayırlamayacağı ve iç içe geçmiş bir yapıya sahip olduğu görülmüştür.

Sağlık alanında yaşanan yeni bir güvenlik problemi yaklaşık iki senedir öncelikli konu haline gelmiş olsa da, neredeyse on seneden fazladır başta Orta Doğu bölgesi için daha sonra da Avrupa için öncelikli konu haline gelmiş olan ‘düzensiz göçmenler’ ya da halk arasında daha çok kullanılan tabirle ‘mülteciler’ olmuştur. Hukuki statüleri nereden geldikleri, nasıl geldikleri ve kimin tanımlandığına göre değişiklik göstermekle birlikte bu insanlar bir iç savaş ve çatışma ortamından canlarını kurtarabilmek adına ‘zorunlu’ olarak göç etmiştir. Toplu halde gerçekleştirilen göç hareketlerinin en büyüğü II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı’ndan sonraki en büyük kitlesel göç hareketi ise, Arap Baharı’yla birlikte Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri kaynaklı yaşanmaktadır. Özellikle Suriye’de yaşanan iç savaş hem bölgesel hem de küresel bir etki yaratmış ve bugün Türkiye başta olmak üzere pek çok ülkenin gündemi olan ‘mülteci sorunu’ böylece ortaya çıkmıştır. Aslında göç hareketleri yapısından da kaynaklı olarak uzun yıllardır vardır ve gelecek yüzyıllarda da var olmaya devam edecektir. Buradaki asıl sorun, kontrolsüz ve düzensiz bir şekilde kitlesel olarak gerçekleşen göç hareketlerinden kaynaklanmaktadır.

Tarihsel perspektife baktığımız zaman, göçmenlerin pek çok ülke için bir fırsat olarak konumlandırıldığı görülebilmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, nüfusunun büyük bir kısmını kaybeden Avrupa ülkeleri için göçmenler hızlı toparlanma sürecinin katalizörü olmuştur. Bunun haricinde bazı gelişmiş ülkeler nitelikli göçmen politikaları sayesinde, kendi faydaları doğrultusunda belli oranlarda göçmenleri özellikle ülkelerine davet etmektedirler. Ancak bütün bu örnekler kontrollü olarak gerçekleştirilen göçler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bugün yaşanan mülteci sorununun temelinde ise, kontrolsüz bir şekilde gerçekleşen göçler vardır. Bu kontrolsüzlük durumundan da kaynaklı olarak, aşırı ve düzensiz uluslararası göçler yeni güvenlik tehditleri kategorisi içerisinde konumlandırılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada, “Mülteciler ulus-devletin varlığı için bir güvenlik sorunu olarak görülebilir mi?” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu soruya verilecek olan cevaplar; şüphesiz ki sorunun kim tarafından, hangi ülke sınırları içerisinde ve hangi mülteciler düşünülerek cevaplandırıldığıyla oldukça ilişkilidir. Ancak literatürdeki genel algıya baktığımız zaman, mülteciler yaklaşık yirmi seneden fazladır ulus-devletler ve ulusal kimlikler için en büyük tehdit olarak konumlandırılmıştır. Bu konunun bir tehdit ya da tehlike olup olmadığı, şüphesiz ki ulus-devletin göçmen ve mülteciler konusunda izlediği ulusal politikalarla da doğru orantı-

lıdır. Eğer ki doğru politikalar takip edilirse, mülteciler ev sahibi ülkeler için fırsat olabilir; ancak bu konunun bir de diğer tarafı vardır ki, yanlış politikalar hem ev sahibi toplumu hem de ülkeyi oldukça büyük bir sorunla karşı karşıya bırakacaktır.

Bu çalışmada, literatürdeki genel kanının aksine mültecilerin ulus-devlet için bir tehdit olmadığı, doğru politikalar ve düzenlemelerle birlikte ev sahibi ülke için katma değer oluşturabileceği tezi savunulmaktadır. Bu nedenle çalışmada öncelikle ulus-devletin ortaya çıkışı ve geleneksel güvenlik algılarına yer verilecektir. Arkasından mülteci kavramı açıklanarak, mültecilerin neden bir güvenlik nesnesi haline geldiği ve konunun nasıl güvenlikleştirildiği ele alınacaktır. Son olarak ise, yeni güvenlik anlayışı içerisinde göç konusunun nasıl ele alındığı ve bunun ulus-devlet güvenliği üzerindeki etkisi tartışılacaktır.

Ulus-Devlet ve Güvenlik

Tarih boyunca insanlar topluluklar halinde yaşamış ve bu yaşam şeklinin bir sonucu olarak da güvenlik söz konusu olduğunda üst bir otorite ihtiyacı ortaya çıkmıştır. İşte böyle bir durumda 'devlet' yapılanmasının oluşumu tamamen insanların güvenlik ihtiyacının bir sonucudur.

Uluslararası sistemin başat aktörlerinden biri olan ulus-devletler ise, Avrupa'da yaşanan büyük savaşlar sonucunda ortaya çıkmıştır. Bölgede din konusunda yaşanan son savaş olması sebebiyle ayrı bir yeri olan 'Otuz Yıl Savaşları', 1648 yılında Westphalia Barış Anlaşması ile sona ermiş ve böylece ulus-devletler tarih sahnesinde yerini almıştır. Egemen ve eşit olarak kabul edilen ulus-devletler, ülke sınırlarını kalın çizgilerle çizmiştir. Bununla birlikte ulus-devletin belli başlı bazı özellikleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki ulus-devletin homojen bir toplum yapısına sahip olmasıdır. İkinci olarak ulus-devlet, bir ulusal kimlik oluşturmakta ve bu ulusal kimlik diğer bütün kimliklerin üzerinde konumlandırılmaktadır. Üçüncü olarak, ulus-devletin olmazsa olmaz özelliği sınırları belli bir toprak parçası yani ülke/vatan üzerinde yerleşmiş olmasıdır. Ulus-devleti oluşturan insan toplulukları arasında kültürel bir bağ ve dayanışma duygusu bulunmaktadır. Bu durum ulusal kimlikle birlikte 'ulus' kavramının da oluşmasını sağlamaktadır (Durgun, 2000, s.114-115).

Ulus-devlet; merkezilik, ülkesellik, ulusallık ve egemenlik ile tanımlanan bir siyasi yapıdır (Yurdusev, 2010, s.19). Burada ülkesellik sınırları belli bir toprak parçasını ifade ederken; egemenlik ise meşru kuvvet kullanma yetkisine sahip otoriteyi belirtmek için kullanılmıştır. Batı Avrupa'da ortaya çıkan bu yeni siyasi yapı zamanla bütün dünyaya yayılmıştır. Nitekim ulus-devletin kazanmış olduğu evrensellik, bugünkü başarısının da bir göstergesidir (Yur-

dusev, 2010, s.23). Ancak tıpkı diğer aktörler gibi ulus-devlet de zamanla değişime uğramıştır. Bu konuda verilebilecek en iyi örnek, özellikle 1789 Fransız Devrimi ile birlikte ateşlenen ‘milliyetçilik’ ideolojisinin ulus-devlet üzerindeki etkisi olabilir. Bu ideoloji ulus-devletin yükselişe geçmesini sağlamış ve çok uluslu imparatorlukların tasfiye sürecini de hızlandırmıştır.

Homojen bir toplum yaratma amacıyla olan ulus-devlet yapılanması, farklı kimlikleri bir tehdit olarak görmekte ve insanları tek tipleştirebilmek adına elindeki bütün araçlarını kullanmaktadır (Bakan & Tuncel, 2012, s.60). Ulus-devlet için önemli bir parametre olarak ortaya çıkan “ulusal kimlik” kavramı, dış dünyaya karşı tek bir kimliği ifade etmek konusunda önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle alt kimliklerin zayıfladığı durumlarda ulus-devlet büyük bir başarı göstermiştir (Griffiths, O’Callaghan & Roach, 2013, s.317). Bununla birlikte ulusal kimliğin yarattığı aidiyet duygusu, devletin ve vatandaşların güvenliğini birbirine bağımlı hale getirmiştir. Öyle ki vatandaş için güvenlik, devletin güvende olması anlamına gelmektedir (Oğuzlu, 2007, s.3). Bu durumun doğal bir sonucu olarak uluslararası göç hareketlerini kendi varlığı için bir tehdit olarak gören ulus-devletler, bu sorunu ortadan kaldırmak adına uluslararası örgütlerle iş birliği yapmak zorunda kalmış ve bu durum egemenlik hakkının paylaşımını da beraberinde getirmiştir (Bakan & Tuncel, 2012, s.61).

Uluslararası sistemde yaşanan pek çok olay ulus-devletin zaman içerisinde bazı değişiklikler yaşamasına neden olmuş ve bu durum güvenlik konusundaki algıları da etkilemiştir. Güvenlik kavramı, Soğuk Savaş sonlarına kadar devlet güvenliği çerçevesinde ele alınırken; Soğuk Savaş sonrasında bu durum değişmeye başlamıştır. Burada hiç şüphesiz yeni çok kutuplu uluslararası sistemin ve küreselleşmenin etkisi oldukça büyüktür. Küreselleşme, gelecekte yeniye geçiş için itici güç görevi üstlenmiş ve böylece güvenlik kavramı geleneksel ve yeni güvenlik anlayışı olarak iki şekilde sınıflandırılmıştır. Güvenlik kavramında yarattığı değişimle birlikte, küreselleşmenin bizim için bir diğer önemi ulus-devletin egemenliğini ve uluslararası sistemdeki yerini tartışmaya açmış olmasıdır (Ak & Zorba, 2020, s. 231). Ulus-devletin egemenliği, kendi toprakları ve nüfusu üzerindeki son karar verici merci olması anlamına gelmektedir; ancak uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler, artık bu egemenlik yetkisinin paylaşılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle ulus-devletler eskiye oranla “daha az eşit” ve “daha az egemen”dir (Gönlübol, 2000, s. 52).

Ulus-devletin uluslararası sistemdeki başat aktör olma durumu ise, hâlâ devam etmektedir; ancak sistemdeki yeni aktörlerin varlığını da unutmamak gerekir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni sorunlar ve tehditler, aktörlerin konumunu belirlemesi açısından da önemlidir. Avrupa kıtasında yaklaşık kırk beş sene boyunca dondurulup rafa kaldırılan bütün sorunlar

yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamış ve bu durum güvenlik kavramının ve algısının da değişmesine sebep olmuştur. Böylece özgürlük ve güvenlik arasındaki denge Soğuk Savaş sonrasında değişime uğramış ve özgürlüğe öncelik verilen bir anlayış ortaya çıkmıştır. Burada ulus-devlet ötesi bir sistem oluşmaya başlamış ve vatandaşlar artık devletten çok ait oldukları toplumun güvenliğiyle ilgilenmeye başlamıştır (Oğuzlu, 2007, s. 9). Aslında uzun bir dönem boyunca güvenlik yalnızca devlet güvenliği olarak düşünülmüş ve insan güvenliği de, devletin vatandaşı olma münasebetiyle devlet tarafından sağlanan ve devletin güvenliğiyle birlikte sunulan bir durum olmuştur. Yani devlet güvendeseyse vatandaş da güvendedir. Burada ulus-devlet için var olan tehditlerin ancak dışarıdan, yani diğer devletlerden geleceği düşünüldüğünden; güvenliği sağlamak için askeri güce ya da bunu sağlayacak olan ekonomik güce ihtiyaç vardır. Çünkü uluslararası sistemin anarşik yapısından da kaynaklı olarak, her devlet kendi güvenliği için ancak kendisine güvenebilir. Realist düşünürler için burada kendine yardım (*self-help*) kavramı önem kazanmaktadır. Bunu sağlayabilmek de ancak daha fazla güç elde etmekle mümkün olacağından bu durum bir 'güvenlik ikilemi' yaratmaktadır (Griffiths vd., 2013, s. 135).

Realist paradigmanın güvenlik kavramı üzerindeki hâkimiyeti, Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru küreselleşmenin de etkisiyle sona ermiş ve kavram yeniden tanımlanarak genişlemesi ve derinleşmesi sağlanmıştır. Bu durum salt küreselleşmenin değil, uluslararası sistemde yaşanan pek çok değişimin bir sonucudur. Nihayetinde Soğuk Savaş sonrası Avrupa'da "kimlik" temelli çatışmaların yaşanmaya başlamasıyla, güvenliğin öznesi devletten bireye kaymış ve ortaya çıkan yeni nesil tehditler, yeni güvenlik anlayışının oluşmasını sağlamıştır. Birey, çevre, ekonomi, sağlık ve toplumsal güvenlik alanları başlıca yeni güvenlik alanları olmakla birlikte; geleneksel güvenlik alanlarında da değişiklikler yaşanmıştır. Her ne kadar farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuş olsalar da, yeni güvenlik alanları uluslararası sistemin karmaşık yapısından da kaynaklı olarak iç içe geçmiş durumdadır ve alanların birbiriyle etkileşimi üst düzeydedir. Bu süreç ulus-devletin güç kaybettiği ve ulus-ötesi oluşumların ön plana çıktığı şeklinde yorumlanmış olmakla birlikte, ABD'de gerçekleşen 11 Eylül saldırıları ulus-devletin önemini ve yerini bir kez daha göstermiştir. Birey ve toplum güvenliği tekrar bir kenara alınmış ve ulusal güvenlik yani ulus-devletin güvenliği öncelikli hale gelmiştir. Geleneksel tehditlerden biri olarak görebileceğimiz terör eylemlerinin geçirdiği değişim, devletlerden ziyade başka aktörlerinde tehdit unsuru olabileceğini göstermiştir (Çıtak, 2017, s. 167). Bu tarihten sonra, ulusal güvenlik konusu öyle bir hale gelmiştir ki; bunun için gerekirse bireysel özgürlüklerin rafa kaldırılabilceği görüşü hâkim olmaya başlamıştır.

Güvenliğin ulusal ve uluslararası boyutu artık iç içe geçmiş ve birbirinden keskin bir şekilde ayırt edilemez bir hal almıştır. Nitekim 11 Eylül sonrası yaşanan pek çok gelişme de bunu doğrulamaktadır. Kategorileştirdiğimiz güvenlik alanları hem devlet güvenliği hem de birey güvenliği ile oldukça ilişkili bir haldedir. Bugün sağlık güvenliğinin tartışıldığı bir ortamda bile, ulusal güvenlik ve birey güvenliği öncelikli görülerek bu hususta önlemler alınmakta ve gerekirse bireyin güvenliği için ulus-devletler tarafından sert tedbirler alınarak “özgürlük” kavramı feda edilmektedir. Görüldüğü üzere yeni güvenlik anlayışı ile hemen hemen her konu bir güvenlik meselesi haline gelmektedir. Nitekim ulus-devletin güvenliği için son dönemde en çok gündem olan konu düzensiz ve aşırı göç hareketleri olarak belirtilmektedir. Önceleri askeri tehditler problem olarak görülürken, artık göç, sağlık, ekonomi gibi pek çok konu tehdit oluşturabilmektedir.

Mülteciler ve Güvenlik

Göç hareketleri, kimin hangi şartlar altında ve nereye doğru göç ettiğine bağlı olarak farklı şekillerde tanımlanmakta ve böylece birbirinden farklı kavramlar ortaya çıkmaktadır.

Göç, zorunlu ya da gönüllü ve belli bir süreliğine ya da süresiz olarak gerçekleşebilir. Burada kavramsal olarak bir tanımlama yapabilmek için göçün hangi amaçla ve hangi şartlar altında gerçekleştiği önemli bir ayrıntı olmakla birlikte, hangi ülkeye doğru gerçekleştiği de oldukça önemlidir. Zira göç eden insanların hangi statüde yer alacağı ve nasıl adlandırılacağı ev sahibi ülkenin inisiyatifine kalmıştır. Uluslararası Göç Örgütü’ne (IOM) göre göç (*migration*); “bir kişinin veya bir grup insanın ülke içinde veya uluslararası bir sınırı geçerek yer değiştirmesi” (Perruchoud & Redpath-Cross, 2013, s. 35-36) olarak tanımlanmaktadır. Burada görüleceği üzere bir süre sınırlaması ve zorunluluk konusunda herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Ancak göçmenlerin sınıflandırılması noktasında göç hareketinin zorunlu ya da gönüllü yapılmış olması oldukça önemlidir. Nitekim bu çalışmada ele alınan mülteciler, zorunlu olarak göç eden insanları ifade etmektedir. Zorunlu göç daha çok savaş, kıtlık, çatışma gibi durumlar nedeniyle gerçekleşmekteyken; gönüllü göç ise daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak adına bir kişisel tercih olarak gerçekleştirilmektedir.

Bir başka sınıflandırma ise göçün gerçekleşme şekline göre [düzenli (yasal) ya da düzensiz (yasa dışı)] yapılmaktadır. IOM’a göre; “menşe ülkeden çıkışı ve ev sahibi ülkeye seyahati, transit geçişi ve girişi düzenleyen kanun ve yönetmeliklere uygun olarak insanların olağan ikamet yerinden yeni bir ikamet yerine gitmeleri” (Perruchoud & Redpath-Cross, s. 2013, s. 26) düzenli göç ya da yasal göç olarak ifade edilmektedir. Düzensiz (yasa dışı) göç ise; “gön-

deren, transit ve kabul eden ülkelerin düzenleyici normlarının dışında gerçekleşen hareketlilikler” (Perruchoud & Redpath-Cross, 2013, s. 26) olarak tanımlanmaktadır. Nitekim son dönemde güvenlik konusu da bahane edilerek, sorun olarak lanse edilen gruplar, mülteciler ve düzensiz göçmenlerden oluşmaktadır.

Mültecilik, hukuki bir statü olarak göç eden insanlara uluslararası koruma sağlamaktadır. Nitekim bu hak, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’yle birlikte sözleşmeye imzacı ülkeler tarafından garanti altına alınmıştır. Ancak ülkeler bu statüyü vermek konusunda çokça istekli değildir. Mülteci kavramının tanımı konusunda uluslararası kabul gören iki belge bulunmaktadır. Bunlar 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi ve Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü’dür. Mülteci tanımı üzerine, ilk ortaya çıktığı belgeden bugüne kadar bazı değişiklikler yaşanmış olmasına rağmen ana hatlarının aynı şekilde kaldığı söylenebilir. İlk tanımlama, 1951 tarihli sözleşmenin 1. maddesi A fıkrasının 2. kısmına göre şu şekilde yapılmaktadır:

1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar sonucunda ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahıs... (The United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 1951).

Daha sonra bu tanımdan “1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar” ve “söz konusu olaylar sonucunda” ifadeleri çıkartılmıştır. Böylece uluslararası anlamda kabul gören bir tanıma ulaşılabilmektedir. Ayrıca 1. madde 3. kısımda taraf devletlerin hiçbir coğrafi kısıtlama yapılmaksızın bu protokolü uygulayacağı belirtilmiştir. Yine 1951 Cenevre Sözleşmesi’nin 33. maddesine göre; “Hiçbir taraf devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir” (UNHCR, 1951). Geri göndermeme ilkesi özellikle mülteciler söz konusu olduğunda kritik bir öneme sahiptir, çünkü söz konusu insanlar “zulme uğrama” korkusuyla ülkesini terk etmektedir.

Mülteci statüsünü alabilmek için başvuru yapılmaktadır ve bu süre zarfında bu insanlara ne olacağı ayrı bir tartışma konusudur. İşte burada “sığınmacı” kavramı ortaya çıkmaktadır. IOM’a göre sığınmacı; “zulüm veya ciddi zarardan korunmak amacıyla, kendi ülkesi dışında bir ülkede güvenlik arayışında olan ve ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde mültecilik

statüsüne ilişkin başvurusunun sonucunu bekleyen kişi” (Perruchoud & Redpath-Cross, 2013, s. 74) olarak tanımlanmıştır. 1951 Cenevre Sözleşmesi uyarınca sığınma hakkı, uluslararası bir haktır ve imzacı devletler sığınma arayan insanlara bu statüyü vermelidir.

Göç eden ya da göç etmek zorunda kalan insanlar farklı isimler, farklı statüler ve bu doğrultuda farklı haklar elde etmektedir. Ancak konu insan ve insanın güvenliği olduğunda statülerinin ne olduğunun çok da bir önemi kalmamaktadır. Nitekim mültecilerin durumu göz önüne alındığında iki çeşit güvenlik konusu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki mültecilerin güvenliği iken, ikincisi ev sahibi ülkenin güvenliğidir. Savaş, çatışma veyahut zulme uğrama korkusuyla ülkelerini terk eden mülteciler, insan güvenliği kapsamına girmekte ve bu durum ayrı bir çalışma konusunu oluşturmaktadır. Buna karşılık özellikle savaş ve çatışma durumlarında, düzensiz ve aşırı bir şekilde gerçekleşen göç hareketleri ev sahibi ülkeler açısından güvenliğin pek çok farklı alanına girecek şekilde tehdit oluşturmaktadır. Mülteciler, ilk etapta ulus-devletin ulusal güvenliği için bir tehdit olarak görülmektedir. Nitekim bunu ulusal güvenlikle bütünleşik bir ilişki ağına sahip olan ekonomik, sağlık, çevre ve toplumsal güvenlik gibi diğer güvenlik alanları da izlemektedir.

Soğuk Savaş sonrası döneme damgasını vuran eleştirel güvenlik çalışmaları ve özellikle Kopenhag Okulu düşünürlerinin literatüre katkısı olan “güvenlikleştirme” kavramı, mülteci konusunun ulus-devletler tarafından güvenlik konusu haline gelmesini sağlamıştır. Normal şartlar altında güvenlik problemi olarak görülmeyen bir konunun, güvenlik nesnesi haline gelme süreci güvenlikleştirme olarak ifade edilebilir ve bu güvenlikleştirme “söz edimi” aracılığıyla yapılmaktadır (Waever, 2004, s. 9). Burada üç kritik konu bulunmaktadır: Tehdit, olağanüstü önlemler ve meşruluk. Bu üç unsurun da gerçekleşmiş olması, başarılı bir güvenlikleştirme süreci için olmazsa olmazdır. Öncelikle varoluşsal bir tehdit olmalı veya bir tehdit olduğu lider tarafından dile getirilmelidir. Arkasından bu tehdidi bertaraf edebilmek için olağanüstü önlemler alınmalıdır. Son olarak ise, yapılan bütün bu girişimlerin meşruluk kazanabilmesi için kamuoyunun bu tehdide inandırılması gerekmektedir (Buzan & Waever, 2003).

Mültecilere yönelik güvenlikleştirme süreci, özellikle gelişmiş bazı ülkeler (Macaristan, İtalya vb.) tarafından başarıyla sürdürülmektedir. Burada liderlerin siyasi söylemlerinin ve konuyu bir siyaset malzemesi yapmasının oldukça büyük etkisi bulunmaktadır. Son dönemde dünya genelinde yükselişe geçen aşırı sağ yönetimlerin tutumu da herkesçe bilinmektedir. Mültecilerin hem ekonomik hem kültürel hem de toplumsal bir tehdit olduğu liderler tarafından dile getirilerek, konu güvenlik nesnesi haline gelmiştir. Nitekim bu tehdidi bertaraf edebilmek için alınan olağanüstü tedbirler (dikenli tel, geri

itme, sınır kapatma vb.) ne kadar insanlık dışı olsa da kamuoyunun gözünde bir meşruluk kazandığından, büyük tepkilerle karşılaşmamıştır.

Güvenikleştirme yaklaşımıyla da ilgili olarak, toplumun en kırılgan kesimlerinden birini oluşturan mülteci grubu, kriz anlarında suçlanan ilk gruplardan biridir. Özellikle savaş, salgın hastalık, ekonomik kriz gibi durumlarda yaşanan sorunların faturası bu gruba kesilmekte ve toplumsal öfkeyle karşılaşmaktadır. Toplumu bu şekilde davranmaya iten bazı kişisel deneyimler olabilir; ancak çoğunlukla liderlerin söylemleri bu duruma neden olmaktadır.

Yeni Güvenlik Anlayışı Ekseninde Ulus-Devlet ve Mülteciler

Güvenlik kavramı, Soğuk Savaş sonlarında başlayan değişiklikler sayesinde genişlemiş ve derinleşmiştir. Bu durum yeni güvenlik konseptinin oluşmasını sağlamıştır, ancak şüphesiz ki eleştirel güvenlik çalışmalarının bu konuda oldukça büyük payı bulunmaktadır. Kopenhag Okulu düşünürlerinden Barry Buzan ve Ole Waver'ın literatüre yaptığı katkılar bu noktada oldukça değerlidir. Ole Waver güvenikleştirme kavramıyla güvenlik kavramının alanını genişletirken, Barry Buzan ise sektörel güvenlik kavramıyla güvenlik kavramının derinleşmesini ve sektörlere ayrılmasını sağlamıştır (Waever, 2004, s. 8).

Buzan'ın "sektörel güvenlik" kavramı; toplumsal, ekonomik, askeri, çevresel ve siyasi olmak üzere beş sektörden oluşmaktadır (Waever, 2004, s. 8). Bu yeni sektörlerden toplumsal güvenlik, bu çalışma için ayrıca önemlidir; çünkü konu mülteciler olduğunda toplumsal güvenlik kaygıları ön plana çıkmaktadır. Nitekim diğer alanlardaki kaygılar da en az toplumsal güvenlik kadar önemlidir. Buzan'a göre; "toplumun geleneklerinin, dilinin, dininin ve kimliğinin sürdürülebilir bir şekilde korunması" toplumsal güvenlik kavramını oluşturmaktadır (Buzan, 2007, s. 111-112). Buradaki kritik konu "kimlik güvenliği"dir. Öyle ki kimlik, toplumsal güvenliğin özünü oluşturmakta ve bu kimlik daha çok kolektif kimlik olarak düşünülmektedir. Bu kolektif kimlikler millet ya da din üzerine kurulu olabilir ve zamanla değişim geçirebilir. Ancak burada kolektif kimlik için tehdit oluşturan unsurlar, bu kimliğin yapısını değiştirecek ve "biz" olma duygusunun daha fazla sürdürülmesine engel olacak durumlardır (Buzan, 1997, s. 17).

Toplumsal güvenliğin önemi özellikle Soğuk Savaş sonrasında yaşanan etnik kimlik temelli çatışmalarla anlaşılmıştır. Burada her bir kolektif kimlik için diğeri tehdit olarak görülmüş ve nitekim uzun süren çatışmalar yaşanmıştır. Bu zamandan sonra da, ulusal kimlikler önem kazanmış ve toplumsal güvenliğin ön koşulu olarak görülmeye başlanmıştır. Aslında ulusal kimlik, ulus-devlet için de oldukça önemli olduğundan dolayı yaklaşık yirmi seneden fazla bir süredir düzensiz göç hareketleri ulus-devletin güvenliği için bir tehdit olarak görülmektedir. Burada şüphesiz ki ulus-devletin izlediği politikalar

da etkili olmaktadır, ancak düzensiz göç hareketleri çoğunlukla az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru yaşandığından ev sahibi ülke için çok da istenen bir durum değildir. Kolektif kimlik ne kadar güçlüyse, mültecilere karşı izlenen politikalar da o derece sertleşmektedir. Çünkü etnik, kültürel, din ve dil olarak bir bütün olmayı başarabilen kolektif kimlik sahipleri için farklı özelliklere sahip yeni kimlikler tehdit oluşturmaktadır. Ole Waever göç, kimlik ve ulus-devlet arasındaki ilişkiyle ilgili şunları söylemektedir (Waever, 2008, s. 158):

1. Göç- X halkı, Y halkı tarafından istila edilmekte veya o halk yüzünden özelliklerini kaybetmektedir. Doğal olarak X topluluğu eskisi gibi var olmayacaktır, çünkü nüfusu diğerleri oluşturacaktır. X kimliği, nüfusun yapısındaki değişim nedeniyle farklılaşmaktadır.
2. Yatay Rekabet- X halkının bölgede varlığı devam etse bile, Y'nin kültürel ve dilsel özellikleri yüzünden hayat şekilleri değişecektir.
3. Dikey Rekabet- İnsanlar X kimliği ile olan bağlarını kaybetmektedir. Bu durum ya bir entegrasyon projesinden ya da ayrılıkçı bir projeden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak X halkı ya daha geniş ya da daha dar kimliklere doğru yönelecektir.

Waever'ın bu sınıflandırması göçün iki farklı kimlik arasında yaşanabilme olasılığı bulunan durumları açıklamaktadır. Bunlardan ilki var olan ulusal kimliğin göç hareketlerinden etkileneyeceği ve benliğini kaybedeceğini belirtmektedir. İkinci olarak bölgedeki ulusun, göç edenlerle birlikte hayat şekillerinin değişme durumundan bahsedilmektedir. Son olarak ise, toplumun ulusal kimliğiyle olan bağını tamamen yitirmesi tezi ortaya koyulmaktadır ki böylece yeni bir kimlik arayışı ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal güvenlik ve kimlik temelli tehditler haricinde, düzensiz göç hareketlerinin daha pek çok alanda yeni tehditler ve sorunlar yarattığı ortadadır. Özellikle 11 Eylül sonrası süreçte göçmen ve mülteciler, potansiyel terörist muamelesi görmüştür. Burada Müslüman olan ve olmayanlar arasında da bariz bir ayırım yaşanmaktadır. Bu nedenle de öncelikle yabancı düşmanlığında (*xenophobia*), daha sonrasında ise İslam düşmanlığında (*Islamophobia*) ciddi oranda bir artış gözlenmektedir. Terör gözle görülen bir sorun oluşturmakla birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkeler için ekonomik anlamda da sorunlar yaşanmaktadır. Ucuz ve savunmasız bir iş gücü olarak görülen mülteciler, kayıt dışı bir istihdam alanı yaratmakta ve bu durum ev sahibi toplumda dar gelirli ve eğitimsiz kesimlerin işlerini kaybetme ihtimalini arttırmaktadır. Nitekim işsizlik oranlarının yüksekliğinden şikâyet edilirken, bu durumun sorunlusu olarak mülteciler gösterilmektedir. Bunların dışında bir başka sorun ise kültür, dil ve din gibi farklı özelliklere sahip insanların bir arada yaşamaya çalışması durumudur. Daha önce de belirtildiği gibi bu durum ulusal kimlikleri tehdit etmekle beraber, uyum sorunlarına da neden olmakta ve toplumsal

yaşamın dengesini bozarak huzursuzluğa neden olabilmektedir. İşte bütün bu nedenler, ulus-devletin göçü ve mültecileri güvenlikleştirmesine neden olmaktadır.

Mültecilerin ev sahibi toplum için oluşturduğu tehdit ve sorunlar, aslında bu konuyla ilgili izlenen devlet politikalarının da bir sonucudur. Nitekim mültecilerin ev sahibi toplum için potansiyel bir tehdit olmasının yanı sıra potansiyel bir katma değer oluşturması da mümkündür. Bu konuda verilebilecek en eski ve herkesçe bilinen örnek, şüphesiz ki II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'ya doğru gerçekleşen göçlerle oluşmuştur. Çalışan ve genç nüfusun büyük bir çoğunluğunu kaybeden başta Almanya ve Fransa olmak üzere bazı Avrupa ülkeleri, göçmen işçi ithalatına girişmiş ve bu sayede çöken Avrupa ekonomisi kalkınmaya başlamıştır. Avrupa için bu dönemde göçü teşvik eden politikaların izlendiği bir süreç yaşanmıştır. Her ne kadar bu teşvik dönemi uzun süreli bir politika olarak sürdürülememiş olsa da bazı gelişmiş ülkeler için durum bunun tam tersidir. Kanada bu konuda verilebilecek örneklerden biridir, çünkü özellikle nitelikli göçmenlere yönelik ayrı bir politik süreç yürütülmekte ve her sene belli sayıda insanın Kanada'ya göç edebilmesi için kolaylık sağlanmaktadır. Avrupa'da ise İsveç, Almanya, Hollanda ve Danimarka, bu konuda önde gelen ülkelerdir. Göçmenlerin entegrasyonu ve çok kültürlü yaşamın kolaylaştırılması anlamında oldukça başarılı oldukları söylenebilir (Akarçay, 2019, s. 218).

Doğru politikalarla birlikte mültecilerin ev sahibi ülkeye başarılı bir şekilde entegrasyonu sağlanarak, katma değer oluşturması mümkündür. Burada görev ev sahibi ülkeye ve topluma düşmektedir. Bunun için öncelikle iyi uygulama örnekleri incelenerek, bu doğrultuda yeni politikalar oluşturulmaya çalışılmalıdır.

Sonuç

Ulus-devletin yegâne varlık sebebi olan güvenlik konusu, uluslararası sistemde yaşanan değişimlerin etkisiyle askeri güvenlik alanından farklı noktalara kaymak zorunda kalmıştır. Bunun nedeni ise tehdit ve tehlike durumlarında yaşanan çeşitlilikten kaynaklanmaktadır.

Güvenlik kavramında yaşanan değişim, yeni güvenlik anlayışının oluşmasını sağlamış ve daha önce güvenlik nesnesi olmayan konular da artık güvenlik alanına dâhil edilmiştir. Böylece ulus-devletin güvenliği için en büyük tehditlerden biri düzensiz ve aşırı göçler ve bunun sonucunda ortaya çıkan mülteci nüfus olarak görülmektedir. Bu tehdit, ulus-devleti oluşturan yegâne öğelerden “ulus” ve “kimlik” unsurlarını tehdit etmekte ve böylece ulus-devletin varlığını devam ettirmesine engel oluşturmaktadır. Ancak bu durumun bir tehdit unsuru haline gelmesinde en önemli etken ev sahibi ülkelerin

göç ve entegrasyon konusunda benimsemiş oldukları politikalarıdır. Başarılı politikalar ev sahibi ülke için katma değer oluşturarak ulus-devletin daha da güçlenmesini sağlarken, başarısız politikalar hem ev sahibi ülke hem de toplum için yeni sorun alanları oluşmasına neden olmaktadır. Terör konusu ayrı bir kenarda tutularak ekonomi, sağlık, çevre, siyaset ve toplumsal güvenlik gibi yeni güvenlik alanları için mülteci konusunun tehdit olma durumu iç politika araçlarıyla bertaraf edilebilir. Burada ev sahibi toplumun ve yöneticilerin oldukça büyük etkisi bulunmaktadır. Bu doğrultuda kimin, nerede, hangi şartlar altında ve hangi mülteci kitlesini temel alarak bir değerlendirme yaptığı da bir başka önemli etkidir.

Mültecilerin ulus-devletin varlığı için güvenlik sorunu oluşturup oluşturmadığı sorusunun tartışıldığı bu çalışmada, bu konuda kesin bir yargıya varmanın çok mümkün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Burada hem güvenlik hem de mülteciler konusunda var olan muğlak süreçlerin de etkisi büyüktür, ancak asıl önemli olan konu ulus-devletin bu konuda izlediği politikalarıdır. Mültecilerin bir sorun olduğu dile getirilirse konu güvenlikleştirilmiş olacaktır. Fakat tam tersine mültecilerin entegrasyonu üzerine çalışmalar yapılır ve bu çalışmalar başarılı olursa ortada bir sorun kalmayacaktır. Nihayetinde pek çok Avrupa ülkesinin genç ve kalifiye insan gücüne ihtiyacı bulunmakta ve bunun için özel göçmen politikaları oluşturulmaktadır. Burada asıl sorun aşırı ve düzensiz göç hareketleri sonucunda ortaya çıkan mülteci kitleleridir ki bu da hemen hemen her ülke için zaten belli oranlarda sorun anlamına gelmektedir. Sonuç olarak kontrollü ve belli bir mülteci kitlesi göz önüne alındığında, başarılı politikalar sonucunda ulus-devletin varlığına güç katması ve katma değer oluşturması mümkündür.

Kaynakça

- Ak, H. Ş. & Zorba, H. (2020). Türkiye’de “milli egemenlik” anlayışını küreselleşmeyle birlikte yeniden düşünmek. O. Gümüşçü, E. Beşe & E. Ş. Dölarslan (Ed.), *Karatekin Armağanı Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nin TBMM’nin Açılışına Yüzüncü Yıl Armağanı* (s. 221-244) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akarçay, P. (2019). İsveç’te göçmen politikaları ve entegrasyon. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 207-222.
- Bakan, S. & Tuncel, G. (2012). Küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki etkisi. *Birey ve Toplum*, 2(1), 51-66.
- Buzan, B. & Waeber, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B. (1997). Rethinking security after the Cold War. *Cooperation and Conflict*, 32(1), 5-28.
- Buzan, B. (2007). *People, states and fear second edition an agenda for international security studies in the Post-Cold War Era*. ECPR.
- Çıtak, E. (2017). *Yeni güvenlik politikaları ve Türkiye’de istihbaratın dönüşümü: Güvenlik ve istihbarat*. İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları.
- Durgun, Ş. (2000). Modern devlet olmanın zorunlu koşulu ulus-devlet midir?. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(3), 109-124.
- Gönlübol, M. (2000). *Uluslararası politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Griffiths, M., O’Callaghan, T. & Roach, S. C. (2013). *Uluslararası ilişkilerde temel kavramlar*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Oğuzlu, H. T. (2007). Dünya düzenleri ve güvenlik: Ulus-devlet güvenlik anlayışı aşıyor mu?. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(6), 1-35.
- Perruchoud, R. & Redpath-Cross, J. (2013). *Göç Terimleri Sözlüğü*. International Organization for Migration [IOM]. Erişim: http://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf
- The United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]. (1951). *Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme*. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği (çev.). Erişim: <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>
- Waeber, O. (2004). *Aberystwyth, Paris, Copenhagen new 'schools' in security theory and their origins between core and periphery*. The Annual Meeting of International Studies Association (s. 1-26). Montreal: Convention Theme.
- Waeber, O. (2008). Toplumsal güvenliğin değişen gündemi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 151-178.
- Yurdusev, A. N. (2010). Ulus-devlet: insanlığın en tehlikeli icadı. *Demokrasi Platformu Dergisi*, 6(23), 15-27.

ULUSLARARASI HUKUKİ BOYUTLARIYLA GERİ GÖNDERMEME (*NON-REFOULEMENT*) İLKESİ

Selman ÖZDAN¹

Giriş

Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün (*Institut de Droit International*) düzenlediği 1892 Cenevre Toplantısı'nda, bir mültecinin iadesine ilişkin mevcut garanti koşulları gerektiği gibi gözetilmedikçe ve uygulanmadıkça, iadesini talep eden başka bir devlete teslim edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir (Molnar, 2016, s. 51). Son yıllarda devletlerin gittikçe artan terör örgütleriyle mücadele faaliyetleri, çok uluslu yapıların benzer operasyonları ve uluslararası arenada artan gerilim sebebiyle kişilerin nakline ilişkin devletlerin yükümlülükleri; ulusal mahkemeler, uluslararası insan hakları denetleme mekanizmaları ve insani yardım mekanizmaları tarafından daha dikkatli incelenmesine vesile olmuştur. Özellikle, geri göndermeme (*non-refoulement*) ilkesinin uygulanabilirliği, bu süreçte ilk sırada incelenen konulardan biri haline gelmiştir (Gillard, 2008).

Geri göndermeme ilkesi temel olarak, devletlerin, kendi egemenlik yetkileri dâhilinde olan bireyleri; işkenceye, onur kırıcı muameleye veya diğer zalimane muamelelere maruz kalma tehdidi veya riski altında oldukları ülkelere sınır dışı etmeme ya da iade etmeme yükümlülüğünün uluslararası hukuktaki karşılığıdır. Bu ilke, mülteciler açısından uluslararası hukukta bulunan en kritik ilkelerden biridir (Odman, 2020).

Geri göndermeme ilkesinin ahlaki bir ilke olarak varlığı ve doğası tartışılmasa da tarih içerisinde uluslararası hukuktaki varlığını incelemek ve bu ilke üzerindeki tartışmalı hususları değerlendirmek, ilkedен potansiyel olarak yararlanacak kişiler açısından son derece önemlidir. Geri göndermeme ilkesi, uluslararası insan hakları hukuku, mülteci hukuku, uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası teamül hukuku kapsamında temel bir koruma oluşturur. Bu ilke, sadece mülteci statüsünde olan kişileri kapsamaz, aynı zamanda sınır dışı edilme veya iade edilme gibi zorla geri gönderme durumlarında yaşam

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı. ORCID: 0000-0002-1002-0625, selman.ozdan@omu.edu.tr

hakkının ihlali veya işkenceye maruz kalma riski olan herkesi kapsar (Yılmaz, 2011). Bir kişinin geri dönüşünde; zulüm, işkence, kötü muamele ya da diğer ciddi insan hakları ihlalleri de dâhil olmak üzere telafisi olanaksız bir zarara maruz kalma riskiyle karşı karşıya kalabileceğine kanaat getirmek için yeterli sebepler var olduğunda, geri göndermeme ilkesi, devletlerin söz konusu bireyleri kendi yetki sahalarından ya da egemen kontrol alanlarından nakletmelerini veya çıkarmalarını yasaklamaktadır. Doğal ve geleneksel olarak, geri göndermeme ilkesinin sunduğu korumaya, sığınmacılar veya sınır dışı ya da iade edilme durumu ile karşı karşıya olan kişiler tarafından başvurulur. Ancak, Gillard'a (2008) göre, devletlerin temel koruma yükümlülükleri farklı durumlarda da ortaya çıkabilmektedir ve böylece söz konusu ilkenin uygulanması için yukarıda zikredilen durumlarla sınırlandırmak için bir neden yoktur (s. 704).

Bu bölüm, devletlerin geri göndermeme ilkesine ilişkin uluslararası yükümlülüklerini uluslararası hukuk çerçevesinde izah etmeyi amaçlamaktadır. Mülteci hukukunun temel ilkelerinden biri olarak kabul edilmesi sebebiyle geri göndermeme ilkesi, ilk olarak mülteci hukuku kapsamında incelenecektir. Ardından, geri göndermeme ilkesinin uluslararası teamül hukukundaki yeri izah edilecektir. Akabinde bu ilke, uluslararası insan hakları rejimi çerçevesinde değerlendirilecek ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) geri göndermeme ilkesine yönelik kararları ve yaklaşımı *Soering v. Birleşik Krallık*, *Saadi v. İtalya* ve *M.S.S. v. Belçika ve Yunanistan* davaları çerçevesinde incelenecektir. Ardından, geri göndermeme ilkesinin uluslararası insancıl hukuku dâhilindeki varlığı ve kabul edilebilirliği açıklanarak, ilkenin uluslararası hukukta yerleşik bir hale geldiği yönünde olan argüman incelenecektir. Nihayetinde, geri göndermeme ilkesinin, uluslararası hukukun emredici normları olarak kabul edilen *jus cogens* normlar kapsamına girip girmediği tartışmasına yer verilecektir.

Mülteci Hukukunda Geri Göndermeme İlkesi

Geri göndermeme ilkesi, bireylerin sığınma talebinde bulunmalarına izin vermedeki önemi hasebiyle mülteci hukukunun en temel ve rehber ilkelerinden biri olarak kabul edilir ve mülteci hukukunun köşe taşlarından biridir (Allain, 2002, s. 553; Chetail, 2014, s. 29). Geri göndermeme, Mültecilerin Uluslararası Statüsüne İlişkin 1933 Sözleşmesi'nde ortaya çıkmasından bu yana mülteci hukukunun rehber ilkesi konumuna erişmiştir. 1933 tarihli Mülteci Sözleşmesi'nin 3. maddesine göre sözleşmeye taraf devletler, ülkelerinde düzenli olarak ikamet etme yetkisi verilen mültecileri, ulusal güvenlik ve kamu düzeni nedenleriyle zaruri tedbirler söz konusu olmadıkça ülkelerinden çıkarmamayı ya da ülkelerinde tutmayı taahhüt ederler (League of Nations,

1933, m. 3). 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme (Mülteci Sözleşmesi), mülteci hukukuna ilişkin olarak en yaygın ölçekte kabul edilmiş hukuki düzenlemedir. Sözleşme m. 33(1)'de geri göndermeme ilkesini açık bir şekilde tanımlamaktadır:

Hiçbir Taraf Devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, vatandaşlığı, muayyen bir sosyal zümreye mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayat veya hürriyetinin tehdit edileceği ülkelerin sınırlarından her ne şekilde olursa olsun geri gönderemez veya sınır dışı edemez. (United Nations General Assembly, 1951, m. 33(1)).

Her ne kadar sözleşmenin 42(1). maddesine göre, yukarıda yer alan maddede imzacı devletler tarafından çekince getirilemeyeceği ifade edilip geri göndermeme ilkesinin *non-derogable* yapısına işaret edilse de 33. maddenin 2. fıkrası istisnai bir durum ifade eder:

...bulunduğu ülkenin güvenliği için tehlikeli sayılması yolunda ciddi sebepler bulunan veya özellikle ciddi bir adi suçtan dolayı kesinleşmiş bir hükümle mahkum olduğu için söz konusu ülkenin halkı açısından bir tehlike oluşturmaya devam eden bir mülteci, işbu hükümden yararlanmayı talep edemez. (United Nations General Assembly, 1951, m. 33(2))

Burada, mültecilerin geri gönderilmeye karşı korunması iki gerekçe ile sınırlandırılmaktadır: Birincisi, bir kişinin yaşadığı ülkenin güvenliğini tehdit edebileceğine dair makul gerekçeler bulunuyorsa, geri göndermeme hükümünden yararlanma talebinde bulunamayabilir. İkinci olarak, mülteci, özellikle ciddi bir suçtan ve geçmişteki suçlarından ya da müteakip suçların olasılığından kaynaklı kesinleşmiş bir hükümle mahkûm edilmişse, bu mülteci o ülkenin toplumu için bir tehlike arz edebileceğinden geri göndermeme hükümünden yararlanamayabilecektir (Gündüz, 2018, s. 16).

Söz konusu maddede belirtilen istisnai durum haricinde sözleşme m. 1(F) belirli durumlarda istisnalara yer verilebileceğini ifade eder ve sözleşme hükümlerinin aşağıda yer alan durumlara ilişkin olarak ciddi kanaatin mevcut olduğu bir kişi hakkında uygulanmayacağı belirtilmektedir:

(a) Barışa karşı suç, savaş suçu veya insanlığa karşı suç gibi suçlar için hükümler koyan uluslararası belgelerde tanımlanan bir suç işlediğine;

(b) Mülteci sıfatıyla kabul edildiği ülkeye sığınmadan önce, sığındığı ülkenin dışında ağır bir siyasi olmayan suç işlediğine;

(c) Birleşmiş Milletler'in amaç ve ilkelerine aykırı fiillerden suçlu olduğuna dair ciddi kanaatler mevcut olduğunda söz konusu istisnalara yer verilecektir (United Nations General Assembly, 1951, m. 1(F); Uzun, 2012, s. 28-29). Sözleşme, genel olarak, uluslararası toplum nezdinde onarılamayan ve ağır nitelikli suçları işlemiş kişilerin veya içinde yer aldıkları toplum için tehlike

arz edebilecek kişilerin sözleşmenin sağladığı haklardan faydalanmamalarını hedeflemiştir (Uzun, 2012, s. 29).

Bir yoruma göre, bu madde, bir kişinin zulme uğrama korkusuna rağmen, hükümetlerin uluslararası ceza veya ulusal ceza adaletinden kaçak olarak kabul edilen herhangi bir kişi için mülteci statüsünü reddetmesini gerektirir (Hathaway & Harvey, 2001, s. 259). Madde 1(F)'de belirtilen haller kapsamında olan kişiler, Mülteci Sözleşmesi'nde ifade edilen mülteci statüsüne layık görülmez ve bu nedenle de mülteci taleplerinin esası tam manasıyla değerlendirilmeden dışlanmaya tabi tutulurlar (Hathaway & Harvey, 2001, s. 259).

Neticede Mülteci Sözleşmesi'ni, yeni dünyada var olan düzensizliğin zorluklarını karşılayabilecek esnek bir araç olarak nitelendirebiliriz (Hathaway & Harvey, 2001, s. 262). Ancak bu sözleşme, mültecileri korumaya yönelik uluslararası gelişmelerle kıyaslandığında bazı çelişkilerin var olduğu görülebilir (Duffy, 2008, s. 377). Mesela, ileriki bölümlerde de görüleceği üzere, 1984 tarihli Cartagena Mülteci Bildirgesi geri göndermeme ilkesinin *jus cogens* norm statüsünde olduğunu iddia ederken yukarıda izah edilen geri göndermeme ilkesine dair Mülteci Sözleşmesi'nde yer alan istisnai durumlar, ilkenin *jus cogens* norm statüsüne erişemediğinin bir göstergesidir. William Schabas'ın (2007) iddiasına göre, geri göndermeme ilkesine yön veren uluslararası insan hakları rejimi, giderek nerdeyse gereksiz hale gelen Mülteci Sözleşmesi'nin rejimini büyük ölçüde devralmıştır. İleriki bölümlerde geri göndermeme ilkesini uluslararası insan hakları rejimi dâhilinde inceleyeceğiz; ancak bu noktada belirtmek gerekir ki, her ne kadar uluslararası insan haklarının bu ilkenin gelişmesi ve uygulanması hususunda önemi inkâr edilemese de Mülteci Sözleşmesi'nin geri göndermeme ilkesi için oluşturduğu temel de göz ardı edilemez.

Uluslararası Teamül Hukukunda Geri Göndermeme İlkesi

Geri göndermeme ilkesinin uluslararası teamül kurallarının bir parçası olarak kabul edilebilmesi için devlet uygulamalarında tutarlılık, genellik ve yeknesaklık olmasıyla birlikte uygulamanın hukuk kuralı olarak kabul edildiğine dair yeterli kanıt bulunmalıdır (United Nations, 1946, m. 38(1)). Nitekim geri göndermeme ilkesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği gibi kuruluşlar tarafından uluslararası toplumda yaygın biçimde kabul edilmektedir. Geri göndermeme ilkesi uluslararası teamül hukukunda açık bir şekilde kabul edilir. Diğer bir ifadeyle tüm devletler, geri göndermeme ilkesini içeren uluslararası insan hakları veya mülteci sözleşmelerine taraf olup olmadıklarına bakılmaksızın, herhangi bir bireyi hayatının veya güvenliğinin ciddi boyutta tehlikeye atacağı bir ülkeye geri göndermeme veya iade etmeme yükümlülüğüne sahiptirler (Duffy, 2008, s. 383).

Ayrıca, geri göndermeme ilkesini işkence yasağının önemli bir parçası olarak kabul ettiğimiz vakit bu ilkenin uluslararası teamül hukukundaki yerini görebiliriz. Nitekim uluslararası toplumun işkence yasağı hususunda bir mutabakata vardığını ve böylece teamül hukukunda yerini aldığını hesaba katarak geri göndermeme ilkesinin de işkence, zalimane, insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele yasağının temel unsurlarından biri olduğunu ifade edebiliriz. Neticede geri göndermeme ilkesinin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu gibi uluslararası bir organda geniş şekilde kabul edildiğini görüyoruz. Bu hususa ilişkin olarak, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 14 Aralık 1984 tarihli kararında her türlü zalimane, insanlık dışı, aşağılayıcı muamelenin ve işkencenin yasak olduğunu tasdik etmiştir (United Nations General Assembly, 1985). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun sıklıkla geri göndermeme ilkesini savunduğu ve böylece bu ilkenin uluslararası teamül kuralının bir parçası olduğu ifade edilebilir. İnsan Hakları Komitesi; işkence, zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamele ya da cezalandırmaların yasaklanmasına ilişkin Genel Yorum 20'de şu ifadeye yer verir: "[...] taraf Devletler bireyleri, ülkelelerine iade, sınır dışı edilme veya ülkelere geri gönderilme hallerinde işkence, zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamele veya ülkeye dönüşlelerinden sonra cezalandırılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmamalıdır." (Uyar, 2006, s. 49).

Yukarıda da görüldüğü üzere Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, mültecilerin menşei ülkelere zorla geri gönderildikleri hususundaki endişelerini sürekli olarak ifade etmiş ve devletlerin sığınma ve geri göndermeme ilkesine istinaden mültecilere koruma sağlamalarının önemini vurgulamıştır (United Nations High Commissioner for Refugees, 1994, par. 43). Genel Kurul, 16 Aralık 1983 tarihli genel toplantısında (*plenary meeting*), İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin uluslararası koruma sağlama işlevinden bahsederken ilgili uluslararası ve bölgesel belgelere katılmak ve bunları tam olarak uygulamak gereksinimi ile birlikte geri göndermeme ilkesinin de titiz bir şekilde gözetilmesi gerektiğini ifade eder (United Nations General Assembly, 1983, s. 217). Genel Kurul ayrıca 15 Aralık 1989 tarihli kararında tüm devletleri, sığınma müessesini tehlikeye atan önlemlerden ve özellikle bu tür uygulamalara karşı temel kabul edilen yasaklara aykırı olarak mülteciler ve sığınmacıların geri gönderilmesi ya da sınır dışı etme uygulamalarından kaçınmaya davet eder (United Nations General Assembly, 1989, par. 3). Genel Kurul benzer şekilde başka bir kararında tüm devletlerin sığınmacıları, mültecilerin uluslararası korunması adına vazgeçilmez bir araç olarak desteklemeleri ve geri göndermeme ilkesine de ihtimam göstermeleri gerektiği hususunda çağrıda bulunmuştur (United Nations General Assembly, 1994, par. 3).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun geri göndermeme ilkesine doğrudan vurgu yaptığı belgelerden biri 14 Aralık 1967 tarihli Devlete Sığınmaya

İlişkin Beyanname'dir (*Declaration on Territorial Asylum*). Beyannamenin 3. maddesi söz konusu ilkeye istisna durumlarını öne sürerek değinmektedir. İlgili maddeye göre;

1. maddenin 1. paragrafında atıfta bulunulan hiç kimse, sınırda reddedilme ya da sığınma talebinde bulunduğu ülkeye hâlihazırda girmiş bulunuyor ise, sınır dışı edilme veya zulme maruz kalabileceği herhangi bir ülkeye zorunlu şekilde geri gönderme benzeri önlemlere tabi tutulamaz. (United Nations General Assembly, 1967, m. 3(1))

Aynı maddenin 2. paragrafı ise, olağanüstü nedenlerden olan ulusal güvenlik veya kitlesel nüfus akını durumlarında nüfusu korumak adına geri göndermeme ilkesine istisna getirilebileceğini ifade eder (United Nations General Assembly, 1967, m. 3(2)). Bu kararlar uluslararası hukukta bağlayıcı bir niteliğe haiz olmamakla birlikte, teamül olarak bir kuralın zuhur etmesi, geri göndermeme ilkesine atıfta bulunan bir ya da daha fazla anlaşmaya evrensel ölçekte iştirakin sağlandığı anlamına gelebilecektir (Lauterpacht & Bethlehem, 2003, s. 147).

Devlet uygulaması açısından incelendiğinde, geri göndermeme ilkesinin tamamen yok sayıldığı veya göz ardı edildiği bir durum olmamıştır. Ancak, küresel salgın döneminde bazı devletlerin sığınmacılara karşı tutumları veya uygulamaları geri göndermeme ilkesinin ne kadar ve ne derece uygulandığı konusunu sorgulamamıza vesile olmuştur. Mülteci Sözleşmesi'ne veya 1967 Protokolü'ne taraf olmayan devletler dahi, sözleşmenin 33. maddesinde güvence altına alınan geri göndermeme ilkesini tanıdıklarını teyit etmişlerdir. Sözleşmeye ya da protokole taraf olmayan devletlerin hükümetleri, geri göndermeme ilkesini tanıdıklarını ve kabul ettiklerini Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne sık sık teyit etmişlerdir. Bu sebeple, Komiserliğin tecrübelerine göre, devletler açısından söz konusu ilkenin normatif bir karaktere büründüğü hususunda sarıh ya da zımni bir anlayış mevcuttur (United Nations High Commissioner for Refugees, 1994, par. 6). Sonuç olarak, geri göndermeme ilkesinin uluslararası hukukta bir teamül kuralı haline geldiğini ifade edebiliriz. Bununla birlikte, Hüseyin Pazarıcı'nın bu hususta, geri göndermeme ilkesine ilişkin değerlendirmesi önem arz eder. Pazarıcı (2005), geri göndermeme ilkesini ilgili sözleşmeler çerçevesinde değerlendirip "herhangi bir andlaşma hükmü ile bağlı olunmayan durumlarda devletlerin kendilerini serbest kabul ettiği izlenimi edinilmektedir" (s. 213-214) görüşünü belirtir.

Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Geri Göndermeme İlkesi

Geri göndermeme ilkesi, uluslararası insan hakları hukukunun da prensiplerinden biridir. Geri göndermeme ilkesi, müstakil bir insan hakkı olarak da görülebilir ya da diğer insan haklarının gerçekleşebilmesi için gerekli bir bileşen olarak da görülebilir. Neticede, bu ilke insan hakları hukukunun bünyesinde var olmaktadır. İnsan haklarının uluslararası seviyede korunmasının geliştirilmesi geri göndermeme ilkesinin uygulama kapsamını da genişletmiş ve böylece bu ilke, mülteci hukukunun dar çerçevesinin ötesine geçmiştir.

Geri göndermeme ilkesi açık bir şekilde 1969 Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi m. 22(8)'de şu şekilde yer almıştır:

Yabancı bir kişi hiçbir durumda ırkı, milliyeti, dini, sosyal statüsü veya siyasi düşüncesinden dolayı yaşam hakkının ya da kişi özgürlüğünün ihlal edilmesi hususunda tehlike arz eden bir ülkeye, o ülkenin söz konusu yabancı kişinin vatandaş olduğu ülke olup olmadığına bakılmaksızın, sınır dışı edilemez veya o ülkeye geri gönderilemez. (Organization of American States, 1969, m. 22(8))

Ayrıca 2006 tarihli Herkesin Zorla Kayıp Edilmeye Karşı Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme m. 16(1)'de şu ifadelerle yer verilir:

Hiçbir Taraf Devlet kişinin zorla kaybedilme olayına maruz kalacağına ilişkin esaslı gerekçelerin (kuvvetli emarelerin) olduğu diğer bir Devlete söz konusu kişiyi sınır dışı etmeyecek, geri göndermeyecek, teslim etmeyecek veya iade etmeyecektir. (United Nations General Assembly, 2006, m. 16(1))

Açıkça görülmektedir ki kişilerin yaşama hakkı ve/veya kişi özgürlüklerini riskli bir duruma sokabilecek nakil işlemlerini engelleyen geri göndermeme ilkesi bu sözleşmeler tarafından zikredilmiştir.

Geri göndermeme ilkesi aynı zamanda birer uluslararası insan hakları prensibi olan işkence yasağının, zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya ceza yasaklarının bir parçası olarak kabul edilir. Nitekim bu ilkeden faydalanmayı talep eden bir kişi, söz konusu muamelelerle karşı karşıya kalabilme tehlikesi içeren bir ülkeye geri gönderildiğinde, geri göndermeme ilkesinin uygulanmaya konmamasıyla birlikte zincirleme olarak diğer ihlallere de maruz kalabilecektir. Buna ilişkin olarak, İşkenceye ve Diğer Zalimane; Gayri-insanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi m. 3(1)'e göre; “Hiçbir Taraf Devlet bir şahsı, işkenceye tabi tutulacağı tehlikesinde olduğuna dair esaslı sebeplerin bulunduğu kanaatini uyandıran başka devlete geri göndermeyecek, sınır dışı etmeyecek veya iade etmeyecektir” (İşkenceye ve Diğer Zalimane, 1988, m. 3(1)). Uluslararası Siyasi ve Medede-

ni Haklar Sözleşmesi madde 7; hiç kimsenin işkenceye veya zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamayacağı hükmüne yer verir (United Nations General Assembly, 1966, m. 7). Bu hususa ilişkin olarak, İnsan Hakları Komitesi Genel Yorum 20 paragraf 9'da Uluslararası Siyasi ve Medeni Haklar Sözleşmesi'ne taraf devletlerin "bireyleri, ülkelerine iade, sınır dışı edilme veya ülkelerine geri gönderilme hallerinde işkence, zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamele veya ülkeye dönüşlerinden sonra cezalandırılma tehlikesiyle karşı karşıya" bırakmamaları gerektiği ve bu hususta gerekli görülen ve alınan tedbirleri raporlarında belirtmeleri gerektiği vurgulanır (Uyar, 2006, s. 49).

İnsan Hakları Komitesi, geri göndermeme ilkesine ilişkin olarak, devletlerin egemenlikleri altında bulunan tüm bireylere sözleşmede yer alan haklardan faydalanmalarını sağlama yükümlülüğünü hatırlatarak Genel Yorum 31 paragraf 12'de şu ifadelerle yer verir:

...2. maddede yer alan taraf devletlerin sözleşmedeki haklardan tüm bireylerin yararlanmasını sağlama yükümlülüğü, Sözleşme'nin 6. ve 7. maddelerinde belirtildiği üzere özellikle ülke sınırları dâhilince veya bireyin gönderileceği ülkede telafisi imkânsız bir zarar meydana geleceğine dair ciddi bir kanı olduğu hallerde kendi ülke sınırları içerisinde ve kontrolleri altındaki tüm bireyleri iade etmeme, sınır dışı etmeme veya başka herhangi bir şekilde ülke dışına çıkarmama yükümlülüğünü içerir. (Uyar, 2006, s. 120).

2012'de yürürlüğe giren Afrika Birliği Kampala Sözleşmesi de geri göndermeme ilkesi kapsamında, sözleşmeye taraf devletlerin kendi güvenliklerini gözetken kişilerin yaşamları, güvenlikleri, özgürlükleri ve sağlıkları risk altında olabilecek herhangi bir yere zorla geri gönderilmelerine karşı korunma hakkına saygı göstermeleri ve güvence altına almaları gerektiği hükmüne yer verir (African Union, 2009, m. 9(2)e).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), geri göndermeme ilkesine doğrudan yer vermez ancak sözleşmenin 3. maddesinde yer alan "hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz" (Council of Europe, 1950, m. 3) hükmüne bağlı kalarak AİHM, söz konusu muamelelere maruz kalma riskine sahip bir kişinin geri göndermeme ilkesi bağlamında bu riske atılmaması gerektiği içtihadında bulunmuştur. Bu hususa ilişkin olarak AİHM'nin bazı emsal kararları geri göndermeme ilkesi çerçevesinde incelenmelidir. Yukarıda ilgili insan hakları belgelerinde açıkça yasaklanan kötü muamele riskine maruz kalması sonucunu doğuracak bir eylemde bulunma durumunda bir devletin yükümlülüklerini ihlal etmiş olacağı görüşü AİHM'de tutarlı bir şekilde benimsenmiştir.

Soering v. Birleşik Krallık

Soering v. Birleşik Krallık davası, AİHM'in tarihinde ilk defa iadesi talep edilen bir kişinin talep eden ülkede kötü muameleye maruz kalma riski olduğu durumlarda iade eden devletin bir sorumluluğunun doğabileceğine hükmettiği bir davadır (T.C. Adalet Bakanlığı, 2013). Alman vatandaşlığına sahip olan başvuru Jens Soering ve Kanada vatandaşlığına sahip olan kız arkadaşı Elizabeth Haysom, Amerika Birleşik Devletleri'nde Virginia Üniversitesi'nde öğrenci oldukları dönemde Virginia'da Ekim 1985'te birlikte gözden kaybolurlar ve Nisan 1986'da çek dolandırıcılığıyla bağlantılı olarak İngiltere'de tutuklanırlar. Sorgulama sırasında, Soering'in Mart 1985 tarihinde Virginia'da kız arkadaşının anne ve babasını öldürdüğü ortaya çıkar. Başvuru Soering, Elizabeth Haysom'a âşık olduğunu fakat kız arkadaşının anne ve babasının bu ilişkiye karşı olduğunu ve bu sebeple kız arkadaşıyla birlikte onları öldürmeyi planladıklarını ifade etmiştir (European Court of Human Rights [ECtHR], 1989, par. 11-13).

11 Ağustos 1986 tarihinde ABD Hükümeti, Birleşik Krallık ile ABD arasındaki 1972 tarihli Suçluların İadesi Antlaşması uyarınca Soering ve Haysom'un iadesini talep etmiştir (ECtHR, 1989, par. 14). ABD'ye iade edilmek üzere teslim olan Haysom, ebeveynlerinin öldürülmesinde suç ortağı olarak suçunu kabul etmesinin ardından 90 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (ECtHR, 1989, par. 18). ABD'de İngiliz Büyükelçiliği, Soering'in teslim olması ve ilgili suçlardan hüküm giymesi ile idam cezasına hükmedildiği takdirde bu cezanın uygulanmaması hususunda teminat istemiştir (ECtHR, 1989, par. 15-19). Bunun üzerine ABD makamları, Soering'in idam cezasına mahkûm edilmesi halinde, idam cezasının infaz edilmemesi gerektiği hususunda Birleşik Krallık tarafından bir talebin olduğunu bildireceği konusunda tatmin edici düzeyden uzak teminat vermiştir (ECtHR, 1989, par. 20-22). Neticede, Birleşik Krallık Hükümeti, Soering'i iade etme yönünde karar almıştır. 8 Temmuz 1988'de Komisyon'a başvuran Soering, Birleşik Krallık Hükümeti'ne verilen güvenceye rağmen, ABD'ye iade edilmesi halinde ölüm cezasına çarptırılacağına dair ciddi bir ihtimalin olduğu yönünde inancını ifade etmiştir. Soering, kendisinin iade edilmesi durumunda AİHS'nin 3. maddesinin ihlali olarak insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele ve cezaya maruz kalacağını ileri sürmüştür (ECtHR, 1989, par. 76). AİHS 3. madde işkence yasağına ilişkin olup "[h]iç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz" hükmüne yer verir (Council of Europe, 1950, m. 3).

Başvuru Soering, İçişleri Bakanlığı'nın kendisini ABD yetkililerine teslim etme kararının uygulanması durumunun AİHS madde 3'ün Birleşik Krallık tarafından ihlali anlamına geleceğini iddia etmiştir (ECtHR, 1989, par. 80). Komisyon raporunda, bir kişinin sınır dışı veya iade edilmesinin, kişinin gön-

derildiği ülkede AİHS madde 3'e aykırı muameleye tabi olacağına inanmak için ciddi nedenlerin olması halinde, ilgili kişinin sınır dışı veya iade edilmesi- nin madde 3 çerçevesinde bir sorun yaratacağına ilişkin içtihadını teyit etmiştir (ECtHR, 1989, par. 82).

Bu davada AİHM, ABD'nin adalet mekanizmasının hukukun üstünlüğü- ne dayandığı ve keyfi ya da gayri makul kullanılmayacağı hususunda olan görüşlere katılmıştır. Ancak, ölüme mahkûm edilen herhangi bir kişi için ce- zanın verilmesi ile infazı arasında geçen zamanın ve sert hapis koşullarının yarattığı yüksek düzeyde stres deneyiminin de kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir (ECtHR, 1989, par. 111). Bu süre zarfında her ne kadar mahkûmlara psikolojik ve psikiyatrik hizmet sağlansa da AİHM görüşüne göre, ölüm ceza- sının infaz edilmesini bekleyen mahkûmların çektikleri ıstırapın misliyle artırması ve mahkûmların ölüme mahkûm edildikleri hücrelerde sert koşullarda çok uzun süre geçirmek zorunda olmaları ve özellikle başvuranın kişisel ko- şulları göz önünde bulundurularak suçu işlediği esnadaki yaşı ve zihni duru- mu dikkate alındığında başvuranın ABD'ye iade edilmesi, onu AİHS madde 3'te ifade edilen eşğin ötesine geçen bir muamele riskine maruz bırakacaktır (ECtHR, 1989, par. 111). Sonuç olarak, başvuru Soering'in ABD'ye iade edilme kararının uygulanması halinde AİHS madde 3'ün ihlali durumunun ortaya çıkacağına AİHM tarafından hükmedilmiştir. Bu kararın ehemmiyeti, AİHS'nin bizzat ihlalden değil, potansiyel olarak ihlalin gerçekleşmesi du- rumundan ve riskin oluşması durumunda ciddi ve onarılamaz ihlallerin orta- ya çıkabilmesi ihtimalinin de ihlal olarak kabul edilmiş olmasından kaynaklı- dır (Nal, 1999, s. 547).

Saadi v. İtalya

AİHM'nin *Saadi v. İtalya* kararı bu hususta bahsedilmesi gereken diğer bir davadır. Dava, gıyabında terör örgütüne üyelikten yargılanmış kişinin Tu- nus'a gönderilmesi durumunda ortaya çıkacak kötü muamele riskine binaen kişinin sınır dışı edilmesinin AİHS madde 3'ün ihlaline sebebiyet vereceğine ilişkindir.

Olayda Tunus vatandaşı olan başvuru, İtalya'da oturma izni almıştır. Daha sonra terör şüphesiyle tutuklanmış ve suç işlemek amacıyla örgüt kurma, yataklık etme ve evrakta sahtecilik yapma suçlarından İtalyan Ağır Ceza Mahkemesi tarafından hapis cezasına çarptırılmıştır. Aynı zamanda Tu- nus Askeri Mahkemesi, söz konusu kişiyi yurt dışındaki terör örgütüne üye olmak ve terörizme teşvikten 20 yıl hapis cezasına çarptırmıştır (ECtHR, 2008, par. 9-30). Daha sonra tahliye olan başvuru Tunus'a geri gönderilmesi hususunda İçişleri Bakanı tarafından uluslararası terörizmle mücadeleyle iliş- kin mevzuat esas alınarak emir yayımlanmıştır. Başvuru siyasi sığınma

talep etmiş ancak bu talep reddedilmiştir. AİHM, İtalya hükümetinden yeni bir emre kadar kişinin sınır dışı edilme kararının yürütülmesinin durdurulmasını istemiştir (ECtHR, 2008, par. 31-41).

Bu olayda AİHM, kişinin geri gönderilmemesi halinde içinde bulunduğu toplum için oluşturacağı tehlike ile geri gönderilmesi halinde kötü muameleye maruz kalma riskini dengelemenin mümkün olmadığını belirtmiştir (ECtHR, 2008, par. 138-139). Diğer bir ifadeyle bir kişinin toplum için oluşturabileceği tehlikenin, ilgili kişinin kötü muameleye maruz kalma riskinin ciddiyetini düşüreceğini iddia edemeyiz. AİHM, Uluslararası Af Örgütü'nün (ECtHR, 2008, par. 65-72) ve İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün (ECtHR, 2008, par. 73-79) Tunus hakkında içerisinde kaygı ve rahatsızlık verici durumları tasvir ettikleri raporlarını vereceği karara yönelik olarak dikkate almıştır. Söz konusu raporlar, terörizm ile suçlanan kişilerin sistematik şekilde işkenceye ve kötü muameleye maruz kaldıklarını belirten örnek olaylara yer vermiştir. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı, Uluslararası Af Örgütü tarafından toplanan bilgilere atıfta bulunarak, Tunus makamlarının yapılan itiraf-ları güvence altına almak maksadıyla uyguladıkları çeşitli işkence ve kötü muamele biçimlerini tanımlamıştır (ECtHR, 2008, par. 84). Söz konusu rapor-lara göre, kişilerin itiraflarını zorla almak suretiyle polis nezaretinde yapılan uygulamalar arasında; tavana asma, tecavüz tehditleri, elektrik şoku verme, kafanın suya sokulması, dayak ve vücutta sigara söndürme gibi eylemlerin olduğu belirtilmiştir. Bunların AİHS madde 3'ün gerektirdiği şiddet eşiğine ulaşan ve hatta bu eşiği aşan uygulamalar olduğunu ifade edebiliriz (ECtHR, 2008, par. 143). Terör suçuna ilişkin olarak mahkûm olan başvurusunun Tu-nus'a geri gönderilmesi halinde bu tür uygulamalara maruz kalma riski bu-lunması sebebiyle Mülteci Sözleşmesi madde 33 ve AİHS madde 3 başta ol-mak üzere uluslararası hukuk ihlali meydana gelecektir. Nitekim AİHM de söz konusu kişinin Tunus'a geri gönderilmesi halinde AİHS madde 3'ün ihlali durumunun ortaya çıkacağına hükmetmiştir (ECtHR, 2008, par. 180).

M.S.S. v. Belçika ve Yunanistan

AİHM'nin *M.S.S. v. Belçika ve Yunanistan* kararı, geri göndermeme ilkesinin uluslararası hukukta var olan önemine işaret eden diğer önemli bir karardır. Olayda Afgan vatandaşı olan başvuru, Kabil'den ayrılıp İran ve Türkiye üzerinden seyahat ederek Yunanistan üzerinden Avrupa Birliği topraklarına girmiştir. Daha sonra, başvuru iltica talebinde bulunduğu Belçika'da Lana-ken'e yerleştirilmiştir. Yabancılar Bürosu, Dublin Yönetmeliği çerçevesinde Yunan makamlarının söz konusu iltica başvurusunun sorumluluğunu üst-lenmesi için bir talepte bulunmuştur. Yunan makamlarının iki aylık süre için-de cevap vermediğinden Yabancılar Bürosu bu durumu Dublin Yönetmeliği

uyarınca başvuruyu üstlenme talebinin zımnen kabulü olarak değerlendirmiş ve başvurucuya Yunanistan'a gitmek üzere ülkeyi terk etme emri vermiştir. Her ne kadar başvurucu Yunanistan'a nakledilme kararının yürütülmesinin derhal durdurulmasını talep etmiş ise de bu talep reddedilmiştir. Yunan makamları, Dublin Yönetmeliği uyarınca başvurucunun iltica talebinin incelenmesinin onların sorumluluğunda olduğunu matbu bir yazı göndermek suretiyle belirtmiş ve belgenin sonuna "ilgili kişinin Yunanistan'a vardığında eğer isterse iltica için bir başvuruda bulunabileceğini" ifade eden bir not eklemiştir. Yunanistan'a nakli için tarih belirlendikten sonra, başvurucu mevcut avukatı aracılığıyla ülkeyi terk etme emrinin iptali için tekrar bir talepte bulunmuştur. Başvurucu, Afganistan'a geri gönderildiği takdirde karşılaşacağı risklere, Yunanistan'a nakledilmesi durumunda iltica talebinin gerektiği gibi incelenmemesine ve Yunanistan'daki sığınmacılar için ağır şartlardaki gözaltı ve çok kötü olan kabul koşulları nedeniyle karşılaşabileceği risklere güvenerek söz konusu iptal talebinde bulunmuştur (ECtHR, 2011, par. 9-28).

Başvurucu Yunanistan'a nakledildiğinde, birçok tutukluyla küçük bir alana kapatıldığını ve Yunanistan'a varır varmaz havaalanına yakın bir alanda gözaltına alındığını, sadece gardiyanların takdirine bağlı olarak tuvalete gidebildiğini, dışarı çıkmasına izin verilmediğini, açık havada dolaşmasına müsaade edilmediğini, çok az yemek verildiğini ve kirli bir yatakta veya doğrudan yerde uyumak zorunda kaldığını iddia etmiştir (ECtHR, 2011, par. 34). Başvurucu salıverildiğinde, kendisine bir sığınmacı kartı düzenlenmiş ve sığınma başvurusuna ilişkin gelişmelerden haberdar olabilmesi için ikametgâh adresini bildirmek amacıyla polis merkezine gitmesi gerektiğini ifade eden bir tebligat yapılmıştır. Ancak başvurucu, polis merkezine gitmemiştir. Herhangi bir geliri olmayan başvurucu, diğer Afgan sığınmacıların toplandığı bir parkta yaşamıştır (ECtHR, 2011, par. 35-36-37). Daha sonra, Yunanistan'ı terk etmeye teşebbüs ettiği sırada sahte Bulgar kimliği taşımaktan gözaltına alınmıştır. Daha önce alıkonulduğu binada bir hafta süresince tutulan başvurucu, polis tarafından darp edildiğini iddia etmiş ve bu koşullarda yaşamak mecburiyetinde kalmamak için sonuçları ne olursa olsun Yunanistan'dan ayrılmak istediğini, avukatına mobil telefon mesajıyla iletmiştir (ECtHR, 2011, par. 43-44). Başvurucu serbest bırakıldıktan sonra sığınmacı kartını yenilemiş ancak sokaklarda yaşamaya devam etmiştir. Kalacak bir yer bulunması için girişim başlatılmasına rağmen bir netice elde edilememiştir (ECtHR, 2011, par. 45-49).

AİHM, başvurucunun bir sığınmacı olarak içinde bulunduğu korunmasız durumu hakkıyla dikkate almadıkları ve ayrıca temel yaşam gereksinimlerinden uzak kalmasına kayıtsız kaldıkları gerekçesiyle Yunanistan makamlarının sorumlu tutulmaları gerektiği kanaatine varmıştır. AİHM, başvurucunun onur kırıcı ve aşağılayıcı muameleye maruz kaldığını düşünmüş ve durumunun iyileşme ihtimali bulunmaması halini de gerekçe göstererek AİHS madde 3'ün

ihlal edildiğine hükmetmiştir (ECtHR, 2011, par. 263-264). AİHM ayrıca, Yunanistan makamlarının sığınmacılar hususundaki mevzuatı pratikte nasıl uyguladıklarının Belçika tarafından yeterince incelenmediğini ve bu sebeple pratikte ortaya çıkan aksaklıklardan habersiz olduklarını belirtmiştir. Bu sebeple, başvurucunun AİHS madde 3 dâhilinde maruz kaldığı tehlikenin boyutunu idrak edememişlerdir. Böylece AİHM, başvurucunun Belçika tarafından Yunanistan'a nakledilmesini 3. maddenin ihlali olarak değerlendirmiştir (ECtHR, 2011, par. 359-360). Yunanistan makamlarının başvurucunun sığınma başvurusunu esas yönünden ciddi bir incelemeye tabi tutmadan ve başvurucunun etkili bir başvuru yoluna erişmesine imkân tanımadan başvurucuyu doğrudan ya da dolaylı olarak ülkesine geri gönderilme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmasının AİHM tarafından AİHS madde 3 ile bağlantılı olarak madde 13'ün ihlaline sebebiyet verdiğine hükmedilmiştir (ECtHR, 2011, par. 321). Özetle AİHM, Afgan sığınmacının Yunanistan'a geri gönderilmesi sebebiyle hem Belçika'nın hem de Yunanistan'ın AİHS'nin 3. maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir. *M.S.S. v. Belçika ve Yunanistan* kararında AİHM'nin, firari durumunda olan bir yabancının Avrupa Birliği üyesi bir ülke tarafından sığınma başvurusu incelenmeden, Avrupa Birliği üyesi olup olmadığına bakılmaksızın başka bir ülkeye sınır dışı edilmesini AİHS'nin ihlali olarak değerlendirmesi, geri göndermeme ilkesinin hassas bir şekilde uygulanmasının gerekliliğini göstermektedir.

Görüldüğü üzere, AİHM, insan hakları temelinde geri göndermeme ilkesine ilişkin olarak güçlü bir koruma tesis etmiştir. Yukarıda izah ettiğimiz AİHM kararları şunu gösterir: Bir devletin insan hakları hukuku kapsamındaki yükümlülüklerini yalnızca devletin kendi doğrudan eylemleri ile bağlı tutamayız. Bir kişiyi bilerek haklarının başkaları tarafından ihlal edilme olasılığının bulunduğu bir duruma sokması halinde de (işkence görme ihtimali olan bir devlete geri göndermek gibi) bir devletin yükümlülüklerini ihlal edebileceği söylenebilir (Gillard, 2008, s. 708).

Uluslararası İnsancıl Hukukta Geri Göndermeme İlkesi

Geri göndermeme ilkesinin açıkça ifade edildiği bir diğer alan, uluslararası insancıl hukuktur. Uluslararası insancıl hukuk, bireyleri savaş durumundan değil, silahlı çatışmaların etkisinden korumak içindir. Bu tür etkiye maruz kalabilecek hassas gruplardan biri de şüphesiz ki mültecilerdir. Mülteci Sözleşmesi, barış zamanlarında olduğu gibi silahlı çatışma dönemlerinde de geçerli bir belgedir. Devam eden bir silahlı çatışma durumu müstakil olarak Mülteci Sözleşmesi dâhilinde koruma hakkı doğuracak tehdit unsurlarından biri olarak kabul edilmese de, bu durum mahalli düzeyde farklılık arz edebilir. Nitekim bu durumun örneği, Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Belirli Yönleri-

ni Ele Alan Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi'nin mülteci kavramına nasıl bir anlam atfedilebileceği hususundaki değerlendirmesi, mahalli düzeydeki farklılığa bir örnek olarak sunulabilir (Piotrowicz & Haumer, 2016). Sözleşmenin 1(2). Maddesine göre;

[m]ülteci kavramı [...] kendi menşei ülkesinin ya da uyruğunda bulunduğu ülkenin bir kısmında ya da tamamında, dış saldırı, işgal, yabancı hâkimiyeti veya kamu düzenini ciddi şekilde bozan olaylar sebebiyle, menşei ülkesi ya da uyruğu dışında başka bir ülkeye sığınma talep etme amacıyla daimi ikamet ettiği mekânı terk etmek zorunda tutulan her birey için geçerli olacaktır. (Organization of African Unity, 1969, m. 1(2))

Bu maddede yer alan mülteci kavramının kapsama alanı dikkate alındığında, bir mültecinin uluslararası insancıl hukuk dâhilinde geri göndermeme ilkesinden faydalanabileceği yahut bu ilke kapsamında bir mültecinin uluslararası korumaya tabi olduğu yorumu net bir şekilde yapılabilecektir.

Cenevre Sözleşmeleri dikkate alındığında, mülteci kavramı tanımı yapılmamaktadır. Ancak, Mülteci Sözleşmesi'ne nispetle daha geniş bir içeriğe işaret etmektedir. Burada belirleyici kriter, herhangi bir hükümet tarafından fiili (*de facto*) olarak bir korumanın temin edilmemesidir. Bu sebeple mülteci kavramı, daha geniş kapsamlı hale gelebilmektedir. Uluslararası İnsancıl Hukuk kapsamında fiili olarak bir hükümetin koruması altında bulunmayan kişiler, yani mülteciler, ya sivil olarak ya da mülteci olarak korunma hakkına sahip olurlar. Silahlı çatışma durumlarında sivil nüfus, milliyetleri ne olursa olsun koruma altında olur (Piotrowicz & Haumer, 2016).

Zalimane muamele tehdidi altında anavatanlarını terk etmeye ve başka bir ülkeye sığınmaya zorlanan mülteciler, sığındıkları ülke menşei ülkeleriyle silahlı bir çatışma durumuna girdiğinde 'düşman yabancı' statüsündeki kişiler haline gelirler. Bu kişilerin ne menşei ülkeleriyle bir bağlantıları olur ne de bir devletin korumasından faydalanabilirler. Sığınma talep ettikleri ülke ile kalıcı bir bağlantı kurmaları pek muhtemel olmamasından kaynaklı olarak hukuki koruma hakkına da bu aşamada erişemeyebilirler. Neticede, herhangi bir devletin korumasından faydalanamamaları ve bu sebeple savunmasız grup haline gelmeleriyle birlikte spesifik olarak korunmaya gereksinim duyarlar (Piotrowicz & Haumer, 2016). Bu hususta, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi madde 44 bu savunmasız gruba mensup olacak kişilerin özel korumaya ihtiyacını kabul eder ve bu kişilere düşman yabancı statüsünde muamele edilmeyeceğini bildirir (International Committee of the Red Cross, 1949, m. 44). Bu kapsamda, uluslararası insancıl hukukun geri göndermeme ilkesini barındırması gerektiği görüşü hâkim olabilmektedir. Nitekim bu ilke, mülteci hukukunun sacayaklarından biridir. Uluslararası insancıl hukuk, geri göndermeme

ilkesinin kapsamını açık şekilde genişleten bir hüküm içermemektedir. Ancak Dördüncü Cenevre Sözleşmesi madde 45(4), bu hususta dikkate alınmalıdır: “Himaye altında bulunan bir birey, siyasi görüş veya dini inançlarından sebeple zulme uğramaktan korkmak için herhangi bir nedeninin bulunabileceği bir ülkeye hiçbir koşulda nakledilemez” (International Committee of the Red Cross, 1949, m. 45(4)). Bu hüküm, silahlı çatışma hallerinde geçerli olan geri göndermeme yükümlülüğünü açıkça belirten tek yazılı hükümdür (Piotrowicz & Haumer, 2016). Söz konusu hükmün herhangi bir istisna getirmemesi vesi-lesiyile Mülteci Sözleşmesi’nden de daha kapsayıcı olduğu yorumuna varılabilir. Bununla birlikte, uluslararası silahlı çatışmalar çerçevesinde bu hususu değerlendiren tek düzenleme olan Dördüncü Cenevre Sözleşmesi madde 45(4), geri göndermeme yükümlülüğünü ortaya çıkaran sebeplerden sadece siyasi görüş ve dini inançları barındırdığından, geri göndermeme ilkesini uygulama noktasında devletlerin yükümlülüğünü daraltmaktadır. Cenevre Sözleşmeleri incelendiğinde silahlı çatışmalar, geri göndermeme nedeni olarak değerlendirilmezler.

Jus Cogens Norm Olarak Geri Göndermeme İlkesi

Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin 53. ve 64. maddeleri *jus cogens* normlara ilişkin tanım ve içerik sağlar. Madde 53’e göre;

[b]ir andlaşma yapılması sırasında milletlerarası genel hukukun emredici bir normu ile çatışıyorsa batıldır. Bu sözleşme bakımından milletlerarası genel hukukun emredici bir normu, bir bütün olarak devletlerin milletlerarası toplumunun, kendisinden hiçbir surette sapmaya müsaade edilmeyen ve ancak aynı nitelikte olan daha sonraki bir milletlerarası genel hukuk normu ile değiştirilebilecek olan bir norm olarak kabul ettiği ve tanıdığı bir normdur. (United Nations, 1969, m. 53)

Sözleşme’nin 64. maddesi de “[e]ğer milletlerarası genel hukukun yeni bir emredici normu ortaya çıkarsa, bu normla çatışan mevcut herhangi bir andlaşma batıl hale gelir ve sona erer” (United Nations, 1969, m. 64) hükmü ile 53. maddede yer alan tanımı destekleyici niteliktedir.

Uluslararası hukuk hiyerarşisinde *jus cogens* normların en tepede yer aldığı kabul edilebilir. Bu sebeple, mütehakkim bir yapıya sahip olduklarını ifade etmek mümkündür (Hannikainen, 1988). Uluslararası hukuki yapının düzenlenmesi amacına sahip olan *jus cogens* normlar, uluslararası toplumun menfaatini bir bütün olarak gözetirler (Yıldırım Mat & Özdan, 2018, s. 42). Uluslararası sistem adına yüksek öneme sahip olan bu normlardan herhangi bir sapma veya bu normlarda meydana gelebilecek bir ihlal, uluslararası hukuk sisteminin bizzat kendisini sorgulatabileceğinden, *jus cogens* normlara üst seviyede önem atfedilir (Allain, 2002, s. 534).

Toplu göçlerin sık yaşandığı, çok sayıda mültecinin olduğu ve Mülteci Sözleşmesi madde 33(2)'de yer alan ulusal güvenliğe ilişkin istisnaya sık başvurulduğu dönemlerde, geri göndermeme ilkesinin *jus cogens* norm olarak kabul edilmesinin önemli bir etkisi olabilecektir (Allain, 2002, s. 534). Geri göndermeme ilkesini uluslararası teamül hukuku altında kabul etsek dahi, bu ilkenin *jus cogens* norm seviyesine ulaşip ulaşmadığı hususu tartışmalıdır.

Geri göndermeme ilkesinin *jus cogens* norm olarak nitelendirilmesi ilk olarak Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin İdari Komitesi tarafından yapılmıştır. 20 Ekim 1982 tarihinde İdari Komite, geri göndermeme ilkesinin uluslararası hukuk çerçevesinde giderek *jus cogens* karakterine büründüğünü ifade etmiştir (Executive Committee of the High Commissioner's Programme, 1982, par. b). 1984 yılında Cartagena Mülteci Bildirgesi ise geri göndermeme ilkesinin mülteciler için uluslararası hukukta emredici nitelikte olduğunu ifade etmiştir. Bildirge, mültecilerin uluslararası korunmasının temel taşı olarak kabul edilen geri göndermeme ilkesinin (sınırdan reddedilme yasağı da dâhil olmak üzere) önemine ve anlamına vurgu yapmış ve bu ilkenin mülteciler açısından uygulanmasının zorunlu olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, mevcut uluslararası hukukta bu ilkenin bir *jus cogens* kuralı olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Regional Refugee Instruments & Related, 1984, par. 5).

Geri göndermeme ilkesinin uluslararası hukukta herhangi bir istisnaya tabi olmayacağı ya da derogasyona uğramayacağı hususu Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin İdari Komitesi tarafından 1996'da belirtilmiştir. Komite, geri göndermeme ilkesinin ve mülteci haklarının yaygın şekilde ihlal edilmesinden, bu ihlallerin neticesinde mültecilerin hayatlarını kaybetmesinden endişe duyduğunun altını çizerek çok sayıda mülteci ve sığınmacının sınır dışı edildiğine dair raporlardan ciddi ölçüde rahatsızlık duyduğunu ifade etmiştir. Komite ayrıca, bir kilometre taşı olarak addedebileceğimiz görüşünü, yani geri göndermeme ilkesinin herhangi bir istisnaya tabi tutulamayacağını, devletlere hatırlatmıştır (Executive Committee of the High Commissioner's Programme, 1996, par. i). Böylece, geri göndermeme ilkesinin *jus cogens* norm kategorisine dâhil edilmesi hususunda önemli bir adım atıldığını düşünebiliriz.

Diğer taraftan, geri göndermeme ilkesinin *jus cogens* norm olarak değerlendirilmesi hususunda uluslararası hukukta mutabakata varıldığını iddia etmek zordur. İlkeye yönelik istisnalar söz konusu mutabakata varılamamasının en önemli sebebidir. Mülteci Sözleşmesi madde 33(2)'de yer alan aşağıdaki hüküm, muhakkak devletlerin ulusal güvenliğinin korunmasına yönelik bir tedbir niteliğindedir:

... bulunduğu ülkenin güvenliği için tehlikeli sayılması yolunda ciddi sebepler bulunan veya özellikle ciddi bir adi suçtan dolayı kesinleşmiş bir hükümle mahkûm olduğu için söz konusu ülkenin halkı açısından bir tehlike oluşturmaya devam eden bir mülteci, işbu hükümden yararlanmayı talep edemez. (United Nations General Assembly, 1951, m. 33(2))

Ancak, söz konusu hükmün bir istisna olması hasebiyle geri göndermeme ilkesinin *jus cogens* norm olup olmadığı hususu tartışmaya açıktır. Nihayetinde geri göndermeme ilkesinin *jus cogens* norm olarak kabul edilmesi yolundaki argümanların tam anlamıyla olgunlaştığını ve bütünüyle ikna edici olduğunu ifade edemeyiz.

Sonuç

Bu bölüm, geri göndermeme ilkesinin uluslararası hukuk dâhilinde mevcudiyetini izah etme çabası gütmüştür. Mülteci hukukunun temel unsurlarından biri olarak kabul edilen geri göndermeme ilkesi, 1951 tarihli Mülteci Sözleşmesi'nde (ilkenin uygulanmasına yönelik sözleşmedeki mevcut istisnaları dikkate alarak) yerini almaktadır. İlkenin hukuki durumuyla ilgili olarak, uluslararası teamül hukukunun ayrılmaz bir parçası olduğuna dair güçlü kanıtlar da mevcuttur. Bu ilkenin uygulanmasında devlet pratiğine dayanan bazı aksaklıklar, tartışmalı konular ve gri alanlar olsa da geri göndermeme ilkesinin uluslararası insan hakları hukukunda var olduğun hem adı geçen uluslararası belgelerin ilgili hükümlerince hem de AİHM kararlarınca ispatlandığını kabul etmek gerekir. Uluslararası insancıl hukuk, geri göndermeme ilkesinin kapsamını net bir şekilde genişleten bir hüküm içermemekle birlikte silahlı çatışma hallerinde mülteciler uluslararası korumaya ihtiyaç duyarlar ve geri göndermeme ilkesinden faydalanabilirler. Geri göndermeme ilkesinin uluslararası hukuktaki varlığı tartışmasız kabul edilirken, bu ilkenin *jus cogens* norm kategorisinde bulunma iddiası tartışmalı olmakla birlikte bu iddianın ikna edici olmadığını da ifade edebiliriz.

AİHM kararlarındaki geri göndermeme ilkesinin uygulanması yönünde ısrarlı tavsiye ve hükümler de geleceğe dönük olarak umut verici gelişmelerdir. Bu hususta, uluslararası insan haklarının ihlal edilebilirliğine yönelik olan mevcut sert tutumlar, uluslararası hukukun üstünlüğüne yapılan referanslardır. İnsan hakları belgelerinde kesin bir dille yasaklanan işkence ve insanlık dışı muamele, insan haklarının ağır ihlali olarak kabul edilmekte ve uluslararası toplum tarafından kınanmaktadır. AİHS'nin 3. maddesinin ihlali bu hususta en sık karşılaşılan durum olmuştur. AİHM, bu maddenin yorumlanmasında uluslararası insan haklarının korunması lehine oldukça ilerleme kaydedilmesini sağlamış ve içtihat alanını genişleterek bu maddenin etkisini güçlendirmiştir (Nal, 1999, s. 553). Geri göndermeme ilkesine yapılan vurgu ile

AİHM; yaşam hakkının ihlali, işkence, insanlık dışı muamele ve benzeri hallerde maruz kalmama gibi temel uluslararası insan haklarının korunmasını ve sürdürülebilmesini hedeflemiştir.

Geri göndermeme ilkesi, geleneksel uluslararası hukukta yer alan, işkence veya zalimane, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele ya da ceza yasağının temel bir bileşenidir. Bu ilke, statüleri ve eylemleri ne olursa olsun, söz konusu muamele ya da cezalara maruz kalma hususunda gerçek bir riskle karşı karşıya kaldıklarını gösteren esaslı gerekçeler sunabilen bireylere odaklanır (Lauterpacht & Bethlehem, 2003, s. 162). Geri göndermeme ilkesi, bir bireyin sınır dışı edilme veya iade edilme gibi bir uygulamayla yukarıda ifade edilen tehlikeli durumlardan biriyle karşılaşabileceği ülkeye naklinin önündeki en önemli engeldir. Ülkenin uluslararası hukukta tanımlanması ve uygulanması henüz tam bir olgunluğa ulaşmamış olsa bile, söz konusu ilke mülteci ve sığınmacı gibi uluslararası hukukun hassas grupları için hayati bir özelliğe sahiptir.

Kaynakça

- African Union. (2009). *African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa (Kampala Convention)*. Erişim: https://au.int/sites/default/files/treaties/36846-treaty-kampala_convention.pdf
- Allain, J. (2002). The jus cogens nature of non-refoulement. *International Journal of Refugee Law*, 13(4), 533-558.
- Chetail, V. (2014). Are refugee rights human rights? An unorthodox questioning of the relations between refugee law and human rights law. R. Rubio-Marín (Ed.), *Human rights and immigration* (s. 19-72) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Council of Europe. (1950). *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14*. Erişim: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
- Duffy, A. (2008). Expulsion to face torture? Non-refoulement in international law. *International Journal of Refugee Law*, 20(3), 373-390.
- European Court of Human Rights [ECtHR]. (Tem. 7, 1989). *Soering v. The United Kingdom Application no. 14038/88*.
- European Court of Human Rights [ECtHR]. (Şub. 28, 2008). *Saadi v. Italy Application no. 37201/06*.
- European Court of Human Rights [ECtHR]. (Oca. 21, 2011). *M.S.S. v. Belgium and Greece Application no. 30696/09*.
- Executive Committee of the High Commissioner's Programme. (1982). *General Conclusion on International Protection No. 25 (XXXIII)—1982 (No. 25 (XXXIII))*. Erişim: <https://www.refworld.org/docid/3ae68c434c.html>
- Executive Committee of the High Commissioner's Programme. (1996). *General Conclusion on International Protection No. 79 (XLVII)—1996 (No. 79 (XLVII))*. Erişim: <https://www.refworld.org/docid/3ae68c430.html>
- Gillard, E. C. (2008). There's no place like home: States' obligations in relation to transfers of persons. *International Review of the Red Cross*, 90(871), 703-750.
- Gündüz, B. (2018). Non-Refoulement principle in the 1951 Refugee Convention and human rights law. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, (10), 13-23.
- Hannikainen, L. (1988). *Peremptory norms (jus cogens) in international law: Historical development, criteria, present status*. Helsinki: Finnish Lawyers' Publishing Company.
- Hathaway, J. C. & Harvey, C. J. (2001). Framing refugee protection in the new world disorder. *Cornell International Law Journal*, 34(2), 257-320.
- International Committee of the Red Cross. (1949). *Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention)*. Erişim: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf
- İşkenceye ve Diğer Zalimane; Gayriinsanî veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi. (1988, Ağustos 10). *Resmî Gazete* (Sayı: 19895). Erişim: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19895.pdf>
- Lauterpacht, E. & Bethlehem, D. (2003). The scope and content of the principle of non-refoulement: Opinion. E. Feller, V. Türk & F. Nicholson (Ed.), *Refugee protection in international law: UNHCR's global consultations on international protection* (s. 87-177)

- içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- League of Nations. (1933). *Convention Relating to the International Status of Refugees*. Erişim: <https://www.refworld.org/docid/3dd8cf374.html>
- Molnar, T. (2016). The principle of non-refoulement under international law: Its inception and evolution in a nutshell. *Corvinus Journal Of International Affairs*, 1(1), 51-61.
- Nal, S. (1999). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde işkence ve insanlık dışı muamele veya küçültücü muamele veya ceza. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 19(1-2), 529-554.
- Odman, M. T. (2020). *Tarihsel gelişim sürecinde güncelleştirilmiş mülteci hukuku: Dünya'da ve Türkiye'de ilticanın gelişim süreci*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Organization of African Unity. (1969). *Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa* (OAU Convention). Erişim: <https://www.unhcr.org/about-us/background/45dc1a682/oau-convention-governing-specific-aspects-refugee-problems-africa-adopted.html>
- Organization of American States. (1969). *American Convention on Human Rights, "Pact of San Jose"*. Erişim: https://www.oas.org/dil/access_to_information_American_Convention_on_Human_Rights.pdf
- Pazarcı, H. (2005). *Uluslararası hukuk* (3. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Piotrowicz, R. & Haumer, S. (2016). The concept of "protection" under (the influence of) International Humanitarian Law. *Journal of International Law of Peace and Armed Conflict*, 29(2), 49-56.
- Regional Refugee Instruments & Related. (1984). *Cartagena Declaration on Refugees, Colloquium on the International Protection of Refugees in Central America, Mexico and Panama*. Erişim: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36ec.html>
- Schabas, W. A. (2007). Non-Refoulement. *Expert workshop on human rights and international co-operation in counter-terrorism, 15-17 November 2006: Final Report* (s. 22-49) içinde. Triesenberg, Liechtenstein: OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights and UN Office of the High Commissioner for Human Rights.
- T.C. Adalet Bakanlığı. (2013). *Tematik bilgi notu: Sınır dışı ve iade uygulamaları*. Erişim: <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/1442020170513SINIRDIŞI%20VE%20İADE%20UYGULAMALARI.pdf>
- United Nations. (1946). *Statute of the International Court of Justice*. Erişim: <https://www.icj-cij.org/en/statute>
- United Nations. (1969). *Vienna Convention on the Law of Treaties*. Erişim: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf
- United Nations General Assembly. (1951). *Convention Relating to the Status of Refugees*. Erişim: <https://www.unhcr.org/3b66c2aa10>
- United Nations General Assembly. (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*. Erişim: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>
- United Nations General Assembly. (1967). *Declaration on Territorial Asylum*. Erişim: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/dta/dta_e.pdf
- United Nations General Assembly. (1983). *Report of the United Nations High Commissioner for Refugees* (A/RES/38/121). Erişim: <https://digitallibrary.un.org/record/61412>
- United Nations General Assembly. (1985). *Human rights in the administration of justice*

- (A/RES/39/118). New York.
- United Nations General Assembly. (1989). *Office of the United Nations High Commissioner for Refugees: Resolution / adopted by the General Assembly (A/RES/44/137)*. Erişim: <https://www.refworld.org/docid/3b00f21328.html>
- United Nations General Assembly. (1994). *Resolution Adopted By The General Assembly: On The Report Of The Third Committee (A/48/631) (A/RES/48/116)*. Erişim: <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/RES/48/116>
- United Nations General Assembly. (2006). *International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance*. Erişim: <https://treaties.un.org/doc/Publication/MTDGS/Volume%20I/Chapter%20IV/IV-16.en.pdf>
- United Nations High Commissioner for Refugees. (1994). *The Principle of Non-Refoulement as a Norm of Customary International Law. Response to the Questions Posed to UNHCR by the Federal Constitutional Court of the Federal Republic of Germany in Cases 2 BvR 1938/93, 2 BvR 1953/93, 2 BvR 1954/93*. Erişim: <https://www.refworld.org/docid/437b6db64.html>
- Uyar, L. (2006). *Birleşmiş Milletler'de insan hakları yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981 - 2006*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uzun, E. (2012). Geri göndermeme (non-refoulement) ilkesinin uluslararası hukuktaki konumu üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 8(30), 25-58.
- Yıldırım Mat, T. & Özdan, S. (2018). AB ile Türkiye arasındaki Geri Kabul Anlaşması'nın insan hakları açısından değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 36-49.
- Yılmaz, A. (2011). Mülteci hukuku açısından uluslararası hukukta "geri göndermeme" (non-refoulement) ilkesi. *Mülteci Hakları Koordinasyonu*. Erişim: https://multeci.haklari.org/?p=99#_ftnref5

BİR EKONOMİ MESELESİ OLARAK ZORUNLU GÖÇ

Peyman UYSAL¹

Fırat YILMAZ²

Giriş

Uluslararası göç incelenirken gönüllü göç ile zorunlu göç arasında bir ayrım yapılmalıdır. Gönüllü göç, bir kişinin daha iyi koşullarda çalışabileceği bir işe sahip olmak, daha fazla gelir elde edebilmek, daha yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip bir ortamda yaşayabilmek için başka bir ülkeye göç etmesi anlamına gelir. Bazı ülkeler, çalışma çağındaki nüfusun hızla azalan oranı nedeniyle genç işçi ihtiyacını karşılamak için belirli bir strateji ve program çerçevesinde gönüllü olarak göçmen kabul etmektedir. Zorunlu göç ise bir kimsenin gönüllü olmamasına rağmen savaşlar, doğal afetler, salgın hastalıklar, etnik-dini baskılar vb. faktörlerin etkisi ile ülkesinden başka bir ülkeye göç etmesi durumudur (Gür, 2017, s. 9).

Zorunlu göçün hem göç etmek durumunda kalan bireyler hem de ev sahibi topluluklar üzerindeki etkileri özellikle 2011'de Suriye mülteci krizinin ve 2015'te Avrupa Birliği (AB) göç krizinin başlamasından bu yana politika, siyaset ve medya çevrelerinde hararetle tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bu konu medyada popüler hale gelene kadar, çoğunlukla tarihsel ilgiye sahip ara sıra yapılan akademik çalışmalarla da söz konusu olguya dikkat çekildiği gözlemlenmektedir (Verme & Schuettler, 2019, s. 3).

Zorunlu göç, hem zorla yerinden edilmiş bireyler hem de göç ettikleri ülkeler için olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurur. Yoksulluk, beşeri sermaye stokundaki değişimler ve çevresel etkiler en önemli ekonomik etkiler arasındadır. 2000'li yılların başında zorunlu göçün ekonomik etkilerine yönelik araştırmalar akademik ilgiyi yeniden kazanmaya başlamıştır. Zorunlu göçün ekonomik sonuçlarını anlamak, insani yardım programlarını tasarlamak için de gerekli olacaktır. Tutarlı bir maliyet ve fayda analizi, uygulanan politikaların etkinliği ve verimliliği hakkında bilgilendirici ve önemli düzeyde belirleyici

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Antalya Bilim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü. ORCID: 0000-0001-6843-601X, peyman.uyasal@antalya.edu.tr

² Arş. Gör. Dr., Antalya Bilim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü. ORCID: 0000-0003-3735-0517, firatyilmaz@antalya.edu.tr

olacaktır. Zorunlu göçün gönüllü göçten farklı özellikleri olmasına rağmen, göçün ekonomik etkileri konusunda geniş bir yazın mevcuttur. Gönüllü göçle ilgili çalışmalardan elde edilen sonuçların ve politika önerilerinin çoğu, zorunlu göç durumları için geçerli olmayabilir. Günümüzde, tüm dünyada 40 milyondan fazla insanın göç etmek zorunda kaldığı düşünüldüğünde, zorunlu göçün ekonomik etkisinin akademik dünyada ilgi görmesi kaçınılmazdır (Tunaer-Vural, 2020, s. 50). Ancak göçle ilgili ekonomik yazın incelendiğinde, esas olarak gönüllü göçün ekonomik etkileriyle ilgilenildiği, zorunlu göçle ilgili ekonomik yazının, hızla artmasına rağmen yine de yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir.

Zorunlu göç, ekonomik nedenlerle yapılan göçten farklı bir olgudur. Tanımı gereği, zorunlu göç, ekonomik nedenlerle yapılan gönüllü göçten daha az seçeneğe sahiptir. Ancak ister zorunlu ister ekonomik nedenlerle göç kararlarının arkasında her zaman bir seçim vardır. Zorunlu göç, daha sıklıkla dikkatlice planlanmış bir hareket olan gönüllü göçün aksine, ani bir şokun ardından hızla alınan bir karardır. Göç etmek zorunda kalan bireyler tipik olarak yanlarında bazı küçük tasarruflar taşırlar, ancak şokun ani doğası nedeniyle çok az şey taşıırken, ekonomik nedenlerle göç kararı alan bireyler, tasarruf ve varlıkları yanlarında götürme veya bunları hareketten önce göç edecekleri yere aktarma eğilimindedir. Ekonomik nedenlerle gönüllü göç eden bireyler, çıkış ve varış yerindeki ağlarına güvenme ve hareketlerini bu ağlara göre planlama eğilimindedir. Sahip oldukları ağlar zaman zaman bir rol oynayabilse de, zorunlu göçmenler³ (sığınmacılar ve mülteciler) kişisel ağlardan ziyade yakınlık ve güvenlik kriterlerine dayalı olarak varış noktalarına hareket etme eğilimindedir. Ekonomik nedenlerle yapılan gönüllü göç, artan ve azalan eğilimleri olan düzenli bir olgudur. Oysa zorunlu göç, doğası gereği ani ve beklenmedik olduğundan ev sahibi ülkelerin nüfuslarında büyük artışlara neden olabilmektedir. Gönüllü göçmenler ve sığınmacılar arasında davranışsal özellikler farklılıklar gösterdiğinden her bir olgu kendine has inceleme gerektirmektedir (Verme, 2016, s. 12; Ceriani & Verme, 2018, s. 3).

Bu çalışma, esas olarak ülkelerinden zorunlu olarak göç etmek zorunda kalmış sığınmacılar ve mülteciler ile ilgilidir. Konu ile ilgili yazın incelendiğinde sığınmacıların ve göç ettikleri ev sahibi ülkelerin karşı karşıya olduğu sorunlar en genel kapsamda aşağıdaki gibi özetlenebilir (Dadush & Niebuhr, 2016, s. 1):

³ Zorunlu olarak vatandaşları oldukları ülkeden başka bir ülkeye göç etmek mecburiyetinde kalan bireylerin ev sahibi ülke içerisindeki hukuki statüleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu çalışmada özellikle hayati tehlike karşısında ani bir şekilde göç etmek ve en yakındaki ülkeye sığınmak durumunda kalan bireyler mercek altına alınmış olup tüm zorunlu göçmenler için genel bir tanımlama olarak sığınmacı terimi kullanılmıştır.

- Sığınmacılar, kendileri için çok az iş fırsatı bulunan yerlere gelme eğilimindedir. Geçim kaynağı bulma sorunu, çok sayıda zorunlu göçmen alan yoksul ülke veya bölgelerde, nüfuslarına göre çok az sayıda zorunlu göçmen alan zengin ülkelere göre çok daha şiddetlidir. Çok sayıda göçmen alan yoksul ülke veya bölgelerde, yerli vasıfsız işçilerin ücretleri üzerindeki bozucu etki son derece şiddetli olabilir.
- Yoksul bir bölgeye veya ülkeye kitlesel bir zorunlu göç akımı gerçekleştiğinde, kamu hizmetleri ve altyapısı ile kamu bütçesi üzerinde büyük bir yük oluşmaktadır. Ayrıca sosyal ve politik doku göç akımı nedeniyle ciddi şekilde yıpranabilmekte ve yatırım ortamı olumsuz etkilenebilmektedir.
- Yanlış yönetilen zorunlu göç akımları, yalnızca göç edilen ülke veya bölge için değil aynı zamanda çevredeki bölge ve hatta dünya için büyük olumsuz dışsalıklar yaratma potansiyeli taşımaktadır.

Sığınmacılar ile Gönüllü Göçmenler Arasındaki Karakteristik Farklar

Göçle ilgili ekonomik yazın, esas olarak gönüllü göçün etkileriyle ilgilenirken, zorunlu göçle ilgili ekonomik yazın, hızla büyümesine rağmen oldukça seyrek kalmaktadır. Bununla birlikte, gönüllü göçle ilgili yazın, iki çalışma alanı arasında örtüşme olduğu için kitlesel zorunlu göç olgusuna ışık tutmaktadır. Ancak, zorunlu ve gönüllü göçmenler arasında önemli ekonomik ve politik sonuçları olan bir takım farklılıklar olduğu muhakkaktır. Gönüllü göçmenler ekonomik kazanç elde etmek veya ailelerini birleştirmek için hareket etmekte ve bu nedenle seçtikleri bir zamanda ve önceden kararlaştırdıkları bir ülkeye gitmektedirler. Zorunlu olarak göç etmek zorunda kalan bireyler ise bedensel zarardan kaçınmak için genellikle kendilerine en yakın güvenli ülkeye kaçma eğilimindedirler. Bu durumda sığınmacılar, gönüllü göçmenlerden farklı olarak varlıklarının çoğunu kaybedebilmekte ve kendileri için iş fırsatlarının kısıtlı olduğu veya tamamen bulunmadığı bir yere göç etmek durumunda kalabilmektedirler. Ayrıca zorunlu göçün doğası gereği menşe ülkelerine geri dönme fırsatından yoksun olabilmekte veya dönmek istemeyebilmektedirler. Tüm bu koşullar göz önüne alındığında gönüllü göçmenlere kıyasla, yeni koşullara uyum sağlamaları daha uzun sürebilmekte ve ev sahibi ülkenin desteğine daha fazla ihtiyaç duyabilmektedirler. Buraya kadar bahsi geçen hususlar, ev sahibi ülke için gönüllü göç durumunda mevcut olmayan veya hemen hemen aynı derecede mevcut olmayan bir takım karmaşık ekonomik zorluklara yol açmaktadır (Dadush & Niebuhr, 2016, s. 2).

Sığınma talebinde bulunan ve sığınma hakkı verilen zorunlu göçmen olarak tanımlanan mülteciler ile gönüllü göçmen olan ekonomik göçmenler ara-

sındaki hukuki ayırım, 1951 Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne göre üye ülkelerin mültecileri ülkelerine iade etmemekle yükümlü olmaları nedeniyle önemlidir. Yine de, bu yasal ayırımı pratikte gerçekleştirmek genellikle zordur. Bindiği gibi pek çok mülteci gerçekten tehlikeden kaçmakta ancak ülkelerinden silah zoruyla ayrılmaya zorlanmamaktadırlar. Bu durumdaki göçmenlerin ülkelerinden ayrılma zamanları ve varış yerleri konusunda diğer sığınmacılara kıyasla daha fazla serbestlik sahibi oldukları söylenebilir. Ülkelerinde yaşamlarını tehdit altında hisseden ancak silah zoru ile göç etmeyen göçmenler kendilerini tehlikede hissettikleri ilk andan itibaren, olası göç kararlarının risk ve maliyetini dikkate alma fırsatına sahiptirler. Ayrıca bu durumda olası göçlerinin hangi varış noktasına doğru yapılacağı konusunda beklentilerini göz önüne alarak karar verebilme imkânına da sahip olabilmektedirler. Bu durumda sığınmacıların bir kısmı aynı gönüllü olarak göç edenler gibi önce genç, güçlü ve girişimci bir aile üyesini göç etmeyi planladıkları varış noktasına göndermeye karar verebilir. Tersine, bazı ekonomik göçmenler, her ne amaçla olursa olsun, açlık ve hastalık nedeniyle göç etmeye zorlanabilir. Tüm bu hususlar göz önüne alındığında zorunlu ve gönüllü göçmenler veya mülteciler ile ekonomik göçmenler arasındaki göç ettikleri ülke ekonomisi üzerindeki etkileri bakımından yapılmak istenen ayırım çok daha zorlaşabilmektedir. Sığınmacıların büyük çoğunluğu için çalışma kapasiteleri ellerindeki tek varlık olduğundan, er ya da geç göç ettikleri ülkede yerleşmeleri ve bir iş bulmaları gerekmektedir ve sıklıkla ilk varış yerlerinden farklı bir bölge veya ülkede iş bulabilmeleri mümkün olabilmektedir. Bu nedenle, başlangıçta göç etmek zorunda kalan bir göçmen, daha sonraki kararlarında gönüllü bir göçmen gibi davranabilmektedir. Söz konusu noktada ekonomik nedenlerle göç eden gönüllü göçmenlerin ev sahibi ülke ekonomisi üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmalar, zorunlu göçün ekonomik etkilerini ortaya koyma hususunda önem kazanmaktadır (Dadush & Niebuhr, 2016, s. 2).

Sığınmacılar ile sıklıkla ekonomik nedenlerle gönüllü olarak göç eden bireyler arasındaki bir diğer farklılık göç kararının ve göç davranışının zaman boyutu ile ilgilidir. Zorunlu göçler gönüllü göçlere kıyasla daha kısa bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmekte ve gönüllü göçmen akışının aksine çok sayıda kişiyi içeren kitlesel bir yapı ortaya koymaktadır. Ani ve kitlesel gerçekleştiği için ev sahibi ülke için bir şok niteliğinde olduğundan zorunlu göç akımı sıklıkla kamuoyunda mülteci krizi olarak adlandırılan olgunun bu tür göçe maruz kalan tüm ülke veya bölgeleri aynı şekilde etkilemediği gözlemlenmektedir. Nitekim gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğunun belirli bir yılda kabul ettiği zorunlu göçmen sayısının az olduğu bilinmektedir. Bu noktada zorunlu göçün ev sahibi ülkenin ekonomisi üzerindeki etkisinin zorunlu göçmen sayısının dışında ülkenin daha önceden belirlediği kuralardan ve olası şoklara dair planlamalarından da etkilendiği söylenebilir.

Zorunlu olarak ve ani bir şekilde ülkelerinden göç etmek durumunda kalan bireyler ile ekonomik nedenlerle gönüllü olarak göç kararı alan bireyler arasındaki bir diğer önemli fark göç sonrası ev sahibi ülkenin işgücü piyasasına entegrasyon ve adaptasyon süreçleridir. Nitekim sığınmacıların işgücü piyasasına entegrasyonlarının ardından işgücü piyasasında gösterdikleri performansları, özellikle kısa vadede diğer gönüllü olarak göç kararı alan bireylere kıyasla daha düşük seviyede gerçekleşebilmektedir (Ott, 2013, s. 12). Gönüllü olarak göç edenler ev sahibi ülkeye gelmeden önce gerekli prosedürleri yerine getirme fırsatı sayesinde işgücü piyasasına çok daha hızlı giriş yapabilirken, ani olarak göç etmek durumunda kalan sığınmacılar göçmenler sığınma başvuruları kabul edildikten sonra bile istihdam hususunda çok sayıda yasal engellerle karşılaşabilmektedir (Hatton 2012, s. 18). Ayrıca, ekonomik göçmenler tanım gereği en kolay şekilde iş bulabileceklerini düşündükleri varış yerlerini seçme imkanına sahipken, sığınmacıların birincil hedefi can güvenliklerini sağlayabilecekleri bir ülkeye giriş yapabilmektir (Aiyar vd., 2016, s. 15).

Zorunlu Göçün Ev Sahibi Ülkenin Ekonomisi Üzerindeki Etkileri

Zorunlu göçün hem sığınmacılar hem de ev sahibi ülke için ekonomik sonuçları vardır. Zorunlu göçün göç etmek zorunda kalanlar üzerindeki etkisi, göçmenlerin özellikleri, çatışmaların doğası ve eşgüdümlü uluslararası katılımın derecesi gibi çeşitli faktörlere bağlıdır (Fiala, 2015, s. 8; Bauer vd., 2013, s. 999; Bozzoli & Brück, 2010, s. 8; Sarvimaki vd., 2009, s. 29; Kondylis, 2008, s. 32). Zorunlu göç yazınından çıkarılan ana sonuç, sığınmacıların giderek artan bir yoksulluğa maruz kaldıkları ve daha düşük harcama seviyeleri ile sınırlandırıldığıdır. Ancak, zorunlu göçün etkilerine ilişkin çoğu ekonomik analizde, etkinin zorunlu göçün sonucu mu yoksa savaş ve şiddet sonucu mu olduğu net olarak birbirinden ayrıştırılamamaktadır.

Zorla yerinden edilme krizi tipik olarak iki tür ekonomik şokla sonuçlanır. Birincisi, belirli bir coğrafi alandaki bir girişin neden olduğu nüfusta ani bir artışla birlikte bir nüfus şokudur. İkincisi, uluslararası bağışçılardan gelen yardımlar ve/veya ev sahibi hükümetin artan hükümet harcamaları da dâhil olmak üzere, zorunlu bir yerinden edilme krizinin çekebileceği artan finansal akışlar tarafından belirlenen bir harcama şokudur. Harcama şokunun bu iki bileşeninin nasıl ortaya çıkacağı büyük ölçüde ev sahibi ülkelerin kişi başına düşen gelir düzeyine bağlıdır. Düşük gelirli ülkelerde, yerinden edilme krizlerine tipik olarak neredeyse eş zamanlı uluslararası yardım akışı eşlik eder. Orta gelirli ülkelerde, uluslararası yardıma genellikle ev sahibi hükümetin kamu harcamalarında bir artış eşlik eder. Ve yüksek gelirli ülkelerde genellikle

le uluslararası yardım yoktur, oysa kamu harcamalarında bir artış norm olacaktır (mültecilere veya sığınmacılara yapılan sosyal transferler ve eğitim, sağlık ve diğer kamu hizmetlerine erişim için sübvansiyonlar). Tüm bu durumlarda, refah programlarındaki bir artış ve mültecilere ev sahipliği yapan bölgeleri hedefleyen kamu hizmetlerinin sağlanması yoluyla yönlendirilen bir harcama şoku açısından düşünülmelidir (Verme & Schuettler, 2019, s. 6).

Zorunlu göç şokunun ev sahibi ekonomi üzerinde hem arz hem de talep yan etkileri olabilir. Arz yönlü etkiler en yaygın olarak ev sahibi ülkenin işgücü piyasalarında görülmektedir. Göçmen akışının bir sonucu olarak nüfusun artması, işgücüne katılımı artırmakta ve bu da ücretleri baskılamaktadır. Zorunlu göçmen akını, toplam talep edilen ürün ve hizmetler üzerinde de bir etkiye sahip olabilir. Bu noktada, zorunlu göçün fiyatlar üzerindeki etkisi, karşıt arz ve talep faktörlerine bağlıdır. Ayrıca zorunlu göçmen sayısındaki artışın kamu harcamaları açısından hükümete ekonomik yük getirmesi de beklenen bir başka etkidir. Bununla birlikte, zorunlu göç şoku ekonominin tüm aktörleri üzerinde aynı etkiye sahip olmayabilir. Mikro düzeyde, ev sahibi ülke gruplarının kazananları ve kaybedenleri olması muhtemeldir (Tunaer-Vural, 2020, s. 59).

Bu çalışmada zorunlu göçün ev sahibi ülkelerin ekonomisi üzerindeki etkileri, mikroekonomik ve makroekonomik etkiler olarak iki grup altında irdelenecek olup mikroekonomik etkiler başlığı altında zorunlu göç akımının ev sahibi ülkelerdeki mal ve hizmet piyasalarında faaliyet gösteren farklı sektörler üzerindeki etkiler tartışılacaktır. Makroekonomik etkiler başlığı altında ise zorunlu göç akımının işgücü piyasası, enflasyon, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinden bahsedilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise zorunlu göç akımına maruz kalan ülkelerde sığınmacıların ekonomiye entegrasyonunu kolaylaştırmayı ve hızlandırmayı sağlayabilecek öneriler üzerinde durulacaktır.

Zorunlu Göçün Mikroekonomik Etkileri

Zorunlu göçün ev sahibi ülkelerin ekonomisine mikro bağlamda etkileri çeşitli mal ve hizmet üretimi yapan sektörler bağlamında gerçekleşmektedir. Zorunlu göç sonrası göçmenlerin ve ev sahibi ülke yönetiminin birinci önceliği göçmenlerin barınma ihtiyacını karşılamak olduğundan yola çıkıldığında göç akınından en çok etkilenen sektörlerin başında konut sektörü olduğu düşünülebilir. Nitekim artan talebe konut arzının kısa vadede karşılanması önünde çeşitli engeller bulunan konut sektöründe artan konut talebine arz yanıtını teşvik etmek için hükümet politikalarına ihtiyaç duyulabilmektedir. Ülkeden ülkeye değişebilmekle birlikte, yeni konut inşaatlarının ani olarak artan talebe hızlı bir şekilde yanıt vermesi, aşırı kısıtlayıcı arazi kullanım düzenlemelerin-

den veya aşırı bürokrasi gerektiren inşaat izin süreçlerinden kaynaklanan darboğazların üstesinden gelmeyi ve ayrıca kira kontrol mekanizmalarının yeni uygun fiyatlı konut inşa etme teşviklerini baltalamamasını gerektirebilir. İnşaat maliyetlerinin artmasına neden olan sektör düzenlemelerinin yeniden gözden geçirilmesi de gereklilikler arasındadır.

Tüm bunların ötesinde, zorla yerinden edilme, ev sahibi toplumda kamu hizmetleri ve konut arz ve talebinde ani bir uyumsuzluğa neden olan büyük bir demografik şok oluşturabilir. Yatırım ortamının başlangıçta iyi olmadığı ve yabancı girişinin yerleşik sosyal ve politik dengeleri bozduğu ülke veya bölgelerde, iş beklentilerinin olumsuz etkilenmesi de olasıdır. Böyle ortamlarda, artan konut ve hizmetler talebine özel yatırım tepkisi gecikebilir veya süresiz olarak engellenebilir. Mali kısıtlamalar, kamu hizmetlerine gereken yatırımı sınırlandırabilir ve aşırı durumlarda, ödemeler dengesi kısıtlamaları döviz kuru devalüasyonuna yol açabilir ve gıda, yakıt ve diğer ihtiyaçların ithalatını daha pahalı hale getirebilir (Aiyar vd., 2016, s. 13).

İster zorunlu ister gönüllü olsun tüm göç akımları aynı zamanda beşeri sermaye göçü anlamına gelmekte olup göç eden bireylerin yanlarında getirdikleri dövizler, yapılan havaleler, yatırım potansiyelleri, yeni muhtemel ticari ilişkiler, yeni bilgi, fikir ve tutumlar vasıtasıyla hem ev sahibi ülkedeki hane halklarına hem de bir bütün olarak ev sahibi ülkeye önemli faydalar sağlayabilir. Göç eden bireylerin yanlarında getirdikleri ya da gelmeden önce havale ettikleri dövizlerden göçmen olmayan haneler de yararlanmaktadır (Adams, 1991, s. 702; Taylor, 1999, s. 70). Bununla birlikte, göçmenlerin dövizlerinin ancak çok küçük bir kısmı tasarruf edilmekte ve küçük işletme açmak gibi yatırım amaçlı ve çarpan etkisi olan diğer gelir ve istihdam yaratma işlemleri için kullanılmaktadır. Yani, sığınmacıların yanlarında getirdikleri dövizler girişimciliği teşvik edebilmekte, önemli istihdam ve gelir yaratabilmekte ve mikro işletme gelişimini teşvik ederek ekonomik kalkınmayı ve yoksulluğun azaltılmasını etkileyebilmektedir (Woodruff ve Zenteno, 2001, s. 1).

Konu ile ilgili bazı çalışmalar göçün ev sahibi ülkenin ekonomisi üzerindeki gelişimsel etkilerinin varsayılandan çok daha olumlu olabileceğini ortaya koymaktadır (Yang & Martinez 2005, s. 83; Yang, 2006, s. 715; Yang, 2008, s. 591; De Haas, 2006, s. 29). Bu çalışmaların ortaya koyduğu önemli sonuçlardan biri de göçmen hanelerin, göçmen olmayan hanelere göre daha yüksek yatırım eğilimine sahip oldukları yönündedir.

Zorunlu Göçün Makroekonomik Etkileri

Sığınmacıların girişinden kaynaklanan ilk makroekonomik etki, toplam talep yoluyla olurken, kısa dönemde ayrı ayrı sektörler için artan işgücü arzının ulusal düzeyde etkileri kademeli olarak gelişmektedir. Toplam talepte kısa

vadede, sığınmacılara barınma, gıda, sağlık ve eğitim gibi ilk kabul ve destek hizmetlerinin sağlanmasına yönelik ek kamu harcamaları toplam talebi artıracaktır. Ev sahibi ülke hükümetlerinin ve para otoritelerinin uygulamaya koyacağı mali genişleme ve destekleyici para politikasıyla birlikte, sığınmacıların kademeli olarak istihdama girmesiyle bağlantılı olarak ücretler ve enflasyon üzerindeki olası aşağı yönlü baskıları telafi etmeye yardımcı olacaktır. Orta ve uzun vadede sığınmacıların istihdam ve ulusal gelir üzerindeki etkisi, göçmenlerin işgücü piyasasına uyumlanma hızına, yeni gelenlerin becerilerinin yerli işgücünün becerilerini ne ölçüde tamamlayacağına veya ikame edeceğine yani genel olarak göçmenlerin ev sahibi ülkenin işgücü piyasasına entegrasyonuna bağlı olacaktır. (Aiyar vd., 2016, s. 12).

1. Zorunlu Göçün İşgücü Piyasası Üzerindeki Etkileri

Uluslararası göçün ev sahibi ülkenin ekonomisi üzerindeki etkisine ilişkin en hararetli tartışmalardan biri işgücü piyasasıdır. Ev sahibi ülkenin vatandaşları genellikle göçmenlerin ve mültecilerin işlerini kabul ettiklerini ve/veya işlerini daha düşük ücretlerle yapmaya istekli olduklarını, bunun da piyasadaki ortalama ücret düzeyini düşürdüğünü iddia etmektedir. Bazı politikacılar ve medya da tartışmayı benzer görüşleriyle desteklemektedir (Hatton, 2016, s. 443). Zorunlu göçün işgücü piyasası üzerinde bahsi geçen sorunlara yol açabilme potansiyeli varsa da, işsizliğin yüksek olduğu ve işgücü piyasasındaki rekabetin çok daha fazla arttığı ekonomik kriz dönemlerinde karşılaşılan tüm sorunların kaynağı olarak sadece zorunlu göç eden bireyleri göstermek de çok doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Nitekim ekonomik kriz olgusu öncelikle ülkelerin kurumsal ve yapısal sorunları ile ilişkili olup, bir zorunlu göç şoku sadece var olan sorunları daha da derinleştiren bir unsur olabilecektir.

Zorunlu göçün ev sahibi ülkelerin ekonomileri üzerindeki önemli etkilerinden biri de işgücü piyasaları üzerindeki etkileridir. Zorunlu göçün işgücü piyasası üzerindeki etkilerine ilişkin akademik yazın, gönüllü göç bağlamındaki ilgili yazına kıyasla daha azdır. Zorunlu göç durumlarının genellikle nedensellik ilişkilerinin tanımlanmasını kolaylaştırabilecek belirli özelliklere sahip olduğu göz önüne alındığında, zorunlu göçe bakan çalışmaların azlığı şaşırtıcıdır (Ruiz & Vargas-Silva, 2013, s. 4). Göç akışları ile ev sahibi ülkenin işgücü piyasası koşulları arasındaki nedensellik ilişkilerini belirlemedeki en büyük zorluklardan biri, göçmenlerin tipik olarak ekonomik açıdan daha iyi performans göstermesi beklenen yerlere çekilmesi gerçeğidir. Şiddet, zorunlu göç bağlamında göçün ana itici gücüdür ve çoğu durumda varış yerinin ekonomik koşullarıyla büyük ölçüde alakasız bir faktördür. Bu durumlarda zorunlu göç, işgücü arzında dışsal bir kaymaya yol açar (Ruiz & Vargas-Silva, 2016, s. 18-19).

Hem arzı hem de talebi etkileyebilecek faktörler de dâhil olmak üzere, zorunlu göç şokunun ev sahibi işgücü piyasalarını etkileyebileceği çeşitli kanallar vardır. Zorunlu göç şoku, işçi arzında artışa ve dolayısıyla mevcut işler için rekabetin artmasına ve bazı mesleklerde ücretlerin düşmesine neden olabilir. Bu etkinin büyüklüğü göçmenler ve yerliler arasındaki ikame derecesine bağlı olacaktır (Braun & Mahmoud, 2014, s. 69). Ekonomik faaliyet tercihleri üzerinde uzun süreli etkileri olabilecek zorunlu göçün kısa vadeli etkileri de vardır. Gönüllü göç yazınından elde edilen kanıtlar, göçmen akışının ev sahibi ülkenin vatandaşlarının seçeceği meslekler üzerinde bir değişim yaratabileceği ve yerlilerin daha fazla kültüre özgü bilgi ve iletişim becerileri gerektiren mesleklere geçerek göç şokuna yanıt verebileceğini göstermektedir (Peri & Sparber, 2011, s. 406). Zorunlu göç şokunun ev sahibi işgücü piyasalarını etkileyebileceği bir diğer kanal ise mal piyasalarındaki talep üzerinde yaratacağı etkidir. Nüfustaki artış, yeni ürünlere olan talebin artmasına yol açabilir ve girişimci yerlileri, örneğin yardımla ilgili malların üretimi gibi farklı ticaret işlerine başlamaya teşvik edebilir (Alix-Garcia & Saah, 2009, s. 154). Göçmenler, ev sahibi ülkelerin işgücü piyasalarını üç ana kanaldan etkileyebilmektedir (Aiyar vd., 2016, s. 22):

a) *Emek arz etkisi*: Göçmenlerin yerel işgücüne benzer becerilere sahip olması durumunda, büyük göç akışları mevcut işçilerin istihdamı ve ücretleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilmektedir. Göçmenlerin becerileri mevcut işçilere göre ne kadar farklıysa, yerlilerin istihdamı o derece azalma tehlikesi ile karşı karşıyadır (Borjas, 1995, s. 4).

b) *Toplam talep etkisi*: Zorunlu göç akını nedeniyle artan nüfusun toplam talep üzerinde yaratacağı artış, bu artışı karşılamak için üretimlerini artırmak isteyen firmaların işgücü taleplerindeki artışla birlikte hareket edecektir. Bu noktada ev sahibi ülkede uzun vadede yatırımları artıracak politikalara ihtiyaç olacaktır (Peri 2010a, s. 1, 2010b, s. 6). Ev sahibi ülkedeki ücret düzeyi üzerindeki etkinin yönünün bu noktada, zorunlu göçün ev sahibi ülkede yarattığı toplam talep artışı ile sığınmacıların işgücü arzında yaratacağı artış arasındaki farka bağlı olarak gerçekleşeceği söylenebilir.

c) *Kaynakların tahsisi, ürün karması ve teknoloji etkileri*: Göç, ev sahibi ülkede üretilen mal ve hizmetlerin toplum içerisinde dağılımında değişikliklere yol açabilir. Ayrıca, göç akımı üretilen mal ve hizmet karması üzerinde ve dolayısıyla üretime yönlendirilen kaynakların tahsisinde ve yeni ürün karmasının üretiminde kullanılacak olan üretim teknolojileri üzerinde de bir takım değişikliklere yola açabilme potansiyeli taşımaktadır. Meydana gelmesi olası söz konusu değişikliklerin olumlu ya da olumsuz yönde gerçekleşmesi göçmenlerin işgücü vasıf düzeylerinden de etkilenecektir. Nitekim İsrail'in günümüzde sahip olduğu ve teknoloji düzeyi

yüksek olan endüstrisi üzerinde eski Sovyetler Birliği'nden İsrail'e göç eden yüksek vasıflı göçmenlerin etkisinin olduğu belirtilmektedir (Gür, 2017, s. 14) .

Göçmenler ve mülteciler, ev sahibi ülkedeki işgücü piyasasını çeşitli kanallar aracılığıyla etkileyebilirler. Bu etkinin en belirgin olduğu kanal ise iş teklifinin etkisidir. Göçmenler ve mülteciler, ev sahibi ülkede artan işgücü arzına yol açmaktadır. Göçmenler ve mülteciler, ev sahibi ülke şirketleri istedikleri nitelik ve becerilere sahip insanlara ulaşmakta zorlandıklarında daha fazla istihdam yaratabilirler. Yaşlanan nüfusa sahip toplumlarda işgücü piyasasına katılan gençlerin sayısı her yıl azaldığından emeklilerin işlerine işçi bulmak giderek zorlaşmaktadır. Bu gibi durumlarda göçmenler ve mülteciler işgücü piyasasına dinamizm getirmektedir. Örneğin, son yıllarda Norveç işgücündeki artışın yaklaşık yüzde 87'si yabancı uyruklu nüfustan kaynaklanmaktadır. Nitekim bazı ülkeler yaratılan iş fırsatları için doğru eğitim ve deneyime sahip kişileri bulmakta zorluk çekebilmektedir. Hızlı büyüme yolunda olan gelişmiş ülkelerde ve üst orta gelirli ülkelerde yaşayan bazı vatandaşlar, eğitim ve nitelik gereksinimleri düşük olan iş kollarında çalışmak istememektedir. Bu durumlarda, göçmenler ve mülteciler, işleri ev sahibi ülke vatandaşlarının elinden almaktan (ikame etkisi) ziyade işgücü piyasasındaki boşlukları doldurma ve mevcut çalışanların üretkenliğini artırma (tamamlayıcı etki) potansiyeli sunabilir. Bu durumda göçmenlerin ev sahibi ülkede istihdam ve üretimi artırması beklenebilir (Aiyar vd., 2016, s. 12). Göçmenler ve mülteciler, ev sahibi ülkedeki işgücü piyasası üzerindeki etki düzeylerini etkileyen önemli faktörler ise aşağıdaki gibi listelenebilir:

- a) *Ev sahibi ülkenin işçilerin becerileri ile göçmenlerin becerilerinin birbirlerini tamamlayıcılık düzeyi:* Konu ile ilgili bazı çalışmalar yerli ve göçmen işçilerin becerilerinin birbirini tamamlayıcılık düzeyinin düşük olmasının yani yerlilerden daha düşük vasıflı göçmenlerin, daha yüksek ücretli yerli işçilerin lehine bir durum yaratacağını, ancak yeni göçmen işçiler için olduğu kadar kadar düşük ücret karşılığında çalışan yerli işçileri de olumsuz etkileyeceğini belirtmektedir (Dustmann vd., 2013, s. 160; Beerli & Peri, 2015, s. 37-38; Farré vd., 2011, s. 3).
- b) *İşgücü piyasasının esneklik düzeyi:* 1990'larda, Bosna ve Kosova'daki savaşlar nedeniyle bu ülkelerden gerçekleşen göç sonucu, yüksek istihdam koruması, ücret katılığı ve yüksek işe giriş maliyetleri olan ülkelere işlerini kaybeden yerli işçi sayısının önemli ölçüde daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Angrist & Kugler, 2003, s. 308).
- c) *Ekonominin durumu ve net göç akışının boyutu:* Yüksek düzeyde gerçekleşen net göç akışları, düşük vasıflı işçilerin ekonomide üretimin arttığı dönemlere kıyasla durgunluk dönemlerinde daha fazla yer değiş-

tirmeleriyle ilişkilendirilmektedir (Devlin vd., 2014, s. 4; Peri, 2010b, s. 11).

Tipik bir zorunlu göçmen, ailesinin içinde bulunduğu kötü durumu en kısa sürede iyileştirebilmek ve insani yardım bağımlılığıyla sıklıkla bağlantılı olan yoksulluk, belirsizlik ve aşağılanmanın üstesinden gelebilmek için hızlı bir şekilde iş bulmalıdır. Sığınmacılar için iş bulmak, hatta sahip oldukları beşeri sermaye seviyesinin çok altında bir iş bile, benimsedikleri toplumun üretken üyeleri olmalarının anahtarıdır. Ancak birçok durumda çalışma izninin tamamen reddedilmesi de dâhil olmak üzere, bunun gerçekleşmesinin önünde birçok engel bulunmaktadır. Çalışmalarına izin verilmiyorsa, başka bir seyahatin maliyetini karşılayamıyorlarsa veya taşınma riskini almak istemiyorlarsa, yaşam standartları ve topluma katkıda bulunma yeteneklerinin ciddi şekilde tehlikeye gireceği söylenebilir. (Dadush & Niebuhr, 2016, s. 3).

İster gelişmiş ister gelişmekte olan çoğu ülke, belirli bir yılda nüfuslarına oranla çok az sayıda zorunlu göçmen almaktadır ve söz konusu sayının azlığı işgücü piyasalarının üzerindeki etkisinin de az olmasına sebep olmaktadır. Bu ülkelerde, iyi bağlantıları olan yerliler kadar iyi olmasalar bile, zorunlu bir göçmenin sonunda insana yakışır bir iş bulma şansı makuldür. Sorun, zorunlu göçmen akışının ev sahibi nüfusa oranının yüksek olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Teknik olarak, sığınmacıların karşılaştığı iş uyuşmazlığı sorunu, ancak ücretlerde bir düşüş veya yatırımda bir artışla düzeltililebilecek aşırı işçi arzı olarak tanımlanabilir. Siyasi olarak kabul edilemeyecek kadar büyük olması (çalışma izninin reddedilmesine yol açar) veya görevdeki işçileri koruyan diğer işgücü piyasası kısıtlamalarının varlığı nedeniyle ücretlerde böyle bir düşüşün gerçekleşmesine izin verilmeyebilir. Aynı zamanda, yeni yatırımlar çok yavaş gerçekleşebilir veya kırılgan bir yatırım ortamı veya bazen büyük bir göçmen akışı tarafından daha da kötüleşen siyasi istikrarsızlık nedeniyle caydırılabilir. Sonuç, göçmenlerin işgücüne dâhil edilmemeleri, insani yardıma bağımlı hale gelmeleridir. Mevcut kanıtlar, sığınmacıların karşılaştığı iş piyasası uyumsuzluğu sorununun, dünyanın en zengin ülkelerinde yer bulan nispeten az sayıda mülteci de dâhil olmak üzere, ilk başta her zaman şiddetli olduğunu, ancak çok daha fazla sayıda zorunlu göçmen için aşırı ve kalıcı olabileceğini göstermektedir (Dadush & Niebuhr, 2016, s. 3).

Rekabetçi bir işgücü piyasası modeli, işgücü arzında göçün neden olduğu bir artış için açık ve net sonuçlara sahiptir. Böyle bir işgücü piyasasında göçmen akını nedeniyle işgücü arzındaki dışsal bir artış, denge ücret oranının düşmesine neden olur ve sonuç olarak göçmenler, yeni dengede kısmen yerli işçilerin yerini alır (Borjas 2003, s. 17).

Bazen, özellikle ani ve/veya kitlesel çıkışlarda, sığınmacılar herhangi bir seçim yapamamakta ya da yapabilirlerse, ya kaynak yetersizliğinden veya yasal kısıtlamalarla bağlantılı diğer kısıtlamalar nedeniyle (Avrupa ülkeleri

için Dublin Tüzüğü hükümleri gibi) dolayı hedefledikleri yere ulaşamamakta, komşu ya da transit ülkelerde sıkışıp kalmaktadırlar. Bu bir anlamda çifte zorunlu göç olarak düşünülebilir. Bu durumda zorunlu göç eden bireyler ilk olarak ülkelerinden ayrılmak zorunda kalmakta ve daha sonra ilk olarak göç ettikleri ülkede kalmaya zorlanmaktadırlar Bahsi geçen husus zorunlu göç ile gönüllü göç arasındaki bir başka farklılığa işaret etmektedir. Nitekim gönüllü göç genellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere yapılmaktayken, zorunlu kitlesel göçlerde ülke seçimi ilk etapta söz konusu olmadığından göç akımı ekonomisi güçlü olmayan ülkelere doğru gerçekleşebilmektedir. Ayrıca, gönüllü göç eden bireyler için fırsatlar ve mekânsal hareketlilik yüksek olma eğilimindedir. Bu durumun aksine, zorunlu kitlesel göç, belirli alanlarda veya şehirlerde kolaylıkla yoğunlaşabilmekte (veya yoğunlaşmaya zorlanabilmekte) ve hareketlilik de sıklıkla kısıtlanmaktadır (Mahia vd., 2020, s. 664).

Orta ve uzun vadede zorunlu göç, işgücü üzerindeki toplam olumlu etkisinin ötesinde, insan sermayesinde niteliksel bir değişime de katkıda bulunabilir. Göç eden bireyler ve yerli işçiler arasındaki ikame veya tamamlayıcılık derecesi, eğitim ve beceri seviyelerine büyük ölçüde bağlıdır. Nitekim konu ile ilgili yapılan çalışmaların sonuçları düşük vasıflı mültecilerdeki artışın, daha az eğitilmiş yerli işçileri, özellikle genç ve düşük kadrolu olanları, el emeği yoğun işlerden uzaklaştırdığı (Foged & Peri, 2013, s. 3), böylece yerli düşük vasıflı işçilerin ücretleri, istihdamı ve mesleki hareketliliği üzerinde göçün olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir (Peri, 2014, s. 7).

Orta vadede, göçmenlerin işgücü piyasasına başarılı ve zamanında entegrasyonu, ülkenin işsizlik seviyelerini azaltabilir. Göçmenler, yerlilerin çalışmak istemeyebilecekleri sektörlerde iş alarak ve ekonomik fırsatlardaki bölgesel farklılıklara yerlilerden daha duyarlı olarak, işgücü piyasalarının bölgesel farklılıklara veya bölgesel şoklara uyum kapasitesini iyileştirebilirler. OECD tarafından yapılan araştırmalar, işgücü piyasası koşullarındaki değişikliklere uyum sağlamak için göç ve işgücü hareketliliğinin önemini vurgulamaktadır (OECD, 2014, s. 2).

Sığınmacılar ayrıca, dil ve diğer ayrılma öncesi faaliyetler açısından hazırlık eksikliği, travma, akademik veya mesleki niteliklerini kanıtlayan belgelerini kaybetmeleri de dahil olmak üzere, göçlerinin zorunlu ve beklenmedik doğası nedeniyle diğer göçmen kategorilerine göre ek dezavantajlarla karşı karşıya kalabilirler. Bazı araştırmalara göre, kısmen dil sorunları ve kısmen de ev sahibi ülke dışında edinilen önceki nitelikler ve deneyimlerin bazen hafife alınması nedeniyle, sığınmacıların diğer göçmen kategorilerine göre yeterlilik düzeylerinin altında çalışması daha olasıdır (OECD/European Union, 2014, s. 4). Zorunlu göçmenlerin istihdam oranı ilk etapta gönüllü göçmenlere kıyasla daha düşük bir seviyeden başlama eğilimindedir (OECD, 2015). Bu sebeple

işgücü piyasası üzerindeki etkileri, büyük ölçüde işgücü piyasasına ne kadar hızlı ve iyi entegre olduklarına, eğitim düzeylerine ve bağlıdır (EU, 2016, s. 4).

Avrupa'da ve diğer gelişmiş ekonomilerde göçmenler, ortalama olarak yerlilerden daha düşük işgücüne katılım oranlarına, istihdam oranlarına ve ücretlere sahiptir (Kerr & Kerr, 2011, s. 3). Gelir ve istihdam sorunları, özellikle göçten hemen sonraki yıllarda oldukça belirgindir ve bu sorunların ortadan kalkması ya da azalması göçmenlerin dil becerilerini geliştirmelerine ve işgücü piyasasına entegre olmalarına bağlıdır. Ayrıca, göçmenlerin işgücü piyasasında gösterecekleri performansın heterojen yapısı da önemli farklılıklar yaratabilmektedir. Gelişmiş ekonomilerden gelen veya başlangıç dil becerileri daha iyi olan göçmenlerin genellikle diğer gruplardan daha başarılı olduğu görülmektedir. Kadın göçmenlerin (ister gönüllü olarak iste zorunlu olarak göç kararı almış olsunlar) işgücü piyasasında erkeklere göre çok daha fazla zorlukla karşılaştıkları da konu ile ilgili bir diğer gözlemdir (Aldén & Hammarstedt, 2014, s. 25; Ott, 2013, s. 14).

Göçmelerin işgücü piyasasına girdikleri zaman diliminde işgücü piyasasının durumu, işgücü piyasasına uyum hızını etkileyen faktörlerden biridir. Göç akımı hâlihazırda ev sahibi ülkede işsizliğin yüksek olduğu bir dönemde gerçekleştiğinde, istihdam oranlarının ve ücretlerin uzun yıllar istenen düzeylere getirilemediği görülmüştür (Aslund & Rooth 2007, s. 426). Her ne kadar sığınmacıların düşük işsizlik oranlarına sahip ev sahibi ülkeleri tercih etmeleri bu sorunu bir dereceye kadar hafifletse de, birçok Avrupa ekonomisinin küresel finansal ve devlet borç krizleri ile halen uğraştıkları ve toparlanma süreçlerinin beklenenden uzun sürdüğü gerçeği konunun önemini ortaya koymaktadır (Aiyar vd., 2016, s. 16).

Zorunlu olarak göçün gerçekleştiği zaman dilimi de göç edilen ülkenin ekonomisi üzerinde etkiye sahiptir. Bireyleri zorunlu göçe yönelten durum ilk ortaya çıktığında (örneğin Suriye'de savaş başlar başlamaz ya da çok kısa bir zaman sonra) göç eden bireylerin menşe ülkelerinde de işsizlik sorunu ile karşı karşıya olmaları ya da daha düşük eğitim seviyesine sahip olmaları mümkündür. Nitekim Suriye'den Avrupa ülkelerine son göç dalgası dâhilinde göç eden bireylerin ilk dalgada göç edenlere göre daha yüksek eğitim düzeyine sahip olduğuna dair bazı istatistikler mevcuttur. Kayıt sırasında veya iltica başvurusu sırasında yaş, dil becerileri, tamamlanan eğitim yılı ve meslek hakkında güvenilir bilgi edinmek, entegrasyon sürecini önemli ölçüde hızlandırabilir ve minimum ek maliyetle belirli politikaların tasarlanmasına yardımcı olabilir. Zorunlu olarak göç edenlerin menşe ülkelerinde mevcut olan ve zorunlu göçün kaynağı olan sorunlar ve çatışmaların ortadan kalkma süreci uzadıkça, söz konusu ülkelerdeki ekonomik durgunluk dönemleri daha uzayacak, özellikle genç bireylerin menşe ülkelerinde zor koşullarda devam etmekte olan eğitimin daha da sekteye uğrayacağı söylenebilir. Bunun sonucu

olarak ileride göç kararı alacak nüfusun işgücü vasıflarında azalma olacağı da düşünülebilir (Aiyar vd., 2016, s. 16).

2. Zorunlu Göçün Kamu Harcamaları ve Kamu Maliyesi Üzerindeki Etkileri

Zorunlu göçün ekonomik büyüme ve işgücü piyasaları üzerindeki etkilerine göre daha kısa vadede ortaya çıkabilecek ekonomik etkisi kamu harcamaları üzerinde yarattığı artıştan kaynaklanmaktadır (EU, 2016, s. 17). Zorunlu göçün kamu maliyesi üzerindeki etkisine yönelik net bir değerlendirme yapmak oldukça zordur. Ülkelerin maruz kaldığı zorunlu göç akınlarının kamu maliyesi üzerinde yaratabileceği etkilerin büyüklüğü göç eden bireylerin bileşimindeki çeşitlilik ve bunların göç ettikleri nüfustan farklılık düzeyleri ile ev sahibi ülkenin vergi ve harcama sistemlerinin doğası gibi bazı faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. (Preston, 2014, s. 571). Ancak ilk etapta, zorunlu olarak göç eden bireylerin kamu maliyesine ileride sağlayabilecekleri katkıdan fazlasını aldıklarını varsaymak mantıklıdır. Sığınmacılar, varışta yanlarında çok az kaynağa sahip olduklarından, diğer göçmen türlerinden farklıdır. Sığındıkları ülkede kabul gördükleri takdirde, zorunlu göçlerinin nedenine bağlı olarak, işgücü piyasasına ve topluma entegre olmaları diğer göçmen kategorilerinden daha uzun sürebilir. (EU, 2016, s. 17).

İster gelişmekte olan ister gelişmiş bir ülkede barındırılınsınlar, zorunlu göçmen girişlerinin mali etkisi, onları kayıtlı işgücü piyasasına uyumlamak için tasarlanan politikalara ve ürettikleri vergi gelirine kritik bir şekilde bağlıdır. Mültecilerin genellikle göç esnasında yanlarında getirebildikleri varlıkları çok sınırlıdır. Bu varlıklar da ev sahibi ülkeye giriş yapar yapmaz yerel mal ve hizmetlerin tüketimini üzerinde bir artışa neden olmaktadır. Ancak bu fonlar, eğer sığınmacılar en kısa zamanda ücret karşılığı istihdam edilmezlerse hızla tükenecektir (Dadush & Niebuhr, 2016, s. 9).

Zorunlu göç akımı ile karşı karşıya kalan ülkelerin birçoğu mevcut göç kriziyle ilgili ek kısa vadeli bütçe maliyetleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Sığınmacıların transit ülke olarak konumlandığı ülkeler için ek kamu harcamaları tipik olarak kurtarma operasyonları, sınır koruma harcamaları, sığınmacıların kaydı ile ilgili maliyetler ve transit göçmenlere kısa vadeli gıda, sağlık ve barınak sağlanması ile ilgilidir. Varış noktası konumunda olan ülkelerin kamu bütçelerinden yapacağı harcamalar ise sığınmacılara sosyal konut sağlanması, dil eğitimi gibi sosyo ekonomik entegrasyon unsurlarını da içermektedir. Göçmen sayısına ek olarak, yüksek düzeyde göçmen akışının bütçe üzerindeki etkisini değerlendirmek için, ideal olarak, sosyal yardım ve/veya göçmenleri karşılamayla ilgili maliyetler hakkında kapsamlı ve doğru veriye ihtiyaç bulunmaktadır. Söz konusu niteliklere sahip veri bulunmadığından

konu ile ilgili yapılan analizler, göçmenlerin sağlık, işsizlik yardımları ve eğitim gibi yararlanabilecekleri kamu hizmetlerinin bazı bileşenlerini incelemektedir. Ancak sığınmacıların işgücü piyasasına entegrasyonlarının ortaya çıkardığı maliyetler analize dâhil edilmemektedir. Ancak bu tür maliyetler zorunlu göçün kamu maliyesi üzerindeki etkisini belirleme noktasında oldukça fazla önem taşımaktadır (EU, 2016, s. 17).

Orta vadede, zorunlu göçün mali etkisi kısa vadeye kıyasla daha düşük olma eğilimindedir (EU, 2016, s. 4). OECD tarafından 2013 yılında hazırlanan raporda gönüllü göç eden bireylerin işgücü piyasası üzerindeki etkilerinin zorunlu olarak göç eden bireylere göre daha olumlu olduğu belirtilmektedir. Söz konusu ifade gönüllü göçmenlerin kamu maliyesi üzerindeki etkilerinin de sığınmacılarınkinden farklı olacağını bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Nitekim aynı raporda, sığınmacıların ulusal bütçeler üzerinde olumlu bir etki yaratmasının on ila on beş yılı bulabileceği belirtilmektedir (OECD, 2013, s. 127).

Göçmenlerin net mali etkisi, çoğunlukla işgücü piyasasındaki başarılarına bağlı olarak değişebilmektedir. Göçün mali etkilerinin değerlendirilmesi, göçmenler tarafından ödenen vergiler ve yapılan diğer mali katkılar ile onlar tarafından kullanılan hizmet ve faydaların maliyetleri arasında bir karşılaştırma yapılmasını gerektirir. Ortaya çıkan net mali etki, büyük ölçüde göçmenlerin işgücü piyasasında nasıl bir ücret aldıklarına bağlıdır ve bu da sırasıyla beceriler ve yaş gibi bireysel özelliklerin yanı sıra iş döngüsünün durumu ile bağlantılıdır. Bütün bunlar yerliler için de geçerli olduğundan, göçmenlerin mali etkilerini nüfusun geri kalanıyla karşılaştırmanın yararlı olacağı düşünülebilir (Aiyar vd., 2016, s. 26).

Göç, aynı zamanda yerliler tarafından mali kaynakların kullanımını da etkileyebilir. Mali hesaplar, örneğin, göçmenlerin işgücü piyasasına girişinin yerlilerin işsizlik oranını (ve dolayısıyla işsizlik yardımları faturasını) artırdığı veya ücretlerini (ve ilgili vergileri) düşürdüğü durumlarda kötüleşebilir. Ancak bu etki, göçün yerlilere tahakkuk eden sermayeden elde ettikleri gelirden nispi bir artışa yol açması halinde daha hafif olacaktır (Borjas 1999, s. 1756). Örneğin, İspanya'da 2000'lerin başındaki hızlı göç, kadınların işgücü piyasasına katılımı üzerinde olumlu bir etkisi olan kişisel hizmetler sektörünü canlandırmıştır (Conde Ruiz vd., 2008, s. 16).

Refah yardımlarının miktarı ve kapsayıcılığı da net mali etki bakımından önem taşımaktadır. Sığınmacılar ilk geldiklerinde barınma, geçim ve uyum desteği (dil sınıfları gibi) alırlar. Ayrıca, genellikle başlangıçta çalışmalarına izin verilmez veya yasal statülerine karar verilene kadar sadece kısıtlamalar altında çalışabilirler. Bu durum diğer göçmenlere ve yerlilere göre net mali katkılarının daha az gerçekleşmesine neden olabilir. Sığınma aldıktan sonra, iş bulurlarsa, mülteciler, diğer göçmenlerin veya yerli nüfusunkine büyük ölçü-

de benzeyen kurallar çerçevesinde vergi ve sosyal güvenlik primleri öderler. Çalışmazlarsa, mülteciler sosyal yardım alırlar, ancak bazı durumlarda yerlilerle aynı yardımlara hak kazanmazlar. Bu nedenle, net mali katkıları, AB ülkeleri arasında büyük farklılıklar gösteren refah yardımlarının kapsayıcılığı büyük önem taşımaktadır (Aiyar vd., 2016, s. 27).

Gönüllü göçmenlerin mali etkisi yaşamları boyunca değişeceğinden, göçmen nüfusun yaş yapısı net mali etkisinin bir diğer belirleyicisidir. Yerli işçiler gibi, göçmenler de genç ve yaşlı yaşlarda daha zayıf bir net mali dengeye sahiptir. Çalışma yaşında göç etmek durumunda kalan göçmenler, diğer göçmenlere göre daha yüksek net mali katkılarla ilişkilendirilme eğilimindedir. Bu, çoğunlukla daha yüksek sayıda çalışma yılının ve buna bağlı olarak daha yüksek vergi katkısından kaynaklanmaktadır. Göçmenlerin doğurganlık oranları, tipik olarak yerlilerden daha yüksektir. Bunun sonucunda göçmenlerin, nüfus yaşlanmasının olumsuz mali etkisini azaltmaya yardımcı olabileceği düşünülebilir. Yüksek vasıflı göçmenler tipik olarak yerlilerden daha büyük net mali katkılarda bulunurlar. Örneğin, İngiltere'ye 2000 yılından sonra gelen göçmenlerin yerli nüfustan daha yüksek pozitif net mali katkıya sahip olduğu belirtilmektedir (Dustmann & Frattini 2014, s. 9). Ancak zorunlu göçmenlerin mali katkısı, gönüllü göçmenlerinkinden daha az olma eğilimindedir. Örneğin, Avustralya'da insani göçmenlerin ilk 10-15 yıl boyunca olumsuz bir mali etkisi olurken, ekonomik göçmenlerin olumlu bir katkısı vardır. OECD'nin 2013 yılına ait bir raporunda, zorunlu olarak göç etmek durumunda kalan göçmenlerin mali etkisi daha sonraki aşamalarda olumluya dönse de, yaşam döngüsü üzerindeki genel etkilerinin olumsuz olduğu belirtilmektedir (OECD 2013, s. 127).

3. Zorunlu Göçün Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Zorunlu göçün ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde bir diğer önemli etkisi şüphesiz artan talep kaynaklı fiyat değişimleridir. Fiyatlarda meydana gelmesi olası artışlar en çok ev sahibi ülkenin nüfusunda yoksulların refahını önemli ölçüde azaltma potansiyeline sahiptir (Mabiso vd., 2014, s. 22). Çok sayıda sığınmacının bir ülkeye girişi, mal ve hizmetlere olan talebi bir anda arttırdığından, kısa vadede genellikle enflasyonu yükseltir. Ancak orta vadede, piyasanın bu talep artışına genellikle arzı artırarak tepki vereceği öngörüsü altında fiyat artışlarının yavaşlayacağı düşünülebilir.

Bir ekonomide fiyatların oluşumu büyük ölçüde piyasa güçlerinin rollerini oynamalarına ne ölçüde izin verildiğine bağlıdır. Örneğin büyük tüketim sübvansiyonları olan ekonomilerde, ilgili malların fiyatları artan talebe rağmen değişmeyebilir. Ancak bu tür politikaların ev sahibi ülkenin kamu maliyesi üzerinde önemli bir yük oluşturacağı da unutulmamalıdır. Fiyatlar (örne-

ğın kiralar) üzerinde kontrollerin olduğu ekonomilerde, nüfus artışıyla başa çıkmak için gerekli olan piyasa düzenlemeleri kolayca gerçekleşmeyebilir (Dünya Bankası, 2017, s. 68).

Zorunlu göçe sebep olan durumların göç edenleri kabul eden ülkelerin ticaretleri bozucu etkileri de olabilmektedir. Özellikle savaş nedeniyle gerçekleşen zorunlu göçler sığınmacıları kabul eden ülke ile göçün kaynağı olan ülke arasında sorunlar yaratabilmektedir. Örneğin Lübnan ve Suriye arasındaki dış ticaret, Suriye'den gerçekleşen göç nedeniyle özellikle tarım ve gıda ticareti alanlarında olumsuz etkilenmiştir (UN 2016, s. 80)

Zorunlu göçü kabul eden ev sahibi ülkelerde, kaynaklara daha iyi erişime sahip olanların mülteci girişlerinden yararlanma olasılığı daha yüksekken, ekonomik olarak daha dezavantajlı gruplarda yer alan bireylerin giderek daha savunmasız hale geldiği ve toplum içindeki eşitsizliklerin arttığı gözlemlenmektedir (Mabiso vd., 2014, s. iv; Maystadt & Verwimp 2009, s. 24). Bu durumda ev sahibi ülkelerdeki belirli sosyoekonomik gruplar için özel desteğe ihtiyaç duyulabilmektedir. Zorla yerinden edilmiş kişilerin gelişi, fiyatlar üzerinde keskin bir etkiye sahip olabilmektedir ancak ticarete konu olan malların piyasalarının çoğu zaman bu tarz etkilere oldukça hızlı adapte olduğu da gözlemlenen bir diğer olgudur. Konut ve arazi gibi ticarete konu olmayan mallar için ise talepteki artış genellikle daha yüksek fiyat artışlarına neden olmakta ve bu nedenle ekonomi üzerindeki etkileri ticarete konu mal piyasasına kıyasla daha önemli düzeyde gerçekleşebilmektedir. Bu durum, özellikle zorla yerinden edilenlerin belirli alanlarda yoğunlaştığı ve mülk kiralayabildiği veya satın alabildiği yerlerde geçerlidir (Dünya Bankası, 2017, s. 69). Söz konusu alanlardaki mülk sahipleri konut fiyatlarında ve kiralarda artan talep nedeniyle artan fiyatlardan kazanç sağlarken, ev sahibi ülkede mülk satın almak ya da kiralamak isteyen bireyler fiyatlardaki değişiklikten olumsuz etkilenir (Norwegian Refugee Council 2014, s. 18). Örneğin, Suriye'den yoğun göç alan Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan ve Türkiye'de, Suriyeli mültecilerin konut kira bedelleri üzerinde artış baskısı oluşturduğu ve ev sahibi ülkelerin orta ve düşük gelirli vatandaşları için barınma maliyetlerini artırdığı yönünde saptamaları bulunan araştırmalar mevcuttur (UN 2016, s. 71). Türkiye'de özellikle Suriye sınırındaki illerde kira fiyatlarının neredeyse ikiye katlandığı ve yüksek talep nedeniyle konutların kıtlaştığına dair yaygın bir algı mevcuttur. Konu ile ilgili gerçekleştirilen anketlerin ortaya koyduğu sonuçlar, gıda fiyatlarının yanı sıra artan ev fiyatlarının mültecilerin barındığı bölgelerde yaşanan enflasyona en büyük katkıyı yaptığını ifade etmektedir (ORSAM 2015, s. 17).

Zorunlu nedenlerle gerçekleşen kitlesel göçün ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde makro düzeyde etkisinin olduğu konulardan biri de hiç şüphesiz ekonomik büyümedir. İster zorunlu ister gönüllü olsun her halükarda göçün ev sahibi ülkelerde inovasyon, sermaye birikimi, beşeri sermaye, ticaret dış ve

iç talep gibi çeşitli kanallar aracılığıyla ekonomik büyümeyi etkileme potansiyeli mevcuttur (Gür, 2017, s. 11).

Göçün üretkenlik ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ise birçok faktör tarafından belirlenmektedir ve bu nedenle analiz edilmesi oldukça karmaşıktır. Göç akımı ister zorunlu ister gönüllü olarak gerçekleşsin, ev sahibi ülkenin üretkenlik ve dolayısıyla ekonomik büyümesi üzerindeki etki ilk olarak göç eden bireylerin ne kadarının çalışma çağına olduğuna ve ayrıca eğitim düzeylerine bağlı olacaktır. Göç eden grubun içerisinde çalışma çağına olan nüfusun oranı ve söz konusu grubun eğitim düzeyi ne kadar yüksekse ev sahibi ülkede (doğru ve hızlı işgücüne uyum politikalarının uygulanması durumunda) orta ve uzun vadede üretkenliğin artması ve ekonomik büyümenin olumlu etkilemesi beklenebilir.

Öte yandan, ev sahibi ülkenin göç akımı sonucu artan nüfusu, miktarı sabit üretim faktörleri stokuna daha fazla bir işgücü tahsisi anlamına gelmektedir. Ekonomi teorisine göre sabit sermaye karşısında yalnızca işgücünün miktarının artırılması üretkenlik üzerinde negatif etki gösterecektir. Bu noktadan bakıldığında ise çok sayıda göçmenin menşe ülkelerinden diğer ülkelere aynı anda girmeleri ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki gösterebilmektedir. Ekonomik büyüme üzerinde bahsi geçen hususlar dışında etkili olan diğer faktörler ise göç akımının toplam talep ve kamu harcamaları üzerinde yaratacağı artış olup her iki harcama kaleminin de artması sonucu ev sahibi ülkenin ekonomisinin harcama artışı kaynaklı bir büyüme ile karşı karşıya kalabileceği düşünülebilir. Ancak bu noktada yapılan kamu harcamalarının yalnızca geçici ve zorunlu harcamalardan oluşmaması aynı zamanda yatırımları desteklemesi ekonomik büyümenin sürdürülebilir olmasına katkı sağlayacaktır.

Sığınmacıların Ev Sahibi Ülkelerin Ekonomilerine Entegrasyonu

OECD (2016, s. 13-15), sığınmacıların ev sahibi ülkelerin ekonomilerine entegrasyonunu hızlandırma konusunda daha önce zorunlu göç şoku yaşayan ülkelerin yaşadığı deneyimlerden yola çıkarak bazı tavsiyeler vermiştir. Söz konusu tavsiyeler:

- Ekonomik olarak faal duruma getirme ve entegrasyon hizmetlerine, özellikle de tanınma oranı yüksek olan sığınmacı grupları için (Suriye ve Irak vatandaşları gibi) mümkün olan en kısa sürede başlanması,
- Kalma olasılığı yüksek olan sığınma başvurusu sahipleri için işgücü piyasasına erişimin kolaylaştırılması, (örneğin bir işverenin bir sığınmacıyı veya geçici olarak kabul edilmiş bir insani göçmeni işe almasına izin verilmeden önce hiçbir yerli işçinin bu pozisyonu dolduramayacağını ispatlamayı gerekli kılan prosedürlerin (örn. işgücü piyasası testlerinin) kaldırılması),

- Sığınmacıların barınma olanakları yerine, iş olanaklarına göre konumlandırılması,
- Entegrasyon sürecinin başlarında göçmenlerin niteliklerinin, iş deneyimlerinin ve becerilerinin belgelenerek becerilerin gereğinden az kullanılmasından kaçınılması ve resmi belgelerin eksik olduğu durumlarda, alternatif değerlendirme yöntemlerinin kullanılması,
- Değerlendirmede tek bir yaklaşım kullanılması, farklı eğitim geçmişleri, dil becerileri ve kariyer beklentileri olan göçmenler için uygun olmayabileceğinden, sığınmacılar arasında mevcut beceri çeşitliliği göz önüne alınarak entegrasyon politikası araçlarının özelleştirilmesi,
- Herhangi bir sağlık sorununun kronik ve ciddi rahatsızlıklara dönüşmesini önlemek için zihinsel ve fiziksel sağlık sorunlarının erkenden belirlenmesi,
- Refakatçisi olmayan 18 yaş altı bireyler için eğitim ve öğretime erişimin öncelikli hızlandırılması,
- Ülke genelinde entegrasyon hizmetlerine erişimdeki farklılıkların sınırlandırılması ve yalnızca yerel entegrasyondan kaçınılması,
- Az veya hiç eğitim almadan gelen sığınmacılar için gerekli desteğin insani yardım göçmenleri uzun süreli planlanması şeklinde ifade edilebilir.

Sığınmacıların sosyo ekonomik entegrasyonlarının sağlanmasında sosyal konut ve kentsel planlama önemli hususlardan bir diğeridir. Bakker, Dagevos ve Engbersen (2014, s. 436) tarafından yapılan 2014 tarihli çalışmanın sonuçlarına göre, sığınma evinde çok uzun süre kalmanın (örneğin beş yıldan fazla), Hollanda'daki mültecilerin işgücü piyasasına entegrasyonu üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Kısa vadeli öncelik sığınmacıların gelişlerini yönetmek olsa da, mültecilerin entegrasyonunu kolaylaştırmak için yerel ve belediye düzeyinde orta vadeli bir stratejiye sahip olmak esastır. Erişilemeyen kira piyasaları ve sosyal konut sıkıntısı, yalnızca uygun konaklama bulma şansını sınırlamakla kalmaz, aynı zamanda işgücü piyasasına entegre olma şansını da sınırlayabilir. Karşılabilir konut stokunun düşük ve fiyatların yüksek olduğu ülkelerde, yeni konut inşaatını teşvik etmek için arz tarafında da politikalara ihtiyaç duyulabilir. (OECD, 2016)

İstihdamı teşvik etmek için aktif işgücü piyasası politikaları ve koçluk kullanılabilir. Yeni gelen sığınmacıların dil engellerinin, aktif işgücü piyasası politikalarının, iş eğitiminin ötesinde önemli bilgi engelleriyle karşı karşıya olduğunu kabul ederek, proaktif işe yerleştirme ve koçluğun yanı sıra girişimcilik merkezlerinin kurulması, göçmenlerin iş bulmalarına veya serbest meslek sahibi olmalarına yardımcı olabilir. Genel olarak işgücü piyasasına girmenin önündeki engelleri azaltan önlemler, başlı başına doğrudan zorunlu göç krizini hedefleyen bir politika eylemi olmasa da, sığınmacıların işgücü piyasasına

girme ve iş bulma olanağını artırabilir. Yalnızca istihdamı koruma mevzuatı değil, aynı zamanda ürün pazarlarının önündeki engellerin azaltılması da sığınmacıların işgücüne etkin bir şekilde girme yeteneklerini iyileştirebilir (EC, 2016).

Mülteciler ayrıca, kendi geçimlerini sürdürmelerini sağlayan serbest meslek veya girişimcilik yoluyla ev sahibi ülkelerin ekonomik büyümesine katkıda bulunabilirler, aynı zamanda hem kendi toplulukları için hem de yerli halk arasında iş yaratabilirler (OECD, 2013). 2007-2008 yıllarına ait verilere dayanan bir araştırma, OECD ülkelerinin çoğunda göçmenlerin göçmen olmayanlara göre serbest meslek sahibi olma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Ocde, 2011). IMF tarafından tartışıldığı gibi, mültecilerin girişimcilik kapasitesini güçlendirilmesi için yeni firmaların kurulması için prosedürlerin kolaylaştırılması, finansmana erişimin kolaylaştırılması ve ayrıca yeterli piyasaya erişim ve başlangıç desteği verilmesi gibi çeşitli politikaların uygulanması gerekmektedir (IMF, 2016).

İşgücünün maliyeti, entegrasyonun ne ölçüde gerçekleştiğinin anlaşılması için izlenmesi gereken önemli bir değişkendir. Göçmenlerin beceri seti ve çalışma deneyimi, marjinal üretkenliklerinin düşük olduğunun öngörüldüğü varsayımı altında, işverenlerin söz konusu göçmenleri bazen asgari ücretle bile işe almak istememelerine sebep olabilmektedir. Aktif işgücü piyasası politikaları arasında, özel sektör işverenlerine ödenen ücret sübvansiyonlarının, göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonuna yardımcı olmada özellikle etkili olduğu tespit edilmiştir (Butschek & Walter, 2014). Hatta söz konusu ücret sübvansiyonları göçmenlerin düzenli iş bulma olasılığını artırma hususunda en etkili politika aracı olarak kabul edilmiştir (Clausen vd., 2009). Bu arka plana karşı, dikkatle tasarlanmış işe alım sübvansiyonları, vergi takozunu geçici olarak azaltmayı hedefleyen hedefli programlar veya yardımların geri çekilmesinin kademeli olarak azaltılması, mültecilerin işgücü piyasasına kademeli olarak entegrasyonunu önemli ölçüde kolaylaştırabilir. Ancak burada unutulmaması gereken husus, bu tür programların ikili bir işgücü piyasasının oluşmasını önlemek için geçici olmasının gerekliliğidir. Ayrıca bu programlar eğitim programlarıyla eşgüdümlü olarak uzun vadeli işsizleri de kapsayacak şekilde planlanmalıdır (EU, 2016).

Sonuç ve Değerlendirme

Zorunlu olarak ani bir şekilde ülkelerinden göç etmek durumunda kalan bireyler ve ekonomik nedenlerle gönüllü olarak göç eden bireyler arasında birçok farklılıklar bulunmaktadır. Bu durumda her iki göç türünün ev sahibi ülkelerin ekonomileri üzerindeki etkilerinin birbirinden farklı olması, beklenen bir sonuçtur. Ekonomik nedenlerle göç kararı alan gönüllü göçmenlerden

farklı olarak, hem göç eden bireyler hem de ev sahibi ülkelerin planlarında yer almayan ve ani bir şekilde gerçekleşen zorunlu göç olgusu ev sahibi ülkelerin ekonomileri üzerinde kısa vadede oldukça bozucu etkiler gösterebilmektedir.

Sığınmacıların kısa dönemde ev sahibi ülke ekonomileri üzerindeki etkileri öncelikle ilk varış noktalarında yerel düzeyde gerçekleşmekte ve zaman geçtikçe yerel etkiler toplamı ekonomi geneline yayılmakta ve tüm ülkeyi ilgilendiren bir konu haline gelmektedir. Ayrıca sığınmacıların ev sahibi ülke dâhilinde başta istihdam beklentileri olmakla birlikte çeşitli sebeplerle alacakları yer değişimi kararları da yerel etkilerin ülke geneline dağılımında önem arz etmektedir. Sığınmacıların ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde kısa vadede yerel, orta ve uzun vadede genel düzeyde etki edebilecekleri kanallar işgücü piyasası üzerindeki olası etkiler, toplam talepte yaratacakları artış ve bunun sonucu olarak artabilecek enflasyon, kamu harcamalarındaki artışlar ve nihayetinde ekonomik büyüme üzerindeki etkiler olarak sıralanabilir.

Sığınmacıların giriş yaptıkları ev sahibi ülkelerde bölgesel ve ulusal işgücü piyasaları üzerindeki etkisinin analizi karmaşık ve çok yönlüdür. Ev sahibi ülkelerin işgücü piyasasındaki toplam nihai etki, göçmenlerin mal ve hizmetlere olan talepte meydana getirecekleri artışın, bakımları için gerekli mal ve hizmetlerin talebindeki artışın (kamu harcamalarındaki artış) ve ayrıca hem kayıtlı hem de kayıt dışı işgücü arzında yaratacakları artışın bütünsel etkisi sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sığınmacıların ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde orta ve uzun vadede etki etmesi beklenen diğer olgular ise toplam talepteki artış nedeniyle ortaya çıkması muhtemel yüksek enflasyon ve üretkenlik seviyesindeki değişimden kaynaklanacak ekonomik büyümedir. Söz konusu olguların ikisi de sığınmacıların işgücü piyasaları üzerindeki etkisine ile hem doğrudan hem de dolaylı olarak bağlıdır. Bu noktada, ani bir zorunlu göç akımı ile karşılaşan ülkelerin göçmenleri en kısa zamanda işgücü piyasasına uyumlamaya ve dâhil etmeye yönelik politikalar tasarlamaları ve uygulamaya koymaları büyük önem taşımaktadır. Gönüllü göç eden ve yüksek işgücü vasıflarına sahip bireylerden farklı olarak zorunlu göç akımlarının her ne kadar kısa ve orta vadede ev sahibi ülkelerin ekonomileri üzerinde bozucu etkileri olsa da, en kısa zamanda uygulamaya konulacak politikaların yardımı ile uzun vadede zorunlu göçün ekonomi üzerindeki bozucu etkileri olumlu etkilere dönüştürülebilecektir.

Kaynakça

- Adams Jr, R. H. (1991). The economic uses and impact of international remittances in rural Egypt. *Economic Development and Cultural Change*, 39(4), 695-722.
- Aiyar, M. S., Barkbu, M. B. B., Batini, N., Berger, M. H., Detragiache, M. E., Dizioli, A., & Topalova, P. (2016). *The refugee surge in Europe: Economic challenges*. International Monetary Fund. Erişim: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1602.pdf>
- Aldén, L. & Hammarstedt, M. (2014). *Integration of immigrants on the Swedish labour market: Recent trends and explanations*. Linnaeus University. Erişim: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lnu:diva-38645>
- Alix-Garcia, J. & Saah, D. (2010). The effect of refugee inflows on host communities: Evidence from Tanzania. *The World Bank Economic Review*, 24(1), 148-170.
- Angrist, J. D. & Kugler, A. D. (2003). Protective or counter-productive? Labour market institutions and the effect of immigration on natives. *The Economic Journal*, 113(488), F302-F331.
- Åslund, O. & Rooth, D. O. (2007). Do when and where matter? Initial labour market conditions and immigrant earnings. *The Economic Journal*, 117(518), 422-448.
- Bakker, L., Dagevos, J. & Engbersen, G. (2014). The importance of resources and security in the socio-economic integration of refugees: A study on the impact of length of stay in asylum accommodation and residence status on socio-economic integration for the four largest refugee groups in the Netherlands. *Journal of International Migration and Integration*, 15, 431-448.
- Bauer, T. K., Braun, S. & Kvasnicka, M. (2013). The economic integration of forced migrants: Evidence for post-war Germany. *The Economic Journal*, 123(571), 998-1024.
- Beerli, A. & Peri, G. (2015). *The labor market effects of opening the border: New evidence from Switzerland*. National Bureau of Economic Research.
- Borjas, G. J. (1995). The economic benefits from immigration. *Journal of Economic Perspectives*, 9(2), 3-22.
- Borjas, G. J. (2003). The labor demand curve is downward sloping: Reexamining the impact of immigration on the labor market. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1335-1374.
- Bozzoli, C. & Brück, T. (2010). *Child morbidity and camp decongestion in post-war Uganda*. Research Working Paper, No.24, MICROCON. Erişim: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:mcn:rwpapr:24>
- Butschek, S. & Walter, T. (2014). What active labour market programmes work for immigrants in Europe? A meta-analysis of the evaluation literature. *IZA Journal of Migration*, 3(1), 1-18.
- Ceriani, L. & Verme, P. (2018). Risk preferences and the decision to flee conflict. *World Bank Policy Research Working Paper*, (8376).
- Clausen, J., Heinesen, E., Hummelgaard, H., Husted, L. & Rosholm, M. (2009). The effect of integration policies on the time until regular employment of newly arrived immigrants: Evidence from Denmark. *Labour Economics*, 16(4), 409-417.
- Conde-Ruiz, J. I., Garcia, J. R. & Navarro, M. (2008). Inmigración y crecimiento regional en España. *Colección estudios económicos*, 09-08.
- Dadush, U. & Niebuhr, M. (2016). *The economic impact of forced migration*. Erişim: <https://www.africportal.org/documents/16934/OCPPC-PP1605rec.pdf>

- De Haas, H. (2006). North African migration systems: evolution, transformations and development linkages. *Migración y Desarrollo*, (7), 65-95.
- Devlin, C., Bolt, O., Patel, D., Harding, D. & Hussain, I. (2014). *Impacts of migration on UK native employment: An analytical review of the evidence*. London: Home Office.
- Dustmann, C., Frattini, T. & Preston, I. P. (2013). The effect of immigration along the distribution of wages. *Review of Economic Studies*, 80(1), 145-173.
- Dünya Bankası. (2017). *Forcibly displaced: Toward a development approach supporting refugees, the internally displaced, and their hosts*. Erişim: <http://hdl.handle.net/10986/25016>
- European Commission. (2016). *An Economic Take on the Refugee Crisis: A Macroeconomic Assessment for the EU*. Institutional Paper. No:033. Erişim: https://ec.europa.eu/info/publications/economy-finance/economic-take-refugee-crisis-macroeconomic-assessment-eu_en
- Farré, L., González, L. & Ortega, F. (2011). Immigration, family responsibilities and the labor supply of skilled native women. *The BE Journal of Economic Analysis & Policy*, 11(1), 1-48.
- Fiala, N. (2015). Economic consequences of forced displacement. *The Journal of Development Studies*, 51(10), 1275-1293.
- Foged, M. & Peri, G. (2013). *Immigrants and native workers: new analysis using longitudinal employer-employee data*. National Bureau of Economic Research.
- Gür, N. (2017). Ülke deneyimleri ışığında uluslararası göç ekonomisi. *SETA Analiz*, 224. Erişim: <https://setav.org/assets/uploads/2017/12/224.R.pdf>
- Hatton, T. J. (2016). Refugees, asylum seekers, and policy in OECD countries. *American Economic Review*, 106(5), 441-45.
- Kerr, S. P. & Kerr, W. R. (2011). *Economic impacts of immigration: A survey*. Working Paper 16736. Erişim: <https://www.nber.org/papers/w16736>
- Kondylis, F. (2008). Agricultural outputs and conflict displacement: Evidence from a policy intervention in Rwanda. *Economic Development and Cultural Change*, 57(1), 31-66.
- Mabiso, A., Maystadt, J. F., Vandecastelen, J. & Hirvonen, K. (2014). Resilience for food security in refugee-hosting communities. *Resilience for Food and Nutrition Security*, 45.
- Mahia, R., de Arce, R., Koç, A. A. & Bölük, G. (2020). The short and long-term impact of Syrian refugees on the Turkish economy: A simulation approach. *Turkish Studies*, 21(5), 661-683.
- Maystadt, J. F. & Verwimp, P. (2009). *Winners and losers among a refugee-hosting population* (No. UCL-Université Catholique de Louvain). CORE.
- OECD. (2011). *International Migration Outlook 2011*. Erişim: <https://www.oecd.org/migration/internationalmigrationoutlook2011.htm>
- OECD. (2013). *International Migration Outlook 2013: The fiscal impact of immigration in OECD countries*. Erişim: https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2013_migr_outlook-2013-en
- OECD. (2014). Is migration good for the economy?. *Migration Policy Debates*. Erişim: <https://www.oecd.org/migration/OECD%20Migration%20Policy%20Debates%20Numero%202.pdf>
- OECD/European Union. (2014). *Matching economic migration with labour market needs*. Erişim: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/matching-economic-migration-with-labour-market-needs_9789264216501-en
- OECD. (2015). Is this humanitarian migration crisis different?. *Migration Policy Debates*, 9. Erişim: <https://www.oecd.org/migration/Is-this-refugee-crisis-different.pdf>

- OECD. (2016). *Making integration work: Refugees and others in need of protection, making integration work*. Paris: OECD Publishing. Erişim: <https://doi.org/10.1787/9789264251236-en>
- Peri, G. (2010a). The effect of immigrants on US employment and productivity. *FRBSF Economic Letter*, 26, 1-5. Erişim: <https://www.frbsf.org/economic-research/publications/economic-letter/2010/august/effect-immigrants-us-employment-productivity/>
- Peri, G. (2010b). *The impact of immigrants in recession and economic expansion*. Washington, DC: Migration Policy Institute. Erişim: <https://www.migrationpolicy.org/pubs/Peri-June2010.pdf>
- Peri, G. (2014). Do immigrant workers depress the wages of native workers?. *IZA World of Labor*. doi:10.15185/izawol.42.
- Peri, G., & Sparber, C. (2011). Highly educated immigrants and native occupational choice. *Industrial Relations: a Journal of Economy and Society*, 50(3), 385-411.
- Preston, I. (2014). The effect of immigration on public finances. *The Economic Journal*, 124(580), F569-F592. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/24736744>
- Ruiz, I. & Vargas-Silva, C. (2013). The economics of forced migration. *The Journal of Development Studies*, 49(6), 772-784.
- Ruiz, I. & Vargas-Silva, C. (2016). The labour market consequences of hosting refugees. *Journal of Economic Geography*, 16(3), 667-694.
- Sarvimaki, M., Uusitalo, R. & Jantti, M. (2009). Long-Term Effects of Forced Migration. *SSRN Electronic Journal*, 1-45. doi:10.2139/ssrn.1351167.
- Taylor, E. J. (1999). The new economics of labour migration and the role of remittances in the migration process. *International Migration*, 37(1), 63-88.
- Tunaer-Vural, B. M. (2020). Impact of Syrian forced migration on Turkish economy. *Sosyoekonomi*, 28(43), 49-64.
- Verme, P. (2017). The economics of forced displacement: an introduction. *World Bank Policy Research Working Paper*, (8038).
- Verme, P. & Schuettler, K. (2021). The impact of forced displacement on host communities a review of the empirical literature in economics. *Journal of Development Economics*, 150, 102606. Erişim: <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2020.102606>
- Werker, E. (2007). Refugee camp economies. *Journal of Refugee Studies*, 20(3), 461-480.
- Woodruff, C. & Zenteno, R. (2001). *Remittances and microenterprises in Mexico*. UCSD, Graduate School of International Relations and Pacific Studies Working Paper. University of California San Diego. Erişim: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=282019
- Yang, D. (2006). Why do migrants return to poor countries? Evidence from Philippine migrants' responses to exchange rate shocks. *The Review of Economics and Statistics*, 88(4), 715-735.
- Yang, D. (2008). International migration, remittances and household investment: Evidence from Philippine migrants' exchange rate shocks. *The Economic Journal*, 118(528), 591-630.
- Yang, D. & Martinez, C. (2005). Remittances and poverty in migrants home areas: Evidence from the Philippines. C. Özden & M. Schiff (Eds.), *International migration, remittances, and the brain drain* (s. 81-122) içinde. Basingstoke. Hampshire: Palgrave Macmillan/World Bank.

BİR KAMU POLİTİKASI MESELESİ OLARAK ZORUNLU GÖÇ VE MÜLTECİLİK

Kürşad Emrah YILDIRIM¹

Giriş

Göç kavramı insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. Toplumların daha iyi bir yaşam sürme amacıyla gerçekleştirdiği toplu hareketleri tarihin her döneminde görmek mümkündür. Günümüzde birçok ülke göç ve göçün ortaya çıkardığı olumsuzluklarla mücadele etmek amacıyla çeşitli kamu politikaları geliştirmeye ve uygulamaya çalışmaktadır. Türk Dil Kurumunun yapmış olduğu tanıma göre göç, toplumsal, ekonomik veya siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların yaşadığı ülkeden diğer ülkelere, bir yerleşim yerinden diğer bir yerleşim yerine gitmesi olarak ifade edilmektedir. Göç çok aktörlü bir kavramdır. Çünkü göç hareketliliğinden etkilenenler sadece göç edenler değildir. Bu sebeple göçün sosyal, toplumsal, ekonomik, kültürel birçok etkisi vardır ve göç küresel anlamda uluslararası bir sorundur.

Çok aktörlü yapısı sebebiyle oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan göçle ilgili karar alıcıların uygulayacağı politikalar ile göçten kaynaklanan sorunların çözümünde zorluklar yaşanmaktadır. Yöneticileri için önemli bir yönetim faaliyeti olan karar verme süreci, bilgi ve tecrübenin bir neticesidir. Göçün artık uluslararası bir sorun olmasının yanı sıra çok yeni bir sorun olması sebebiyle de göç konusunda yeterli kamusal deneyimin olmadığı ve bu sebeple karar alıcıların göç konusunda belirleyecekleri politikalarda zorlandıkları söylenebilir.

Göç hareketliliği her toplumda farklı neden ve etkilerle ortaya çıkabileceği gibi birbirine benzer bazı nedenlerle de ortaya çıkabilir. Dahası, tıpkı nedenleri gibi sonuçlarının da benzer ya da farklı etkilerinin olduğu söylenebilir. Göç kavramının ortaya çıkış nedenlerini ve sonuçlarını etkileyen en önemli faktör, siyasi karar alıcıların kararlarıdır. Dolayısıyla izlenen kamu politikaları göç konusunun hem ortaya çıkışında hem de sonuçlarında belirleyici faktörlerden birisidir.

¹ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. ORCID: 0000-0002-7824-4916, keyildirim@anadolu.edu.tr

Kamusal politikalar, kamusal faaliyetlere hayat veren ve bu faaliyetleri harekete geçiren en önemli itici güçtür. Kamusal politikalarda yaşanacak aksamaların toplumsal hayatta önemli tahrifatlar yaratacağı bir gerçektir. Toplumsal boyutu sıkça tartışılan göç konusunda da izlenecek politikaların önemi oldukça fazladır. Türkiye, konumu sebebiyle Ortadoğu ve Orta Asya'nın göç rotasında geçiş noktası olmuş ve göç konusunda son yıllarda uluslararası arena da en önemli ve en çok göç alan ülkelerden birisi konumuna gelmiştir.

Göç konusunda izlenecek yanlış politikaların gelecek yıllarda ülkelerin kaderini olumsuz yönde etkileyebileceği öngörülebilir bir gerçektir. Bu sebeplerle göç sorunu ve bu sorun ile ilgili politikalara gerekli önem ve hassasiyeti göstermek, ülkeler için bir yaşam süresi meselesi olarak görülebilir. Göç meselesi sosyal sorunlar dışında ekonomik sorunlara da sebep olmaktadır. Küresel anlamda yaşanan salgın ve onun sebep olduğu ekonomik sorunlar, dünya üzerindeki yaşam kaynaklarının giderek azalması, yaşanan iklim değişiklikleri ve etkileri gibi toplumları gelecek konusunda kaygılandıran sorunlar ile beraber değerlendirildiğinde göç sorununun daha ciddi bir hal aldığı rahatlıkla söylenebilir.

Türkiye, son yıllarda Suriye'de yaşanan iç savaş ile birlikte milyonlarca Suriyeliye sınırlarını açmıştır. Bu imtiyaz, bölgenin diğer ülkelerinin zor şartlarda yaşamaya çalışan vatandaşları için de bir fırsat olarak görülmüş ve Türkiye, Suriye dışında Irak ve Afganistan gibi ülkelerin de göç merkezi haline gelmiştir. Tüm bunlar artık Türkiye'nin göç konusundaki politikalarını sadece kendi sınırları içinde değil küresel anlamda daha değerli ve kritik hale getirmiştir.

Genel Olarak Göç Kavramı ve Önemi

Göç, bir kimsenin yaşamına başladığı yerden ayrılarak yeni bir yere yerleşmesi ve yaşamını bu yeni coğrafyada sürdürmesidir. Göç eden kişi; ayrıldığı yerde var olan ilişkilerini, edindiği bölgesel deneyimlerini, ailesini, kültürünü, değerlerini, kazançlarını bırakmak ve yaşamaya başladığı yeni coğrafyada tüm bunları yeniden kazanmak durumundadır. Bu sebeple göçün sadece göç hareketini gerçekleştiren kişiyi etkilemekle kalmadığını ve hem geride bıraktığı hem de yeni başladığı coğrafyayı etkilediğini söylemek mümkündür.

Göç her ne kadar hukuki düzen içerisinde kısıtlanabilir olsa da tamamıyla engellenemez bir unsurdur. Çünkü siyasi sınırlar, asla kale surları gibi aşılamaz değildir. Göç için esnek politikalar uygulayan ülkeler yeni bazı tedbirler ve politikalar ile göçü fırsata dönüştürmek ve kendi menfaatine hizmet edecek hale getirmek isteyebilirler (Gemici & Çatal, 2019, s.57). Göç hareketliliği insanlar için istisnai bir durumdur. Bu istisnanın iki önemli nedeni vardır: Birincisi, her insan yaşamına başladığı yerde oluşturduğu sosyal birikimini bırakıp

başka bir coğrafyada yaşamına devam etmeyi istemeyebilir. İkincisi ise, ülkeler arası yer değiştirme talepleri başka ülkelerin hükümet politikaları gereği sınırlandırılmıştır (Martin & Widgren, 2002, s.4). Bu iki sebep, göç kavramını bir zorunluluk olmaktan çıkarıp talebe bağlı bir istisnaya dönüştürmüştür. Buradan yola çıkarak göç hareketliliğiyle ilgili iki türün olduğunu söylemek mümkündür. Göç hareketi gönüllü ve zorunlu olmak üzere ikiye ayrılır. Gönüllü göç bireyin elinde olan sosyal ve ekonomik sermayeyi artırmak, daha iyiye ve daha kaliteliye ulaşmak için kendi iradesiyle gerçekleştirdiği göçtür. Zorunlu göç ise yaşamak için gerekli olan asgari şartların sağlanamaması sebebi ile bir zaruret olarak ortaya çıkan göçtür (Akgür, 1997, s. 45). Hem gönüllü göç hem de zorunlu göç bir ülkenin sınırları içerisindeki yaşam alanları arasında olabileceği gibi uluslararası alanda da gerçekleşebilir. Dolayısıyla göç ulusal ya da uluslararası göç şeklinde başka bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir.

Başka bir sınıflandırmada göçün üç gruba ayrıldığı ve bu sınıflandırmada düzenli, düzensiz ve gizli göç tanımlamalarının yapıldığı görülmektedir. Düzenli göç ülkelerin yasal düzenlemelerine uygun olarak gerçekleştirilen göç faaliyetlerini ifade ederken düzensiz göçün yasadışı yollardan gerçekleştirilen göç faaliyeti şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Gizli göç ise göç hukuku kurallarını ihlal ederek vatandaşlık hakkının olmadığı bir ülkenin sınırlarına girmeyi veya yasal yollarla giriş yaptıktan sonra göç ile ilgili düzenlemeleri ihlal etmeyi ifade etmektedir (Uluslararası Göç Örgütü, 2009, s.14-22).

Göç kavramının tanımları incelendiğinde göçü ortaya çıkaran bazı itici faktörler ve çekici faktörlerin olduğu görülmektedir. Gelir yetersizliği, işsizlik, açlık, çeşitli felaketler, politik ve sosyal baskı, eğitim itici faktörlerken istihdam imkânı, eğitim ve sağlık imkânları, yüksek gelir çekici faktörlere örnek olarak verilebilir (Çelik, 2005, s.174).

Göç kavramını önemli kılan şey, kavramın çok boyutluluğudur. Göç hareketi sadece göç edeni etkilemekle kalmaz, göçün başladığı ve bittiği yeri de etkiler. Göç edip yeni bir yerleşim yerine yerleşen kişi, yerleştiği yerden hem etkilenir hem de orayı etkiler. Göç hareketi için çekici faktörlere sahip olan bölgelerde çarpık kentleşme, çevre kirliliği, kültür farklılıkları, kaynak paylaşımı, rekabet ve işsizlik, değer çatışması, artan kamusal harcamalar, demografik yapıda değişim, yerel ihtiyaçların karşılanamaması, suç oranlarının artması, güvenlik, asimilasyon gibi çok çeşitli kentsel sorunlar yaşanabilmektedir. Buna karşılık göç hareketi için itici faktörlere sahip olan bölgelerde ise nüfus ve işgücünün azalması, bölgesel kalkınmada düşüş, kamu hizmetlerinden mahrum kalma gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

Göç, sadece ortaya çıkardığı sorunlar ile anılan bir kavram değildir. Göçün faydaları incelendiğinde; tarihsel gelişiminde toplumsal ve kültürel alanda insanlığın gelişimine önemli katkılar sağlayan, evrimsel değişimden dev-

rimisel değişime hızlı bir geçişi kolaylaştıran, yenileyici yünü olan, bazen ihtiyaç duyulan işgücünün karşılanmasını sağlayan ve ekonomik katkı sağlayan bir rol üstlendiği görölmektedir. Ancak bu faydaların sağlanabilmesi için göçmenlerin belirli niteliklere sahip olması, yani kalifiye göçün gerçekleşmesi gerekmektedir. Türkiye özelinde değerlendirme yapıldığında, göç hareketlerinin genel olarak sorunlara sebep olan niteliksiz göç hareketi şeklinde olduğu görölmektedir. Niteliksiz göçün ortaya çıkardığı sorunların ortadan kaldırılması için doğru kamusal politikaların işletilmesi, göç meselesinin siyasi faydaya dönüştürölmeden toplumsal fayda sağlamaya yönelik hamleler ile özölmesi gerekmektedir.

Göç eden kişileri tanımlamak için kullanılan mülteci kavramı; ırk, din, dil, mensubiyet veya siyasi düşünce farklılığı sebebi ile zulüm gören ve bu zulümden kurtulmak için vatandaşı olduğu ülkesinden ayrılarak başka bir ülkeye giden, korku ve zulüm görme ihtimali sebebiyle tekrar ülkesine dönmek istemeyen kişileri (Koç vd., 2015, s.65-66) tanımlayan bir kavramdır. Mülteciler bulundukları alanda yeni ilişkiler geliştirerek kendilerine bir yaşam alanı oluştururlar.

Göç ile ilgili sınıflandırmalar içerisinde gereklilik itibariyle gerçekleştirilen göç hareketi olarak tanımlanan zorunlu göç; savaş, sınır değişikliği anlaşmaları, toplumsal baskılar, doğal afetler, salgın gibi nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Tarihte birçok zorunlu göç hareketi yaşanmıştır. Günümüzde de zorunlu göç hareketlerinin olduğu gerçeği ortadadır. Kişilerin istekleri dışında gerçekleştirdiği zorunlu göç tarihte coğrafi şartlar ve yaşam mücadelesinin bir neticesiyken günümüzde bu hareketlerin çoğu yanlış kamu politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Savaş sonucu ülkesini terk etmek zorunda kalan Suriyelilerin savaşın öznesi olmadığı ancak göç etmek zorunda bırakılarak savaşın nesnesi oldukları düşünöldüğünde zorunlu göçün politik kararlar ile olan bağlantısı çok daha iyi anlaşılmaktadır.

Zorunlu göç sonucu ülkelerini terk eden insanlar için Türkiye'nin güvenli bir ülke olarak görölmesi Türkiye'de sığınmacı sayısının artmasına sebep olmuştur. Resmi rakamlara göre yasal yollarla ülkeye giren yaklaşık 3 milyon sığınmacının olduğu bilinmektedir. Yasal olmayan yollarla ülkeye giriş yapanların sayısı bilinmediği için tahminen 4 milyon sığınmacının olduğu Türkiye'de bu sığınmacıların barınma, istihdam, sosyal güvenlik gibi ihtiyaçlarının finansmanı ülkeye büyük ekonomik külfet oluşturmaktadır. 2017 yılından 2021 yılına kadar olan süreçte Suriyeli sığınmacılar için harcanan paranın 35 milyar doları açtığı bilinmektedir.

Göç Sorunu ve Kamu Politikaları

Göç ile ilgili politikalar, ülkelerin hem iç hem dış politikalarının seyrini etkileyen nitelikte politikalardır. 1950’li yıllarda ülkelerin gündemini daha yoğun olarak meşgul etmeye başlayan göç hareketlerinden coğrafi konumu gereği Türkiye de büyük ölçüde etkilenmiş ve kamu politikalarında göç ile ilgili birçok uygulama gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti’nin hüküm sürdüğü coğrafyalardan gelen göç hareketlerinin yanı sıra Orta Doğu coğrafyasından da Türkiye’ye göç hareketlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Cumhuriyet tarihinde Yunanistan, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya gibi Balkan ülkelerinden Türkiye’ye pek çok mülteci gelmiştir. Orta Doğu coğrafyasından ise Irak, Afganistan, Pakistan ve son dönemde Suriye’den birçok mülteci Türkiye’ye göç etmiştir.

Küreselleşmenin doğal bir sonucu olarak kabul edilen göç hareketlerinin ekonomik, sosyal, çevresel ve toplumsal birçok etkisinin olduğu bilinmektedir. Bu sorunların ortadan kaldırılması veya sorunlara yönelik çözüm önerilerinin sunulması kamu yönetiminin görevlerindendir. Kamu politikalarında etkin göç politikaları belirleyebilmek için tüm paydaşların sürece dâhil edilmesi önemlidir. Türkiye’deki göç hareketliliği çevre ülkeleri ve Avrupa’yı da yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla bu sürecin önemli aktörlerinden birisi Avrupa Birliği’dir. AB’nin göç ile ilgili politikaları, AB üyesi devletlerin menfaatlerini yansıtmaktadır (Tekin, 2009, s. 69). Üye ülkelerin kendi sınırları içindeki düzenlemeleriyle farklılıklar gösterse de AB politikaları ile bir ortak paydalarının olduğu bilinmektedir (Değirmenci, 2011, s. 96). Dolayısıyla Türkiye’nin göç politikalarının önemli paydaşlarından olan AB ve onun göç politikaları, göç ile ilgili politikaların belirlenmesi konusunda etkileyici bir unsur kabul edilebilir. AB’nin göç politikalarının temelinde sınırlı sayıda mülteci ve göçü caydırıcı politikaların ön plana çıktığı görülmektedir (Bingöl, 2006, s. 47). Az sayıda kabulün içeriğine bakıldığında seçici davrandığı aşikâr olan AB ülkelerinin, mülteci olarak kabul edeceği kişilerde üstün nitelikler aradığı ve toplumsal fayda sağlayacak bireylere öncelik verdiği görülmektedir.

AB uyum süreci kapsamında Türkiye’nin göç politikaları da değişime uğramış; geçici, esnek, sistemsiz uygulamaların yerini daha sistemli, istikrarlı, kurumsal uygulamalar almaya başlamıştır (Güleç 2015, s.93). Bu kapsamda çeşitli sözleşme ve anlaşmalar uygulamaya alınmış, göç ile ilgili yapılar oluşturulmuştur. Türkiye’de göç ile ilgili politikaların geliştirilmesinde en önemli oluşumlardan birisi Göç Politikaları Kurulu’dur. Kurul, göç ile ilgili birçok bakanlığın müsteşarlık düzeyinde temsil edildiği bir kuruldur. Kurulun varlığı ile göç konusunda daha uzun vadeli, etkili ve kalıcı sonuçların alınabildiği politikalar oluşturulmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin göç politikaları, AB uyum sürecinde güncellenmiş olsa da özellikle Suriye'de yaşanan iç savaş sonrası yeni politikalar geliştirme ihtiyacının ortaya çıktığı bir gerçektir. Özellikle ulusal göç mevzuatının çağa uygun hale getirilmesi ve bu süreçte Suriyeliler için uzun vadeli yeni politikalar geliştirilmesi zorunluluğu ortadadır. Göç ile ilgili politikaların AB göç politikalarına uygun hale getirilmesi, bunu yaparken de AB'nin göç politikalarının özünü oluşturan göçü önleme ve Türkiye gibi aracı ülkeler üzerinden bu politikaları geliştirme stratejisinin göz ardı edilmemesi oldukça önemlidir (Özkan & Köse, 2017, s. 263).

Mevzuat çalışmalarının incelemesi yapıldığında Türkiye'nin göç konusundaki mevzuatının çeşitli yasa, yönetmelik, yönerge, genelge, tebliğ gibi farklı parçalara bölüldüğü ve çok dağınık bir görüntü sergilediği görülmektedir. Dolayısıyla göç ile ilgili kamu politikalarının daha sağlıklı hale getirilebilmesi için öncelikle mevzuatın uluslararası dengeleri ulusal önceliklerle harmanlayacak şekilde düzenlenmesi önemlidir. Bu konuda atılan ilk adım "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" ile "Geçici Koruma Yönetmeliği"nde yapılan değişiklikler olmuştur. Yapılan değişikliklerin sonucu olarak Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuş ve göçle ilgili güvenlikçi politikaların etkisi azaltılarak uluslararası mevzuata uygun politikalar belirlemeye yardımcı olabilecek bir oluşum ortaya çıkarılmıştır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ile göç konusunda koordineli olarak çalışan kurumlardan birisi de Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) olmuştur. Göç sorununun boyutunun giderek büyümesiyle birlikte AFAD'ın kamu kurumlarından farklı olarak esnek harcama yetkisi ve bürokrasiyi kolayca aşabilecek bir yapıya sahip olması, kurumun göç politikalarında önemli bir aktör olmasını sağlamıştır (Yaylı & Coştan, 2017, s.312).

Tüm bu hamlelere rağmen Türkiye'nin göç ve mülteci sorunu konusunda halen etkin politikalar uyguladığı söylenemez. Küresel etkiler Türkiye'nin göç ve mülteci sorunlarıyla ilgili politikalarını doğrudan etkilemektedir. Bunun yanı sıra özellikle Suriyeli mültecilerin artık kontrolsüz olarak ülke geneline yayılmasıyla politikaların uygulama alanı genişlemiştir (Akgül vd., 2015, s. 9). Buna ilaveten bu genişleme ile birlikte ekonomik sorunların etkisi de genişlemiştir. Özellikle istihdam alanında yaşanan olumsuzluklar bunun en önemli göstergesidir. Yine yerleşik hayata geçen mültecilerin toplumsal sorunlara sebep olduğu bilinmektedir.

Türkiye, kamu politikası oluşturma konusunda merkezden planlama anlayışını benimsemiştir. Mahalli yönetimin politika üretme konusunda pasif konumda olması, bazı politikaların sağlıklı neticeler vermesine sebep olmaktadır. Özellikle göç konusunda yerel unsurların görüşlerinin alınması, politikaların etkinliği açısından önemlidir. Mahalli idarelerin görev ve sorumlulukları içerisinde doğrudan göç politikalarıyla ilgili bir düzenleme mevcut olma-

makla birlikte bu idareler kendi inisiyatifleri ve genel kamu politikaları paralelinde hareket ederek göç konusunda pozisyon almaktadırlar. Mültecilerle ilgili olarak mahalli idareler; mevcut mültecilerin kaydını tutmak, konaklama, giyecek ve yiyecek gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak, eğitim ve tercüme gibi konularda destek sağlamak gibi önemli roller üstlenmişler ve kamu politikalarının tamamlayıcısı olmuşlardır.

Mültecilerin sayısının fazla olduğu yaşam alanlarında idari sorumluluğun çift yönlü etkisinden söz etmek mümkündür. Bu yerlerdeki mahalli idareciler mahalli halk ile mülteciler arasında denge sağlamalıdır. Çift yönlü bu etkileşimde ortaya çıkabilecek ekonomik, sosyal, kültürel, politik ve dini sorunları hızlıca çözümleyebilmelidirler. Türkiye’de mahalli idareler her ne kadar mülteci konusundan doğrudan sorumlu olmasalar da ortaya çıkan sorunların en önemli muhatabıdır. Sorunların muhatabı olup harekete geçme konusunda yasal altyapısının olmaması, mahalli idarelerin mülteci sorunlarıyla ilgili karar almalarının önündeki önemli engellerden birisidir. Mültecilerin sebep olduğu hızlı nüfus artışı, çevresel sorunlar, güvenlik sorunları, çarpık kentleşme gibi sorunların öncelikli olarak mahalli idarelerin çözüm üretmesi gereken sorunlar olduğu düşünüldüğünde mahalli idarelerin mülteci sorunlarının çözümündeki rolü bir kez daha anlaşılmaktadır. Dolayısıyla mahalli idarelerin kamusal mülteci politikaları ile daha entegre hale getirilmesi bir ihtiyaçtır.

Sonuç ve Öneriler

Genel olarak kamusal politikalar incelendiğinde Türkiye’de özellikle Suriye krizi ile birlikte bir takım yeni göç politikaları ve uygulamalar görülmektedir. Başlangıçta ilgili politikalar bakanlıklar ve bazı kamu kurumları eliyle koordinasyon komitesi çatısı altında gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Bakanlıklar, Genelkurmay Başkanlığı, Gümrük Müsteşarlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, AFAD, Göç Danışma Kurulu, Göç Politikaları Kurulu, Göç Çalışma Grubu, Göç İcra Kurulu ve Düzensiz Göçle Mücadele Koordinasyon Kurulu gibi kurum ve komisyonlar süreçte yer almıştır. Tüm bu politikalar ve uygulamalar AB uyum süreci içerisinde yürütülmüştür.

Türkiye’nin göç ve mülteci politikaları mülteci sayısının artmaya başlaması ile birlikte kontrolsüz bir hale gelmiş ve etkinliğini yitirmiştir. Başlangıçta Suriyeli mültecilere kucak açma şeklinde başlayan ve toplum tarafında da olumlu anlamda karşılık gören politikalar zamanla topluma zarar verir hale gelmiş dolayısıyla toplumda rahatsızlığa dönüşmeye başlamıştır. Uygulanan politikaların önemli takipçilerinden biri de hiç şüphesiz AB ülkeleri olmuştur. Çünkü bazı mülteciler Türkiye üzerinden Avrupa’ya geçmek istemişlerdir.

Türkiye'nin göç ve mülteci politikalarında belirleyici olmaya çalışan AB, Türkiye'nin Suriyelilere ev sahipliği yapmasını talep etmiş ve bunun için gerekli yardımı yapacağını taahhüt etmiştir. Türkiye siyasi olarak bu desteği önemli görmüş ayrıca mültecileri AB ülkelerine göndermeyi dış ilişkilerde koz olarak kullanmıştır. Dolayısıyla Türkiye, AB ülkeleri ile Suriye arasında bir tampon bölge haline gelmiş ve politikalarını bu doğrultuda belirlemiştir. Siyaset, göç konusunu sadece dış politikada değil aynı zamanda iç politikada da önemli bir araç olarak görmüştür. Mültecilerin ülkeye katkısı konusuna dikkat çekilmeye çalışılmış ve bu bağlamda istihdama katkı, din kardeşliği ve Suriyeli girişimciler gibi konular ön plana çıkarılmıştır.

Göç ve mülteci sorununun genel sorunlarının Türkiye'de de var olduğu görülmektedir. Başlangıçta bazı illerdeki kamplarda tutulan Suriyelilerin zamanla ülkenin geneline yayılması ve sayılarının giderek artması ile beraber ülke genelinde çeşitli sorunların yaşandığı görülmüştür. Bu sorunların başında güvenlik konusu gelmektedir. Suriyelileri tarafından işlenen suçların sayısının artması dikkat çekici provokatif bazı eylemlere ve sokak gösterilerine sebep olmuştur. Bu durum mültecilere yönelik toplumsal bakışı olumsuz etkilemiştir. Dolaylı olarak toplumsal bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Toplumsal sorunlar ve güvenlik sorunu dışında ortaya çıkan bir diğer sorun ise ekonomik sorun olmuştur. Suriyelilere yapılan maddi yardımlar ülke ekonomisine mali külfet getirmiş ve öncelikli yardımın vatandaşa mı mülteciye mi yapılması gerektiği konusunda tartışmalara sebep olmuştur. Suriyelilerin iş hayatında aktif rol almaya başlaması da ekonomik sorunların bir diğer ayağı olmuştur. Ucuz iş gücü olarak görülen Suriyeliler zamanla iş hayatında Türk vatandaşlarının yerini almış, dolayısıyla işsizlik oranında artış yaşanmıştır. Bu kişilerin kayıt dışı çalıştırılması bir diğer ekonomik sorun olarak kabul edilmektedir. Göç hareketliliğinin fazla olduğu şehirlerde mahalli idareler göç konusunda farklı pozisyonlar almışlardır. Bazı mahalli idare yöneticileri kamu politikalarını destekleyen faaliyetler yürütürken bazı yöneticilerin göçe engel olmaya çalışan faaliyetler sergilediği görülmüştür.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de göç ve mültecilik sorunu önemli bir sorundur. Bu konuda kamu yönetiminin istikrarlı ve etkin politikalar üretmesi birçok toplumsal sorunu ortadan kaldıracaktır. Göçün ortaya çıkardığı toplumsal, ekonomik, kültürel ve diğer sorunlar düşünüldüğünde kalıcı çözümlerin önemi çok daha net ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akgül, A., Kaptı, A. & Demir, O. (2015). Göç ve kamu politikaları: Suriye krizi üzerine bir analiz. *The Global A Journal of Policy and Strategy*, 1(2), 1-22.
- Akgür, Z. G. (1997). *Türkiye’de kırsal kesimden kente göç ve bölgeler arası dengesizlikler* (Yayın No 201). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bingöl, A. S. (2006). *Almanya ve Hollanda’da Türk göçmen işçi çocuklarına dönük eğitim politikaları ve uygulamaları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çelik, F. (2005). İç göçler: Teorik bir analiz. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 167-184.
- Değirmenci, G. (2011). *Avrupa Birliği göç politikası kapsamında Fransa’nın göç politikası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gemici, E. & Çatal, S. (2019). Göç ve çokkültürlülük. *Anadolu Strateji Dergisi*, 1(1), 51-60.
- Güleç, C. (2015). Avrupa Birliği’nin göç politikaları ve Türkiye’ye yansımaları. *TESAM Akademi Dergisi*, 2(2), 81-100.
- Koç, M., Görücü İ. & Akbıyık, N. (2015). Suriyeli sığınmacılar ve istihdam problemleri. *Birey ve Toplum Dergisi*, 5(9), 63-93.
- Martin, P. & Widgren J. (2002). International migration: Facing the challenge. M. M. Kent (Ed.), *Population Bulletin* (57. Cilt). Washington: Population Reference Bureau.
- Özkan, A. & Köse, Ş. (2017). Avrupa Birliği’nin göç politikaları ve Türk kamu yönetiminde göç reformları. A. Yatkın (Ed.), *Kaysem Uluslararası 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 252-265) içinde. Elazığ.
- Tekin, M. (2009). *Türkiye’de yaşayan sığınmacı ve mültecilerin entegrasyonunda yaşanan sorunlar ve Avrupa Birliği uygulamaları bağlamında çözüm önerileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Polis Akademisi/Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uluslararası Göç Örgütü. (2009). *Göç terimleri sözlüğü*. B. Çiçekli (Çev.). Cenevre: IOM.
- Yaylı, H. & Çoştan, U. (2017). *Türkiye’nin yeni göç ve göçmen politikaları: Suriyeli mülteciler örneği*. A. Yatkın (Ed.), *Kaysem Uluslararası 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 300-312) içinde. Elazığ.

İNSAN KAYNAKLARI PERSPEKTİFİNDEN ZORUNLU GÖÇ VE MÜLTECİLİK

Mehmet Emirhan KULA¹

...
Şunu anlamak zorundasın
Kimse çocuğunu bir kayığa bindirmez
Su, karadan daha güvenli olmadıkça
Kimse avuçlarını yakmaz
Trenlerin altında
Vagonların diplerinde
Kimse kamyonların kasasında günler geceler geçirmez
Gazete parçaları üzerinde beslenmez
Gidilen onca yolun bir anlamı olmadıkça
Kimse dikenli tellerin altında sürünmez
Kimse dövülmek istemez
Acınmak istemez.
...

Somali asıllı İngiliz Şair Warsan Shire'ın "Home/Yurt" adlı şiirinden...

Giriş

Lee (2013) akademik öğrenmenin ön koşulunu, üzerine fikir inşa edilecek kavramların doğru bir şekilde açıklanarak, anlatılmak istenilene dair sınırların çizilmesine bağlamaktadır (s. 95). Özellikle göç gibi kavram muğlaklığının yoğun olduğu bir alanda, çalışılmak istenilen konu ile alakalı sınırların net bir biçimde ortaya konulması gerekmektedir. Bu bölümde göç, bir insan kaynakları meselesi olarak ele alınacaktır. Göç meselesini insan kaynakları yönetimi ve beşerî sermaye teorisi açısından değerlendirmeden önce kavram kargaşası yaratmamak adına öncelikle göç alanıyla alakalı bir sınır tespit edilecek, ardından da insan kaynakları yönetimi alanında beşerî sermaye teorisi ile alakalı bir takım ön bilgiler takdim edilecektir. Her iki kavram için de tarihsel süreçleri içerisinde, toplumsal olaylar ve bunlara bağlı olarak yaşadıkları etimolojik

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü. ORCID: 0000-0002-4564-0170, emirhan.kula@erzurum.edu.tr

dönüşümler göz önüne alındığında, kavramsal bir sınır çizmenin çok kolay olmadığı görülecektir.

Göç, çok boyutlu ve çok çeşitli bir kavramdır. Bu çok yönlülük, göç kavramını çalışılması ve anlaşılması güç bir hale getirmektedir. Örneğin, Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Göç Terimleri Sözlüğü'nde konumuzla alakalı pek çok kavram (azınlık, az/düşük vasıflı ve yarı-vasıflı göçmen işçi, çok vasıflı/nitelikli göçmen, dâhil olma, düzensiz göç, göçmen, uluslararası suç, terörizm, yabancı düşmanlığı) için uluslararası ölçekte, evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımın bulunmadığı ifade edilmektedir (Perruchoud & Redpath-Cross, 2013). Bu durum aynı sözlükte şu şekilde açıklanmaktadır:

Göç konusu, gönderen ve alan konumundaki ülkeler, polis ve sınır yetkilileri, hükümet ve hükümet-dışı örgütler ve göçmenlerin kendileri için de olmak üzere, pek çok kurumun ilgi alanına giren bir konudur. Genel anlamda kabul edilmiş tanımlar bulunmadığında, resmi ya da gayri resmi bir şekilde, her bir grubun kendi bakış açısına göre kendi tanımına karar verme olasılığı ortaya çıkacaktır. (Perruchoud & Redpath-Cross, 2013, s. 5)

Özellikle ülkelerin uluslararası ilişki tercihleri, hukuk düzenleri ve sınır güvenliği politikaları gibi detaylara göre şekillenen kavram içerikleri, alan yazında bir bütünlük oluşmasını imkânsız hale getirmektedir. Bütün karmaşadan sıyrılmak ve meseleye odaklanmak adına bölüm boyunca IOM'nin Göç Terimleri Sözlüğü'nde kullanılan kavram ve kavramsal içerikler esas alınacak, ilgili kavramlar lüzumlu yerlerde paylaşılabilecektir.

Öte yandan, insan kaynakları yönetimi içerisinde beşerî sermaye teorisinin yerine ve konumuzla alakasına değinmekte yarar vardır. İnsan kaynakları yönetiminin tarihi; işverenler, çalışanlar, sendikalar ve yasal otorite arasında süregelen uzlaşma çalışmaları ve çatışma süreçlerinin bir yansımasıdır. Britanya'daki Sanayi Devrimi döneminde işverenler tarafından dayatılan disiplin kuralları ve para cezaları, eğitimsiz iş gücünü ıslah etme çabalarının bir sonucudur. 1800'lerin ikinci yarısı itibarıyla işçi ve işveren arasında gelişen müzakere yöntemleri, para ödülleri vb. alternatif yollar (Bratton & Gold, 1999, s. 6), 1900'lerde yönetim bilimi alanında yaşanan gelişmelerle beraber çalışanlar lehine bir dönüşümün yaşanmasına vesile olmuşlardır. 1920'ler itibarıyla kurumsallaşan personel yönetimi ilkesi; büyük ölçüde işe alma, değerlendirme, iş başında eğitim ve ücretlendirme politikalarını bir bütünü olarak tasvir etmektedir (Farazmand, 2007, s. 21). 1970'ler itibarıyla küreselleşme, liberal ekonomik yaklaşımlar ve teknolojiadaki hızlı dönüşümün bir sonucu olarak insan merkezli bir yönetim anlayışı olarak insan kaynakları teorisi gelişmiştir (Fukuyama, 2018, s. 48) ve insan unsuru hem beşerî bir varlık hem de bir kaynak olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Yanı sıra insan kaynakları yönetimi ile

beraber gelişen beşerî sermaye teorisi, eğitimi (eğitimli bireyi) verimliliğin ve üretkenliğin merkezine yerleştirerek toplumsal kazanımlar sağlanabileceğini (Glomm & Ravikumar, 1992, s. 822) ve ulusal kalkınma için eğitimli bireylerin iş gücüne kazandırılmasını önermektedir (Kan, 1999, s. 84).

Son tahlilde göç, eski çağlardan beri süregelen ve özellikle de içinde bulunduğumuz çeyrek asırda öncekine kıyasla artarak devam eden (Cox & Marland, 2013, s. 1) bir insanlık hadisesidir. Meseleye sadece ulusal ve uluslararası politikalar bağlamında yönetilecek bir durum olarak bakmak, bütünün tamamını görememek anlamına gelecektir. Statüsü ne olursa olsun göçmenler, özellikle de zorunlu (zorla) göçe maruz kalanlar, yönetilmesi gereken bir durum veya korunması gereken birer topluluk olmaktan ötedirler. Söz konusu kişiler uluslararası hukuk ile evrensel insan hakları çıkış noktası alınarak değerlendirilmeli ve temel haklarıyla alakalı sınırlar bu çıkış noktasından hareketle belirlenmelidir. Bu bağlamda, ilerleyen bölümlerde göçü bireysel olarak tercih eden bireyler kadar zorunlu göçe maruz kalan bireylerin de hem yaşam koşullarının iyileştirilmesi hem de bulundukları topluma katma değer yaratan bireyler olarak aidiyet hissetmeleri amacıyla birer insan kaynağı olarak değerlendirilmeleri beşerî sermaye teorisi ekseninde tartışılacaktır.

Göç ve Zorunlu Göç

Göç; tarihten sanata, coğrafyadan sağlık çalışmalarına, kentleşmeden hukuka, siyaset biliminden ekonomi ve insan haklarına kadar pek çok disiplin ile iç içe geçmiş bir sahayı temsil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında ise sadece sosyologların değil hemen hemen bütün akademik disiplinlerin çalışma alanına katkı sunan veya bu alanlardan beslenen bir yapıya sahiptir. Öyle ki her geçen on yıl, bir öncekine göre daha farklı düzeyde insanın hareketliliğine sahne olmakta; toplumsal, sosyal ve ekonomik boyutlar derinlik kazanmaktadır. Sonuç olarak değişen tarihsel ve toplumsal yapılar, göç süreçlerinde de köklü değişimler yaşatmış ve özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda “yeni göç” türleri ve “göçmenlik halleri” ortaya çıkmıştır. Mevcut kuram ve kavramların bu yeni durumu açıklamakta yetersiz kaldığı aşikârdır. Bu durum ise göç kavramı ekseninde yaşanan kavram kargaşasının en temel nedenidir (Erbaş & Alioğlu Türker, 2019, s. 885). Daha önce de ifade edildiği gibi bu bölümde göç alanında yaşanan kavramsal çatışmalardan uzak durabilmek amacıyla kavramlar Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Göç Terimleri Sözlüğü’nde açıklandığı şekliyle kullanılacaktır. Bu minvalde, konuya esas teşkil eden kavramlar küresel ölçekteki göç hareketlilikleri ile Türkiye’nin göç tarihi ekseninde açıklanmaya çalışılacaktır.

IOM Göç Terimleri Sözlüğü’nde zorunlu göç (*forced migration*) şu şekilde tanımlanmaktadır:

Doğal ya da insan yapımı nedenlerden dolayı içerisinde yaşama ve refaha yönelik tehditleri de içeren bir zorlama unsuru bulunan göç hareketi (Ör: mültecilerin, ülkelerinde yerinden edilmiş kişilerin hareketleri ve doğal, çevresel, kimyasal, nükleer felaketler, açlık ya da kalkınma projeleri nedeniyle gerçekleşen hareketler... (Perruchoud & Redpath-Cross, 2013, s. 103)

Zorunlu göç, yirminci yüzyılın başından günümüze kadarki zaman diliminin en önemli özelliklerinden birisidir. Yer kürenin her köşesinden insanlar; yüzyılı aşkın bir süredir sömürgecilik faaliyetleri, siyasi istikrarsızlık, iktidar değişimleri ve terör faaliyetleri, kan davaları, kabile çatışmaları ve iç savaşlar, öncül ve artçılarıyla Dünya Savaşları ve Soğuk Savaş ile kasırgalar, tsunamiler ve iklim değişikliğinden kaynaklanan doğal felaketler gibi sayısız neden yüzünden yerinden ve yurdundan edilmiştir (Betts, 2009, s. 39; Hanafi, 2014, s. 585). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin 2020 yılı zorunlu yerleştirme istatistiklerine göre dünya üzerinde zorla yerinden edilmiş 82,4 milyon insan bulunmaktadır. Bu ürkütücü rakamın yaklaşık %68'lik kısmı ise sadece beş ülke (6.7 milyon Suriye, 4 milyon Venezuela, 2.6 milyon Afganistan, 2.2 milyon Güney Sudan, 1.1 milyon Myanmar) vatandaşından ibarettir. Gelişmekte olan ülkeler dünyadaki mültecilerin %86'sına ev sahipliği yaparken, Türkiye tek başına 3.7 milyon mülteciye (uluslararası ve/veya geçici koruma kapsamındaki sığınmacı Suriyeli, Afgan ve diğer uyruktan mülteciler) ev sahipliği yaparak dünya genelinde bu alanda birinci sırada yer almaktadır (The United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 2021). Türkiye'nin üç kıtanın merkezinde konumlandığı ve uluslararası göç güzergâhının bağlantı noktasında yer aldığı düşünüldüğünde (İçduygu & Aksel, 2012, s. 17), bu durumun ülke açısından stratejik ve jeopolitik önemi de ortaya çıkmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde Türkiye'nin bazı dönemler dış göç veren, bazı dönemler ise dış göç alan bir ülke konumunda olduğu görülmektedir. Dış göç akımı Cumhuriyet'in ilk çeyrek diliminde, nüfus mübadelesi kapsamında, azınlık nüfusun ülkeden tedrici olarak göçü ile şekillenmiştir. 1950'li ve 1960'lı yıllar itibarıyla imzalanan uluslararası antlaşmalar kapsamında çok sayıda Avrupa ülkesine işgücü göçü gerçekleşmiştir (Sirkeci & Yüceşahin, 2014, s. 3). 1979 İran Devrimi'nden sonra ise Türkiye'ye doğru ilk ciddi kitlesel göç hareketleri, Türkiye'ye sığınan İran vatandaşlarıyla başlamıştır. Sonraki dönemde Irak ile İran arasındaki savaş, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile Orta Doğu'da 1990'lardan günümüze süregelen istikrarsızlık ve iç savaş dalgaları (Erbaş & Alioğlu Türker, 2019, s. 904); komşu olan ve olmayan soydaş ve/veya Müslüman ülkeler için Türkiye'yi bir göç merkezi haline getirmiştir.

Özellikle 2011 yılı itibarıyla Kuzey Afrika ülkeleri ile Orta Doğu'yu kapsayan geniş bir coğrafyada baş gösteren halk hareketleri (Arap Baharı ya da İngilizce *Arab Spring* olarak adlandırılır) neticesinde pek çok ülkede olağanüstü bir halk hareketliliği meydana gelmiştir (Kibaroglu, 2011, s. 26). Özellikle Suriye'den 10 milyonu aşkın insanın *sığınmacı* konumuna düşmesi sadece Türkiye'nin değil; bölgenin, Avrupa Birliği'nin, İran'ın ve Rusya'nın temel meselelerinden birisi haline gelmiştir (Akkoyunlu Ertan & Ertan, 2017, s. 9). *"Zulüm veya ciddi zarardan korunmak amacıyla, kendi ülkesi dışında bir ülkede güvenlik arayışında olan ve ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde mültecilik statüsüne ilişkin yaptığı başvurunun sonucunu bekleyen kişi"* (Perruchoud & Redpath-Cross, 2013, s.74) olarak tanımlanan ve Türkiye'de geçici koruma altında ikamet eden sığınmacıların (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022) temel ihtiyaçlarının yanı sıra bulundukları topluma ait birer birey olarak da belirli ihtiyaçları ve uluslararası düzenlemelerden doğan temel hakları vardır. Bu kapsamda çalışma hakkı, ulusal ve uluslararası pek çok düzenleyici metin içerisinde çeşitli sınıflandırmalara tabi tutularak düzenlenmiş ve temel bir hak olarak tasnif edilmiştir. Ancak bütün yasal düzenlemeler içerisinde çalışma hakkı bir iş garantisi olmamakla beraber çalışma koşullarının yerine gelmiş olması bu hakkın doğmuş olması için yeterli sayılmaktadır (Şen, 2013, s. 148). Buna ek olarak mültecilerin ve sığınmacıların çalışma hakları uluslararası arenada hala tartışılan ve üzerinde mutabakat sağlanamamış bir konudur. Belirtmek gerekir ki ülkelerin kendi vatandaşlarının haklarını koruma altına almaları, ekonomik kalkınma amaçlı beyin göçü politikaları izlemeleri gayet doğaldır. Ancak başta İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (*Madde 23/1 Her şahsın çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma şartlarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır.*) (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights [OHCHR], 1948) olmak üzere bireyin yasal statü, ikamet ve çalışma izni şartlarından bağımsız olarak çalışma hakkının varlığı, uluslararası bir hak olarak tanımlanmıştır ve beyannameyi kabul eden ülkeler tarafından bu hak tanınmıştır. O halde çeşitli sebeplerle kendi vatanlarında ikamet, istihdam ve çalışma imkânı bulunmayan bu insanları çeşitli yasal prosedürlerin dışında tutarak birer insan kaynağı olarak değerlendirmek, geçici de olsa bir çözüm yolu olarak karşımızda durmaktadır.

İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından Beşerî Sermaye Teorisi

Vasıflı insan gücü, ülkelerin kalkınmasında en önemli bir konumdur. Hem ülke kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılması açısından hem de bu durumun ülkesel kalkınmaya yansımaları açısından işgücünün niteliği oldukça önem arz etmektedir (Yumuşak, 2008, s. 1). Peki, beşerî sermaye nedir? Beşerî sermaye en geniş anlamda emek, beceri ve bilgiyi üretken hale getiren

kişisel özellikler bütünüdür. Bireyin örgün öğretimde edindiği eğitime ilave olarak hem iş başı öğrenmeleri hem de yaşamsal deneyimleri kişinin beşerî sermayesine yaptığı yatırımlar olarak kabul edilir (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2001). Nitekim küresel bilgi ekonomisinde, insanların kabiliyetleri, yetenekleri, öğrenmeleri ve nitelikleri *-beşerî sermayeleri-* hem geçimlerini sağlama hem de daha geniş bir ekonomik büyüme sağlama becerisinin anahtarı haline gelmiştir (Keeley, 2007, s. 19). Beşerî sermaye kavramının içerisindeki insan unsurunun öneminin yanı sıra sermaye unsuru da ayrıca önem arz etmektedir. Son yüzyılda yaşanan sosyal, toplumsal ve ekonomik gelişmeler hemen her alanda yaşattığı etkiyi sermaye kavramı üzerinde de yaratmış ve kavram çok boyutlu bir hal almıştır. Özellikle işletme ve ekonomi çalışmalarında örgütsel sermaye, finansal sermaye, entelektüel sermaye, yapısal sermaye, ilişkisel sermaye, müşteri sermayesi, sosyal sermaye, yenilik sermayesi, süreç sermayesi ve beşerî sermaye gibi farklı boyutlar tanımlanmıştır (Edvinsson & Malone, 1997, s. 52). Bu bağlamda Wright, McMahan ve McWilliams (1994), örgütün verimliliğine katkı sunan beşerî sermayenin diğer bütün sermaye türlerine kıyasla daha değerli ve nadir olduğunu belirtmişler, aynı zamanda ikame ve taklit edilmesinin güç olduğunu vurgulamışlar ve bir yönü ile pozitif yönde ayırtmışlardır (s. 311).

Beşerî sermaye teorisinin asıl iddiası, işle alakalı eğitim ve öğretim faaliyetlerinin kişinin beceri düzeyini artıracak ve dolayısıyla da çalıştığı örgütün toplam beşerî sermayesine pozitif yönde katkı sunacağı şeklindedir. İş gücünde daha yüksek bir beceri düzeyi, üretim kapasitesini artıracaktır (Lindahl & Canton, 2007, s. 23). Schultz (1961) insanların küçük yaşlardan itibaren yararlı bilgi ve beceriler edinen varlıklar olmalarına rağmen, hangi edinim ve öğrenimlerinin sermaye olarak değerlendirilmesi gerektiğini tartışmaya açan ilk bilim insanı olmuştur (s. 1). Becker (1964) ise eğitim ve öğretim faaliyetlerinin insan sermayesi olarak nitelendirilebilecek yatırımlar olduğunu açıkça ifade etmiştir (s. 17). Sonuç olarak beşerî sermaye, bireylerin üretim süreçlerine yansıtılabildikleri bilgilerinin, becerilerinin, kabiliyetlerinin ve deneyimlerinin yanı sıra fiziksel ve zihinsel sağlıklarının toplamını ifade etmektedir (Keskin, 2011, s. 128).

İktisat bilminde kalkınma ekonomisi alanında bir neo-klasik büyüme teorisi olarak yer edinmiş olan beşerî sermaye teorisi (Çakmak ve Gümüş, 2005, s. 60) aslında başlı başına bir ekonomi teorisinden ibaret değildir. Aksine, özellikle insan kaynakları yönetimi içerisinde belirli bir düşünsel alt yapı dâhilinde insani meselelere kapsamlı bir yaklaşım sunmanın ve bu meseleleri insani açıdan analiz etmenin bir yolu olarak değerlendirilmektedir (Tan, 2014, s. 411). Öyle ki, 1992 Nobel Ekonomi Ödülü'nü Garry Becker'a kazandıran beşerî sermaye teorisinin ödül gerekçesi Nobel Ödülleri resmî internet sitesinde *"mikroekonomik analizin alanını, piyasa dışı davranışlar da dâhil olmak üzere çok*

çeşitli insan davranışı ve etkileşimini genişlettiği için” (TheNobelPrize, 1992) şeklinde açıklanmıştır. İlgili alan yazında, insan kaynakları yönetimi tanımlarının ortak noktaları arasında sıralanabilecek örgütsel performansın artırılması amacıyla çalışanların eğitilmeleri ve uzmanlaştırılması yoluyla üretkenliğin ve örgütsel aidiyetlerinin dengeli bir şekilde geliştirilmesi prensipleri beşerî sermaye teorisinin insan kaynakları teorileri ile sıkı bir ilişki kurmasına neden olmuştur (Aliaga, 2001, s. 429; McLean & McLean, 2001, s. 317). İnsan kaynakları açısından beşerî sermayenin esas önemi, mükemmel bir organizasyonu iyi bir organizasyondan ayıran en temel özelliğin beşerî sermaye olmasıdır (Nda & Fard, 2013, s. 91). Sonuç olarak beşerî sermaye sadece ekonomik kalkınmanın bir kaldıracı değil, aynı zamanda insan tutum ve davranışları üzerinden bireylerin eğitilmesi ve uzmanlaştırılması yoluyla firma, piyasa ve toplum düzeyinde ekonomik etki yaratabilen bir itici güç olarak da değerlendirilebilir.

Beşerî Sermaye Teorisi Ekseninde Zorunlu Göç

Drucker’ın (2012) iş dünyasına yönelik yaptığı; olayların asla beklendiği gibi gerçekleşmeyeceği, geleceğin her zaman farklı olacağı, insanların karar ve eylemlerinin uygulandığı andan itibaren eskimeye başlayacağı yönündeki değerlendirmeleri toplumsal yaşantının diğer alanlarını da kapsar niteliktedir (s. 8). Nitekim yirminci yüzyılın başlarından günümüze insan eliyle yürütülen kararların milyonlarca başka insanı vatansız bıraktığı bir gerçektir. Siyasal iktidarlar düzeyinde alınan politik kararlar yirminci yüzyılın “mülteciler yüz-yılı” olarak damgalanmasına neden olmuşken (Panayi, 2011, s. 3), içinde bulunduğumuz yüzyılda artan hızla devam eden dalgalanmaların neticesini öngörebilmek ise şimdilik pek mümkün görünmemektedir. UNHCR’nin 2020 yılı zorunlu yerleştirme istatistiklerine göre 2018 ile 2020 yılları arasında yılda ortalama 290.000 ila 340.000 çocuğun mülteci olarak dünyaya geldiği tahmin edilmektedir (UNHCR, 2021). Sadece barınma, gıda ve temel sağlık hizmetlerinin sunulduğu, sosyal ve psikolojik destekten uzak kamplarda büyüyen çocuklar ile hayatta kalmaya çalışan yetişkinler için sadece hükümetlerin, uluslararası kuruluşların ve insani yardım örgütlerinin sağladığı destekler (European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations [EUECHO], 2021) bir noktaya kadar yeterlidir. Başta bu temel yerleşim kamplarında ve şehir merkezlerinde ikamet edenler için bireysel ihtiyaçlarını belirli bir seviyenin üzerine taşıyabilmek adına işgücü piyasasına erişim ve entegrasyon gereklidir.

Her ne kadar mültecilerin belirli bir süre sonunda evlerine geri dönmeleri en genel plan olsa da, geri göndermeye elverişli insani koşullar sağlanmadığında bu süre tahmin edildiğinden daha uzun olabilmektedir. Gerçekten de zorunlu göçe maruz kalmış bireyler hakkında kalıcı tedbirler bulmak ve sos-

yal, kültürel ve ekonomik uyum süreçlerini tamamlamak ülkelerin en zorlandığı alanlardan birisidir (Inter-Agency Standing Committee [IASC], 2010, s. 56). Nihayetinde zorla yerinden edilme, mültecileri her anlamda yabancı ve hazırlıksız oldukları yeni bir dünyada yaşam mücadelesi vermeye iten bir durumdur. Bu yaşam iklimindeki bir mültecinin iki temel sorunu vardır: Yeni çevreye adapte olmak ve iki yakayı bir araya getirmek (Sak, Kaymaz, Kadkoy & Kenanoglu, 2018, s. 2). Özellikle de içinden geçtiğimiz Covid-19 pandemisi dünya genelinde işgücü piyasasını olumsuz yönde sarsmış ve hemen her ülkedeki yerel istihdam oranlarında ciddi düşüşler yaşanmışken, çalışma ile alakalı uluslararası standarttan yoksun gri bölgede yer alan zorunlu göçe maruz kalan mülteciler (ve sığınmacılar) için kalıcı çözümler üretmek ve işgücü entegrasyonlarını sağlamak daha da zor bir hal almaktadır (Falkenhain, Flick, Hirsland, Naji, Seidelsohn & Verlage, 2021, s. 450). Bu noktada beşerî sermaye teorisinin temel önermeleri, bir iş veya iş geliştirme modeli olarak değil, yeni bir iş gücü sermayesi yaratma önermesi olarak karşımızda durmaktadır.

Beşerî sermaye teorisi, bireylerin ve toplumun insanlara yapılan yatırımlardan ekonomik faydalar elde edebileceğini öne sürmektedir. Bu önerinin içindeki yatırım ögesi beşerî sermaye harcamalarını, anında tatmin olmanın ötesinde çok az fayda sağlayan tüketim harcamalarından önemli ölçüde ayırmasında gizlidir (Sweetland, 1996, s. 341). Geleneksel olarak iş yerlerinde çalışan odaklı yatırımlar iş sağlığı, güvenliği ve gıda tüketimi üzerine odaklanmışsa da eğitime yapılan yatırımın hem uzun vadede ölçülebilir olması hem de toplumun eşitlik ve adalet gibi temel kültürel kodlarını aktarabilmesi onu en değerli sermaye haline getirmektedir (Jones, 1993, s. 137). İşletmelerin insan düşünce ve eylemlerinin bir uzantısı olduğu düşünüldüğünde işletmecilik faaliyetleri açısından değer yaratan; bireylerin bilgi, beceri ve deneyimleri ile temsil ettikleri beşerî sermayeleri olacaktır (Baron & Armstrong, 2007, s. 5). Bunun da ötesinde bir işletmeyi rakiplerinden farklı kılan ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesini sağlayan temel unsur yine beşerî sermayesidir çünkü beşerî sermaye yönetimi bireysel yetenekleri keşfetme, geliştirme ve yönetme sürecinin tamamını kapsamaktadır (Chatzkel, 2004, s. 141; Van der Sluis & Van Praag, 2007, s. 53).

Bu noktada bir hususun altını çizmekte fayda vardır. Ne bu bölüm içerisinde ne de “beşerî sermaye” teorisinin özünde mülteci ve/veya sığınmacıların ucuz iş gücü olarak düşünülmesi ve değerlendirilmesi söz konusu değildir. Ehrenberg ve Smith’e (1997) göre konu hangi açıdan tartışılırsa tartışılsın, beşerî sermaye uyruk, kimlik ve vatandaşlık gözetmeksizin çalışanların bilgi ve becerisinin işveren tarafından kiralandığını, bu durumun çalışanın eğitilmesi ve bireysel gelişimi ile desteklendiği ölçüde karşılıklı kazanç sağlayan bir anlayış oluşturduğunu ifade etmektedir. Tan (2014) ise beşerî sermaye teorisinin iki öncüsüne atıfta bulunarak, Schultz’un (1959) *sermaye* kavramını insani

bir meta ya da makine gibi algılayarak köleliğe isnatta bulunan liberalleri aşırı duygusallar olarak nitelendirdiğini; Becker'in (1993) ise yine *insan* ve *sermaye* kelimelerini beraber kullanırken tereddüt yaşadığını itiraf ettiğini belirtmiştir. Oysa beşerî sermaye hem bir büyüme teorisi olarak iktisat biliminde (Romer, 1986, s. 1013) hem de örgütsel gelişim teorisi olarak insan kaynakları içerisinde tamamen bireylerin eğitilmesi yoluyla yeteneklerinin geliştirilmesine odaklanmaktadır. Konu tamamen insanın yapmak istedikleri ile yapabileceklerini bir denge noktasında buluşturmayla alakalıdır. Bu anlamda beşerî sermaye, insanın sadece işlerin nasıl yapılacağı ile alakalı becerilerinin geliştirilmesi değil; iş ve yaşam enerjisinin, hayal gücünün, yaratıcılık becerilerinin ve sosyal zekâsının topyekûn olarak gelişimini kapsamaktadır (Fitz-Enz, 2000, s. 72).

Sonuç ve Öneri

Sonuç olarak, daha önce de ifade edildiği üzere yaşadıkları toplumda dezavantajlı konumda bulunan insanların işgücü piyasasına entegre edilmesi hem yasal süreç hem de kültürel uyum noktalarında çok kolay uygulanabilme imkanına sahip değildir. Ancak uluslararası göçün yaygınlığı, işgücü entegrasyonu sağlanmamış mültecilerin toplumdaki konumu ve toplumların bu bireylere karşı reaksiyonları dikkate alındığında; sadece göç yönetimi politikası olarak dahi işgücü entegrasyonunun değerlendirilmesi ve beşerî sermaye teorisinin “insan” ve “eğitim” merkezli yaklaşımından yararlanılması uygun olacaktır. Unutulmamalıdır ki, bir mültecinin konumunun insani koşullarda geri gönderilmeye elverişli hale gelmesi ortalama 26 yıl sürmektedir (WorldBankBlogs, 2019). Uluslararası zorunlu göçe maruz kalan mültecilere ev sahipliği yapan devletler için bu gerçekten de azımsanmayacak kadar uzun ve sadece koruma politikaları ile sürdürülemeyecek kadar yorucu bir süre olacaktır. Her geçen gün yeni toplumsal hareketlilikler ve göç dalgalarıyla yüzleşen Türkiye açısından sayısı 4 milyonu aşmış geniş bir kitlenin tamamını işgücüne entegre etmek ise gerçeklikten uzak bir varsayımdır. Bu noktada ikamet ettikleri bölgenin işgücü koşullarına uygun olan mültecilerin, gönüllülük esasına da dayanarak yeteneklerin keşfedilmesi, bu bireylerin uygun şekillerde eğitilmesi ve o bölgedeki elverişli işgücü piyasasına entegre edilerek beşerî bir sermayeye dönüştürülmesi uygun bir yaklaşım olabilecektir.

Bahsedilen bu entegrasyon ise mültecilerin ülke sınırından içeri girdikleri andan itibaren topyekûn ve sistematik bir çaba ile mümkün olabilecektir. Ancak son yıllarda düzenli veya düzensiz göç neticesinde başka bir ülkede yeni bir yaşam kuran, oturma ve çalışma iznine sahip olan mültecilerin eğitimlerine yönelik gerçekleştirilmiş anlamlı çalışmalar ve elde edilmiş somut bulgular bulunmaktadır. Vianello (2014) İtalya'da ev hizmetleri ve bakımı sektöründe çalışan Ukraynalı mülteci kadınlardan İtalya'da belirli düzeyde dil, sosyal

uyum ve mesleki eğitim görenlerinin tercih oranlarının belirgin şekilde yüksek olduğunu tespit etmiştir. Ukraynalı kadınların İtalya'daki bu çabaları ait oldukları topluluğun kimlik erozyonu yaşamasına önemli ölçüde set oluşturmaktadır. Farbenblum ve Berg (2017) Avustralya'da geçici göçmen (düzenli ve düzensiz göçmenler dâhil) işçilerin hak ve emeklerini savunmak ve iş gücü piyasasıyla ilişkilerini düzenlemek üzere kurulan Ulusal İş Müfettişliği Kurumu'nun (The Fair Work Ombudsman, FWO) rolünü ve önemini incelemiştir. FWO, göçmen işçiler için koşulları sistematik olarak iyileştirmeye yönelik çeşitli eğitim, uyum ve düzenleyici girişimlerde bulunan bir kurum olarak ön plana çıkmıştır. Çalışmada ifade edildiği üzere, FWO tarafından sistematik hale getirilen bu anlamlı girişimler pek çok mültecinin hayatında olumlu izler bırakmıştır. Mustchin (2012) ise İngiliz sendikalarının üyelerine yönelik eğitimi teşvik etmek için benimsedikleri stratejilere ve bunların göçmen işçiler arasında örgütlenme girişimleri üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Bu anlamda çalışma, göçmenlerin işçi-işveren haklarıyla alakalı eğitilmeleri sayesinde devlet ve toplum arasında sosyal ortaklığın yaratılabileceğini ifade etmesi açısından önem arz etmektedir. İş gücü entegrasyonunu sadece çalışanların işbaşı eğitimleri üzerinden değerlendirmek, bir insan kaynağı yaratmak veya beşerî bir sermaye yaratmak adına eksik kalacak bir yaklaşım olacaktır. Nitekim ifade edilmiş olan bu örnek uygulamalardan da anlaşılacağı üzere, beşerî sermaye teorisinin temel önermeleri üzerinden karşılıklı bir toplumsal dayanışma, ortak bir payda ve yaşamsal değerler yaratmak mümkün görünmektedir.

Kaynakça

- Akkoyunlu Ertan, K. & Ertan, B. (2017). Türkiye'nin göç politikası. *İktisat ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, 1(2), 7-39.
- Aliaga, A. O. (2001). Human capital, HRD and the knowledge organization. A. O. Aliaga (Ed.), *Academy of Human Resource Development 2001: Conference Proceedings* (s. 427-434) içinde. Baton Rouge, LA: AHRD.
- Baron, A. & Armstrong, M. (2007). *Human capital management: Achieving added value through people*. London: Kogan Page Publishers.
- Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis with special reference to education*. New York: NBER.
- Becker, G. S. (1993). Nobel lecture: The economic way of looking at behavior. *Journal of Political Economy*, 101, 385-409.
- Betts, A. (2009). *Forced migration and global politics*. New York: John Wiley & Sons.
- Bratton, J. & Gold, J. (1999). *Human resource management: Theory and practice*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Chatzkel, J. L. (2004). Human capital: The rules of engagement are changing. *Lifelong Learning in Europe*, 9(3), 139-145.
- Cox, C. & Marland, H. (2013). Introduction: Migration, health and ethnicity in the modern world. C. Cox & H. Marland (Ed.), *Migration, health and ethnicity in the modern world* (s. 1-13) içinde. London: Palgrave Macmillan.
- Çakmak, E. & Gümüş, S. (2005). Türkiye'de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: Ekonometrik bir analiz (1960-2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(01), 59-72.
- Drucker, P. (2012). *Managing for results*. London: Routledge
- Edvinsson, L. & Malone, M. (1997). *Intellectual capital: Realizing your company's true value by finding its hidden roots*. New York: Harper Business.
- Erbaş, H. & Alioğlu Türker, Ö. (2019). Göç araştırmaları alanında kavramsal sorunlar ve etik/politik sorumluluk. *DTCF Dergisi*, 59(2), 871-911.
- European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations [EUECHO]. (2021). *Forced Displacement*. Erişim: https://ec.europa.eu/echo/what/humanitarian-aid/forced-displacement-refugees-asylum-seekers-and-internally-displaced-people-idps_en
- Falkenhain, M., Flick, U., Hirsland, A., Naji, S., Seidelsohn, K. & Verlage, T. (2021). Setback in labour market integration due to the Covid-19 crisis? An explorative insight on forced migrants' vulnerability in Germany. *European Societies*, 23(1), 448-463.
- Farazmand, A. (Ed.). (2007). *Strategic public personnel administration: Building and managing human capital for the 21st century* (2. Baskı). Santa Barbara: Greenwood Publishing Group.
- Farbenblum, B. & Berg, L. (2017). Migrant workers' access to remedy for exploitation in Australia: The role of the national Fair Work Ombudsman. *Australian Journal of Human Rights*, 23(3), 310-331.
- Fitz-Enz, J. (2000). *The ROI human capital: Measuring the economic value of employee performance*. New York: American Management Association.
- Fukuyama, M. (2018). Society 5.0: Aiming for a new human-centered society. *Japan Spotlight*, 1, 47-50. Erişim: https://www.jef.or.jp/journal/pdf/220th_Special_Article_02.pdf

- Glomm, G. & Ravikumar, B. (1992). Public versus private investment in human capital: Endogenous growth and income inequality. *Journal of Political Economy*, 100(4), 818-34.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2022). *Geçici korumamız altındaki Suriyeliler*. Erişim: <https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler>
- Hanafi, S. (2014). Forced migration in the Middle East and North Africa. E. Fiddian-Qasmiyeh, G. Loescher, K. Long & N. Sigona (Ed.), *The Oxford handbook of refugee and forced migration studies* (585-598) içinde. Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/oxfordhb/9780199652433.013.0029.
- Hynes, P. (2011). *The dispersal and social exclusion of asylum seekers: Between liminality and belonging*. Bristol: Policy Press. doi:10.1332/policypress/9781847423269.001.0001.
- Inter-Agency Standing Committee [IASC]. (2010). *Durable solutions for internally displaced persons*. Washington DC: The Brookings Institution/University of Bern Project on Internal Displacement. Erişim: <https://interagencystandingcommittee.org/system/files/2021-03/IASC%20Framework%20on%20Durable%20Solutions%20for%20Internally%20Displaced%20Persons%2C%20April%202010.pdf>
- İçduygu, A. & Aksel, D. B. (2012). *Türkiye’de düzensiz göç*. Ankara: Uluslararası Göç Örgütü Türkiye Yayınları.
- Johnes, G. (1993). *The economics of education*. Macmillan: Hong Kong.
- Kan, K. (1999). Expected and unexpected residential mobility. *Journal of Urban Economics*, 45, 72-96.
- Keeley, B. (2007). Human capital: How what you know shapes your life. *OECD Insights*. Paris: OECD Publishing.
- Kibaroglu, M. (2011). Arap Baharı ve Türkiye. *ADAM Akademi*, 2, 26-36.
- Lee M. M. (2013). Dilemmas in defining HRD. N. Chalofsky, T. Rocco & M. L. Morris (Ed.), *The Handbook of human resource development: Theory and application* (s. 97-111) içinde. Hoboken, New Jersey: Wiley.
- Lindahl, M. & Canton, E. (2007). The social returns to education. J. Hartog & H. M. van den Brink (Ed.), *Human capital: Advances in theory and evidence* (s. 21-37) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- McLean, G. N. & McLean, L. (2001). If we can’t define HRD in one country, how can we define it in an international context?. *Human Resource Development International*, 4(3), 313-326.
- Mustchin, S. (2012). Unions, learning, migrant workers and union revitalization in Britain. *Work, Employment and Society*, 26(6), 951-967.
- Nda, M. M. & Fard, R. Y. (2013). The impact of employee training and development on employee productivity. *Global Journal of Commerce and Management Perspective*, 2(6), 91-93.
- TheNobelPrize. (1992). *This year’s laureate has extended the sphere of economic analysis to new areas of human behavior and relations*. Erişim: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1992/press-release/>
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. (2001). *Glossary of statistical terms*. Erişim: <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1264>
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights [OHCHR]. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. Erişim: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=trk>

- Panayi, P. (2011). Imperial collapse and the creation of refugees in twentieth-century Europe. P. Panayi & P. Virdee (Ed.), *Refugees and the End of Empire* (s. 3-27) içinde. London: Palgrave Macmillan.
- Perruchoud, R. & Redpath-Cross, J. (Ed.). (2013). *Göç terimleri sözlüğü* (2. Baskı, No. 31). Uluslararası Göç Örgütü (IOM).
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long run growth. *Journal of Political Economy*, 94, 1002-37.
- Sak, G., Kaymaz, T., Kadkoy, O. & Kenanoglu, M. (2018). Forced migrants: Labour market integration and entrepreneurship. *Economics Discussion Papers*, 12(1), 1-14.
- Schultz, T. W. (1959). Investment in man: An economist's view. *The Social Service Review*, 33(2), 109-117.
- Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Sirkeci, İ. & Yüceşahin, M. M. (2014). Editörden: Türkiye'de göç çalışmaları. *Göç Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Swanson, R. A. (1999). The foundations of performance improvement and implications for practice. *Advances in Developing Human Resources*, 1(1), 1-25.
- Sweetland, S. R. (1996). Human capital theory: Foundations of a field of inquiry. *Review of Educational Research*, 66(3), 341-359.
- Şen, M. (2013). İnsan hakları bağlamında çalışma hakkı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 143-162.
- Tan, E. (2014). Human capital theory: A holistic criticism. *Review of Educational Research*, 84(3), 411-445.
- The United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]. *Türkiye'deki Mülteciler ve Sığınmacılar*. Erişim: <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>
- The United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]. (2021). *UNHCR's Refugee Population Statistics Database*. Erişim: <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>
- Van der Sluis, J. & Van Praag, M. (2007). Human capital and entrepreneurs. J. Hartog & H. M. van den Brink (Ed.), *Human capital: Theory and evidence* (52-64) içinde. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vianello, F. A. (2014). Ukrainian migrant workers in Italy: Coping with and reacting to downward mobility. *Central and Eastern European Migration Review*, 3(1), 85-98.
- WorldBankBlogs. (2019). *2019 update: How long do refugees stay in exile? To find out, beware of averages*. Erişim: <https://blogs.worldbank.org/dev4peace/2019-update-how-long-do-refugees-stay-exile-find-out-beware-averages>
- Wright, P., McMahan, G. & McWilliams, A. (1994). Human resources and sustained competitive advantage: A resource-based perspective. *International Journal of Human Resource Management*, 5, 301-326.
- Yumuşak, İ. (2008). Beşerî sermayenin iktisadi önemi ve Türkiye'nin beşerî sermaye potansiyeli. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0(55), 3-48.

ZORUNLU GÖÇ, TOPLUMSAL CİNSİYET VE MÜLTECİ KADINLAR

Burak BAŞKAN¹

Toplumsal yapıyı çözümlemeye çalışan bakış açıları, toplumun karşılaştığı gerçek sorunlar söz konusu olduğunda toplumsal cinsiyet meselesini çoğunlukla ikincil bir olgu olarak algılayagelmışlerdir. Oysa toplumsal yapının önemli kategorilerinden olan toplumsal cinsiyet, toplumsal eşitsizlik çalışmalarında sistematik bir şekilde ele alınması gereken bir meseledir (Krüger, 2007, akt. Amelina & Lutz, 2019, s. 1). Toplumsal cinsiyet, kategori olarak toplumsal kimliğin etnik yapı, biyolojik cinsiyet, sosyal konum gibi diğer kategorileriyle kesişmekte ve o kategorilerin de bünyesinde bir unsur olarak yer almaktadır (Lazar, 2005, s. 1). Toplumsal cinsiyetin kesiştiği bu kategorilere kişilerin kökenini (*origin*) de eklemek mümkündür. Kişilerin kökenine yönelik toplumsal ön kabulleri ise belirli bir ülkede doğup doğmama, o ülkede çoğunluğu oluşturup oluşturmama, o ülkeye vatandaşlık bağıyla bağlı olup olmama, oraya isteğe bağlı göç neticesinde kalifiye bir işgücü olarak gelip gelmeme ya da oraya zorunlu göçün kaçınılmaz bir sonucu olarak sığınıp sığınmama gibi kişisel durumlar ve deneyimler şekillendirmektedir. Bir kişi, kökeniyle ilgili toplumsal kabullerle ve toplumsal cinsiyet rolleriyle toplum tarafından inşa edilir.

Toplumsal eşitsizliğin en net şekilde görüldüğü toplumsal cinsiyet kategorisinin, bugün pek çok toplumda dezavantajlı bir kategori olduğu su götürmeyecek mültecilikle bir arada ele alınması, dezavantajlı olma halinin farklı boyutlarının ortaya konabilmesi adına oldukça önemlidir. Bugün ana akım göç araştırmaları, erkeği doğal göç öznesi olarak kabul ederken kadının göçünü göç olgusunda bir istisna ya da erkek göçünün doğal sonucu (diğer bir ifadeyle erkek göçüne bağımlı göç) olarak görme eğilimindedir (Amelina & Lutz, 2019, s. 12). Hatta Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin tarihsel metinlerinden olan 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nde (UNHCR, 1951a) mülteci tanımı yapılırken sıklıkla *he*, *him*, *himself*, *his* gibi erkeği işaret eden İngilizce zamirler kullanılmış ve metin tüm mültecilerin öncelikle erkek

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
ORCID: 0000-0002-2885-5911, burak.baskan@erzurum.edu.tr

olduğu ön kabulüyle kaleme alınmıştır. Oysa kadınların göç deneyimleri, bu yerleşik 'pasif kadın' söylemini aşarak kadınları göç olgusunun öznelere konumuna getirmiştir. Kadınlara has göç deneyimlerinin sınırları ve imkânları toplumların yerleşik yapıları tarafından erkeklerden farklı şekilde çizilirken her yeni deneyimin bizatihi kendisi de erkek egemen yapısal hegemonyanın yeniden üretilmesine yol açmaktadır.

Kadınlara özgü göç deneyimlerini araştırmak bir taraftan kadınların göç çalışmalarındaki mevcudiyetini vurgulamak diğer taraftan da toplumsal cinsiyet ilişkileri tarafından yaratılmış farklı göç deneyimlerini gösterebilmek için gereklidir (Gönül, 2020, s. 83). Dahası toplumsal cinsiyet, dikkatleri kadınlığın ve erkekliğin anlamlandırılmasındaki tarihsel ve kültürel değişkenliğe yönelecek bir terminoloji ortaya koymaktadır. Böylece odak noktası, kültürel olması ve söylem tarafından yaratılmış anlamlardan meydana gelmesi bakımından toplumsal cinsiyete kaymaktadır (Glenn, 1998, s. 33).

Bu çalışmada zorunlu göç olgusunun toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları perspektifinden ele alınmasının gerekliliği ortaya konmaya çalışılacaktır. Bunun ortaya konabilmesi için ise zorunlu göçte zorlanmış bireyler, toplumsal cinsiyet kaynaklı deneyimleri ve toplumsal cinsiyet rolleri ile bu roller üzerine bina edilmiş ana akım söylemler bakımından ele alınacaktır. Çalışmanın özgünlüğü, kadın göçünü erkek göçünün bir alt kümesi olarak gören erkek egemen bakış açılarından farklı olarak kadın mülteciliğini kendine has dezavantajlarıyla değerlendirip zorunlu göç öncesinden başlayarak geri dönüş sürecine kadar mekân temelli olarak incelemesidir. Bir diğer özgünlüğü de kadınların göç sürecindeki söylemsel olmayan deneyimleriyle söylemsel deneyimlerini bir arada ele almasıdır. Buradaki kadınlara has göç deneyimleri ifadesiyle amaçlanan mülteci durumuna düşmüş yeni bir toplumsal kadınlık inşa etmek değil, hâlihazırda toplum tarafından inşa edilmiş kadınlığın zorunlu göç aşamalarında toplumsal kadınlıktan kaynaklanan deneyimlerini ifşa etmektir.

Çalışmanın temel amacı; kadınların zorla yerlerinden edilme halini gerek göç ve mültecilikle ilgili konuların karar alıcıları, gerek mültecilere yönelik çalışmalar yürüten sivil toplum kuruluşları, gerekse daha geniş kamuoyu nezdinde daha kalın çizgilerle çizmektir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle zorunlu göçle ilgili kavramsal çerçeve çizilecek, ikinci bölümde mülteci kadınların çatışma ülkesinden varış ülkesine ve tekrar çatışma ülkesine doğru olan göç deneyimleri irdelenecek, son bölümde ise tüm bu süreçlerde inşa edilen 'mülteci kadın' söylemi analiz edilecektir.

Zorunlu Göçün Kavramsal Çerçevesi

Zorunlu göç olgusunu toplumsal cinsiyet bağlamında ele almadan önce zorunlu göçle bağlantılı belli başlı terimlerin hukuki tanımlarını ve göçle alakalı literatürde kullanılışlarını ortaya koymak gerekmektedir. En genel anlamıyla 'göç' (*migration*), bir ya da birden fazla insanın amacı, süresi ya da şekli fark etmeksizin uluslararası bir sınırı aşarak ya da bir devletin sınırları içerisinde yer değiştirmesiyle sonuçlanan nüfus hareketleridir. Bu tanım zorla yerinden edilmiş insanları, mültecileri, aile birleşimi ya da ekonomik amaçlarla yer değiştirenleri kapsamaktadır (Perruchoud & Redpath-Cross, 2013, s. 35-36). 'Zorunlu göç' (*forced migration*), genellikle savaş ya da kargaşadan ve aynı zamanda siyasi, dini ve diğer türlü zulümden kaynaklanan zorlayıcı durumlar; doğal ya da insan kaynaklı felaketler, kalkınma kaynaklı yerinden edilmeler, çevresel yerinden edilmeler, kaçakçılık ve özellikle insan kaçakçılığı gibi sebepler sonucunda zorla yerinden edilmiş nüfusları ve mültecileri kapsamaktadır. 'Kayıtsız göç' (*undocumented migration*) ise ulus devlet tarafından düzenlenmemiş ya da kayıt altına alınmamış göç tipine karşılık gelmekte ve bir devletin sınırları içinde herhangi bir yasal bir statüye sahip olmadan ya da belirsiz bir yasal statüyle ikamet eden kişileri kapsamaktadır (Reed, 2018, s. 2).

Diğer taraftan göçmen, mülteci, sığınmacı gibi terimler aralarındaki önemli anlam farklarına rağmen çoğu zaman özensizce birbirlerinin yerine kullanılabilir. 'Göçmen' (*immigrant*) terimi, zorlayıcı bir dış etken olmadan kişilerin kendi hür iradeleriyle ve bireysel uygunluk nedenleriyle göç etme kararı aldığı tüm durumları içermektedir. Buradan hareketle göçmen terimi çoğunlukla, sosyal ve maddi imkânlarını artırmak ve kendileri ile aile fertlerinin hayat standartlarını artırmak amacıyla başka bir bölgeye ya da ülkeye göç etme kararı alan kişiler ve aileleri için kullanılmaktadır (Perruchoud & Redpath-Cross, 2013, s. 37). Yani burada hayatta kalabilmek için göç etme zorunluluğu yoktur, yalnızca daha iyi şartlara erişebilme ihtimali sebebiyle kişisel bir yer değiştirme tercihi vardır. Diğer taraftan 'mülteci' (*refugee*) ifadesi, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin 1. maddesinde aşağıdaki gibi tanımlanan şahıslara karşılık gelmektedir:

... ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen... (The United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 1951b)

Yani mülteci terimi, göçmen teriminden farklı olarak bir zorunluluk durumuna gönderme yapmaktadır. ‘Sığınmacı’ (*asylum seeker*) ise mülteci olarak kabul edilebilecek gerekli koşulları sağlayan, fakat mültecilik statüsünün resmi otoritelerce henüz verilmediği kişileri tarif etmektedir. Bunun yanında henüz başvuruda bulunmamış ya da daha önce yaptığı başvurunun sonucunu bekleyen kişiler de ‘sığınmacı’ olarak adlandırılmaktadır (Hanbay Çakır & Karabacak, 2019, s. 7). Suriye İç Savaşı neticesinde Türkiye’ye zorunlu şekilde göç etmiş Suriyeliler için hangi terimin kullanılacağı konusunda ise ilgili Türkçe literatürde ciddi bir kafa karışıklığı söz konusudur. Türkiye’deki Suriyelilerin yasal durumuna bakıldığında, 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) 91. madde kapsamında çıkartılan Geçici Koruma Yönetmeliği, referans alınacak hukuk metni olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu yönetmelikte yer alan Geçici Madde 1’de ise şu ifadelere yer verilmektedir:

28/4/2011 tarihinden itibaren Suriye Arap Cumhuriyeti’nde meydana gelen olaylar sebebiyle geçici koruma amacıyla Suriye Arap Cumhuriyeti’nden kitlesel veya bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşları ile vatansızlar ve mülteciler, uluslararası koruma başvurusunda bulunmuş olsalar dahi geçici koruma altına alınırlar. (Geçici Koruma Yönetmeliği, 2014)

Dolayısıyla Suriye’deki hayati tehlikeyi geride bırakmak amacıyla Türkiye’ye yerleşen Suriyeli nüfus geçici koruma altındadır ve yasal olarak mülteci olarak kabul edilmemektedir.

Buraya kadar ortaya konmaya çalışılan kavramsal çerçevenin ışığında, toplumsal cinsiyet kaynaklı toplumsal dezavantajlılığın ve ayrımcılığın da göç eden kişilerin yasal statüsüne, yani yukarıda belirtilen hangi terime karşılık geldiğine göre de değişkenlik göstereceği öngörülebilir. Çalışma koşullarını iyileştirmek ülke değiştiren ve başvurusu kabul edilmiş bir göçmen kadın ile hayatta kalmak için ülke değiştiren ve henüz hiçbir yasal statüye sahip olmayan bir sığınmacı kadının karşılaşacağı toplumsal cinsiyet temelli yapısal engeller hiç şüphesiz ki birbirinden farklı olacaktır. Bu çerçevede ilerleyen bölümde söz konusu tanım farklılıkları da göz önünde bulundurularak, zorunlu göçe maruz kalmış kadınların toplumsal dezavantajlılığı, kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ve söylemsel olmayan deneyimleri ile kadınlığın söylemsel inşası üzerinden incelenecektir.

Zorunlu Göç Sürecinde Kadın Olmak

Birleşmiş Milletler verilerine göre 2020 yılı itibarıyla zulüm, çatışma, şiddet, insan hakları ihlalleri ya da kamu düzenine ciddi anlamda zarar veren olaylar sebebiyle dünya genelinde zorla yerlerinden edilmiş 82,4 milyon insan vardır

(UNHCR, 2021, s. 2). Türkiye ise yaklaşık 4 milyon kayıtlı mülteci ile dünyanın en çok mülteciye ev sahipliği yapan ülkesi konumundadır (UNHCR, 2021, s. 8).² Ülkeye kayıtsız şekilde giriş yapanlar da göz önünde bulundurulduğunda bu sayının çok daha yüksek olduğu söylenebilir. Hayatta kalma motivasyonu ile doğup büyüdüğü toprakları ve alışkın oldukları hayatı geride bırakmak zorunda kalan mülteciler, çoğu zaman sığındıkları topraklarda da aradıkları huzuru bulamamaktadırlar. Kadınların zorunlu göç sürecindeki deneyimleri ise bu huzursuzluk durumunu çok daha fazla şiddetlendirdiğinden zorunlu göç sürecinde kadın olma hâli akademik çalışmaların dikkatini yöneltmesi gereken bir konudur.

2020 yılı sonundaki durum esas alındığında dünya çapında zorla yerinden edilmiş insanların %51'inin kadın olduğu tespit edilmiştir (UNHCR, 2021, s. 3). Söz konusu kadınlar zorla yerinden edilmenin yol açtığı hâlihazırdaki dezavantajlı durumun yanında zorunlu göç sürecini başından sonuna kadın olarak yürütmenin kendine has zorluklarıyla ve göç edilen ülkedeki egemen ataerkil toplumsal yapıların yol açtığı cinsiyet temelli şiddet³ ve ayrımcılıklarla da karşı karşıya kalmaktadırlar.

Zorunlu göç sürecini bir kadın olarak yürütmenin zorlukları, en azından hayatta kalabilmenin mümkün olduğu varış ülkesine doğru henüz yola çıkmadan başlamaktadır. Kadınların ve kız çocuklarının zorunlu göç gerektiren ortamlarda erkeklere göre daha korunaksız oldukları herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Zira dünya genelinde kadınların karşılaştığı gündelik yapısal ayrımcılığın ve şiddetin çok daha fazlası çatışma ve yerinden edilme dönemlerinde görülmektedir (Shandilya & Chachra, 2022, s. 5). Söz konusu kadınlar henüz çatışma bölgesini terk edemeden ülkedeki mevcut otorite yanlıları tarafından cinsel istismara uğramakta, çatışma durumundaki tarafların silahlı güçleri tarafından cinsel taciz, tecavüz ve kaçırılma olaylarıyla karşı karşıya kalmakta ve kimi zaman da zorla hamile bırakılmaktadırlar (UNHCR, 2003, s.

² Burada BM, geçici koruma statüsündeki Suriyelileri de mülteci olarak tanımlamıştır. Oysa daha önce de anıldığı gibi YUKK 91. madde kapsamında çıkartılan Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 1. maddesine göre Suriyeliler geçici koruma altındadır (Geçici Koruma Yönetmeliği, 2014). Fakat bu tanım farkının, bu çalışmanın odak noktası ve amacı üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Bu çalışmada Türkiye'deki Suriyelilerin çok büyük çoğunluğunun henüz mültecilik statüsü kazanmadığı ve geçici koruma altında yaşamların devam ettirdiği kabul edilmekle birlikte, hem bu çalışmanın yer aldığı kitabın odak noktasının mülteciler olması hem de atf yapılan pek çok eserde "Suriyeli mülteciler" ifadesinin kullanılmasından dolayı bu çalışmada da Suriyelilerle ilgili sorunlar 'mültecilik' çatısı altında ele alınacaktır.

³ Buradaki cinsiyet temelli şiddet (*gender-based violence*) ifadesi genel şiddeti belli bir bireyler grubuna yönelik cinsiyet temelli şiddetten ayırmak için kullanılmaktadır. Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesi Komitesi (*CEDAW Committee*) tarafından bir insana biyolojik ya da toplumsal cinsiyet sebebiyle yönelen şiddet şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanım fiziksel, zihinsel ya da cinsel zarar ve eziyeti kapsar (UNHCR, 2003, s. 10).

20). Bu süreçte kaynakların ve imkânların yetersizliğini ilk hissedenler de yine bu kadınlar ve çocuklar olmaktadır. Böyle ortamlarda yaşanan cinsel şiddetin önemli sebeplerinden biri, kadınların ve çocukların yasal otoritelere ve hukuki mekanizmalara erişimlerinin oldukça kısıtlı olmasıdır (Shandilya & Chachra, 2022, s. 5).

Çatışma bölgesinden varış ülkesine ulaşım süreci de kadınlar ve kız çocukları için ciddi tehlikeler barındırmaktadır. Bu süreçte kadınlar ve çocuklar, yol kesen eşkıyalar, sınır muhafaza sorumluları ve korsanlar tarafından yine cinsel saldırılara maruz bırakılmakta, insan kaçakçıları ve köle tüccarlarının eline düşebilmektedirler (UNHCR, 2003, s. 20). Dahası, göç sürecinin belirli bir fiziki dayanıklılık gerektirmesinden dolayı, kadınların, kız çocuklarının ve özellikle çocuklu kadınların bu fiziksel dayanıklılığı ortaya koyabilmesi kolay olmamaktadır. Kaçak yollarla başka ülkelere geçmeye çalışan Suriyeli kadınlar dağları aşmak, nehirlerden, dikenli yollardan ve sınırlarda açılmış hendeklerden geçmek durumunda kalmışlar; yetersiz beslenmek, uzun süre yürümek ve zaman zaman da koşmak zorunda olmalarından ve yanlarına yeterli erzak alamamalarından dolayı bitkin düşmüşlerdir (Cankurtaran & Albayrak, 2019, s. 46). Dolayısıyla kadınlar için zorunlu yolculuk da bir hayatta kalma mücadelesine dönüşmektedir. En önemli motivasyonun hayatta kalmak olduğu bir ortamda ise kadınların başta nüfus cüzdanı ve pasaport olmak üzere her türlü belgelerini, kıymetli evraklarını ve ziynet eşyalarını yanlarında getirebilmeleri de mümkün olmamaktadır. Türkiye’deki geçici koruma altındaki Suriyeli kadınların ülkeye giriş biçimlerine bakıldığında ise bu kadınların yalnızca %15,9’unun pasaportla geçiş yaptığı tespit edilmiştir (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD], 2014b, s. 32). Diğer bir ifadeyle Suriyeli kadınların önemli bir kısmı Türkiye’ye pasaportsuz bir şekilde giriş yapmış, bazılarının ülkeye girişi kayıt altına bile alınmamıştır. Bu durum söz konusu kadınların bulundukları ülkede her türlü resmi işlem ve girişimlerini doğrudan etkilemektedir.

Barınma ve güvenlik konusu da mülteci kadınlar için varış ülkesindeki önemli zorluklardan biridir. Bu kadınların %10’u geçici barınaklarda, %16,1’i tamamlanmamış harabe binalarda, 0,8’i çadırlarda ve %0,4’ü ise kamu binalarında kalmaktadır (AFAD, 2014b, s. 42). Suriyeli kadınların %56,7’sinin ev hanımı (AFAD, 2014b, s. 28) olduğu da düşünüldüğünde ev ortamının kadınlar için önemi daha iyi anlaşılacaktır. Öncelikle sağlıklı koşullarda hayatı sürdürebilmek için kritik öneme sahip olan ev, fiziksel zorluklar karşısında daha kırılgan olan kadınlar ve çocuklar için oldukça önemli hale gelmektedir. Dahası, barınma biçiminin toplumdan dışlanma ve toplum tarafından ‘anormal’ kabul edilme için bir sebep teşkil ettiği günümüz toplumlarında bir kadının sosyalleşebilmesi ve çalışma hayatına dâhil olabilmesi için toplum tarafından ‘normal’ kabul edilen bir barınma biçimine sahip olması gerekmektedir. Dola-

yısıyla mülteci kadınların normal kabul edilmenin zorunlu şartlarından olan barınma ihtiyacının mutlaka karşılanması gerekmektedir.

Diğer taraftan kadınlar güvenli bir barınma imkânına erişseler bile bu kez de kadınlığın toplumsal inşasının önemli unsurlarından annelik rolü sebebiyle erkek mültecilere göre ilave zorluklar yaşayacaklardır. Dünya genelinde 2021 yılı itibariyle 1 milyona yakın çocuğun mülteci olarak dünyaya geldiği tespit edilmiştir. Yalnızca 2018 ve 2020 yılları arasında dünyanın farklı ülkelerinde mülteci olarak doğan çocukların sayısı yıllık ortalama 290,000 ile 340,000 arasındadır (UNHCR, 2021, s. 3). Aralık 2021 itibariyle yalnızca Türkiye’de yaşayan 0-4 yaş arası Suriyeli çocuk sayısı 511.033 iken 5-9 yaş arasındaki Suriyeli çocuk sayısı ise 571.165’dir (Türkiye Göç İdaresi, 2021). Yani 1 milyonun üzerinde Suriyeli çocuk Türkiye toprakları içinde bakıma muhtaçtır. Bu bakım sorumluluğu ise pek çok toplum tarafından tek başına anneye yüklenmektedir. Çocukların bakımı ve yetiştirilmesi için harcanan emek ve zaman, kadınların çalışma yaşamına ve sosyalleşme imkânlarına ayırması gereken emek ve zamanı büyük ölçüde kısıtlamaktadır. Zorunluluk halleri hariç annelik rollerinden uzak olan erkek mülteciler ise çalışma ve sosyalleşme için kadınlardan daha fazla emek ve zaman harcayabilme imkânına sahiptir.

Kadınların annelik rolleri sebebiyle evde daha çok vakit geçirmesiyle erkeklerin ev dışında daha çok vakit geçirmesi arasında ters yönlü bir nedensonuç ilişkisi de ortaya çıkabilmektedir. Suriyeli erkeklerin Türkiye’de kendi ülkelerine nazaran çok daha uzun mesai saatlerine sahip olması, evde vakit geçirme oranlarını düşürmektedir. Birçok kadın eşlerinin Suriye’deyken daha düzenli işe sahip olduğunu belirtmiş ve çocuklarının sorumluluğunu daha fazla paylaşabildiklerini ifade etmiştir (Yücel & Utas, 2018, s. 56). Dolayısıyla erkeğin çalışma hayatında mülteci sıfatıyla yer almaktan kaynaklanan daha ağır iş koşulları, kadınların dezavantajlılık halini daha da şiddetlendirmektedir.

Mülteci kadınların varış ülkesinin diline hâkimiyet ve özellikle de eğitim ve teknik yetkinlik konularında da mülteci erkeklere göre kayda değer dezavantajlarla karşılaştıkları söylenebilir. Birleşmiş Milletler Kadın Birimi’nin 2018 tarihli raporuna göre Türkçe konuşabildiğini söyleyen Suriyeli kadınların oranı %29,8’de kalmış, bu kişilerin de yalnızca %19,2’si Türkçe dil kursuna katıldığını belirtmiştir (Yücel & Utas, 2018, s. 41). Geri kalan kadınların dili kurlsız bir şekilde çevreden öğrendiği göz önünde bulundurulduğunda, Suriyeli kadınların büyük bölümünün fiziksel olmayan iş kollarında çalışacak sistematik bir dil yetkinliğine sahip olmadıkları görülecektir. Dahası, kamusal alandaki tartışmalara katılamadıkları için kendileriyle ilgili söylemin inşa edilme sürecine dâhil olamamaları neticesinde bu söylemin pasif bir nesnesi haline gelmektedirler.

Varış ülkesinin dilini bilmenin yanında çalışma yaşamında yer alabilmeyi sağlayacak asgari eğitim ve teknik yetkinlik düzeyine ulaşamaması da mülteci kadınlar için emek piyasasında yapısal bir engel teşkil etmektedir. Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyeli kadınların %20,9’u okuma yazma bilmezken üniversite mezunu oranı ise yalnızca %6,2’dir (AFAD, 2014b, s. 32). Okuma yazma bilmeyen kadınların dil öğrenebilmesi de bilenlere oranla çok daha zor olacaktır. Diğer taraftan göç etmeden önce kazanılmış olan yetkinliklerin varış ülkesinde belgelendirilebilmesi de önemli bir problemdir. Geriye ne eğitim kurumlarının ne de o kurumların verdiği belgelerin kaldığı bir ülkeden zorunlu ayrılış, aynı zamanda bu yetkinliklerin de geride bırakılması anlamına gelecektir.

Mültecilerim kız çocuklarının belirli eğitim imkânlarından mahrum olması da uzun vadede kadınların çalışma hayatında var olma ve toplumsal dikey hareketlilik fırsatlarından faydalanma olasılığını azaltan bir faktördür. Suriyelilerle ilgili örneklerde ataerkil toplum yapısı sebebiyle kız çocukların eğitimlerinin erkek çocuklarındaki kadar önemsenmemesi ve dini ya da geleneksel sebeplerle kız çocukların okumasının aileleri tarafından arzu edilmemesi kız çocuklarının eğitim haklarına erişmelerini büyük oranda engellemektedir (Genç & Öztürk, 2016, s. 82). Dolayısıyla Suriyeli çocukların ileriki hayatlarında annelerinin yaşadığı zorlukları yaşamaları kaçınılmaz olacaktır ve böylesi bir uygulama erkek egemen toplumsal yapıların hegemonik karakterlerini sürdürmelerine yol açacaktır.

Türkiye’deki geçici koruma altındaki Suriyeliler için oluşturulmuş kamp- ların dışında yaşayan, diğer bir ifadeyle ekonomik anlamda düzenli gelire ihtiyaç duyan kişilerin arasında erkeklerin %18’i bir mesleğe sahip değilken bu oran kadınlarda %87’ye çıkmaktadır (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD], 2014a, s. 65). Bu oranlar kadınların mevcut şartlarda yeni girdikleri toplumun hiyerarşisindeki konumlarını değiştirme imkânına sahip olamayacaklarını göstermektedir. Yine geçici koruma altındaki Suriyeli kadınların son bir ay içinde elde ettikleri gelir dağılımına bakıldığında ise bu kadınların %96,7’sinin hiçbir gelire sahip olmadığı görülmektedir (AFAD, 2014b, s. 30). Söz konusu kadınların %78,2’si gelecek yedi gün içerisinde yeterli yiyeceğe ya da yiyecek satın alabilecek paraya sahip olmadığını ifade etmiştir (AFAD, 2014b s. 63). Bu oranlar kadınların sahip oldukları sermaye ile iş kurma ya da bireysel eğitimlerine harcama yaparak daha nitelikli işlerde çalışma imkânlarına erişmeleri bir yana, hayatlarını sürdürebilecek kadar bile maddi yeterliliğe sahip olmadıklarını göstermektedir. Hayatlarını sürdürebilecek kadar kazanan kadınların ise bakmakla yükümlü oldukları kişilerin temel giderleri sebebiyle toplum hiyerarşisindeki mevcut statülerini değiştirecek bir birikimi ortaya koyabilmeleri pek mümkün görünmemektedir.

Varış ülkesindeki çalışma hayatı da mülteci kadınlar için cinsiyet temelli sayısız zorluklarla ve ayrımcılıklarla doludur. Göç edilen ülkede doğmuş, o ülkenin vatandaşı olan kadınların bile emek piyasasında cinsiyet temelli ayrımcılığa uğraması neredeyse sıradan hale gelmişken mülteci kadınların hem kadın olmaktan hem de mülteci olmaktan kaynaklanan dezavantajları onları adeta bir hayatta kalma savaşının içine sokmaktadır. Bu noktada öncelikle kadınların erkeklerden farklı olarak nasıl bir göç deneyimi yaşadığı ve emek pazarı içindeki yerleriyle sosyal servislere erişimlerini belirleyecek olan ülkeye giriş biçimleri önemli hale gelmektedir. Hayatta kalmak için göç etmek zorunda kalmış mülteci kadınlara göre nispeten daha rahat bir göç deneyimi yaşayan göçmen kadınlar bile çalışma yaşamının dışlanan unsurlarıdır. Göçmenlik boyutundan bakıldığında aile birleşmesinin önemli bir göç sebebi olduğu Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da göçmen kadınlar çoğunlukla ülkelere eş sıfatıyla ya da kendi giriş izni masraflarını karşılayan erkeğe bağımlı kişiler olarak giriş yapmaktadır. Bunun sonucunda da ekonomik ya da sosyal sahalarda erkeklere göre çok daha az yer almaktadırlar (Piper, 2005, s. 2). Ülkelerin emek gücünde hak ettikleri paya sahip olamayan kadınlar, çoğunlukla düşük statülü işlerde ve kötü çalışma koşullarında daha az gelirle çalışmaktadırlar (The United Nations Research Institute for Social Development [UNRISD], 2005, s. 118-119). Diğer bir ifadeyle göç sürecinde erkeğe bağımlı olmanın bedelini emek piyasasında da erkeğin gerisinde kalarak ödemektedirler.

Emek piyasasına mültecilik boyutundan bakıldığında ise kadınların dezavantajlı durumlarının daha da ağırlaştığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Araştırmaları Enstitüsü'nün raporuna göre mültecileri bünyesine kabul edip yerleştiren ülkelerin temel uygunluk kriterlerine çoğunlukla kabul edilebilirlik kriteri eklediği görülmektedir. Bu durum, söz konusu ülkelerin mültecilerin sağlık ya da güvenlik tehditleri oluşturabilme ihtimallerinden ve kapsamlı ve uzun dönemli sosyal yardıma ihtiyaç duyma ihtimallerinden kaygı duyduğunu göstermektedir. Dahası, burada bahsedilen uygunluk kriterlerinin karşılanması gereklidir fakat yeterli değildir. Bunların yanında eğitim, mesleki yetkinlik ve ekonomik anlamda kendi kendine yeterlilik önemli kriterler olarak ortaya çıkmaktadır. İşte bu noktada çoğu toplumda görülen tipik toplumsal cinsiyet katmanlaşmasının da bir sonucu olarak kadınlar erkeklere göre genelde daha az eğitilmiş, daha az mesleki yetkinlik ve deneyime sahip oldukları için kendilerinden talep edilen kriterleri karşılamada daha büyük zorluklarla karşılaşmaktadırlar (UNRISD, 2005, s. 115) ve emek piyasasına dâhil olmaları da daha zor olmaktadır. Hane içinde kendilerine yüklenen çocuk yetiştirme ve ev işlerini halletme gibi ek sorumluluklar dolaısıyla kadınların eğitim, mesleki yetkinlik ve iş deneyimi açığını kapatabilmeleri de imkânsız hale gelmektedir. Böylece kadın ve erkek arasındaki mevcut

sorumluluk dağılımı, kadınları dezavantajlı hale getiren yapıyı her defasında yeniden üretmektedir.

Mülteci kadınlar, göçmen kadınlara kıyasla işkence, şiddet ve ölüm tehlikesinden kurtulma gibi daha zorlayıcı bir gerekçeyle göç etmekte ve bir anlamda göçe hazırlıksız yakalanmaktadır. Mülteci kadınlar bir yandan ayrıldıkları ülkeleriyle tüm bağlarını kopararak diğer yandan ise sahip oldukları tüm maddi varlıkları ve mesleki unvanları geride bırakarak varış ülkesindeki çalışma hayatına ilk adımlarını kendi geçmişlerinden gelebilecek herhangi bir maddi ya da manevi desteğe sahip olmaksızın atmak zorunda kalmaktadırlar. Diğer taraftan belirli niteliklere ve mesleki yetkinliklere sahip kadınlar için de ‘mülteci bir kadın olma’ halinin karşı karşıya bıraktığı kayda değer bir ‘yardımcı yerli’ tavrı vardır. Mültecilikle bağdaştırılan ‘dayanaksız olma’ ve ‘yardıma muhtaç olma’ hali, onlara bir işin gerektirdiği niteliklere sahip oldukları için değil de zor koşulları hafiflesin diye iş verme tavrını ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla söz konusu kadınların mesleki anlamda ne kadar donanımlı olduğunun yerli işveren için çok fazla önemi yoktur ve mülteci kadınlara sunulan iş imkânları çoğunlukla mülteci kadınların nitelik ve yetkinliklerinden bağımsızdır.

Emek piyasasında belirli bir gelire erişen kadınlar ise bu kez de haneleri içinde başka sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Mülteci hanesi içinde erkeklerin kadınlardan daha az maaş alması, düzenli bir işe sahip olamaması ve hanenin geçimini sağlamaya yetecek gelir elde edememesi gibi durumlarda toplum tarafından inşa edilmiş geleneksel erkeklik rollerini yerine getiremediklerini düşünen erkeklerde kızgınlık, utanç, eksiklik hissi ve özgüvensizlik duyguları açığa çıkmaktadır. Bunun sonucunda da hane içinde toplumsal kadınlık-erkeklik rollerine bağlı gerilimler görülebilmektedir (Körükmez, Karakılıç & Danış, 2020, s. 34-35). Diğer bir ifadeyle mülteci kadından toplumsal hayatta yer alma, düzenli bir gelire sahip olma ve iş yaşamında ilerleme gibi konularda erkeğin gerisinde olması beklenmektedir. Ayrıca varış ülkesindeki toplumsal cinsiyet rol ve normlarının geldikleri ülkeye göre farklılaşması ve mülteci kadınların varış ülkesinin normları yönünde dönüşmeye başlaması söz konusu kadınları yeni bir tür şiddetle karşı karşıya bırakmaktadır (Körükmez, Karakılıç & Danış, 2020, s. 39). Böylece kadınların içine girdikleri yeni topluma uyum sağlamaya ya da en azından o toplumun günlük yaşamına dâhil olmaya yönelik her adımı bizzat çevrelerindeki erkekler tarafından basılanacaktır.

Varış ülkesinde çalışmak zorunda olma halinin en ağır tecrübelerle yaşandığı örnekler hiç şüphesiz ‘seks işçiliği’ sektöründe görülmektedir. Kaynaklara erişme konusunda ciddi sıkıntılar yaşayan, şiddete uğradığı zaman destek ve korunma mekanizmalarından yararlanamayan mülteci kadınlar, LGBTI bireyler ve kız çocukları hayatta kalabilmenin bir yolu olarak seks işçi-

liği sektörünün bir parçası olabilmektedirler (Ördek, 2017, s. 32). Seks işçiliği, kadın bedeninin erkek hazzı için sömürülmesi anlamına gelmekte ve kadının varlığını erkeğin cinsel isteklerinin yanında önemsizleştirmektedir. Dolayısıyla mülteci kadın, özne olarak konumlanan erkek karşısında nesneleşmekte, ikincil ve bağımlı bir konuma yerleşmektedir.

Mülteci kadınların ayrıldıkları ülkelere dönüş ve döndükten sonra o ülkelerde yeniden tutunma süreçleri de oldukça sancılı geçmektedir. Rövanşist bir cezalandırma biçimi olarak cinsel istismar, yasal statüye resmiyet kazandırmak için cinsel zorbalık, karar alma mekanizmalarının dışına itilme, kaynaklara ulaşılmasını engelleme ya da zorlaştırma gibi durumlar geri dönen kadınların sık karşılaştığı olaylardır (UNHCR, 2003, s. 20). Siyasal çatışma ve kargaşa ikliminden yeni çıkmış ya da henüz tam anlamıyla çıkamamış geri dönüş devletlerindeki yasal boşluklar en çok kadınları ve çocukları etkileyecektir. Bir yandan ülkeden ayrılırken geride bıraktıkları taşınır ve taşınmaz malları aynı şekilde bulamama sebebiyle yaşanan barınma ve hayatını devam ettirecek maddi yeterliliğe sahip olamama durumu, diğer yandan ülkede oturmuş ve iyi işleyen bir asayiş sisteminin ve hukuk düzeninin olmamasının getirdiği güvenlik sorunu kadınların en çok karşılaşacağı zorluklar olacaktır.

Suriye'ye döndüğünde bir iş bulabileceğini düşünen Suriyeli kadın oranı ise yalnızca %36,3'tür (AFAD, 2014b, s. 70). Ekonomik olarak kendi kendilerine yeterli olacak gelir elde etmeleri için gerekli çalışma olanaklarına sahip olamayan kadınlar, ülkenin restorasyon döneminin yine dezavantajlı grubu olacaktır. Emek piyasasında yeterince yer bulamayan kadınlar, söz konusu restorasyon döneminin karar alma mekanizmalarında yer alacak sermaye birikimi seviyesine ve toplumsal statüye asla ulaşamayacak ve sonuç olarak karar alma mekanizmalarını tümüyle erkeklere bırakacaklardır.

Mültecilere Yönelik Söylemlerde Kadın Olmak

Zorunlu göç konusuna toplumsal cinsiyet ve kadın araştırmalarının lensleriyle bakmayı gerekli kılan önemli bir etmen de başka bir ülkeye zorunlu sebeplerle sığınmış olan kadınlarla ilgili inşa edilen ve söz konusu kadınların sığınulan ülkedeki yaşamını doğrudan olumsuz bir şekilde etkileyen toplumsal söylemlerdir. Bu söylemler hem erkek egemen toplumsal hiyerarşiyi yeniden üretmesiyle hem de mülteci kadınlar için eylem ve söylemin sınırlarını belirlemesiyle doğrudan bir etkiye sahiptir. Ev sahibi erkeğe göre mülteci kadın, ev sahibi kadın ve mülteci erkekten sonra dördüncül konuma yerleşmektedir. Yani hem ev sahibi – mülteci ikiliğinden hem de yerleşik toplumsal cinsiyet kabullerinden kaynaklanan bir dezavantaja sahiptir. Dolayısıyla mülteci kadınla ilgili kullanılan dil, iki katmanlı bir astlık – üstlük ilişkisi kurgulamaktadır.

Dilin kullanımı, toplumsal bir şekilde belirlenmektedir. Dil toplumsal farklılaşmanın bir ürünüdür, yani dil toplum içinde etkileşim halindeki insanların toplumsal kimliğine, onların toplumsal olarak belirlenmiş hedeflerine, toplumsal ortamlarına ve bunlara benzer faktörlere göre şekillenir (Fairclough, 2001, s. 17). Dilin kullanım biçimi olan söylem ise toplumsal bir pratiktir. Toplumsal pratikler toplumsal gerçeklikleri (nesneler, durumlar, kimlikler, sosyal ilişkiler...) inşa ederler. Buradan hareketle söylemin sosyal gerçekliği inşa ettiği söylenebilir (Fairclough & Wodak, 1997, s. 258-284). Söylemin bir yandan toplumu inşa ediyor olması diğer yandan toplum tarafından şekillendiriliyor olması (Fairclough & Wodak, 1997, s. 258), toplumsal cinsiyetle ilgili söylemin de hem toplum tarafından şekillendirildiğini ve aslında toplumun derin yerleşik kanaatlerinin bir yansıması olduğunu hem de söz konusu söylemin toplum içinde kadınlığı inşa ettiğini göstermektedir.

Aktörler bir taraftan herhangi bir şeyin sunuluş şeklini kontrol ya da manipüle edebilirlerken diğer taraftan ise o şeylerle ilgili rutin ve konforlu algı biçimlerini korumak ve sürdürmek için seçici bir algılama şekline yer verebilirler (Heracleous, 2004, s. 177). Irkçılık ve cinsiyetçilik öteki hakkındaki şahsi fikirler değil, baskının toplumsal yapıya dönüşmüş halidir; fakat toplumsal yapılar da bireylerin gündelik yaşamlarındaki sürekli üretimi ve yeniden üretimi olmaksızın var olamazlar (Räthzel, 1997, s. 59). Dolayısıyla 'mülteci kadın' imgesinin toplum tarafından inşa edilişi bir yandan toplumun belirli gömülü özelliklerinin bir yansımasıdır diğer taraftan da o özellikleri barındıran toplumsal yapıyı yeniden üretir. Bu noktada mülteci kadınlar söylemin toplumsal inşacı yönünün pasif ve edilgen birer nesnesi haline gelmektedirler.

Söylemsel anlamda mülteci kadınların karşılaştığı başlıca sorunlardan bir tanesi, dilin hafızayı biçimlendiren ve böylece kimlik inşa eden yönünden mahrum kalmalarıdır. Kişilerin kim olduğuyla ilgili kolektif anlatılar bu kişilerin bireysel tarihleriyle etkileşime girerek kişilerin kimlik algısını ve çevreyi anlamlandırma biçimlerini meydana getirirler (Espin, 2015, s. 32). Mekânların, insanların ve hatta tanıdık kokuların yokluğu bir kimliğin inşa edilmesinin önünde söylemsel bir engel yaratır ve ortaya çıkan boşluk kaçınılmaz olarak hatırlanabilen imajlarla doldurulur (Espin, 2015, s. 31). Kolektif hafıza üzerine önemli çalışmalar yapmış Halbwachs (1980; 1992) kişilerin geçmişe dair hatırladıklarının, o kişilerin içinde bulundukları grupların kolektif inşasının bir ürünü olduğunu belirtir. Bu noktada zorunlu göçe maruz kalmış bir kişinin geçmişini anlamlandırabilmek ve bugünkü kimliğini inşa edebilmek için ihtiyaç duyacağı kolektif hafızaya ulaşabilmesi oldukça zordur. Bir taraftan kolektif hafızayı birlikte oluşturduğu kişilerden zorunlu olarak uzaklaşmış, diğer taraftan o hafızadaki imajları oluşturan uzaklaşmış ülkedeki mekâna ait unsurları geride bırakmıştır. Bu durum ise kaçınılmaz olarak mültecilere yersiz yurtsuzluk ve kimliksizlik hissi verecektir. Şüphesiz ki bu durum varış ülke-

sinde toplumsal ilişkilere dâhil olma ve sosyal yaşama uyum sağlama imkânları erkeklere göre daha kısıtlı olan kadınları nispeten daha fazla etkileyecektir.

Dil konusundaki yetkinlik de kadınların söylemsel anlamdaki dezavantajının önemli sebeplerindendir. Birleşmiş Milletler Kadın Birimi araştırmasında Türkiye'deki Suriyeli kadınların ev sahibi toplumla sosyal ilişkilerinin önündeki en büyük engel olarak %47 ile dil bariyeri ilk sırada yer almaktadır (Yücel & Utaş, 2018, s. 52). Öncelikle bir dili bilmek, o dilde söylem inşa edebilmenin ön koşuludur. Dolayısıyla göç ettiği ülkenin dilini konuşamayan mülteci kadınların toplumda hâkim olan söylemin inşasına herhangi bir etki edebilmesi mümkün olmayacaktır. Dahası, dil engelinin mekânda var olma imkânlarını kısıtlayan daha dolaylı söylemsel etkisini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu noktada Gramsci (1971), her bir insanın profesyonel faaliyetleri dışında belirli oranda entelektüel faaliyette de bulunduğunu savunmuştur. Bu sayede belirli bir dünyayı algılayış biçimini temsil ettiğini, ahlaki davranış ortaya koyduğunu ve bu sayede belirli bir dünya algısını sürdürdüğünü ya da onun değişimine katkıda bulunduğunu, yani yeni düşünce biçimleri yarattığını belirtmiştir. Böylece Gramsci entelektüel olmama (*non-intellectual*) halini reddeder. Yani her insan entelektüeldir, fakat bazıları bu entelektüel potansiyeli gerçekleştirebilir (s. 9). İşte mülteci kadınlar için entelektüel potansiyeli gerçekleştirmek, kamusal alanında yer almakla ve toplumsal ilişkilere dâhil olmakla mümkün olabilecektir. Oysa dil bilmeme durumu söz konusu kadınları kamusal alandaki her türlü faaliyetten ve mesleki ya da mesleki olmayan beşeri ilişkilerden alıkoymakta, onları dar bir alanda izole etmektedir. Böylece mülteci kadınların kendi hakikatlerini inşa eden etkin/kurucu özneler olmaları imkânsız hale gelmekte ve kendileriyle ilgili hakikatlerin dışarıda oluşturulduğu edilgen nesnelere dönüşmektedirler.

Nitekim mültecilerle ilgili özellikle sosyal medya mecralarında inşa edilen nefret söylemi, mültecilere karşı toplumda önyargı oluşmasına ve bu kişiler ile bu kişileri ilgilendiren meselelerin toplumsal ilişkilerin dışına itilmesine sebep olmaktadır (Kuş, 2016, s. 105). Bu noktada zorunlu göçün erkek ya da kadın fark etmeksizin başlı başına bir olumsuz söylem inşası sebebi olduğunu belirtmek lazımdır. Göktuna Yaylacı ve Çarpar (2019) zorunlu göç deneyimi yaşamış sığınmacı erkekliğin temsilinin de tıpkı kadınlığın temsilindeki gibi sorunlu olduğu tespitini yapmaktadırlar. Diğer taraftan mülteci kadınların omuzlarına mülteci olmanın yanında bir de toplumların hâkim cinsiyet algılarının yükü binmektedir.

Kadın ve erkeklerin ev sahibi halkın zihnindeki konumları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu zihinlerde göçle ülkeye giriş yapmış erkekler nispeten daha bağımsız özneler olarak konumlandırılırken kadınlar toplumsal söylemlere pasif ve bağımlı bir nesne olarak konumlandırılmakta-

dır. Söz gelimi, aile birleşimi maksadıyla yapılan göçlerde kadın kocasının, ailesinin, akrabalarının peşinden gelen bağımlı ve ikincil öge yani eş, çocuk veya gelin olarak algılanmaktadır (Şeker & Uçan, 2016, s. 207).

Çalışma hayatının toplumsal cinsiyete dayalı sınıflandırılışları da belirli işlerin erkeklere ya da kadınlara doğuştan/doğal uygunluğuna yönelik temel varsayımlarla yine toplum tarafından inşa edilmektedir (Morokvašić, 2014, s. 360). Söz gelimi bilgi teknolojileri ile uğraşan erkek ve ev/bakım işleriyle uğraşan kadın, küresel göç fenomenini algılama biçimlerimizi domine eden sembolik figürlerdendir. Buna benzer paradigmatik ayrımlar, çok kalifiye erkek az kalifiye kadın basmakalıp inanışını güçlendirmektedir (Kofman, 2013, s. 595). Bu algının doğal sonucu olarak da mülteci erkek işe yarar olarak kabul edilmekte, mülteci kadın ise mülteci erkeğin işgücünden faydalanmak istemenin katlanılması gereken zorunlu bedeli olarak görülmektedir.

Kadınların Arap kültüründe ikincil konumda olduğuna ve kadına değer verilmediğine yönelik algı da (Erdoğan, 2020, s. 63) yine Suriyeli kadınlarla ilgili hâkim söylemi şekillendiren unsurlardan biridir. Böylece kendi kültüründe bile değer göremeyen Suriyeli kadınlara değer vermemek pek çok kişi için meşrulaştırılmış ve sıradanlaştırılmış bir tavır haline gelmektedir. Dahası bu değer vermeme tavrı, kolay elde edilebilirlik algısını da beraberinde getirebilmektedir. Nitekim Suriyeli kadınlarla evlilik, yerli erkekler açısından düşük maliyetli ve bir komisyoncu vasıtasıyla kolaylıkla ulaşılabilir bir şey olarak görülebilmektedir (Ünal & Doğan, 2020, s. 3294).

Mülteci kadınlara yönelik cinsel saldırılar ise çoğu zaman belirli sözde meşrulaştırıcı söylemsel temeller üzerine oturtulmaktadır. Bu çerçevede değerlendirilebilecek söylemlerin başında ise Suriyeli kadınların fuhuş ve ahlaki bozulmayla ilişkilendirilmesi gelmektedir (Ünal & Doğan, 2020, s. 3316-3317). Özellikle yalnız yaşayan evlenmemiş ya da dul Suriyeli kadınların ekonomik ve sosyal çaresizliklerinin istismarı, söz konusu kadınların zaten ahlaksız olduğu söylemiyle meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Pek çok toplumun da cinsel saldırıya uğramış mağduru/kurbanı suçlama eğiliminde olduğunu belirtmek gerekmektedir. Böylesi bir toplumsal dışlanma; kadınlar için utanç, kendinden nefret etme ve depresyon gibi ileri düzey duygusal hasarlara sebep olabilmektedir (UNHCR, 2003, s. 24). Böylece cinsel saldırının mağdurları ‘saldırımı hak eden – hak etmeyen’ sınıflandırmasına tabi tutularak suçlanmakta ve failleri ise bu sınıflandırmayı göz önünde bulundurarak cinsel saldırı tercihlerini belirlemeleri sebebiyle temize çıktıklarını düşünmektedirler.

Sahipliğin altını çizen bir tutum ortaya koymak, mülteci kadınların geçiciliklerini vurgulamak, kendi meşruiyetlerinin ve kalıcılıklarının altını çizmek için kullanılan alaylı dil, yerli toplumun mülteci kadınlara yaklaşımının önemli unsurlarındandır. Yerli toplum tarafından “Sanki ev sahibiymiş gibi bağırıyor.” ve “Sanki onlar bizim değil biz onların ülkemizdeymişiz gibi davranı-

yor.” gibi ifadeler ortaya konabilmektedir (Saygın, 2020, s. 106-107). Mülteci kadınlara ikincil konumlarını her fırsatta hatırlatan söz konusu ifadeler bu kadınların göç ettikleri ülkede sağlam ve kalıcı sosyal ilişkiler inşa etmelerinin ne kadar zor olduğunu da göstermektedir. Bununla birlikte günlük yaşamını normalleştirmeye çalışan mültecilerin de mağduriyetleri ya küçümsemekte ya da tamamen reddedilmektedir. Bu söylemlere göre Suriyeli mültecilerin davranışları, tavırları ve yaşam biçimleri bir mağdurdan beklenenden farklıdır (Erdoğan, 2020, s. 60). Yani mülteci kadınlardan beklenen ikincilliklerini ve mağdurluklarını hiçbir zaman unutmamaları ve gündelik yaşamda asla bir yerli gibi davranmamalarıdır.

Tehdit algısı ve korku, ev sahibi ülke toplumunda görülen önemli duygu ve algı durumuna karşılık gelmekte ve mültecilerle ilgili söylemi de önemli ölçüde şekillendirmektedir. Tehdit algısını, yaklaşımakta olan zarar beklentisi şeklinde tanımlamak mümkündür (Cohen, 1979, s. 4). Söz konusu tehdit algısı, doğrudan bireysel güvenlik riskine yönelik olabileceği gibi çalışma imkânlarına, kamu hizmetlerinin kalitesine ve gündelik toplumsal hayatın çeşitli aşamalarına yönelik olarak da hissedilebilmektedir. Mültecilerin kendine özgü ihtiyaçlarını ve günlük yaşam pratiklerini daha da yakınlarında görmeye başlayan ev sahibi devletlerin vatandaşları, hem kıtlık ve bölünmüşlük hissi yaşayabilmekte hem de kendilerine has geleneksel özelliklerini koruma konusunda kontrol kaybı yaşadıklarını düşünebilmektedirler (Mandel, 1997, s. 80). Bunun da temelinde mültecilerin gündelik hayata getirdikleri farklılık ve çeşitlilikten dolayı ev sahibi ülke vatandaşlarının eskiden beri var olanı yani alışık olunanı kaybetme korkuları yer almaktadır.

Türk vatandaşlarının iş imkânlarının Suriyeliler sebebiyle azaldığını ve işsizliğin bu sebeple arttığını düşünenlerin sayısı da oldukça fazladır (Morgül, Savaşkan & Mutlu, 2021, s. 32-36). Bu durum zaten iş imkânı oldukça kısıtlı olan Suriyeli kadınları çalışma ortamlarından daha da uzaklaştıracak, iş bulabilmiş olanların ise sosyal baskıya uğramasına sebep olacaktır. Bunun yanında Suriyelileri modern yaşam tarzına yönelik bir tehdit olarak görenlerin sayısı da az değildir (Morgül, Savaşkan & Mutlu, 2021, s. 32-36). Suriyeli kadınların dindarlığının Suriyeli erkeklere göre daha görünür olmasından dolayı dindar Suriyeli kadınların modern değerlere yönelik bir tehdit oluşturduğuna dair algıdan kaynaklanan nefret söylemlerinin ve hatta nefret saldırılarının da asıl hedefi kadınlar olmaktadır.

Mülteci kadınların zaman zaman bizzat yerli kadınlar tarafından tehdit olarak görülmesi de üzerinde durulması gereken bir noktadır. Suriyeli kadınlar yerli erkekleri baştan çıkaran, yuva yıkan ya da kuma tehdidi oluşturan kişiler olarak görülmekte ve çoğu zaman bizzat yerli kadınlar tarafından ötekileştirilmektedir (Ünal & Doğan, 2020, s. 3297-3303). Suriyeli kadınlar hem yerli kadınların evlenememelerinin sebebi olarak görülmekte ve hem de Suriyeli

bekâr erkek sayısındaki artışa sebep olmaları dolayısıyla toplumda görülen taciz ve adi suç oranlarındaki artışın dolaylı failleri olarak suçlanmaktadırlar (Ünal & Doğan, 2020, s. 3312-3315). Öncelikle burada tehdit olarak görülen, bizzat toplumsal cinsiyet kabulleri ile inşa edilmiş kadınlığın kendisidir. Diğer bir ifadeyle toplum kendi inşa ettiği kadınlığı yine kendisi için bir tehdit olarak görmektedir. Dahası toplumsal dezavantajlılıkla mücadele konusunda yerli kadınlardan destek görmesi gereken mülteci kadınların, umulanın tam aksine yerli kadınlar tarafından istenmeyen kişiler olarak kodlanması toplumsal cinsiyet kaynaklı dezavantajlılık halini daha da şiddetlendirmektedir.

Sonuç

Ana akım göç araştırmalarında ihmal edilen toplumsal cinsiyet boyutunu zorunlu göç konusunun merkezine oturtma amacıyla yola çıkan bu çalışma bir taraftan zorunlu göç sürecinde kadın olma durumunun kendine has söylemsel olmayan deneyimlerini ortaya koymaya çalışmış diğer taraftan ise bu süreçte kadınlığın söylemsel inşasını incelemiştir. Bu incelemenin neticesinde kadın mültecilerin zorunlu göç sürecinin erkek mültecilerden oldukça farklı deneyimler içerdiği ve toplum tarafından 'mülteci kadın' imgesinin 'mülteci erkek' imgesinden tamamen farklı bir biçimde inşa edildiği sonucuna varılmıştır. Bu sonuç ise zorunlu göç etmiş kadınlar ve erkekler için bambaşka seçeneklerin, imkânların ve sınırlılıkların ortaya çıkmasına neden olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle kadınların zorunlu göç ve varış ülkesine yerleşme sürecindeki eylem ve söylemlerini belirleyen yapıların seçenekler sunma, belirli ihtimalleri ortadan kaldırma, sınırlar koyma ve belirli alanlardan dışlama anlamındaki etkileri kadınlar ve erkekler için tamamen farklıdır.

Zorunlu göç kararı almış kadınlar, ayrılmak durumunda kaldıkları ülkeden başlayarak göç rotaları boyunca ve en sonunda da varış ülkesinde cinsel aşağılanmadan, cinsel fiziksel şiddete ve hatta tecavüze kadar birçok cinsiyet temelli saldırı biçimiyle karşılaşabilmektedirler. Fiziksel zorluklara karşı kırılganlığı erkeklerle göre daha fazla olan kadınlar, zorunlu göç durumunun olmadığı ülkelerde bile bu kırılganlığın ortaya çıkardığı tehditlerden ancak hukukun koruyuculuğu sayesinde korunabilirken hukukun herhangi bir koruyuculuğunun kalmadığı zorunlu göç süreçlerinde ise söz konusu tehditlerle tek başlarına mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu kadınların göç süreçlerindeki durumlarının iyileştirilmesi için ise hiç şüphesiz ki uluslararası kamuoyuna önemli görevler düşmektedir.

Pek çok varış ülkesindeki hâkim patriarkal toplum yapı, bu ülkelere göç etmiş kadınların sosyal, ekonomik ve siyasi hayattaki imkân ve seçeneklerine ciddi sınırlar çizmektedir. Emek piyasasına girmeleri önündeki yapısal engeller bu kadınların hızlı yer değiştirme kaynaklı kişisel engelleriyle de birleşerek

kadınları başta barınma, sağlık hizmetleri ve gıdaya erişim olmak üzere her türlü eğitim, sosyalleşme ve iş olanaklarından mahrum bırakmaktadır. Varış ülkesinde ekonomik özgürlüğünü elde edebilmesi ya da en azından hayatını sürdürebilmesi düzenli bir gelire sahip olmasına bağlı olan mülteci kadınlar bir yandan üzerlerine yüklenen annelik rolü sebebiyle evden dışarı çıkamamakta diğer yandan ise dil bilgisi, mesleki ve teknik eğitim ve iş deneyimi eksikliği sebebiyle emek piyasasına girememektedirler. Çoğunlukla fiziksel güce dayalı işlerde niteliksiz işgücü olarak çalıştıkları için ise karar alma süreçlerine dâhil olarak emek piyasasında karşılarına çıkacak yapısal engelleri ortadan kaldıracak ve toplum hiyerarşisindeki makûs talihlerini tersine çevirecek bir toplumsal statüye asla erişememektedirler.

Toplumsal cinsiyet kaynaklı söylem inşası ise mülteci kadınların dezavantajlılık halini daha da şiddetlendirmektedir. Kadınların günlük yaşam pratikleri, hem kadınlığın hem mülteciliğin toplumsal inşasından olumsuz etkilenmekte, söz konusu söylemler mülteci kadın eylemleri için adeta bir yapısal bariyer meydana getirmektedir. Diğer taraftan mülteci kadınlar mülteci erkeklerin yanında ve onlara bağlı birer nesne olarak konumlandırıldıkları için bir öznenin sahip olduğu karar verme ve kararlarda esas alınma ehliyetlerinden de mahrum kalmaktadır. Dahası varış ülkelerinde ciddi dil engelleriyle karşılaşan mülteci kadınlar, kendileriyle ilgili söylemin inşasında yer alamadıklarından bu söylemlerin pasif birer nesnesine dönüşmektedirler ve asla bir özne haline gelememektedirler.

Mülteci kadınlığın toplumsal inşasının bir tarafında varış ülkesinin sosyal hayatına girmeye çalışan mülteci kadınlara bu ülkelerde 'geçici' olduklarının hatırlatıcı söylemler, diğer tarafında ise mülteci kadınların yerli toplumun günlük yaşamına yönelik bir tehdit olarak algılanması sonucu onları birer suçlu olarak konumlandıran söylemler yer almaktadır. Daha dikkat çekici nokta ise mülteci kadınların yerli kadınların zihninde yer alış biçimidir. Toplumsal cinsiyet algısının yapısal bariyerlerini aşma konusunda destek alabilecekleri yerli kadınlar tarafından erkekleri baştan çıkarıp yuva yıkan kadınlar olarak konumlandırılan mülteci kadınlar, böylece toplumsal cinsiyet algısının yeniden üretilmiş bir yapısal hegemonyasıyla karşılaşmaktadırlar.

Çalışma süresince üzerinde durulan noktaların ışığında göçün ve özellikle de zorunlu göçün toplumsal cinsiyet bağlamında ele alınması, göç sürecinin getirdiği kadınlara has deneyim ve engellerin daha iyi anlaşılmasına ve böylece mülteci kadınların karşı karşıya kaldığı yapısal sınırlılıkların ortadan kaldırılması yolundaki çabalara önemli bir katkı sağlayacaktır. Kadınlar erkek göçünün bağımlı ve önemsiz bir unsuru değildir. Kadın göçü başlı başına tecrübe edilen, önemli derecede kendine haslıklar içeren, bağımsız ve dikkate alınmayla değer bir olgudur.

Kaynakça

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD]. (2014a). *Suriye'den Türkiye'ye nüfus hareketleri kardeş topraklarındaki misafirlik*. Erişim: https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/17932/xfiles/webformatisuriyedenturkiye_yenufushareketleri_1_.pdf
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD]. (2014b). *Türkiye'deki Suriyeli kadınlar*. Erişim: https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/17934/xfiles/turkiye_deki_suriyeli-kadinlar_-2014_2_.pdf
- Amelina, A. & Lutz, H. (2019). *Gender and migration: Transnational and intersectional prospects*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Cankurtaran, Ö. & Albayrak, H. (2019). *Suriye'den Türkiye'ye kadın olmak*. Ş. Bahar Özvarış & T. Erdost (Ed.). Ankara: Merdiven Yayın.
- Carling, J. (2005). Gender dimensions of international migration. *Global Migration Perspectives* (No. 35). Geneva: Global Commission on International Migration. Erişim: <https://www.refworld.org/docid/42ce54e94.html>
- Cohen, R. (1979). *Threat perception and international crisis*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Erdoğan, M. (2020). *Suriyeliler barometresi 2019*. Ankara: Orion Kitabevi. Erişim: <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2020/09/SB2019-TR-04092020.pdf>
- Espin, O. M. (2015). A geography of memory: A psychology of place. O. M. Espin & A. L. Dottolo (Ed.), *Gendered journeys: Women, migration and feminist psychology* (s. 29-53) içinde. London: Palgrave Macmillan.
- Fairclough, N. (2001). *Language and power* (2. Baskı). London: Routledge.
- Fairclough, N. & Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. T. Van Dijk (Ed.), *Discourse as social interaction* (s. 258-284) içinde. London: Sage.
- Geçici Koruma Yönetmeliği. (2014, Ekim 22). *Resmi Gazete* (Sayı: 29153). Erişim: <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/evraklar/mevzuat/Gecici-Koruma.pdf>
- Genç, H. D. & Öztürk, D. (2016). Türkiye'deki Suriyeli kadınlar: Mevcut durumları, sorunlar ve çözüm önerileri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 21(84), 67-91.
- Glenn, E. N. (1998). Gender, race, and class: Bridging the language-structure divide. *Social Science History*, 22(1), 29-38. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/1171562>
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. Q. Hoare & G. N. Smith (Ed. & Çev.). London: Lawrence and Wishart.
- Göktuna Yaylacı, F. & Çarpar, M. C. (2019). Zorunlu göçün görün(e)meyen aktörleri: Temsil ve toplumsal cinsiyet bağlamında sığınmacı erkekler. *Journal of Economy Culture and Society*, 60, 61-85.
- Gönül, S. (2020). Zorunlu göç ve toplumsal cinsiyet: Suriyeli kadınların evlilik deneyimleri. K. Biehl & D. Danış (Ed.), *Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye'de göç araştırmaları* (s. 101-121) içinde. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. L. A. Coser (Ed. & Çev.). Chicago: University of Chicago Press.

- Halbwachs, M. (1980). *The collective memory*. F. J. Ditter & V. Y. Ditter (Çev.). New York: Harper & Row Colophon Books.
- Hanbay Çakır, E. & Karabacak H. (2019). *Mülteci kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık ve şiddetle mücadele*. Y. Şahin Akıllı & Y. Kalaylıoğlu (Ed.). Ankara: Şen Matbaa.
- Heracleous, L. (2004). Interpretivist approaches to organizational discourse. D. Grant, N. Phillips, C. Hardy, L. Putnam & C. Osrick (Ed.), *Handbook of organizational discourse* (s. 175-192) içinde. Beverly Hills: Sage.
- Kofman, E. (2013). Gendered labour migrations in Europe and emblematic migratory figures. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(4), 579-600. Erişim: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.745234>.
- Körükmez, L., Karakılıç, İ. Z. & Danış, D. (2020). *Mecburiyet, müzakere, değişim: Suriyeli kadınların çalışma deneyimleri ve toplumsal cinsiyet ilişkileri*. İstanbul: GAR (Göç Araştırmaları Derneği) Kitaplık.
- Kuş, O. (2016). Dijital nefret söylemini anlamak: Suriyeli mülteci krizi örnek olayı bağlamında BBC World Service Facebook sayfasına gelen yorumların metin madenciliği tekniği ile analizi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (51), 97-121.
- Lazar M. M. (2005). Politicizing gender in discourse: Feminist critical discourse analysis as political perspective and praxis. M. M. Lazar (Ed.), *Feminist critical discourse analysis* (s. 1-28) içinde. London: Palgrave Macmillan.
- Mandel, R. (1997). Perceived security threat and the global refugee crisis. *Armed Forces & Society*, 24(1), 77-103. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/45347232>
- Morgül, K., Savaşkan, O. & Mutlu, B. (2021). *İstanbul'da Suriyeli sığınmacılara yönelik algı ve tutumlar: Partizanlık, yabancı karşıtlığı, tehdit algıları ve sosyal temas*. İstanbul: Türkiye Ekonomik Sosyal Siyasal Araştırmalar Vakfı.
- Morokvašić, M. (2014). Gendering migration. *Migracijske i Etničke Teme [Migration and Ethnic Themes]*, 30(3), 355-378. doi:10.11567/met.30.3.4.
- Ördek, K. (2017). *Türkiye'de "geçici koruma" altında Suriyeliler ve seks işçiliği*. Ankara: Kırmızı Şemsiye Cinsel Sağlık ve İnsan Hakları Derneği.
- Piper, N. (2005). *Gender and migration*. Geneva: Global Commission on International Migration. Erişim: <http://incedes.org.gt/Master/pipersesentacuatro.pdf>
- Räthzel, N. (1997). Gender and racism in discourse. R. Wodak (Ed.), *Gender and discourse* (s. 57-80) içinde. London: SAGE.
- Reed, H. (2018). Forced migration and undocumented migration and development. *United Nations Department of Economic and Social Affairs*. Erişim: https://www.un.org/en/development/desa/population/events/pdf/expert/28/EGM_Holly_Reed.pdf
- Saygın, H. (2020). Dilbilimsel etnografik açıdan Anadolu'da kadınlığın müzakeresi ve inşası. K. Biehl & D. Danış (Ed.), *Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye'de göç araştırmaları* (s. 101-121) içinde. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi.
- Shandilya, D. & Chachra, S. (2022). Introduction. ActionAid Association (Ed.), *Women Refugee Voices from Asia and Africa: Travelling for Safety* (s. 3-11) içinde. London: Routledge.

- Şeker, D. & Uçan, G. (2016). Göç sürecinde kadın. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 199-214. doi:10.18026/cbusos.36200.
- Perruchoud, R. & Redpath-Cross, J. (Ed.). (2013). *Göç Terimleri Sözlüğü* (2. Baskı). (No: 31). Cenevre: IOM (The International Organization for Migration) Yayınları.
- The United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]. (1951a). *Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees*. Erişim: <https://www.unhcr.org/3b66c2aa10>
- The United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]. (1951b). *Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme*. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Temsilciliği (Çev.). Erişim: <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>
- The United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]. (2003). *Sexual and gender-based violence against refugees, returnees and internally displaced people*. Erişim: <http://www.unhcr.org/3f696bcc4.pdf>
- The United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]. (2021). *Global trends: Forced displacement in 2020*. Erişim: <https://www.unhcr.org/60b638e37/unhcr-global-trends-2020>
- The United Nations Research Institute for Social Development [UNRISD]. (2005). *Gender equality: Striving for justice in an unequal world*. Erişim: [https://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/\(httpPublications\)/1FF4AC64C1894EAAC1256FA3005E7201?](https://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/(httpPublications)/1FF4AC64C1894EAAC1256FA3005E7201?)
- Türkiye Göç İdaresi. (2021). *Geçici koruma*. Erişim: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Ünal, S. & Doğan, F. (2020). Yerli halkın bakışından Suriyeli kadın sığınmacılar: Mar-din'de yabancının ötekileştirilmesi ve ahlaki dışlama. *OPUS – Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(25), 3284-3327. doi:10.26466/opus.619452.
- Yücel, A., Utaş, C., Luchsinger, G., Kavlak, İ. V., Kristjansdóttir, I. B. & Freizer, S. (2018). *Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyeli kadın ve kız çocukların ihtiyaç analizi*. A. S. Alioğlu (Çev.). Ankara: The United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women [UN WOMEN]. Erişim: <https://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20eca/attachments/publications/country/turkey/the%20needs%20assessmenttrwebcompressed.pdf?la=en&vs=3220>

KÜLTÜRLEŞME BAĞLAMINDA ALMANYA’DA YAŞAYAN TÜRKLERİN GEÇİŞ DÖNEMİ UYGULAMALARI

Nihangül DAŞTAN¹

Kavramsal Çerçeve

Göçün, halk kültürü üzerindeki etkisinin değerlendirilebilmesi için öncelikle kültür, halk kültürü, geçiş dönemleri, göç, kültürleşme, toplumsal değişme gibi temel kavramlar üzerinde durulmalıdır.

Kültür, Halk Kültürü, Geçiş Dönemleri

Çerçevesi son derece geniş bir kavram olan kültürün tüm unsurlarını kapsayacak bir tanımının yapılması güçtür. İnsan ve toplumla ilgilenen bütün bilim dallarının ilgi alanına giren kültürün çok sayıda tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan çıkarılabilecek genel sonuç olarak kültürün ait olduğu toplum içerisindeki maddi ve manevi bütün değerleri içine aldığı söylenebilir. Maddi kültür, insanın temel gereksinimlerini karşılamak üzere ürettiği unsurlardan oluşur. Bu unsurlar yerel veya evrensel nitelik taşıyabilirler. Manevi veya somut olmayan kültür ise insanların topluluk halinde belirli düzenleyici sosyal kurallar çerçevesinde bir arada yaşamalarını kolaylaştıran din, inanış, ahlak gibi değerleri; örf, adet, töre, gelenek gibi sosyal normları; dil, edebiyat, sanat gibi estetik zevkleri ve ortak düşünce yapısını ve yaşayış tarzını içine alır. Manevi kültür öğeleri çoğunlukla yerel nitelik taşır.

Milli kültürü oluşturan yapı taşlarından biri halk kültürüdür. Süleyman Kazmaz (2001) halk kültürünü “toplumların dış etkenlerden uzak kalarak istek ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kendi yaratıcı güçleri, çevre kaynakları ölçüsünde ortaya koydukları ve zaman boyunca bir arada yaşayarak meydana getirdikleri eserlerin bütünü” şeklinde tanımlar (s. 298). Dilaver Düzgün (2019) ise “gelenek” vurgusunu öne çıkararak şu tanımı ortaya koyar: “En azından ortak bir ortak faktörü paylaşan, kendisine ait olduğunu kabul ettiği bazı geleneklere sahip herhangi bir insan grubunun kültürü, halk kültürü-

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
ORCID: 0000-0002-2966-9045, ndastan@atauni.edu.tr

dür.” (s. 67). Halk kültürü, toplum üyelerini birbirine yakınlaştırır, birleştirici, bütünleştirici, dayanışmayı güçlendirici işlevleri üstlenir. Halk kültürü, sözlü kültür ortamında gelenekler aracılığıyla nesilden nesle aktarılan maddi ve manevi bileşenlerden oluşmaktadır. Halk bilimi de halk kültürünü kendine konu edinen bilim dalıdır.

Halk kültürünün önemli parçalarından birini geçiş dönemleri oluşturur. İnsan hayatının doğum, evlenme ve ölüm olmak üzere başlıca üç önemli geçiş dönemi vardır. Geçiş dönemleri çeşitli ritüellerle çevrelenmiştir. Lauri Honko, geçiş dönemlerinde uygulanan ritüellerle ilgili olarak şunları ifade eder: “Geçiş ritleri, kişilerin bir statüden diğer statüye geçtikleri toplum tarafından organize edilen geleneksel ritüellerdir” (Honko, 2009, s. 206). Sedat Veyis Örnek’in de ifade ettiği gibi her bir geçiş döneminin çevresinde pek çok inanç, gelenek ve ritüel kümelenmiştir. Bunlar, kişinin geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak ve ayrıca kişiyi bu geçiş aşamasında bekleyen tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumayı amaçlayan işlevler üstlenir. Geçiş dönemlerinde kümelenen bu gelenekler, töreler ve törenlere bağlı uygulamalar bir ülkenin veya bölgenin geleneksel kültürünün önemli bölümlerinden birini meydana getirir (Örnek, 2014, s. 183). Geçiş dönemlerindeki ritüeller ve uygulamalar farklı görünümelerde olsa da pek çok kültürde yer alan toplumsal organizasyonlardır.

Toplumu düzene sokan sosyal normların biçimlendirdiği geçiş dönemi uygulamalarının işlevlerinden biri de bu törenlerin bireylerin sosyalleşmesine ve böylece geleneksel bilginin aktarılmasına zemin hazırlamasıdır. Koca’nın (2012) da altını çizdiği gibi; “Doğum, evlenme ve ölüm gibi geçiş dönemlerinde yapılan bütün uygulamalar bireyin sosyalleşmesine katkı sağlamaktadır. Bireyin sosyalleşmesi toplumun değer yargılarını öğrenmesi ve buna uygun davranması anlamına gelmektedir. Bu da milli kültürün doğal ortamda öğretilmesini, nesilden nesle aktararak devam etmesini sağlamaktadır.” (s. 57).

Göç, Kültür Değişmesi ve Kültürleşme

Türk Dil Kurumu (TDK, 2021) göçü, “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” şeklinde tanımlamaktadır. Ancak bu “bir yerden başka bir yere gitme” meselesi salt yer değişikliğinden öte anlamlar taşımaktadır. Göç, insanların valizler, eşyalar gibi sadece bir “nesne” olarak hareket etmesinden ibaret değildir. Göç eden insanlarla birlikte kültürler, kimlikler, hatıralar da taşınır. Hele ki göç tamamen yabancı bir kültüre, dışa doğru bir hareketlenme biçiminde ise “gurbet” sözcüğü göçmenler için çok daha anlamlı hale gelmektedir. Bu nedenle göç kavramı çerçevesinde kültürün anlam ve değeri son derece derindir. “Göç ve sosyal hareketler, sosyal, kültürel ve ekonomik değişmeye yol açan veya ona

ivme kazandıran olgulardır. Göç sürecinde insanlar yeni çevrelerinde sosyo-kültürel değişmelere neden oldukları gibi kendileri de değişmektedirler.” (Bilge Zafer, 2016, s. 76).

Göç hareketinin toplumsal değişim anlamında çok sayıda etki alanı bulunmaktadır. Kadir Canatan (2020) bu etkileri beş ana başlıkta toplarlar: Göçün ilk etkisi göç veren mekân ve bölgenin sosyal yapısındaki değişme üzerinde gerçekleşir. İkinci sırada göçmenlerin uzun vadede kendi ülkelerindeki gelişmeye olan olumlu veya olumsuz etkileridir. Üçüncü sırada göçmenlerin ulaştığı ve ikamet ettiği yeni bölge ya da ülkede ortaya çıkardığı değişimler vardır. Dördüncü etki toplumsal değişimin nesnesi olarak göçmenin kendisinin toplumsal değişmeye uğramasıdır. Beşinci sırada ise göçmenlerin küresel ölçekte üstlendikleri rol yer almaktadır. Yani göç, küreselleşmenin ölçütlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün olarak bakıldığında göçün toplumsal değişimin hem sebebi hem de sonucu olduğu söylenebilir (s. 9-11).

Göçmen topluluklar ile ev sahibi toplumların bir arada yaşama modelleri genel olarak üç ana başlıkta değerlendirilir: Asimilasyon, çok kültürlülük ve entegrasyon. Asimilasyon; “içinde doğup büyüdüğü toplumun dışında yaşayan bir göçmen bireyin veya etnik topluluğun, egemen toplum ile geliştirdiği ilişkiler sonucunda, tamamen baskın olan topluma benzemesi, kültürel birikimlerinin eriyip gitmesi ve özgün kültürel kimliğini kaybetmesi” (Adıgüzel, 2016, s. 161-162) şeklinde tanımlanabilir. Asimilasyon, değişimin tek boyutlu gerçekleşmesini öngörür.

Çok kültürlülük “...bir toplumu oluşturan her bir etnik, dini, kültürel grubun kendi değerlerini koruyarak o toplumda uyum içinde var olabilmesi demektir” (Adıgüzel, 2016, s. 165). Mozaik model olarak da adlandırılan bu yaklaşım, kültürel değişimin çok boyutlu modelini oluşturur. Çok kültürlü toplum modelinde genel olarak üç türlü yaklaşım bulunmaktadır: Çoğulcu toplum, homojen/türdeş toplum ve çok etnisiteli toplum. Bu üç yaklaşımın kesişme noktasında çok kültürlü toplumlarda sosyal ve ekonomik eşitliğin sağlanması yer alırken kültürel özgürlük ve özerklik anlamında kültürel farklılıkların ifade edilmesi hususunda önemli farklılıklar vardır (Canatan, 2020, s. 197-199).

Bu çalışmanın da temelini oluşturan diğer birlikte yaşama modeli entegrasyondur. Entegrasyon, kültürel değişimin iki boyutlu modelini oluşturur. Başlangıçta göçmenlerin, göç edilen toplumla sağlanacak uyumu “adaptasyon” kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak bugün göçmenlerin yeni kültürel yapıya uyum sağlamalarının yanı sıra kendi kültürel kimliklerini de devam ettirebilmelerini kapsayan “entegrasyon” kavramının tercih edilmeye başlandığı görülmektedir (Şahin, 2010, s. 104-105). Husserl Esser’e göre (2000, akt. Şahin, 2010) entegrasyonun sistem entegrasyonu ve sosyal entegrasyon olmak üzere iki boyutu vardır. Sistem entegrasyonu göçmenlerin yerleştikleri ülkelere ekonomik anlamda katkı sağlamaları, yasal sorumluluklarını yerine getirerek sisteme ayak uydurmaları anlamına gelir. Sosyal entegrasyon ise kültürleşme (*accultura-*

tion), sosyo-ekonomik-politik konum (*placement*), etkileşim (*interaction*), kimlik (*identity*) olmak üzere 4 boyutta gerçekleşen bir olgudur. Dil ve gelenekler gibi konularda temas halindeki kültürlerin karşılıklı etkileşimi “kültürleşme”; göçmenlerin sosyal, ekonomik politik konumu ve hakları “sosyo-ekonomik-politik konum”; göçmenlerle ev sahibi ülke konumundaki toplumun birbirine etkisi “etkileşim”; kişilerin toplumsal yaşamda kendini nereye ait hissettiği konusu “kimlik” kavramları bağlamında ele alınır (s. 106). Burada anlatılan sistem entegrasyonu kültürün maddi anlamdaki değişmesi, sosyal entegrasyon ise manevi anlamdaki değişmesi biçiminde yorumlanabilir.

Kültürel değişme söz konusu olduğunda maddi alandaki değişmeler manevi olanlara göre daha hızlı gerçekleşir. Temelinde geleneğin harcı bulunan halk kültürünün değişme sürecinde oldukça temkinli bir ivmesi söz konusudur. “Çünkü halk kültürünün mihverinde ‘gelenek’ yer alır. Bir ortak faktörü paylaşan ve kendisine ait olduğunu kabul ettiği bazı geleneklere sahip olan herhangi bir insan grubunun benimsediği ve yaşattığı değerlerden oluşan halk kültürü, bünyesindeki ‘gelenek’ nedeniyle daha ağır bir surette değişir” (Düzgün, 2019, s. 68). Gelenekler elbette dinamik yapıya sahip olgulardır ve değişebilme niteliğine sahiptirler. Ait oldukları toplumun ihtiyaçları doğrultusunda değişirler, ihtiyaca cevap vermedikleri durumlarda da kaybolurlar. İbn Haldun (2004) Mukaddime adlı eserinde bu konuya ilk değinen bilginlerden biridir: “Dünyanın ve toplumların durumu, gelenekleri, örfleri ve inançları hep aynı şekilde ve istikrarlı bir çizgi halinde devam etmez. Aksine günlerin geçip zamanın değişmesiyle onlar da değişir ve bir halden başka bir hale dönüşürler. Tıpkı zamanla kişilerin ve şehirlerin değiştiği gibi.” (s. 59). Fakat bir yabancılaşma durumu söz konusu olduğunda geleneklerin son derece muhafazakâr bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Gelenekler “bu özellikleriyle de hayatın genel yapısını kontrol altında tutarlar ve bütünlüğün özelliğini muhafaza ederler” (Yıldırım 1998, s. 83). Bu durum göç eden ve göç alan kültürlerin aynı çizgide olmadığı ulus aşırı göçlerde özellikle birinci kuşak göçmenlerin kültürlerini korumak için daha çok çaba sarf etmeleri şeklinde gerçekleşir. Benzer korumacı yaklaşım ev sahibi kültürde de meydana gelir.

Kültür, bireyin içinde doğduğu topluma ait maddi ve manevi kazanımların bileşimidir. Yani insanın doğuştan gelen değil, doğduktan sonra ait olduğu toplum içinde edindiği kazanımlarıdır. “... Toplumsal kendisini oluşturan bireylere belli bir kültürü aktarma, kazandırma, toplumun istediği insanı eğitip yaratma ve onu denetim altında tutarak, kültürel birlik ve beraberliği sağlama, bu yolla da toplumsal barış ve huzuru sağlama süreci” (Güvenç, 2011, s. 85) olarak tanımlanan kültürleşme, göç ile kesintiye uğrar. Göçmen topluluklar bu süreci, göç edilen toplumun kültürel normlarını öğrenmeye çalışmak suretiyle yeniden deneyimlemek durumunda kalır. Bu da kültürleşme sürecini başlatır.

İki yabancı kültürün teması neticesinde gerek grup gerekse bireysel düzeyde her iki tarafta da kültürel ve psikolojik yönde değişimler meydana ge-

lır. Bu karşılıklı etkileşime kültürleşme (*acculturation*) adı verilir. Grup düzeyindeki değişimler; sosyal yapılarda, kurumlarda ve kültürel uygulamalardaki değişiklikleri içerir. Bireysel düzeydeki değişimler ise kişilerin davranışsal düzlemdeki değişikliklerini içerir. Bu kültürel ve psikolojik değişimler, bazen yıllar, bazen nesiller, bazen de yüzyıllar boyunca süren uzun süreli bir süreçte meydana gelir (Berry, 2005, s. 700). Şunu da eklemek gerekir ki bu değişimler, dünyanın farklı bölgelerindeki kültürel temaslarda farklı biçimlerde kendini gösterebilir. Bu nedenle kültürleşme bağlamında belirli bir bölgede yapılacak herhangi bir çalışma, tüm kültürleri kapsayacak biçimde genellenmemelidir ve yine bu nedenle her bölge için yapılacak olan araştırmalar, kültürlerarası çalışmalar için ayrı bir değere sahiptir.

Göç eden topluluklarda sosyal entegrasyon süreci farklı biçimlerde ilerleyebilir. Segrasyon durumunda etnik kültürün baskınlığı söz konusudur. Yeni kültüre uyumun baskın olduğu durumda asimilasyon gerçekleşir. Çoklu entegrasyon durumunda her iki kültüre uyum sağlanır. Marjinalleşmede ise her iki kültür de reddedilir. Esser'e (2000, akt. Şahin, 2010) göre sosyal entegrasyonda en çok karşılaşılan durumlar asimilasyon ve segrasyondur (s. 107). Yani göç eden toplumların sosyal entegrasyonu sürecinde çoğunlukla ya etnik kültürün devamlılığı ya da göç edilen kültürün baskınlığı ortaya çıkar.

İki kültürün birbirini etkilemesi sürecinde her iki tarafta kendi kültürel değerlerini muhafaza etme refleksi ortaya çıkar. Bu doğrultuda ev sahibi kültür, göçmenlerin entegrasyonuna yönelik politikalar geliştirebilir, ev sahibi toplumun mensuplarında göçmenlere karşı yabancı düşmanlığı ortaya çıkabilir. Göçmenler ise göç edilen topluma uyum sağlayabilmek adına sistem entegrasyonu için çabalarırken sosyal entegrasyon karşısında daha dirençli, mutassıp ve korumacı yaklaşım sergileyebilir. "Göçle birlikte taraflar daha önce olmadığı kadar mensubiyetlerinin, milliyetlerinin, önceliklerinin, çıkarlarının, değerlerinin, alışkanlıklarının farkına varırlar. Ülke dışında yaşayanların kendi ülkesine ve bu ülkenin ulusal ve uluslararası alanda çeşitli kategorilerdeki başarı öykülerine daha bir tutkun olmalarının ve hatta fanatik tutum sergilemelerinin göçün yol açtığı derin bir yurtsama (daüssıla) ile doğrudan ilişkisinden söz edilebilir" (Doğan, 2018, s. 15). Zaman içinde ev sahibi toplumun maddi kültür unsurları kabul edilir ancak manevi kültür unsurlarının değişmesi için çok uzun zaman gereklidir. Hatta manevi kültür unsurları söz konusu olduğunda belirli bir noktaya kadar değişme gerçekleşse de bütün olarak değişme hiç gerçekleşmeyebilir. Bu durum gerçekleştiği takdirde zaten adı kültürleşme değil asimilasyon olur.

Kültürleşme ve uyum sürecini eğitim düzeyi, dil, cinsiyet, göç edilen ülkede kalış süresi ve yaş, medeni durum, din, sosyal kimlik, sosyal mesafe, algılanan ayrımcılık faktörleri etkiler (Saygın & Hasta, 2018, s. 325-329).

Bu çalışma ile Almanya'ya göçün 60. yılında Almanya'da yaşayan Türklerin halk kültüründeki değişimin geçiş dönemleri özelinde değerlendirilmesi

amaçlanmaktadır. Bu amaçla geçiş dönemleri; kültürel değişme, sosyal entegrasyon ve kültürleşme bağlamlarında ele alınacaktır.

Araştırmanın temel sorularını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Göç, Almanya’da yaşayan Türklerin geleneklerini sürdürmesine olumlu veya olumsuz yönde etki etmiş midir?
- Almanya’ya göç eden Türkler arasında kültürün önemli parçalarından birini oluşturan geçiş dönemleri ile ilgili gelenekler sürdürülmekte midir?
- Bu geleneklerde herhangi bir değişme söz konusu mudur? Değişme varsa hangi yönde gerçekleşmektedir?
- Geleneklerin sürdürülmesi konusunda cinsiyetler ve kuşaklar arasında tutum ve davranış farkı var mıdır?
- Almanya’da yaşayan Türkler arasında Alman kültüründen etkilenme veya Alman kültürünü etkileme söz konusu mudur?

Bu amaçları taşıyan çalışmada, göçmenlik deneyimi içindeki Türklerin geçiş dönemleri uygulamaları üzerindeki öznel anlamlandırmaları üzerinde durulacaktır. Bu amaçla çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın veri kaynaklarını, mikrososyolojik yaklaşımla az sayıda kişiyle yapılan yapılandırılmış görüşmeler neticesinde elde edilen bilgiler oluşturmaktadır. Bu yaklaşımın öncelikle, makro düzeydeki toplumsal ilişkiler değil mikro düzeydeki etkileşimlerin tanımlanmasıdır.

Görüşmeler yöntemi pandemi şartları dolayısıyla telefon ve çevrim içi bağlantı yoluyla gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde katılımcılara 43 adet soru yöneltilmiştir. Tüm katılımcılara aynı sorular sorulmuştur. Görüşmeler, kullanılan vasıtaya göre sesli ve görüntülü olarak kayıt altına alınmıştır. Görüşmede katılımcılara yöneltilen soruların içeriği; demografik bilgiler, göçmenlerin kültürel kimlik ve kültürel süreklilik bakımından Almanya’daki yaşama bakış açıları ve geçiş dönemi uygulamaları (doğum, çocuk, evlenme, ölüm) başlıklarında kümelendirilmiştir. Kayıt altına alınan veriler deşifre edildikten sonra **kültürleşme** bağlamında analiz edilmiştir.

Bu çalışma, kültür değişmelerinin kültürleşme ekseninde değerlendirilmesi amacı taşıdığından göçün etkileri, öncelikle göçmen kültürü ve yeri geldikçe göç edilen kültür açısından ele alınacaktır. Ayrıca çalışmada “dış göç” inceleme konusu edildiği için göç kelimesi, dış göç anlamında kullanılmıştır.

Almanya’ya Türk Göçü

2021 yılı, Türklerin Almanya’ya yönelen işgücü göçünün 60. yılıdır. 30 Ekim 1961 tarihinde imzalanan işgücü sözleşmesiyle Türklerin Almanya’ya işgücü göçü süreci başlamıştır. Emek-yoğun işlerde çalışacak erkek nüfusunu İkinci Dünya Savaşı’nda kaybeden Almanya, savaş sonrasında ortaya çıkan işgücü açığını kapatabilmek amacıyla ülke dışından işçi istihdamına yönelmiştir (Ün-

ver, 2003, s. 187). Bu amaçla Türkiye, Portekiz, Tunus ve Fas ile çeşitli sözleşmeler imzalamış ve böylece Almanya'ya yoğun bir işçi göçü akını başlamıştır. Alman hükümeti bu işçilerin ülkelerinde geçici süreyle ekonomiye katkı sağlayıp döneceklerini düşünmüş ancak göç belirli bir süre sonra daimî şekle dönüşmüştür. Başlangıçta *gastarbeiter* (misafir işçi) sıfatıyla 450 kişilik ilk kafileyle başlayan Türkiye'den Almanya'ya göç, bugün yedi haneli rakamlara ulaşmıştır. Takip eden yıllarda (1967, 1974, 1981-1983, 1990-1993, 2000, 2014) ekonomik dalgalanmalara bağlı olarak Almanya, göçü çeşitli politikalar üretmek suretiyle durdurmaya veya göçmenleri geri göndermeye çalışmıştır (Doğan, 2018, s. 225-226). Ancak göçmenlerin çok küçük bir kısmı geri dönmüş, çoğunluğu ise eşlerini ve çocuklarını da yanına almak, vatandaşlığa geçmek veya mülk edinmek suretiyle göç ettikleri ülkede yerleşik konuma geçmişlerdir (Şahin, 2010, s. 104). Alman Federal İstatistik Dairesinin 2020 yılı verilerine göre Almanya'nın 83.155.031 toplam nüfusu içindeki yabancıların sayısı 10.585.053'tür (Statistisches Bundesamt [DESTATIS], 2021). Almanya'da yaşayan yabancıların etnik yapı bakımından %15,1'ini ise Türkiye kökenliler oluşturmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2021). Bu oranla Türkiyeli göçmenler, Almanya'da yaşayan yabancı kökenlilerin ilk sırasında yer almaktadır.

Alan Araştırması

Kaynak Kişilerin Demografik Bilgileri ve Almanya'da Yaşam

Kaynak kişiler, Almanya'ya göç eden Türklerin birinci, ikinci ve üçüncü kuşaklarını temsil edebilecek farklı yaş gruplarına mensup kadın ve erkeklerden oluşmaktadır. Burada kuşak ile kastedilen belirli yaş grupları değildir. Birinci kuşak kavramı ile bir ailede Almanya'ya göç eden ilk bireyler, ikinci kuşak ile ilk göç eden ailenin çocukları, üçüncü kuşak ile torunlar kastedilmektedir. Kaynak kişilerden 9, 10, 15 ve 16 birinci kuşaktan; 1, 2, 6, 7, 11 ve 14 ikinci kuşaktan; 3, 4, 5, 8, 12 ve 13 ise üçüncü kuşaktadır. Bu ayrımın yapılması zorunludur, çünkü Almanya'ya göç sadece 1961 yılında yapılmamıştır. 1970, 1980, 1990 ve 2000'li yıllarda göçler devam etmiştir. Bu nedenle göç çerçevesinde kuşak kavramıyla sadece yaş gruplarının belirtilmesi doğru bir sınıflandırma olmayacaktır. Mikro-sosyolojik yaklaşımla nitel araştırma yöntemlerinden olan yapılandırılmış görüşmelerle, on altı kişinin kişisel tecrübelerine ve öznel değerlendirmelerine başvurulmuştur.

1961 yılında Almanya'ya ilk giden kafileden hayatta olan kaynak kişilere ulaşılamamıştır. Ancak kaynak kişilerden biri 1965 yılında işçi olarak Almanya'ya gidenlerdendir. Almanya'ya göçün ilk zamanlarında giden kuşağın çocukları, kaynak kişiler arasında yer almaktadır. Kaynak kişiler arasında yakın zamanda Almanya'ya göç etmiş kişiler de mevcuttur. Kaynak kişilere ait demografik bilgiler şu şekildedir:

Kaynak Kişi	Doğum Yeri	Doğum Tarihi	Köken	Eğitim Durumu	Mesleği	Cinsiyet	Medeni Durum	Almanya'da Geçirilen Süre (Yıl)
KK1-G.A.	Rize	1965	Rize	Ortaokul	Ev hanımı	K.	E.	43
KK2-S.H.	İstanbul	1966	Malatya	Ortaokul	Ev hanımı	K.	E.	43
KK3-S.H.E.	Dortmund	1980	Bayburt	Üniversite	İşletme/Planlama Uzmanı	K.	E.	41 (Doğumdan itibaren)
KK4-A.H.	Mainz	1994	Bayburt	Üniversite	İnşaat Sektöründe Proje Yönetimi Uzmanı	K.	B.	27 (Doğumdan itibaren)
KK5-T.K.	Mainz	1991	Bayburt	Üniversite	Bilgisayar Programcılığı	K.	E.	30 (Doğumdan itibaren)
KK6-M.A.	Dortmund	1993	Bayburt	Üniversite	Almanca ve Tarih Öğretmeni	K.	E.	28 (Doğumdan itibaren)
KK7-S.E.	Aydın	1973	Aydın	Hauptschule	Kuaför	K.	E.	42
KK8-F.S.E.	Wolfenbüttel	2001	Ankara	Üniversite öğrencisi	Ek işte çalışıyor	K.	B.	20 (Doğumdan itibaren)
KK9-B.I.	İzmir	1986	İzmir	Lise (Türkiye'de)	Ev hanımı	K.	E.	14
KK10-M.D.	Sivas	1934	Sivas	Analfabet (okur-yazar değil)	İşçi	K.	E.	56
KK11-M.A.	Dortmund	1978	Kırşehir	Abitür	Şoför	E.	E.	43 (Doğumdan itibaren)
KK12-İ.H.	Dortmund	1978	Bayburt	Lise	Kendi şirketi (İnşaat üzerine)	E.	E.	43 (Doğumdan itibaren)
KK13-S.K.	Iserlohn	1991	Sivas	Üniversite	Bilgisayar Programcılığı	E.	E.	30 (Doğumdan itibaren)
KK14-B.Ç.	Erzurum	1983	Erzurum	Lise	Makine Tamircisi, Makinist ve Tır Şoförü	E.	B.	33
KK15-E.T.	İzmir	1973	Erzurum	Üniversite terk	İşçi	E.	B.	22
KK16-A.K	Bayburt	1969	Bayburt	Lise	Ev hanımı	K.	E.	40

Almanya’da yaşamakta olan kaynak kişilerin (kendilerinin veya ailelerinin) göç etme nedenlerinin ilki ekonomik sebeplerdir. İlk gelen kişiler, Almanya’da birkaç yıl çalışıp para biriktirdikten sonra Türkiye’ye dönme niyeti ile gelmişler ancak dönüşü gerçekleştirememiş ve burada yerleşik konuma geçmişlerdir. Almanya doğumlu olanlar da ailelerinin anılan göç etme nede-
nine bağlı olarak burada yaşamaya devam etmekte olanlardır. İkinci göç sebe-
bi ise aile birleşimidir.

Kaynak kişilerin ikisi haricindekiler (KK9 ve KK15) Türkiye’ye kesin dö-
nüş yapmak istemediklerini dile getirmişlerdir. KK9, aile birleşimi yoluyla 14
yıldır Almanya’da yaşamakta olduğunu ve bu süre içinde buraya adapte ola-
madığını belirtmiştir. KK15’in ise ailesinin Türkiye’de ikamet etmesi dolayı-
sıyla Almanya’da hayat boyu kalamayacağını ifade etmiştir. Türkiye’ye dön-
mek istemeyen kaynak kişiler bunun birincil sebebini ise kendi çocuklarının
Almanya’da yaşamaya devam etmesi olarak izah etmişlerdir. Kaynak kişilerin
bir kısmı (KK1, KK2, KK10, KK16) emeklilik sonrasında Türkiye’de yıl içinde
en fazla 6 aylık bir zaman dilimini geçirmeyi düşündüklerini ifade etmişlerdir.
Bunu arzu eden kaynak kişilerin, ailelerinde Almanya’ya ilk giden kuşağın
çocukları olması dikkat çekicidir. Daüssıla hissini taşıyan bu kişiler, genellikle
göçten önce kısa süreli de olsa hayatlarının belirli bir kısmını Türkiye’de ge-
çirmiş olanlardır. Doğum yeri Almanya olup burada büyüyenlerde kısa süreli
de olsa Türkiye’ye geri dönme isteği bulunmamaktadır. KK6, Türkiye’de ya-
şamayı çok istediğini ancak memleketinde de yabancı hissettiği için bu düşün-
cesini hayata geçiremeyebileceğini dile getirmiştir:

*Bazen istiyorum. Küçükken pek fazla düşünmüyordum bunu ama şimdi kesinlikle istiyorum. Büyüdükçe farklı oluyor, Türkiye’yi farklı algılıyorsun, burayı farklı algı-
lıyorsun. Küçükken bazı anlam veremediğim bazı durumlar oluyor, bunları büyü-
düğümde anladım. Bunun için vatanını tercih ediyorsun, istiyorsun. Ama orada da
bazen yabancı gibi oluyorsun burada da bazen yabancı gibi oluyorsun. Böylece arada
derede kalıyorsun. Onun için evet var öyle bir istek... Bazen diyorum ah ne kadar
güzel olur şimdi İstanbul’da yaşasam, Türkiye’deki o hayat... Çünkü oradaki hayat
daha cıvıl cıvıl, buradaki daha monoton. Yani burası aslında işler ülkesi, burada ça-
lışacaksın, akşamdan yatıp sabah yine 6’da kalıp işe gidiyorsun. Burada yani Al-
manların da iş hayatı var, iş dünyası. Evet çok iyi bir kariyer yapabilirsin, çok iyi
para kazanabilirsin ama yani buradaki Almanlar da öyle tatil yapmak akıllarına gel-
diğinde tatil yeri çoğunlukla Almanya olmuyor, onlar da Türkiye’ye gidiyorlar ya
da başka bir ülkeye gidiyorlar. Yani farklı bir ülke, hem iklim olarak daha sıcak bir
ülke Türkiye hem de Almanya monoton oluyor. Türkiye’deki hayat daha cıvıl cıvıl...
Orada olsam diyorum daha güzel olurdu ama bir yandan da şey var, bu sene Bay-
burt’a gittiğimizde orada da yabancı gibi oluyorsun. Bir de Euro duyduklarında di-
yorlar Almanya’da yaşayan Türklerin ne kadar iyi bir hayatları var oradakilerin
yok... Böyle bir şey var ve biz onu hissediyoruz orada maalesef. Ne kadar biz sevssek
de vatanımızı, milletimizi onlar bizim onları sevdiğimiz kadar sevmiyor bence.*

KK14 de benzer şekilde memleketinde kendisini yabancı hissettiği için geri dönmeyi hiç düşünmeyeceğini dile getirmiştir. Aile birleşimi sebebiyle veya yakın zamanlarda çalışmak için Almanya'ya göç etmiş olan kişiler ise Türkiye'ye dönmeyi arzu ettiklerini dile getirmişlerdir. KK5, KK11, KK13 ise artık Türkiye'deki hayat tarzı, yaşam standartları, kurum kültürü konularında uyuşamayacaklarını ve alışamayacaklarını düşündüğü için dönmeyi istemediklerini belirtmiştir. Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi Türk göçmenlerin Almanya'da sistem entegrasyonuna adapte olmuşlardır.

Kaynak kişilerin kendilerini tanımlarken neye öncelik verdikleri sorusuna verilen yanıtlar dikkate değerdir. KK1, kendini öncelikle bir kadın olarak daha sonra ise Müslüman ve Türk kimliği ile tanımladığını dile getirmiştir. KK2 önceliği milli kimliğine vermiş daha sonra kadın kimliğini vurgulamıştır. KK3, öncelikle kadın kimliği ile kendini tanımlamış, sonraki önem sıralamasını meslek, din ve milli kimlik şeklinde belirtmiştir. KK4, önceliği kadın olmasına vermiştir. KK7, KK8, KK9, KK10, KK11, KK14, kendilerini sadece Türk; KK12 ve KK15 Müslüman Türk; KK6 ve KK16 ise sadece Müslüman olarak tanımlamıştır.

Kaynak kişilere yöneltilen "Özel hayatınızda veya iş ortamında Alman arkadaşlarınız var mı? Ne sıklıkta görüşürsünüz?" sorusuna verilen yanıtlar çeşitlilik göstermiştir. KK1, evlenmeden önce belirli bir süre çalıştığını, iş ortamında çok sayıda Alman arkadaşlar edindiğini ancak işi bıraktıktan sonra görüşmediklerini belirtmiştir. KK2, Alman komşularıyla ayda bir görüştüklerini; KK3 ve KK8 ise Alman arkadaşlarıyla sadece iş veya okul ortamında görüştüğünü söylemiştir. KK6 üniversitedeki arkadaşlarıyla iyi anlaştığını; KK7 ve KK10, Alman arkadaşlarının olduğunu ancak sıkça bir araya gelmediklerini; KK9, sadece çocuğunun kreşten bir arkadaşının ailesiyle görüştüğünü; KK15 Alman iş arkadaşlarıyla sıkça bir araya geldiğini belirtmiştir. KK4, Alman arkadaşlarıyla en az ayda bir kez görüştüklerini belirtmiştir. KK11, sosyal hayatında çok sayıda Türk ve Alman arkadaşına sahip olduğunu ve fırsat buldukça hepsiyle bir araya geldiğini ifade etmiştir. KK14 ise genel olarak tüm arkadaşlarının Alman olduğunu ve sık sık görüştüğünü söylemiştir. KK16 ise şu şekilde cevap vermiştir: "Önceden vardı artık yok. Çünkü yabancıların yoğunlaştığı yerlerden Almanlar artık taşınıyor. Bu sebeple de Alman komşumuz kalmadı. Eskiden üst komşumuz Alman'dı. İyi geçiniyorduk ama ondan sonra taşınıp gittiler." Bu soruya verilen yanıtlardan aktif çalışma yaşamına dâhil olan veya göçmen yoğunluklu mahallelerde oturmayan Türklerin yabancılarla ilişkilerinin daha sıkı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

KK1, KK2, KK3, KK4, KK5, KK6, KK7, KK8, KK9, KK10, KK12, KK13, KK16 özel hayatlarında çoğunlukla arkadaşlık, dostluk ve komşuluk ilişkilerini Türklerle devam ettirdiklerini söylemiştir. KK11, KK14 ve KK15 Türk olarak çoğunlukla kendi öz ailesi ile görüştüğünü ifade etmiştir.

Almanya’da Türk geleneklerini sürdürmekte herhangi bir sıkıntı çekilip çekilmediğine yönelik soruya verilen cevapların tümü geleneklerin rahatlıkla devam ettirildiği şeklinde olmuştur. Hatta Almanya’daki Türkler arasında geleneklerin Türkiye’dekinden daha dolu dolu ve daha rahat yaşandığı, geleneklere bağlılık hususunda çok daha istekli ve başarılı olunduğu, kültürün korunmasına yüksek derecede özenin gösterildiği vurgulanmıştır. KK3, bayramların hafta içine denk geldiği günlerde okuldan veya işyerinden izin almak dışında bir sıkıntının var olmadığını belirtmiş ve sözlerine şunları eklemiştir:

Almanya’da doğmuş büyümüş bir kişi olarak sunu söyleyebilirim: Almanya’da yaşayan Türk aileleri Türk geleneklerine daha çok bağlılar. Misal benim is arkadaşlarım (Alman) Türkiye’ye seyahate giderdiler. Misal diyordular ki Almanya’da yaşayan Türklerle Türkiye’de yaşayan Türkler arasında fark var. Onlar çok daha modernleşmiş veya çok daha fazla Avrupa’ya ayak uydurmuş gibiler. Ki bu öyle yani, örf ve adetlere bağlı buradaki Türkler daha çok bağlı. Bir tık geriden gidiyorlar. Yani hayatı yaşamada veya farklı bir şeyde gerçekten bir adım arkada gidiyorlar. Türkiye’de yaşayan Türkler gibi değiller. Yabancı bir yerde olmak ve orda daha çok kenetlenip benliğini koruman lazım kültürün değişmesin diye. Yani daha çok böyle koruma içgüdüleriyle. Kültürünü, geleneğini koruma içgüdüleri var. Diğer taraftan da buraya ilk gelen babalarımız, dedelerimizde ‘çalışacağız ve memleketimize geri döneceğiz’ kavramı hâlâ var. Bunun için hâlâ farklı bir odakta yaşıyorlar diyelim, ‘biz buradan gideceğiz burada geçiciyiz’ gibisinden. Belki şimdi gençlerle birlikte değişti o fikir. Ama öncekiler misal aileler misal büyüklerimiz daha çok böyle çalışacağım çocuklarımı alıp gideceğim, bunlar buraya hiç alışmasın, kendi kültürümüzde kalsın. O koruma içgüdüleri çok farklıydı. Şimdi değişmeye başladı çünkü artık daha gidilmediğini kavramış oldu. Genç nesil daha fazla ayak uydurmaya başladı.

KK3’ün sözlerinden de net bir şekilde anlaşıldığı gibi ilk kuşak göçmenlerin aidiyet duyguları daha yoğundur. KK11 ise kültürün rahatlıkla devam ettirilebilmesinde Almanya’nın çok kültürlü yapısının katkısı olduğunu eklemiştir:

Güçlük çekmiyoruz çünkü bizim jenerasyonumuz multikültür diye geçiyor burada yani iki de değil daha fazla kültürün birleşimi. Yani sadece Alman veya Türk diye olmuyor, Alman var, Arap var Türk var... O yüzden sorun olmuyor. Çok kültürlü bir yapı var bu toplum tarafından da benimsenmiş. Bu yüzden hiç sıkıntı çekmiyoruz. Mesela Almanlar, Müslüman olmadığı halde bir Ramazan Bayramının ne zaman başladığını ne zaman bittiğini bilirler ve tebriklerini ederler. Aynı şekilde biz de onlar için yaparız. Mesela biz onların Paskalyalarını kutlarız. Multikültür olduğu için şey kalmamış yani bilgi kıtlığı yok, herkes karşı tarafın dinini veyahut da önem verdiği şeyleri biliyor ve saygı gösteriyor bu yüzden de güçlük çekmiyoruz.

KK6, Almanya'daki Türklerin geleneklerine Almanya'da yaşayan farklı kökenli göçmenlere kıyasla çok daha sıkı bir şekilde bağlı olduklarını şu sözleriyle dile getirmiştir:

Hepsini yaşıyoruz ama güçlük çekmiyoruz hiç. Mesela bayram dediğinizde herkesin kafasında bir şeyler canlanır. Bayramda erken kalkarız, o güne daha özel giyiniriz. Ailelerle görüşürüz bayramlaşırız. Yemekler önceden Ramazan içinde hazırlanır aileyle, annemle, kız kardeşimle birlikte. Kurban Bayramı'nda da öyle. Buradaki genel olarak benim jenerasyonunda yaşayanlar da hepsi biliyor yani bayram dediğinde, cenaze dediğinde, evlenme dediğinde ne olacağını, herkes üzerine düşen görevin ne olduğunu bilir yani. Çok iyi biliriz. Öyle de zannediyorum ki herkes biliyor. Benim gittiğim okulda çok Türk vardı ve hepsi de bunları bilirdi. Arap arkadaşlarım da vardı ama Araplarda şöyleydi onlar pek bilmiyordu nedense. Araplar buraya geldiklerinde hemen daha çabuk asimile oluyorlar. Gerçekten Almanların geleneklerini onlar yapıyorlar ama biz Türkler değil. O hatta şaşırmıştı, demişti ki ne kadar güzel! Mesela siz evlendiğinizde herkes kim ne görevi düşüyor, kim ne yapacak, evlenen çift için kim ne alır, hangi taraf ne yapar, çeyiz bohça hepsini siz biliyorsunuz. Sizde şey gibi önceden belirlenmiş bir şekilde, bizde asla öyle değil. Kim ne yaparsa yapar, çift kendisi yapar aile mecbur değil. Hatta kız tarafı hiçbir şey yapma mecburiyetinde değil. Ne yaparsa erkek yaparmış onlarda. Onlarda böyle bir şey vardı Lübnanlıydı o arkadaş, onlarda kına gecesine benzer bir şey vardı ama isteyen yapar isteyen yapmaz. Biz yapmıyoruz derdi. Onlar kaybetti gibi, onlar daha çabuk asimile oluyorlar. Şu anda burada Noel kutlamaları weihnacht oluyor aslında Hristiyanların bayramı, Hz. İsa'nın doğuşunu kutluyorlar. Ama tabi Hz. İsa aralık ayında doğmadı onlar da biliyorlar bunu. Ama sadece o tarih tam belirli olmadığı için biz şimdi onu doğum günü olarak kutluyoruz ve Araplar, Hristiyanların o kutlamalarında hediyeleşirler. Bizde asla, katiyen olmaz böyle bir şey. Bu Alman geleneği değil Hristiyan dinidir. Gelenek olarak eğer bir şey iyi olursa biz onu neden yapmayalım hani kültür açısından. Ama din dediğinde biz kendimizi Müslüman olarak tanımladığımız için nasıl diyeyim her şeyden önce kul olarak gördüğümüz için bu dini konulara dikkat etmek lazım. Annem de çok dikkat ederdi ona, bu da bize geçti gibi.

KK6'nın sözleri, özellikle dini konular söz konusu olduğunda Müslüman Türk göçmenlerin muhafazakâr tutumunun daha da katılaştığını doğrulamaktadır.

Akrabalıktan ziyade komşuluğa daha fazla değer verildiği dikkat çeken konular arasındadır. Birbirine yakın mesafede oturan kişilerin yakın ilişkileri, yabancı memlekette birbirine destek olmak, yalnızlık hissinden uzaklaştırmak, birlik ve beraberlik duygusunu pekiştirmek açısından işlevseldir. Komşuluk ilişkilerinin özellikle pandemi öncesinde son derece sıkı olduğu, pandemiden sonra belirli oranda sekteye uğradığı ifade edilmiştir. KK1 bu konuda şunları ifade etmiştir:

Akrabalarla, dostlarla, komşularla sık sık gidip gelinirdi ama biliyorsunuz pandemiyle birlikte 1-2 senedir çoğunlukla aradaki mesafe açıldı. Ancak telefonlarla görüşme olabiliyor. Şu aralar tekrar başlandı. Önceden çoğunlukla onlar bizlere bizler onlara gidip gelirdik. Bir çay içme, bir kahve, bir sohbet etmeye, hastalık olursa ziyarete giderdik, geçmiş olsuna giderdik. Akrabalarımıza, komşularımıza, dostlarımıza aynı. Ama Almanya’da bence akrabadan önce komşuluk daha güzel diye düşünüyorum. Geneli de öyle. Çünkü daha samimi oluyoruz eşlerimizle dostlarımızla komşularımızla. Daha bir sıcak, daha bir komşuluk var, daha samimiyetlik var. Artı bir de orda güven, insanların birbirine komşusunda güveni daha fazla var Türkiye’dekinden. Bunda birlikte olma hissiyatı yüksek. Hatta bizim bir Dorstfeld diye bir yerimiz vardı. Orada çok güzel komşuluklarımız oldu. Komşuluktan da öte insan kendi öz ailesiyle, akrabasıyla bile o kadar çok yakın olamaz. Öyle bir dostluğumuz samimiyetimiz vardı. Bir sokaktık ama bir mahalle kadar değeri vardı, o kadar çokluk hissediyorduk kendimizi.

Ayrıca Türklerin akrabalık, komşuluk ilişkilerinde bir araya gelmede en önemli etmenin genellikle düğünler, bayramlar, dini merasimler olduğu dile getirilmiştir. Buradan ortak kültürel paylaşımların ve geleneklerin kişilerin sosyalleşmesinde önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapılacak olunursa kaynak kişilerin ağırlıklı olarak Türkiye’ye dönme düşüncelerinin olmadığı; kendini tanımlamada öncelik sıralamasının millî kimlik, din ve cinsiyet olduğu; iş ve okul hayatının Almanlarla arkadaşlık ilişkilerine doğrudan olumlu yönde etki ettiği ve Almanya’da Türk geleneklerinin sürdürülmesinde herhangi bir problem yaşanmadığı; akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin son derece sıkı olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

Almanya’da Yaşayan Türklerin Geçiş Dönemi Uygulamaları

Yukarıda da belirtildiği gibi insan hayatının önemli dönüm noktalarını oluşturan geçiş dönemleri, etrafında pek çok geleneksel uygulamanın kümeleniği eşiklerdir. “Toplumsal yaşamın doğal bir sonucu olarak bireylerin davranışlarını belirleyen, sınırlayan ve yönlendiren birtakım kurallar ortaya çıkmıştır. Bu kurallar, dönemlere, toplumların anlayışlarına ve yaptırım güçlerine göre farklılık gösterirler ve farklı adlarla anılırlar. İnsan ve toplum hayatına yön veren din ve ahlak kuralları ile yazılı kanunlardan başka özellikle halk biliminin araştırma alanına giren birtakım normlar da vardır. Bunlar, günümüzde genellikle gelenek, görenek, âdet, teamül, örf ve töre kavramlarıyla karşılanmaktadır” (Düzgün, 2021, s. 310). Davranış örüntüleri şeklinde de adlandırılacak olan sosyal normlar, kültürün en temel yapı taşıdır. Toplumda belirli bir yaşam deseni oluşturan, bireylerin sosyal davranışlarını sistematize eden, toplumsal değerleri bir araya getiren, sosyal dayanışma için bir temel oluşturan, bir toplumu diğerlerinden ayıran karakterini oluşturan kültür

(Fichter, 2006, s. 159-160) araştırmalarında, içinde geleneklerin de yer aldığı değerler sisteminin yeri özeldir.

Geçiş dönemi uygulamaları da sosyal ilişkileri denetleyen, düzenleyen, yöneten geleneklerden oluşan sosyal normların çatısı altında değerlendirilir. Geçiş dönemi uygulamaları “bir ülkenin ya da belirli bir yörenin geleneksel kültürünün ana bölümlerinden birini oluştururlar” (Örnek, 2014, s. 183). Geçiş dönemleri temelde doğum, evlenme ve ölüm olmak üzere insan hayatının üç ana geçiş evresini içine alır. Türk kültüründe bu geçiş evrelerinde uygulanmaya devam eden çok sayıda pratik bulunur. Bu çalışmada Almanya’da yaşayan Türkler arasında bu uygulama ve pratiklerin ne şekilde sürdürüldüğü üzerinde durulacaktır. Sosyal entegrasyonun gerçekleşme boyutlarından biri olan kültürleşme yaklaşımının öne sürdüğü fikirlerin, bu araştırma çerçevesinde Almanya’ya göç eden Türklerin geçiş dönemi uygulamalarında kendini gösterip göstermediğı konusu irdelenecektir.

a. Doğum/Çocuk

Bir bebeğin dünyaya gelmesi, tüm aileyi heyecanlandıran ve mutlu eden bir durumdur. Doğumun anne ve bebeğin sağlığı açısından sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesi herkes için sevinç kaynağıdır. Türk toplumunda, insan hayatının önemli geçiş dönemlerinden biri olan doğum ile adım atılan hayatın yeni devresine uyum sağlamak ve bu süreci kolay geçirebilmek amacını taşıyan çok sayıda geleneğin uygulanmakta olduğı bilinmektedir. Bu başlık altında kaynak kişilere bebeğin göbeğinin belirli bir yere gömülmesi, hediyeleşmek, doğum ve bebek ziyaretleri ve ikramlar, kırk uçurma, mevlit, ad koyma, ninni söyleme, ilk diş, bebeğin konuşma çağında iletişim dili ve sünnet konularında doğum ve çocukla ilgili geleneklerin hangilerinin nasıl devam ettirdikleri yönünde sorular yöneltilmiştir. Bunlara ek olarak günümüzde Türkiye’de de yaygınlaşmaya başladığı gözlemlenen *baby shower*, cinsiyet partisi adlarıyla bilinen popüler kültür gelenekleri de sorulmuştur. Alınan yanıtlar doğrultusunda kadınların erkeklerden daha fazla bilgiye sahip oldukları ve bazı geleneklerin uygulanması noktasında kadınların erkeklere oranla daha fazla özenli olduğı görülmüştür.

Doğum geleneklerinden bebeğin göbeğinin belirli bir yere gömülmesi, hediyeleşmek, doğum ve bebek ziyaretleri ve ikramlar, kırk uçurma, mevlit uygulamaları, Almanya’daki Türkler arasında genel olarak devam ettirilmektedir. Bu konuda kadınlarla yapılan görüşmelerde KK1, KK2, KK5, KK6, KK16 bu geleneklerin tümünü yerine getirdiğini belirtmiştir. KK2, kendi bebekleri doğduğunda onların eğitimli bireyler olarak yetişmelerini dilediğı için göbek bağını bir okulun damına attığını, ayrıca yeni doğan bebeğin başucuna Cevşen ve Kur’an-ı Kerim koyduğunu ifade etmiştir. KK6, bebeğinin göbeğini kütüp-

haneye yakın bir yere gömdüğünü söylemiştir. KK3, kendi çocukları doğduğunda sadece kırk uçurma ve bebek ziyaretlerinin gerçekleştirildiğini söylemiştir. Gelenekleri uygulandığını söyleyen kadın kaynak kişilerin tümü evlidir. Medeni durum, doğum geleneklerinin uygulanması hususunda belirleyici bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Almanya doğumlu, bekâr ve göç eden ailelerinin üçüncü kuşağından 27 yaşındaki KK4, konuyla ilgili hiçbir bilgisinin olmadığını ve 20 yaşındaki KK8 ise sadece İslam dinine uygun olan gelenekleri yerine getirmeyi arzu ettiğini ifade etmiştir. KK1, bu geleneklerin aileler, akrabalar ve komşular arasında ilişkileri sıcak tutan bir işlev taşıdığını şu şekilde ifade etmiştir:

Bunlar kendi aranda bir sıcaklık, bir samimiyet bir zevk ne bileyim arkadaşınla gelir, bir komşunla gelir, bir akraballa. Oturursun. Maksat aslında o bahaneyle bir araya gelip bir kahve içmek, bir sohbet etmek, sıcaklığı sürdürmek. Çünkü bahaneler olmadan gidip gelinmiyor birbirine. Çünkü çalışmalar çok oluyor, herkes çalışıyor karı koca.

Erkek kaynak kişilerden bazıları doğum geleneklerinin bir kısmının gereksiz ve batıl olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Bir Polonyalı ile evli olan KK11, çocukları doğduğunda kendi ailesi tarafından geleneklerin birçoğunun yapıldığını ancak kırk uçurma, göbek bağı uygulamalarının batıl olduğu için yapılmasına müsaade etmediğini, bunların dışında kalan mevlit, hediyeleşme ve ziyaretlerin gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Türkiye’de bebeğin ilk dişi çıktığında yapılan hediğın bir benzeri Polonya kültüründe de olduğu için bunu yaptıklarını da sözlerine eklemiştir. KK13 etrafından gördüğü kadarıyla bu geleneklerin yerine getirildiğini; KK14 ve KK15 ise bu geleneklerin hiçbirini bilmediğini söylemiştir.

Kaynak kişilere çocukluk çağı gelenekleri ile ilintili olarak bebeğın ad verilmesi, ninni söylenmesi, bebeğın ilk dişi çıktığındaki uygulamalar, konuşma çağına gelen çocukla hangi dille iletişim kurulduğı ve sünnetin nasıl yapıldığı konularında sorular yöneltilmiştir. Kaynak kişilerden edinilen bilgilere göre kendisi veya bir tanıdığı yabancı ile evli olanlar da dâhil olmak üzere çocuğuna yabancı isim koyan bulunmamaktadır. Tüm kaynak kişiler bebeğın ismini anne-babanın koyduğunu ve isim seçiminde ise mutlaka Türk adlarının veya Kur’an’da geçen isimlerin tercih edildiğini belirtmiştir. Türkiye kökenli Süryani ailelerin de İncil’de geçen isimleri koymaya özen gösterdiği verilen bilgiler arasındadır. Buna ek olarak Alman dilinde kolay telaffuz edilebilecek olan isimlerin seçilmesine de özen gösterildiğı tüm kaynak kişiler tarafından vurgulanmıştır. Bu konuda KK2 şu sözlerini dile getirmiştir:

Çevremizde bebeğe Alman ismi koyan hiç yok. Kendimiz de güzelliği çağrıştıran, güzel şeyleri sembolize eden isimleri tercih ettik. Bir de büyüklerimiz de istemişti o zaman. Mesela kayınvalidem demişti ki benim babamın adını koymak istiyorum ilk çocuğumda, Hüseyin. Neşetle biz ikimiz de Tuğrul ismini istemiştik. Türk tarihinde önemli bir yer sahibi olan şahsiyet olduğu için. Böylece iki isim koyduk Hüseyin Tuğrul. Ondan sonra ikinci çocukta zaten ismi doğduğu günle belliydi. 29 Mayıs İstanbul'un fethedildiği gün doğduğu için Fatih koyduk. Aylin'e gelince şöyle düşündüm ben burada yaşayacak burada büyüyecek, Almanlar tarafından telaffuzu kolay olabilecek bir isim olsun istedim, çocuğum sıkıntı yaşamasin ya da bazı isimlerle alay edilmesin diye. Aylin ya da Seda ismini düşünmüştüm. Ebeyle konuştuk, ebe dedi ki hangi ismi düşündün? Ben de iki isim var aklımda dedim. Ebe de bana Aylin'in daha güzel, hoş geldiğini söyledi ve öylece o isim kaldı. Burada eşim de isim kararını bana bırakmıştı.

KK11'in de isim konusundaki ifadeleri önemlidir:

Burada en çok dikkat edilen noktalardan birisi telaffuzu zor olan isimleri söyleyemiyorlar, öğrenemiyorlar. Bu problemleri arkadaş çevresinde de gördüğümüz için dikkat ediyoruz. Veyahut da direkt dini bir isim olduğu zaman genelde ömür boyu problem yaşayabiliyor. Mesela biri telefon açtığı zaman kimsiniz kiminle görüşüyorum ben Muhammet dediği zaman sorun olduğu için genelde onlara dikkat ettik. R olmasına dikkat ettik, Türklükle ilgili olmasına dikkat ettik.

"Bebeğin uykuya geçişini kolaylaştırmak için ninni söyler misiniz? Almanca ninni mi Türkçe ninni mi söylersiniz?" sorusuna KK1, KK2, KK3, KK4, KK5, KK7, KK8, KK9, KK10, KK12, KK15 Türkçe ninnilerin söylendiği yanıtını vermiştir. KK11, KK14 ve KK16 hem Türkçe hem Almanca ninniler söylendiğini; KK6 ne Türkçe ne Almanca ninni bilmediğini; KK13 ise bebeğin kolayca uykuya dalması için kitap okunduğunu ifade etmiştir.

Bebeğin ilk dişi çıktığında KK7, KK8, KK11 herhangi bir tören yapılmadığını; KK14 ve KK15 konuyla ilgili bir bilgilerinin olmadığını; KK2, KK3, KK4, KK6, KK9, KK10, KK12, KK16 hedik yapıldığını; KK1, KK5 ve KK13 hedik törenine ek olarak ilk dişi gören kişinin bebeğe hediye aldığını belirtmiştir. Bu veriler, kaynak kişilerin çoğunun geleneksel bilgiye sahip olduğunu göstermektedir.

"Konuşma çağına gelen çocuklarla hangi dilde iletişime geçiyorsunuz?" sorusuna KK11 sadece Almanca, KK2 ve KK16 hem Türkçe hem Almanca, KK4 yabancı biriyle evlendiği takdirde iki dilli, geriye kalan tüm kaynak kişiler ise sadece Türkçe cevabını vermiştir. Türkçe yanıtı veren kişiler gerekçe olarak çocuğun önce anadilini öğrenmesi gerektiğini, anadiline hâkim olan çocukların ikinci dili çok daha kolay öğrenebileceğini belirtmiştir. KK6'nın konuyla ilgili sözleri önemlidir:

Biz burada yaşayan Türkler olarak iki dil konuşuruz. Ben şimdi fark ediyorsunuz da zaten aksanlı konuşuyorum. Türkçe benim o kadar iyi değil, Almanca kesinlikle daha iyi konuşuyorum. Biz ama iki dille büyüdük. Ama Almanca'yı daha iyi konuşurum belki Almanca'yı üniversitede de okuduğum içindir... Onun için Almancam daha iyi Türkçeden. Hatta üniversite yıllarımda bazen kaybetmişim gibi hissettim ama kaybetmek de istemiyorum. Bazen diyorum Türkçe konuşurkenki o aksanı yok etmek istiyorum. Böyle gerçekten bir kursa gidip düzeltmek istiyorum... Bebek ilk konuşmaya başladığında kesinlikle Türkçe konuşuruz onunla. Çünkü ben üniversitede de öyle öğrendim bir çocuk anne dilini, anadilini ne kadar iyi öğrenirse iyi konuşursa ikinci dili de o kadar iyi konuşur. Bu sebepten dolayı. Ya bir de Almanya'da yaşıyoruz, dışarı çıktığımızda dükkânlara gittiğimizde ya da işte kreşe anaokuluna başladığımızda ya da ilkokulda her zaman zaten Almanca konuşacak. Türkçe konuşma fırsatı sadece evde ve akrabalar arasında olacak. Ben bu kadar kırık dökük Türkçe konuşuyorsam onun alacağı Türkçe ne kadar olabilir? Çok az. Zaten yani az ki biz iyi Türkçe konuşmuyoruz. Bir de ben evde de Almanca konuşursam daha çok da kaybolacak.

KK2 ise şunları söylemiştir:

Bizim tercihimiz Türkçeydi. Neden? Çevremizde pedagoğ olan arkadaşlarımız bize bir çocuğun önce anadilini öğrenmesi gerektiğini hep önerirdi. Bir çocuk eğer anadilini tam öğrenirse ikinci dili de daha kolay kavrar. Tabi bunun sebeplerinden biri de milli kimlik duygusudur. Her ikisi harmonik oldu diyebilirim. Ama ben çocuklarıma tembih etmişim, evde Türkçe evden dışarı çıktığımızda Almanca konuşacaktık. Bizi Almanca bilmiyor zannetmesinler diye.

KK11 ise kendi çocuklarıyla Almanca iletişime geçtiğini söylemiştir. Bunun gerekçesi de okul hayatı boyunca kendi yaşadığı sıkıntıları çocuklarının tecrübe etmesini istememesidir:

Almanca iletişime geçilir ama burada şöyle bir püf noktası var. Mesela bizim zamanımızda çocuğun bu kreş kursu dedikleri anaokulu ilkokuldan önceki şeyleri yabancılara fazla uygulamadılar. Babalarımız da biraz o konuda cahil olduğu için hiç uğraşan da olmadığı için biz yani neredeyse hiç Almanca bilmeden okula başladık. Yani bizimle Türkçe konuştular babalarımız. O zamanlar bizim şansımıza Türkçe kanallar çıktı, Show TV olsun, o tür kanallar Almanya'da çekmeye başladı. Evde genelde sadece Türk kanallar vardı. Bir de babalarımız Almanların olmadığı, sadece yabancıların yoğun olduğu çevreye, mahallelere taşınmışlar, çoğunluğu Türk, Kürt. Araplar o zaman azdı, Faslılar vardı. Yani hiç Almancaya gerek duymuyorduk. Ve ben bunun sıkıntısını çektim, Almanca problemi konusunda. Bizim çağı hepsi çekti bunu. Ben bunun burukluğunu yaşadığım için. Benim görüşümde Almanca bilmeyen hiçbir Türk geri zekâlı değildir, sadece anlamadığından dolayı eksi not alıyordu. O yüzden ben dedim ki benim çocuklarım okulda zorluk çekmesinler. Leb demeden leblebiyi anlasınlar iyice kavrasınlar. Almanca bazı konularda mantığı olmayan bir

*dil. Mesela atasözleri, deyimleri, der, die, das'ları içinde olmayan bir mantıkla öğre-
nebileceğin bir şey değil, mantığı yok çünkü çoğu şeyin. Çocuklarımın okuldan önce
Almanca öğrenmelerini bu yüzden istedim, düşüncem buydu. Hata yaptık biraz. 3
dilli yetiştirmek varken sadece Almanca öğreterek. O da şöyle oldu annesi Polonca
öğretmiş olsaydı ben çocuklardan biraz utanırım diye çekindim. Nasıl hani çocuğu
ben anlamıyorum çocuk beni anlamıyor 3-4 yaşlarında falan. Annesine de tembihle-
dim yani Polonca'yı da öğretme Türkçeyi de biz bir bırakalım dedim önce Almanca'yı
öğrensiner.*

Kültürün en önemli unsurlarından biri olan dil, Almanya'ya göç eden Türkler arasında korunmasına yüksek düzeyde özen gösterilen kültür unsur-
larından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle anadili olması yönüyle Türkçenin, milli kimliğin önemli bir parçası olarak bilinçli biçimde korunma-
sına üst düzeyde önem verilmiştir. Bu korumada ikinci dayanak bilimsel temelli bir bilgiye temellendirilmiştir. Kaynak kişilerden sadece bir tanesi çocuk-
larıyla Almanca iletişim kurduğunu beyan etmiştir. Bunun da nedeni ailenin multikültürel bir yapıya sahip olması ve göçmenlerin dil yetkinliği konusun-
daki daha önce tecrübe ettiği akademik sorunlardan kaynaklanmaktadır.

Erkek çocukların sünnet edilmesi konusunda kaynak kişilerin hepsi fikir birliği içindedir. Görüşme yapılan kişiler erkek çocukların mutlaka Müslüman bir doktor tarafından hijyenik şartlar altında sünnet ettirildiğini belirtmiştir. Sünnet düğünü konusunda ise farklı görüşler beyan edilmiştir. Kaynak kişilerin kişisel tecrübeleri doğrultusunda Almanya'da yaşayan Türklerin bir kısmının oldukça görkemli, bir kısmının sade bir eğlence şeklinde sünnet düğünü yaptığını, bir kısmının ise hiç sünnet düğünü yapmadığı sonucuna ulaşmıştır. Sünnet töreni eğlence biçiminde düğün salonlarında yapılabildiği gibi mevlit ve dua okutulmak suretiyle camilerde de gerçekleştirilebilmektedir. KK1 sünnet törenleri ile ilgili şu sözlerini dile getirmiştir:

Davetiyeler basılır. Çoğunlukla da salonlarda olur. Resmen düğün gibi. Ama ben ona karşıyım. Bana sorarsanız ben sünnetin salonlarda çok büyük bir şey olarak yapılmasına karşıyım. Neden diyeceksin. Peygamber efendimizin sünnetidir biliyorsun Türklerde ve Müslümanlarda. Böyle bir şey yapıyorsan kendi aile içinde akrabaları diyelim, aile içinde diyelim, birkaç tane de çok samimi dostlarıyla yapabilirsin. Ama bunun çok büyük aşırı bir derecede düğünler gibi evlenirken işte komşunun komşusudur, tanıdık bir arkadaşındır... Yani bilmiyorum... Ama çoğunlukla Almanya'da böyle oluyor. Bazen de kişiden kişiye fark ediyor. Gidiyor camide yapıyor onu, merasimi camide tamamlıyor, mevlit okutturuyor ona, oraya davet ediyor insanları. Ama dolu dolu da oluyor yani. Kesinlikle sünnetini ister camide mevlit okutsun isterse salonda yapsın eksik kalmıyor ve dolu dolu da oluyor. Hatta evlerde bile yapanlar oluyor.

KK11 de görkemli sünnet düğünlerini gereksiz bulduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

Kendi çocuklarıma sünnet düğünü yapmadım iki çocuğuma da ben. Ben aslında karşıyım sünnet düğününün kendisine. Tamam, sünneti yapalım adı üstünde sünnet ama düğünü gereksiz görüyorum çünkü ne gerek var yani çağırıyorsun millet geliyor hediye takıyor. Olan var olmayan var gelen var gelemeyen var. Kırgınlıklar oluşuyor. O yüzden ben yapmadım ama içimde vardı iki çocuğum da büyüsün biraz yaşları ikisi birden olsun diye. Burada da var sünnet kıyafetleri satılan yerler giydirilim yapalım, ufak bir kutlama kendi çapımızda yapalım dedik ama koronadan dolayı onu da iptal ettim. Çocuklar 8-9 yaşlarını geçmesinler dedim, çocukları giydirip kuşandırıp ufak bir şekilde yemek yenebilirdi. Hatta bir mevlit gibi bir şey okunurdu. Niyetimde vardı o yani.

Görüşme yapılan kaynak kişilerin tümü, İslam dininin gerekliliklerine ve bilimin sağlık bakımından yararlı olduğu yönündeki beyanlarına bağlı kalarak sünneti gerekli görmektedir. Ancak kaynak kişiler arasında sünnet töreninin yapılmasına sıcak bakılmakla birlikte şatafattan uzaklaşarak törenlerin sadeleşmesi gerektiği yönünde görüş birliğinin hâkim olduğu tespit edilmiştir.

Almanya’da yaşayan Türkler arasında *baby shower* ve cinsiyet partilerinin son birkaç yılda yaygınlaşmaya başladığı kaynak kişiler tarafından bildirilmiştir. Bu tür organizasyonlara tüm yaş gruplarında genellikle hoşgörü ile yaklaşıldığı gözlemlenmiştir. KK16 bu konuda şunları belirtmiştir:

Şimdikiler yapıyor biz yapmadık. Şimdikilere de çok görmüyoruz çünkü iki kültür arasında yetişiyorlar. Bir taraftan Türklük, milliyetçiliklerini yürütmek zorundalar diğer taraftan da yaşadıkları topluma da böyle biraz uyum sağlamak durumunda kalıyorlar ister istemez. Tabi şart değil baby shower yapmak ama görüyorlar hoşlarına gidiyor, bizlere zarar vermediği sürece yapabilirler.

Tüm kaynak kişiler bu tür partilerin Türkler arasında son yıllarda yaygınlık kazanmaya başladığını ifade etmiştir. Amerika orjinli bir popüler kültür uygulaması olan bu partiler, dünyanın pek çok ülkesinde yer edinmeye başlamıştır. Türkiye’de de yaygın bir biçimde kutlanmaya başladığı dikkat çeken *baby shower* ve cinsiyet partilerinin Almanya’da yaşayan Türkler arasında da yer bulması doğal olarak değerlendirilmelidir. Kaynak kişilerin çoğu bu partileri eğlence aracı olarak görmekle beraber, birkaç kişi Türk kültüründe yerinin olmaması dolayısıyla eleştirmiştir. Bu organizasyonlar kişilerin sosyalleşmesine, bir vesile ile bir araya gelmesine de katkıda bulunduğu bir gerçektir.

Bu araştırma kapsamında Almanya’da yaşayan Türklerin, doğum ile ilgili geleneklerin yaşatılmasında cinsiyet, medeni durum ve kuşak bakımından

bazı tutum farklılıklarının varlığı tespit edilmiştir. Erkeklerin ve bekâr genç kuşakların doğum ve çocuk ile ilgili gelenekler hakkındaki bilgisi, evli kadınlarla kıyaslandığında sınırlıdır. Bunun nedeni de kadınların doğum ve bebek bakımı ile ilgili birinci derecede aktif rol üstlenmelerinde ve sorumluluk sahibi olmalarında ayrıca bekâr gençlerin gündemine henüz bu tür konuların girmemiş olmasında aranmalıdır. Almanya’da yaşayan Türkler arasında doğum ve çocuk ile ilgili yaşatılan geleneklere bakıldığında pek çok geleneğin uygulanmakta olduğu; Türkçe’nin aktif konuşma dili olarak kullanımına devam edilmesinde, ad koymada milli kimliğe bağlılığın üst noktada konumlandırıldığı görülmektedir. Doğum ve bebek ile ilgili olarak popüler kültürden etkilenmenin varlığı söz konusu olmakla birlikte bu uygulamalarda herhangi bir şekilde Alman kültüründen etkilenmeden söz edilmesi mümkün görünmemektedir. Bu noktada kültürleşmenin tek boyutlu olarak yani göçmenin sadece kendi kültürünü devam ettirmesi biçiminde gerçekleştirdiği söylenebilir.

b. Evlenme

Hayatın önemli geçiş dönemlerinde biri olan evlilik, diğer geçiş dönemlerinden daha fazla geleneksel uygulamanın yer edindiği aşamalardan biridir. İki insanın hayatını birleştirmesi, tüm toplumlarda önemsenen ve çeşitli biçimlerde kutlanan bir durumdur. Türk kültüründe evlilik, her aşamasında pek çok geleneksel kuralı barındırır. Bu çalışma kapsamında Almanya’da yaşayan Türklerin evlenme geleneklerindeki kültürel süreklilik, evlilik yaşı, düğünlerin öne çıkan özellikleri, yabancı kültürden etkilenme, bir yabancı ile evlenme, gençlerin geleneklere dayalı evlilik törenlerine bakışları hususları ele alınacaktır.

Katılımcıların tümü Almanya’da evlilik geleneklerini rahatlıkla devam ettirebildiklerini ifade etmiştir. Hatta neredeyse tüm katılımcılar Almanya’daki Türklerin düğün geleneklerine Türkiye’dekilerden daha sıkı bağlı olduklarını dile getirmiştir. Kız isteme, söz, nişan, damat ve gelin bohçası, düğün alışverişi, düğün davetiyesi, düğün mekânı, kına gecesi, gelin çıkarma, kurban, dini nikâh, mehir, düğün konvoyu, düğün yemeği, geleneksel Türk halk dansları ve müzikleri hususlarının tümünün uygulanmasına özen gösterildiği tespit edilmiştir. Hatta Almanya’da bazı şehirlerde Türklerin düğünleri için gereksinim duydukları tüm ihtiyaçlarını karşılayacak ürünlerin satıldığı mağazaların yer aldığı alışveriş caddelerinin bulunduğu ifade edilmiştir. Görüşme yapılan bazı kaynak kişiler düğün ihtiyaçlarının bir kısmını, maddi anlamda daha uyguna mal edilebildiği için Türkiye’den temin ettiklerini de sözlerine eklemiştir. Türk düğün geleneklerini kendi düğününde uygulamadığını söyleyen tek kaynak kişi KK11’dir. Bir Polonyalı ile evlenen KK11, sade bir nikâh töreni

ile dünya evine girdiğini, dini nikâh ve mehir dışındaki hiçbir geleneği yerine getirmediğini belirtmiştir.

Kaynak kişilere yöneltilen bu geleneklerin uygulanmasında kadınların mı erkeklerin mi daha özenli ve hassas olduğu sorusuna verilen yanıt ise tümünde kadınlar olmuştur. Geleneklerin devam ettirilmesinde erkeklerin de katkısı olmakla birlikte uygulama noktasında tüm ayrıntılara hâkimiyet kadınlar arasında daha kuvvetlidir. Pek çok durumda kadınların erkekleri yönlendirdiği ifade edilmiştir. Erkek kaynak kişilerin tümü, kadınlar umursamasa bu tür geleneklerin birçoğunun yapılmayacağı görüşünü belirtmiştir. Erkek kaynak kişiler, bohça, nişan, kına gibi geleneklerin bir kısmını “gereksiz masraf” olarak nitelendirmiş, adetler konusunda bu kadar baskıcı olunmaması gerektiğini söylemiştir. Bu noktada kadınların, geleneklerin sürekliliğinde etkin bir rol oynadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Türk gençler arasında geleneklere dayalı düğün törenleri desteklenmektedir. Bununla birlikte gençler arasında Almanya’daki Türk düğünlerinin 500 ila 1000 kişi arasında değişen davetli sayısına karşı olumsuz bir bakışın hâkim olduğu tespitlerimiz arasındadır. Almanya’da yaşayan Türk gençleri, oldukça kalabalık gerçekleşen bu organizasyonların sayıca sadeleşmesi gerektiği yönünde bir tutum sergilemiştir.

Kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde Almanya’da yapılan Türk düğünlerinin olmazsa olmaz unsurlarının Türk bayrağı, Kur’an-ı Kerim, Türk bayrakları eşliğinde düğün konvoyu ve davul-zurna olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca düğünlerde 10. yıl marşının ve Türkiye şarkısının çalındığı, zaman zaman mehter marşı ile gelin çıkarmaya gidildiği, bazı evlerde düğün öncesinde balkon ve pencerelere Türk bayraklarının asıldığı da alınan bilgiler arasındadır. KK1, Türk gençlerin bu konulardaki hassasiyetinin gurur verici olduğunu şu sözleriyle ifade eder:

Yani yabancı bir ülkede Türk gençlerinin çocuklarımızın kültürlerini, kendi kimliklerini unutmaması insana gurur veriyor. Bazen derler ya Allah korusun çocukların çevresi kötü, her türlü insan yaşıyor Almanya’da... Yani değişmiyorlar Allah’a çok şükür ki. Benliklerini, kimliklerini, kültürlerini, bayraklarını korumak yerleşmiş beyinlerine.

Görücü usulü ile evliliğin yaygın olmadığı hatta son yıllarda neredeyse artık hiç kalmadığı da verilen bilgiler arasındadır. KK11, görücü usulü evliliklerin gözlemlediği kadarıyla sadece belirli bir yaşı geçen kişilerde veya ikinci evliliklerde yapıldığını ifade etmiştir. Tüm kaynak kişiler görücü usulünden ziyade evliliğin sevgi yoluyla gerçekleşmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Kaynak kişiler Almanya’da yaşayan bir Türkün, eşini Türkiye’den seçmesi durumunda mutlaka sevgi yolunun tercih edildiğini, edilmesi gerektiğini be-

lirtmiştir. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre önceki yıllarda bu tür durumlarda görücü usulü ile yapılan evliliklerin çoğunlukla hüsrarla ve ayrılıkla sonuçlandığını ifade etmiştir. Belirtildiğine göre evlilik, eşlerden birinin “hayatını kurtarma” amacını taşıyan bir misyon yüklendiğinde mutsuzluk ve ayrılıkla neticelenmektedir. KK1 bu konuda şunları belirtmiştir:

Önceden Almanya’dan biriyle evlenmek burada ikamet etmeye vesile oluyordu, çocuğunu kurtarmak gözüyle bakılıyordu. Buraya geldikten sonra ailesine yardımcı olur, işte oğlanı kurtarırız, kızı kurtarırız gelsin burada bir hayat yaşasın düşünceyle. Ama böyle yapanların çoğu hüsrana uğradı, çoğunun da yuvaları bozuldu.

Ayrıca aile birleşimi ile göç eden kişilerin gerek sisteme entegrasyonunda gerekse sosyal entegrasyonda zorluklar yaşadıkları ifadeler arasındadır. KK16’nın bu konu hakkındaki ifadeleri önemlidir:

Aşk. Aşk olmadan bir şey olmaz. Çünkü burada yaşayan insanlar buradaki sisteme alışkın, Türkiye’dekiler bu sisteme alışkın değiller. Almanya’nın kurallarına uyum sağlamayı biliyoruz, sağlıyoruz da. Sağlamasan zaten Almanya’da işin olmaz. Türkiye’dekiler kurallara pek uyum sağlayamıyorlar... Bu nedenle de evliliklerin aşk yoluyla olması lazım. Çünkü oradan gelen insanlar çok çabuk adapte olamıyorlar. Zamanla da bunu başaramazsa çok kötü sonuçlanıyor, bu yüzden çok ayrılıklar gördüm. Türkiye’den bir erkek gelse hanımı çalışıyor adam evde oturuyor sıkılıyor. Bu Türk erkeğine biraz ters geliyor. Kadın gelse bütün gün evde, dışarıya çıkamıyor, dil yok, en büyük problem dil, uyum sağlayamıyor. O zaman o da böyle hayata küsmüş gibi çok kötü bir duruma düşebiliyor.

Bu nedenle kaynak kişilerin tümü evliliğin sevgi yoluyla yapılması gerektiğini ve Almanya’da da genelde bu şekilde gerçekleştiğini belirtmiştir.

Evlilik yaşının kaç olduğu sorusuna verilen yanıtlar 20-30 arasında değişiklik göstermiştir.

“Bir yabancı ile evlenildiği takdirde de Türk düğün gelenekleri uygulanır mı?” sorusuna verilen yanıtlar çoğunlukla karşılıklı anlaşma gerçekleşirse yarı yarıya uygulanabildiği yönünde olmuştur. Evlilik sürecinde her iki tarafın geleneklerinin asgari düzeyde uygulandığı, bunun da karşı tarafın istekliliğine bağlı olduğu ifade edilmiştir. Eğer evlilikte karşı taraf Türk geleneklerine meraklı ve ilgiliyse o zaman daha fazla geleneğin uygulandığı söylenmiştir. Kaynak kişilerle yapılan görüşmeler neticesinde Türk ve Alman düğün geleneklerinde karşılıklı bir etkileşimin var olduğu görülmüştür. Zaman zaman Türk düğünlerinde Alman, zaman zaman da Alman düğünlerinde Türk geleneklerinin etkisini görebilmek mümkündür. Bu etkileşime kaynak kişilerin verdiği örnekler önemlidir. KK11, Türk geleneklerinin Avrupa’ya etkisini verdiği şu örneklerle açıklamaktadır:

Konvoylarda kornalara basılmasını Avrupalılar Türklerden öğrendi. Düdük basmasını bilmiyorlardı. Düğünlerde olsun, bir maçın galibiyetinde olsun. Bir de Türk gençler düğünlerine kendi çevresindeki yabancıları davet ediyorlar. Yabancılar da çok merak ediyor bir Türk düğünü nasıl diye, gelmek istiyorlar. Burada hiç Türklerle alakası olmayanlar bile Türklerin düğünlerinin nasıl olduğunu biliyorlar.

Yine KK11, Türk düğünlerindeki yabancı kültür etkisinin ise en çok düğün danslarında görüldüğünü şu sözleriyle ifade etmektedir:

Oyunlar. Damat, erkek oyunları mesela yabancılardan Almanlardan veya genelde Amerikalılardan gelme. Dans gösterileri. Çok popüler şu an. Mesela erkek taraftı gidiyor koreografi dersi falan alıyor kız tarafına karşı dans etmeleri mesela. Onlar sonradan eklendi. Bizim zamanımızda yoktu mesela. Oyunlar da aynı şekilde, mesela gelini oturtuyorlar, erkekle oyun olayı. Ama bizde her şey biraz daha sınırlar çerçevesinde gerçekleşiyor. Bunlarda sınırları aşan olaylar da var baya. Bizim kaldıramayacağımız olaylar da çok.

KK4 ise etkileşimin başka bir örneğine dikkatleri çekmekte ve Almanlarla Türklerin ortak düğün pratiklerini şu şekilde örneklendirmektedir:

Bir ipe bağlanmış kâğıt parçaları olur, her kâğıt parçasında olması dilenen şeyler yazılır mutluluk, aşk, sağlık gibi. Bunları nikâh töreninden çıktıktan sonra bu kâğıtları keserek bir nevi kendilerine yol açıyorlar. Bunu bazen Türkler de yapıyor. Alman düğünlerinde beyaz güvercin veya balon uçurma yapılıyor. Almanlarla Türklerin ortak düğün uygulamalarından biri de gelinle damadın başından şeker, pirinç gibi şeyler atılmasıdır.

KK5 de yabancı menşeli uygulama örneği olarak Alman düğünlerinin önemli bir simgesi olan beyaz güvercin uçurmanın Türk düğünlerinde sıklıkla uygulanmakta olduğunu anlatmıştır:

İki beyaz güvercin uçurma. Almanya'da nikâh güvercini diyorlar, Türkiye'de yok sanırım. İnanişâ göre o güvercinler eğer eşse hiç ayrılmıyorlarmış hep birlikte yaşıyorlarmış, evliliği simgeliyor. Almanlar nikâhta da düğünde de uçuruyor. Türkler genelde nikâhta uçuruyor.

Alman düğünlerindeki geleneklerin Türk düğünlerine de geçişini hediyeleşme pratiği üzerinden ifade eden KK2 ise karşılaştığı bu etkileşim örneğini şu sözleriyle anlatmıştır:

Düğün hediyelerinde damada komik hediyeler veriliyor önlük, kepçe, kaşık, süzgeç gibi. Büyük bir kartonun içinde gelir. Bu Almanlardan çıkan bir şey, Türklerde yoktu. Şemsiye hediye edilir, şemsiyenin her bir ucuna bebek bezi, bebek memesi, patik

takılır. Damat şemsiyeyi açtığında uçlarında bebek eşyaları sallanır. Bu Almanlara özgü bir hediyeleşmedir. Türk düğünlerinde şu an çok yaygın. Ve güzel de hoşumuza da gidiyor.

KK3, bazı nikâhlarda Almanların yaptığı gibi gelin ve damadın önünden giden çocukların ellerindeki çiçek dolu sepetlerden etrafa çiçekleri atmasına şahit olduğunu söylemiştir. KK6, Türk ve Alman düğün geleneklerinde karşılıklı etkileşimin varlığıyla ilgili şu sözlerini ifade etmiştir:

Evet var. Almanlar da artık Türkler gibi coşkulu bir şekilde evlenmek istiyorlar. Benim nikâhım Almanların bir sarayında oldu ama bu abartılı bir Türk sarayı gibi değildi. Nikâh memurumuz da Alman'dı. O bizi nikâhladığında aile hayatı, eş hayatı ile ilgili Almanlara uygun olarak anlattı. Bir de kuş uçurma Alman geleneklerinde olan bir şey. O çok güzeldi. Bir de arabanın arkasına Almanlar alüminyum kutular bağlar, düğün arabası üstü açık eski nostaljik bir araba olur. Ya da atlı arabaları vardır düğünler için, onlardan olsun isterdim. Bunları yapan Türkler var. Hatta Türk düğünlerinde kuş uçurmadığı zaman biraz garip oluyor. Ya da aynı şekilde balon bırakma. Evlilik teklifi de bilmiyorum Türklerde var mı, bizde kız isteme olduğu için bence bu Avrupalı bir şey. Evlilik teklifi de var burada. Güzel bir organizasyon yapılıyor, kırmızı güller falan oluyor, arkadaşlar toplanıyor, sürpriz evlilik teklifi yapılıyor. Bazen de kızlar kına gecesini beğenmiyor, Almanların yaptığı gibi gençler arasında bekârlığa veda partisi yapılıyor. Arkadaşlar arasında para toplanıyor, o parayla akşam eğlenmeye gidiliyor. Para toplayan kızlar aynı kıyafeti giyinip sokaktan para toplar. Herkes bilir ki bunlar veda partisi için para topluyor. Kızlar insanlara komiklikler yapıp para isterler Bir kızın en yakın arkadaş çevresinden 5-10 kişi katılır partiye.

“Çocuklarınızın Türk düğün gelenekleriyle evlenmesini ister misiniz?” sorusuna KK4, KK11 ve KK14 dışındaki tüm katılımcılar “evet” yanıtını vermiştir. Bunun sebebini KK1 şöyle izah etmiştir:

Tabi ki isterim, öyle evlendiler zaten. Neden? Çünkü ömürde bir kere olacak olan bir şeyin tam tekmil olarak, tam muntazam, tam yerinde ne yapılması gerekiyorsa o şekilde yapılmasına taraftarım. Burada kendi kimliğimizi devam ettirme bilinci ve isteği de var. Bir Türk olarak, bir Müslüman olarak ne bileyim yabancıların içindeyiz ayırıcı olmamız lazım. Niye biz onlara uyalım onlar bize uysunlar. Biz kendi kültürümüzü geleneğimizi niye unutalım ki? Biz unutursa çocuklarımız da unutulur. Çocuklarımız o zaman kendi çocuklarına da aktaramazlar.

KK2 ise bu konuda şunları ifade etmiştir: “Çok abartı olmadan tabi ki... Çünkü bizim geleneğimiz o ve biz ondan hoşlanıyoruz. Bize göre düğün öyle oluyor. Anlayışımıza uygun oluyor o zaman. Kendi kimliğimizi de korumaya çalışıyoruz o zaman bir nevi de.” KK5 de bu geleneklerin sürdürülmesinin

asimilasyonun önüne geçeceği için istediğini şu sözleriyle ifade etmiştir: “Evet çünkü Almanya’da yaşadığımız sürece geleneklerimizin kaybolmasını istemem. Çocuklarımızın Almanlaşmasını veya Türkçeyi hiç konuşamamasını asla istemem.” Benzer şekilde KK16 şu sözleri söylemiştir:

Mutlaka. Geldiğin yeri bilmezsen gideceğin yeri bilemezsin. Eğer sen sahip çıkmazsan yarın sen çocuğuna ne vereceksin? Biz bunu çocuklarımıza yaşatmazsak o yarın çocuğuna hiç yaşatamaz. Bu nedenler bu konular çok önemli. Şimdi biz bir yabancı ülkede yaşayabiliriz ama biz Türk’üz, biz Müslümanız. Ve biz bunu elimizde tutmaya mecburuz. Eğer tutmazsak asimile olmuş oluruz. Yani Almanlaşırız. O zaman bizim kimliğimizden hiçbir şey kalmaz.

Bu konuda sadece KK11 bu soruya istemem yanıtını vermiştir. Gerekçe olarak da Türk düğünlerinde detaylara fazlaca önem verilmesinin aileler arasında gereksiz kırınlara yol açtığını, yabancıların düğünlerinin daha düzenli, eğlenceli, ferah, sade gerçekleştiğini ve tarafların ayrıntılarla birbirini yormadığını ifade etmiştir. KK14, seçimi çocuklarına bırakacağını ifade etmiştir. KK4 ise çocuklarının düğününde Türk müziklerini devam ettirmek istediğini, diğer konularda ısrarcı olmayacağını belirtmiştir.

Evlilik gelenekleri ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa şu sonuçlardan söz edilebilir: Almanya’da yaşayan Türkler arasında Türk düğün geleneklerinin büyük oranda yaşatılmakta olduğu görülmektedir. Burada şunu da eklemek gerekir ki bu geleneklerin devam ettirilmesinde kadınların rolü büyüktür. Erkek kaynak kişiler bu geleneklerin kadınların talebi doğrultusunda sürdürüldüğünü, kendilerine kalırsa bu geleneklerin bir kısmının gereksiz bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bir yabancı ile evlilik yapan kaynak kişi (KK11), Türk düğün geleneklerini kendi düğününde büyük oranda gerçekleştirmediğini ancak bir Türk ile hayatını birleştiren kardeşinde tüm geleneklerin yerine getirildiğini söylemiştir. Buna ek olarak kaynak kişilere kendilerinin gözlemlerine dayanarak yabancılarla yapılan evliliklerde geleneklerin uygulanma durumu hakkında sorulan sorudan alınan yanıtlardan yola çıkılarak bu tür evliliklerde karşı kültürün de tutumuna bağlı olmak kaydıyla geleneklerin sekteye uğrayabildiği neticesine ulaşılmıştır. Buradan yabancı kültüre mensup bir kişiyle yapılan evliliklerde, Türk düğün geleneklerinin uygulamasında kültürün devamlılığının sağlanmasında güçlükler yaşandığı anlaşılmaktadır. Evlilik törenleri ile ilgili olarak Almanya’da yapılan düğünlerde Türk bayrağı, Kur’an-ı Kerim ve halk müziğinin olmazsa olmaz unsurları olduğu; zaman zaman da bazı düğünlerde mehter marşı ile gelin çıkarmaya gitmek, düğünlerde Türkiyem şarkısının ve 10. Yıl Marşı’nın çalındığı tespit edilmiştir. Türkiye’de yapılan düğünlerde uygulamada olmayan bu özellikleri, Almanya’da yaşayan Türkler arasında aidiyet, kimlik, birlik ve

beraberlik duygularının bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Evlilik törenleriyle ilgili olarak buraya kadarki yapılan değerlendirmeden kültürleşmenin yüne tek yönlü biçimde yani etnik kültürün baskın olmasıyla gerçekleştiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak kaynak kişilere yöneltilen Alman düğünlerinden etkilenme veya Alman düğünlerine etki etme durumu ile ilgili sorulardan alınan yanıtlar, kültürleşmenin çift yön kazandığını ortaya koymaktadır. Almanya’da yapılan Türk düğünlerinde Alman kültüründe yer alan; bekârlığa veda partileri, gelin arabasına teneke kutuların bağlanması, düğün/nikâh salonuna girerken gelin ve damadın hemen önünden yürüyen küçük çocukların davetlilere doğru sepetlerden çiçekler atması, nikâhtan sonra gelin ve damadın iki beyaz güvercin veya balonlar uçurması, düğünün takı töreni kısmında damadın arkadaşları tarafından verilen eğlenceli hediyeler, gelin ve damat ile ilgili iyi dileklerin yazıldığı ve birbirine bağlandığı küçük kâğıtların kesilmesi uygulamalarının yer aldığı tespitler arasında yer almaktadır. Almanlar da evlilik törenlerinde Türk düğünlerinden çeşitli biçimlerde etkilenmiştir. Oldukça sade gerçekleşen bu düğünlerin yavaş yavaş Türk düğünlerinde olduğu gibi coşkulu bir biçimde kutlanmaya başlaması, düğün konvoyuna katılan araçların kornaya basarak düğünü duyurmaları ve bir Türk ile yapılacak evliliklerde kahveye tuz atmak gibi yabancıların da ilgisini çeken geleneklerin uygulanmasına duyulan merak bunlar arasındadır.

c. Ölüm

Almanya’da yaşayan Türkler arasında ölüm etrafında kümelenmiş olan geleneklerin İslami usullere ve Türk geleneklerine bağlı olmak suretiyle devam ettirildiği görülmüştür. Ölüm haberinin ilk olarak telefonla yakınlarına ulaştırıldığı daha sonra haberin yayıldığı ve bazen de sosyal medya hesaplarından duyurulduğu belirtilmiştir. Almanya’da Müslüman Mezarlığı bulunmakla beraber cenazeler, büyük bir oranda defnedilmek üzere Türkiye’ye gönderilmektedir. Cenazelerle ilgili nakil işlemleri çoğunlukla DİTİP (Diyanet İşleri Türk İslam Birliği) vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Almanya’da toprağa verilmek istediğini vasiyet eden Türklerin varlığı da kaynak kişilerce bilinmektedir. Bu konuda KK13’ün ifadeleri önemlidir: “... Ölen kişinin kimsesi yoksa burada Alman mezarlığına bile defnedilenleri biliyorum. Ama definde Türk organizasyonlar tarafından İslam’a uygun yıkanıp gömülmesi sağlanır.” KK2 de Müslüman Türklerin çoğunun Almanya’da defnedilmek istememesinin nedenlerine şunları ekler: “İsteyen bazı aileler burada da gömüyorlar haftada bir ziyaretine gidebilmek için. Bizim açımızdan buradaki mezarlıklar çok tercih edilmemesinin sebebi burada 10 sene mi 20 sene mi mezarlıklar kalkıyor yeniden kullanılıyor. Bu da bizim geleneğimizde olmayan bir şey.”

Ölümde de tıpkı doğum ve evlilikte olduğu gibi yardımlaşma üst düzeydedir. Cenaze sahiplerinin maddi veya manevi neye ihtiyacı varsa (para, bilet, yardım vb.) akraba, komşu veya tanıdıklar tarafından karşılanmaya çalışılır. Taziye evine 3 gün süre ile veya cenaze Türkiye'ye gönderilinceye kadar yemek götürülür. Taziye ziyaretlerinin mutlaka yapılmasına özen gösterilir. İmkânı olanlar defin için cenaze sahiplerine Türkiye'ye kadar eşlik edebilir. Ölen kişinin ardından cüz dağıtılır, hatimler yapılır, belirli günlerde (3. 7. ve 40. gün olabilir) camilerde Kur'an okutulur ve yemek (pide, lahmacun, pilav/et, ayran, helva, lokma, mevlit şekeri vb.) dağıtılır. Eş dost davet edilir. Herkes de bu çağrıya mutlaka icabet etmeye çalışır.

Ölen kişiyi anmak için Kur'an okunur, onun için hayır verilir, onun adına yemek veya tatlı dağıtılır, memlekete gidildiğinde mutlaka mezar ziyaret edilir. KK2'nin bir ölümüne, dayanışmaya ve kültüre bağlılığa dair sözleri önemlidir:

...sene-i devriyesinde Kur'an okunur. O zaman sen ikram yaparsın, ya kahvaltıya davet edersin önce kahvaltısını yaptırırsın ondan sonra Kur'an'a geçilir. Ya da öğlen yaparsın Kur'an okunur sonra ikramlarını verirsin. İkrâm her seferinde vardır. Türk geleneğinde ikramsız hiçbir şey yoktur. Şimdi Türkiye'de bakıyorsun, biz elli sene önceki hayatı burada devam ettiriyoruz. Bunun sebebi bizim burada dini farklılığımız var ya bununla paralel bir yaşantımız var burada. Yani iş arkadaşın Alman olabilir, komşun Alman olabilir. Ama onların kültürüyle senin kültürün her zaman farklı, böyle bu yaşantılarda fark ediyorsun. Onun için din ile paralel bir yaşantı yaşıyoruz ve birlik oluyoruz. Düşün Kars'tan gelen de Edirne'den gelen de aynı şeyi seninle paylaşıyor aynı havayı teneffüs edebilirsin burada hiç sorun olmaz. Birlik ve beraberlik duygusu çok yoğun. Mesela burada şunu yargılıyorlar, anaokulunda örneğin açık kadınla kapalı kadın nasıl arkadaş oluyor, sohbet ediyorlar diyor, hayret diyor. Neden? O kapalı o açık. Her gördüğünde yeniden açıklayacaksın kendini yeniden ifade edeceksin. Onun ön yargılarını kırman için kendi yaşantından anlatacaksın ki öyle olmadığına inansın. Kendi kültürüne bağlı olduğun sürece güç kazanıyorsun ve güçlü oluyorsun, güçlü hissediyorsun.

Ölüm ile ilgili olarak genel bir değerlendirme yapılacak olursa İslami ve milli geleneklerin tümünün uygulanmaya devam ettiği sonucuna ulaşılır. Defin, yardımlaşma ve ölüm sonrası yapılan tüm uygulamalar Türk geleneklerine ve İslam dinine uygun olarak gerçekleştirilmektedir. Buradan, bu geçiş döneminde de kültürleşmenin tek yönlü olduğu ortaya çıkmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Mikro-sosyolojik yaklaşımla az sayıda kişinin şahsi tecrübelerinden yola çıkılarak yapılan bu çalışmadan elde edilen sonuçları, amaçlar kısmında sıralanan sorulara da atıfta bulunarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Göçün, Almanya'da yaşayan Türklerin kültürlerini (yemek kültürü, bayramlar, giyim-kuşam, inanç vb.) devam ettirme noktasında bu örneklemde olumsuz bir etki yaratmadığı belirlenmiştir. Kaynak kişilerin tümü bu soruya olumlu yönde yanıt vermiştir.
2. Kültürün önemli bir parçasını oluşturan geçiş dönemi ile ilgili geleneklerin büyük oranda devam ettiği tespit edilmiştir. Doğum ve ölüm aşamalarında sadece etnik kültüre bağlılığın var olduğu tek yönlü kültürleşmenin gerçekleştiği görülmüştür. Evlenmede ise kısmen çift yönlü kültürleşmenin varlığı belirlenmiştir. Bununla birlikte Almanya'daki geçiş dönemlerinde yöresel farklılıkların büyük oranda ortadan kalktığı, her yörede müşterek olan kültürel unsurların uygulamada kaldığı dikkati çekmiştir.
3. Göç edilen yerde geçiş dönemi törenlerinin göçmenler arasındaki birliğin sağlanmasında ve bir araya gelme vasıtası olarak bir sosyalleşme aracı biçiminde işlev gördüğü tespit edilmiştir. Türklerin belli ikamet bölgelerinde yoğunlaşmaları da bu kültürün muhafazasına katkı sağlamaktadır.
4. Bazı geleneklerin sürdürülmesi noktasında kuşaklar, cinsiyet ve medeni durumun tutum farkı yarattığı tespit edilmiştir. Doğum/çocuk ve evlilik bahsindeki gelenekleri uygulayanlar genellikle kadınlar olduğundan yabancı hanımlarla yapılan evliliklerde bu geleneklerin yerini diğer kültürlerin etkisine bırakma ihtimalinin yüksek olduğu düşünülmektedir. Ailenin yeterli rol oynamadığı ölüm törenlerinde yer alan kültürel uygulamalar da zamanla değişebilir.
5. Geleneğe sahip çıkmanın işareti, geçiş dönemleri uygulamalarından ziyade dil, din ve bayrak hususlarında ön plana çıkmaktadır. Bunlar herhangi bir biçimde zafiyete uğrarsa (örneğin yabancılarla evliliklerle) Türklere ait kültürel kimlik ve aidiyet de zamanla asimilasyonla sonuçlanacaktır. Göçün ilk zamanlarında yabancılarla evlenen Türk erkekler çoğunlukla onların İslamlaşmasını ve Türkçe konuşmalarını tercih ediyorlardı. Zira az ya da çok bu yolla çocuklarının milli kimlik inşasında başarılı oluyorlardı. Fakat sonraki kuşaklarda yabancılarla paylaşımlar arttıkça oluşan dini hoşgörü bu duruma yeni boyut kazandıracaktır.
6. Geçiş dönemi geleneklerinde değişimin evlilik törenlerinde kısmen gerçekleştiği görülmektedir. Düğün bahsinde Alman kültürü ile karşılıklı etkileşim, belirli noktalarda gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Türk düğünlerinde milli ve dini kimliği öne çıkaran özelliklerin varlığı, göçün yurtsama hissiyle bağlantılı olarak mensubiyet, aidiyet, milli kimlik, milli ve manevi değerlere bağlılığı vurguladığını göstermektedir.

Bu da birlik, beraberlik ve dayanışmayı kuvvetlendiren bir işlev taşımaktadır.

Sonuç olarak bu çalışmanın örneklem çerçevesinde Almanya’da yaşayan Türklerin sistem entegrasyonuna uyumun sağladığı görülmektedir. Sosyal entegrasyonun kültürleşme bileşeninin baz alındığı bu çalışmada kültürleşmenin büyük oranda tek yönlü gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Ancak gelecek kuşakların gelenekleri devam ettirmedeki tutumlarının sosyal entegrasyon noktasında çift yönlü değişmeyi getirebilmesi mümkündür.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, (29), 697-712.
- Bilge Zafer, A. (2016). Göç çalışmaları için bir anahtar olarak “kültürleşme” kavramı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(30), 75-92.
- Canatan, K. (2020). *Toplumsal değişim perspektifinden göç sosyolojisi*. Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Doğan, İ. (2018). *Göç ve kültür*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Düzgün, D. (2019). Halk kültürü değişimleri ve bir alan araştırması. *Milli Folklor*, 31(124), 62-74.
- Düzgün, D. (2021). Tarihi seyri içinde yüklendikleri anlam ve işlevleri bakımından töre ve örf kavramları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (66), 309-336.
- Esser, H. (2000). Integration and ethnic stratification. H. Esser (Ed.), *Towards emerging ethnic classes in Europe?* (1. Cilt) (s. 49-84) içinde. Weinheim: Freudenberg Stiftung GmbH.
- Fichter, J. (2006). *Sosyoloji nedir*. N. Çelebi (Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Güvenç, B. (2011). *Kültürün ABC'si*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Haldun. (2004). *Mukaddime* (1. Cilt). H. Kendir (Çev.). İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- Honko, L. (2009). Ritüellerin oluşum süreci. R. Ersoy (Çev.). M. Ö. Oğuz, S. Gürçayır & S. Çalış (Ed.), *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar 3* (s. 203-216) içinde. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Kazmaz, S. (2001). Halk kültürüne toplu bir bakış düşünceler ve değerlendirmeler. *Erdem*, (38), 295-325.
- Koca, S. K. (2012). *Türk kültüründe sembollerin dili*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Örnek, S. V. (2014). *Türk halkbilimi*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Saygın, S. & Hasta, D. (2018). Göç, kültürleşme ve uyum. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(3), 312-333.
- Şahin, B. (2010). Almanya'daki Türk göçmenlerin sosyal entegrasyonunun kuşaklar arası karşılaştırması: Kültürleşme. *Bilig*, (55), 103-134.
- Statistisches Bundesamt. [DESTATIS]. (2021). 12411: Fortschreibung des Bevölkerungss-tandes (12411-0002: Bevölkerung: Deutschland, Stichtag, Nationalität). Erişim: <https://www-genesis.destatis.de/genesis/online?operation=table&code=12411-0002&bypass=true&levelindex=0&levelid=1643067739583#abreadcrumb>
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2021). Erişim: <https://sozluk.gov.tr>
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2021). *Ülke künyesi: Almanya Federal Cumhuriyeti*. Erişim: <https://www.mfa.gov.tr/almanya%20-kunyesi.tr.mfa>
- Ünver, C. (2003). Almanya'ya Türk işgücü göçü: Geçmişten geleceğe sorunlar, imkânlar ve fırsatlar. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (45), 177-226.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk bitiği: Araştırma / inceleme yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

MÜLTECİLİĞE TUTULMAK: FENOMENOLOJİK BİR DÜŞÜNÜM

Mehmet Fatih GÜLOĞLU¹

*“Yaşamak debelenir içimde kıvrak ve küheylan
beni artık ne sıkıntı ne rahatlık haylamaz
çünkü ben ayaklanmanın domurmuş haliyim
Yürüsem rahmet boşanacak.
Ve sana bir karşılık vereceğim”*

İsmet Özel (1967). ‘Yaşamak Umurumdadır’

Giriş

Siyasal sorunlara bir çözüm bulma umuduyla Suriye rejimine karşı ‘direniş’te bulunan Suriyeliler, 2011 yılı Şubat ayında Dara ve Suriye’nin diğer şehirlerinde rejim tarafından öldürülmeye başlanmıştır. Çeşitli nedenlerle sivil direnişin başarıya ulaşacağını düşünen halk, geniş çaplı bir protestoya ve kimi zaman silahlı çatışmalara girişmiştir. Ancak 2013 yılında IŞİD denen ve amaçlarının ne olduğu belli olmayan -en azından başarısız olmuş bir devlet kurma girişimi- bir yapılanma Suriyeli sivil halkı ve rejime karşı sivil direnişçileri iki kapalı arasında bırakmıştır. IŞİD ile birlikte dış müdahaleye açık hale gelen Suriye’de 2014 yılından sonra yaşanan çatışma ortamı, sivil halkın yerinden edilmesine yol açmıştır. Bu süreç içerisinde yaklaşık olarak 140 bin insan rejim ve terör örgütleri tarafından öldürülmüştür. Şüphesiz bu üç yıllık süreç demokratik umutların yeşermesine imkân tanımakla birlikte, bizleri II. Dünya Savaşı’ndan sonraki en büyük insani krizle baş başa bırakmıştır. Üstelik Türkiye Cumhuriyeti II. Dünya Savaşı’nda bütünüyle tarafsız kalmayı başarmış bir ülke rağmen, Suriye’de yaşanan bu iç savaşın önemli bir yükünü üstlenmek zorunda kalmıştır. Yaklaşık üç milyon yedi yüz bin Suriyelinin yaşadığı Türkiye zorunlu göçün sorunları ve sonuçlarıyla yüzleşmektedir. Üstelik bu sorunların ve beraberinde getireceği sonuçların devam edeceği de ön görülebilir.

Memleketi terk etmek, baba ocağından ayrılmak genelde hüznü bir süreçtir; tüm hatıralar, yaşanmışlıklar mekândan koparılarak soyut imgelere

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
ORCID: 0000-0001-9136-4683, fatihguloglu@kilis.edu.tr

mahkûm edilir. Bu sürecin cebren vuku bulması yani memleketini terk etme zorundallığı, kişiye daha büyük acı vermektedir. ‘Zorunlu göç’ ya da ‘yerinden edilme’ gibi ifadelerle adlandırılan bu süreç tam anlamıyla bir kopuştur, koparılmadır. Yanı başımızdaki komşumuz, alışveriş yaptığımız, aynı otobüste yolculuk ettiğimiz veya kopuş deneyimini bizzat yaşamış kişiler olarak Suriyeli mülteciler bizlerle birlikte yeni bir varoluş sergilemektedirler. Yakınımda olan, benimle temas eden veya hikâyelerini dinlediğim ya da hikâyelerini okuduğum birçok Suriyeli mülteci, bu deneyimi kolektif bir şekilde yaşamıştır. Bu çalışmada, bu deneyim fenomenolojik refleksiyona tabi tutularak ifşa edilmeye ve anlamaya çalışılmıştır.

Suriyeli mültecilerin yaşadıkları göç deneyimine fenomenolojik olarak odaklanmak, göçü bir deneyim olarak sorunsallaştırmaktır. Bu çalışmada mültecilik deneyimi, “Mülteci nasıl tanımlanabilir?” ve “Mültecilik deneyiminin özü nedir?” gibi sorularla tartışmaya açılmıştır. Bu sorular yönelimsel olup çalışmada fenomenolojik refleksiyonun icra edilmiştir. Çalışmanın amacı ve yazar olarak yönelimim, mülteci ile ‘karşılaşma’ deneyiminin anlamını ortaya çıkartmaktır. “Yabancıyla karşılaşma, fenomenolojik anlamda normalde varsaydığım gönderimler bağlamı olarak dünyaya dikkat kesilmeme yol açabileceğinden dolayı fenomenoloji için yöntemsel bir rol ifa edebilir” (Lewis & Staehler, 2019, s. 91). Bu kapsamda literatürdeki nitel çalışmalardan seçilen metinler fenomenolojik bir çalışma için paradoksal olsa da fenomenolojik bir meta-analize dayalı yoruma tabi tutulmuştur. Mültecilik deneyiminin anlamı, birçok çalışmadan elde edilen verilerle bu metinde yeniden oluşturulmuştur. Fenomenolojik betimlemede -kişi nitel bir çalışma yapıyorsa eğer- araştırmacının bizzat fenomenle teması bir teamül haline gelmiştir. Oysa bu çalışma doğrudan bir şekilde belirli bir mültecinin deneyime odaklanmamaktadır. Ancak Kilis’te yaşayan biri olarak mülteci fenomeniyle her gün farklı bağlamlarda karşılıklı etkileşime girdiğim açıktır. Dolayısıyla bu araştırma için bir kesit alma yerine yapılmış olan fenomenolojik çalışmaların verilerinden hareketle bir refleksiyon icra edilmiştir. Bu bağlamda bu çalışmanın bir tür fenomenolojik meta analiz olduğu da öne sürülebilir. Çalışmada farklı yer ve zamanlarda yapılmış olan fenomenolojik araştırmaların verileriyle karşılaştırmalı bir ifşa ifa edilmiştir. Bu nedenle ‘*hiletik data*’ya² yani verinin doğrudan kaynağına erişilmemiştir. Ancak yorumlama ve ifşa etme kısmında çalışma, bütünüyle Husserl’in transandantal fenomenolojisine sadık kalarak fenomenolojiyi uygulamaya çalışmıştır. Fenomenolojik araştırma yönteminden nispi bir sap-

² Hyle, Yuncanca duyum, deneyim ve özün bir parçası olarak tanımlanır ve *hyletic data* ise duyum ve algılananın bilgisi olarak tasvir edilebilir. “*Hyletic data* hem öznel hem de özbilincin bileşenidir. Gerçek şeylerin varsayımsal olmayanın gerçek görünümü olarak yorumlanır” (Kersten, 2012, s. 74, akt. Gültekin & Tokdil, 2015, s. 106).

ma içeren bu çalışmanın söz konusu niteliğinin ardında bir yöntem olarak fenomenolojinin de sınırlarının zorlanması gerektiği inancı yatmaktadır.

Mültecilerin vatanlarını bile isteye ve sevinç içinde terk ettikleri varsayılabilir. Böyle bir düşünce etik olarak 'başkasını aşağılamak' anlamını içinde barındırır ki bu dışlayıcı bir tutum olarak betimlenebilir. Bu nedenle mülteci olmak, yerinden edilmiş olmaktır, yani vatansızlaşmaktır. Vatansızlık deneyimini yaşayan Suriyeli mültecilerin günlük hayatlarını geldikleri topraklarda nasıl yeniden inşa ettikleri ancak onların bu durumu eksiksiz bir şekilde betimlemesiyle ortaya çıkarılabilir. Çalışma bu bağlamda mülteciliğe dair sorulabilecek her türlü soru için temel bir öz bulma gayretindedir. Türkiye'deki çoğu Suriyelide ortak olan "Mülteciliğin özü nedir?" sorusu ve bu soruya verilen cevaplar bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır.

Fenomen kavramı klasik sosyolojik yaklaşımlarda kullanılan olgu terimi gibi 'yalıtk', 'anda dondurulmuş' bir kavram değildir. Aksine fenomen kendi içinde heterojen, diğer tekil varlıklarla ilişkisel veya çatışkısız bir nitelik sergiler. Bu nedenle bir fenomen olarak mültecilik, tümüyle bir varlık olarak ele alınan bir kişinin tüm yaşam-biçimine odaklanır. Fenomen kavramını tercih etmek, bütünsel bir yaklaşımla fenomenin tüm kesişimsel noktalarının anlaşılmasına odaklanmayı gerektirir. Perspektifsel bir bakış yerine minyatüre ait bir bakışı -Tanrı'nın gözünden bakışı/gözün egemenliğine direnişi- merkeze alır. Nitekim mülteci de yaşam biçimi sarsılmış, yerinden çıkartılmış, bilgi stokları işlevsizleştirilmiş, aşinalığı olmayan kişidir. Dünya, onun için yeryüzüdür. Dünyası hem dikey olarak hem de yatay olarak düzleştirilmiş; her türlü derinlikten arındırılmıştır. Dolayısıyla çalışmada, karşılaşılan mülteci fenomeninin tekeli bir bakış açısıyla ele alabilmenin imkânsız olduğu söylenmektedir. Çünkü bir konum olarak mültecilik deneyimi, alışlagelen 'el altında dünya'nın yokluğu veya bunun yeniden kurulma/inşa sürecinin başladığına işaret etmektedir. Bu minval üzere mültecilik fenomeninin noematik ve noetik anlamını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın, araştırmacının olduğu kadar okurun da görüşünü zenginleştireceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda mülteci olmanın noematik ve noetik anlamı fenomenolojik olarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Mültecilerin birçok farklı bağlamda -ekonomik, barınma, eğitim, sağlık gibi- sayısız sorunla baş etmek zorunda kaldıkları açıktır. Bu sorunların kendi vatanlarında da baş ettikleri sorunlarla benzer olduğu söylenebilir. Ancak vatansız olmaları nedeniyle şu an bulundukları yerlerde bu sorunların şiddeti artmaktadır. Çalışmada bu sorunları yaşayan-bedenin nasıl algılandığına odaklanarak 'mültecinin eşkâli' ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Metinde ilk olarak mülteci kavramının nasıl kullanıldığını açan bir bölüm yer almaktadır. Yöntem kısmında, bahsedilen anlamların nasıl keşfedilip ifşa edildiği ayrıntılı olarak ifade edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın sonraki kısmında ise mülteciliğin noematik ve noetik anlamları, gerçekleştirilen refleksiyon neticesinde dile getirilmiştir.

Mülteci Olmanın Zahiri Anlamları

Türkiye’de bulunan zorla yerinden edilmiş kişilerin bir adlandırma karmaşasına maruz kaldığı açıktır: Sığınmacı, misafir, göçmen, mülteci, şartlı mülteci, geçici koruma altındaki kişiler. Çalışmanın amacı yasaların mülteciyi nasıl tanımladığını ortaya koymak ya da içinde kültürel olarak olumsuz çağrışımlar barındıran sığınmacı gibi kelimeleri kullanarak mültecileri rencide etmek değildir. Mültecileri ifade etmek için elbette göçmen terimi de kullanılabilir, ama bu kavram ‘zor’a maruz kalmayı içermekle birlikte gönüllü olarak yapılan göçleri de ifade etmektedir. Bu nedenle çalışmada Türkiye’ye mücbir sebeplerle gelmek zorunda kalmış olanları ifade etmek için ‘mülteci’ kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir. Bu çalışmada mülteci olmak ‘yerinden edilmiş olmayı deneyimlemek’ anlamında kullanılmıştır. Mültecilik, sıradan gündelik yaşantıdan farklı, dönüştüren ve yeniden anlam veren bir deneyime ve bu deneyimin anlamına sahip olmaktır. Metinde bu deneyimin anlamı ifşa edilmeye çalışılmıştır.

Mültecilik statüsü, Türkiye’nin taraf olduğu hukuki sözleşmeler uyarınca sadece Avrupa ülkelerinden gelen kişilere verilmektedir. Bu nedenle Türkiye’ye Avrupa ülkeleri haricindeki ülkelere giriş yapmış kişilere ‘mülteci hakları’ verilmemektedir. Türkiye’nin göç güzergâhında hedef ülke olabileceği gerekçesiyle mültecilik deneyimini yaşayan diğer ülke vatandaşlarına mültecilik haklarını vermemesi nispeten anlaşılabilir. Ancak çoğu akademisyen tarafından Türkiye’de fiili olarak mülteciliğin yaşanan bir süreç olduğu ifade edilmiş ve bu nedenle de hukuki olarak mültecilik sıfatının verilmemesinin artık bir anlamı kalmamıştır (Erdoğan, 2018, s. 49). Türkiye, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü (Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, 1961) bağlamında yapılan Cenevre Sözleşmesi’ne taraf ülkeler arasındadır. Bu sözleşmelerde mülteci tanımı şu şekilde yapılmıştır.

Irkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korlutğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan vev bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişidir. (Adıgüzel, 2019, s. 5)

Türkiye’deki mevzuat açısından da mültecilik şöyle tanımlanmaktadır:

Avrupa’da meydana gelen olaylar sebebiyle, ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği ya da siyasi düşünceleri nedeniyle tahkibata uğyaracağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancı. (Erdoğan, 2018, s. 47)

‘İltica/Sığınma Yönetmeliği’ olarak bilinen ve 1994 yılında Resmi Gazete’de yayımlanan bu tanımlama coğrafi kısıtlamaya tabi bir tanımlamadır. Çalışmada ise mültecilik için şu tanımlama referans alınmıştır: “Mülteci, zulüm, savaş veya şiddet nedeniyle vatandaşı olduğu ülkeden kaçmak zorunda kalanlar için kullanılan en geniş terimdir” (Parekh, 2020, s. 31). Bu tanım kapsamında mültecilerin bazılarının göçmenliği ‘fırsat’ olarak da görebileceği öne sürülebilir. Ancak bu kişilerden herhangi bir zorlamaya maruz kalmadıklarının ispatını beklemek anlamsızdır. Bir de Türkiye’de yasa dışı bir şekilde bulunan yabancı uyruklu insanların Türkiye’de geçirdikleri toplam sürenin uzun olması nedeniyle onların da fiili olarak mülteci sayılabilecekleri gerçeği de ortadadır. Bu nedenle bu kişilerin hukuki tanımlamalarının da yeniden ve ayrıntılı olarak yapılması artık bir zorunluluk haline gelmiştir.

Göç üst başlığı altında ve zorunlu göç bağlamında mültecilik üzerine çalışmaların oldukça yoğun olduğu bilinmektedir. Özellikle göç ve yeniden yerleştirme süreçleri açısından sayısız çalışmanın olduğu söylenebilir (Muggah, 2008; Bennett & McDowell, 2012; Smithers, 2015). Ayrıca zorunlu göçün sonuçlarına odaklanan ve örneğin refakatsız çocuklarla ilgili çalışmalardan da söz edilebilir (Kahraman, 2018; Lekka, 2020). Ek olarak mülteciliğin sosyal yaşam üzerinde hem gelenlerdeki hem de yerleşiklerdeki dönüşümüne odaklanan birçok çalışmadan da bahsedilebilir (Agier, 2008; Grant, Mayhew, Mota, Klein & Kazanjian, 2015; Rimarzik, 2017; Valletly, 2018; Chalmiers, 2021). Tüm dünya çapında özellikle 2000 yılı ve sonrasında göç alanındaki çalışmaların sayısında bir artışın olduğu da bilinmektedir. Üstelik bu çalışmalarda nitel desenin kullanılma oranı da artmıştır (Yalez & Zapata-Barrero, 2019, s. 14). Bu çalışmaların bazılarında ise fenomenoloji kullanılmıştır (Skogen & Mulatris, 2011; Foster, 2015; Kalisha, 2015; Rimarzik, 2017; Valletly, 2018; Lekka, 2020; Chalmiers, 2021). Bu çalışmada da mültecilik fenomeninin ‘kendisini nasıl sunuyorsa öyle ele alınmasını’ sağlayan fenomenolojik betimleme yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi: Transandantal Fenomenoloji

Çalışma fenomenolojik bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Herhangi bir nicel ya da nitel araştırmada ulaşılabilecek sonuçların araştırma nesnesiyle hegemonik bir ilişki geliştirdiği düşüncesi, bu çalışmada fenomenolojinin tercih edilmesi-

nin ana gerekçesidir. Ayrıca fenomenoloji nitel-nicel araştırma pratiklerinin metodolojik dayanağı olan pozitivist-yorumcu dikotomisini aşmaktadır. Çünkü nicel ve nitel araştırma desenlerinde mültecinin kayıplarla bezeli, zaman-mekân sıkışmasına maruz kalmış, faillikten koparılmış veya ‘mekân-dışı-kışı’ olduğu ve üzerinde araştırmacının tasarrufta bulunabileceği bir nesneleştir-meye tabi tutulduğu söylenebilir. Oysa fenomenolojiyle araştırmacı doğal tavırdan -böyle bir gafletten- yapmış olduğu *epoche* ile sıyrılabilir. Böylece bir araştırmacı, mültecinin bir fail, ‘arzulayan bir insan’ ya da onun ‘hala insan’ olduğunu bilerek onunla karşılaşma cesaretini sergileyebilir. Bu minvalde başına bunca şey gelmiş biri olarak mülteciyle konuşabilir, onunla karşılaşabi-lir. Bu konuda İsmet Özel’in *Of Not Being A Jew* (2012) adlı şiir kitabında yer alan şu dizelere kulak vermek daha açıklayıcı olabilir:

*Bunlara denecekse yaşamak inanın benim de geldi başıma
Geldi geçti iz bırakmadan adak başımda
– Deli olma çocuk dediler sonunda
– Çıldırдың mı ihtiyar beni hep
Müşteki kıldılar yaşımdan
Yaşamak geçti başımdan.*

Hem araştırmacının hem de mültecinin başına bunca şeyin geldiğini bil-mek, karşılaşmanın hegemonik niteliğini ortadan kaldırabilir. Böylece başına birçok olay gelmiş olan mültecinin bilimsel araştırmaların sonuçları ile hege-monya altına alınmasının meşrulaştırılmasından fenomenolojinin uzaklaştır-ağı öne sürülebilir.

Fenomenolojik bir araştırmanın nitelikleri farklı çalışmalarda farklı şekil-lerde belirlenmiştir. Ancak literatürde fenomenolojik yöntemin bazı prosedür-lerine dikkat çekilmiş olsa da genel geçer bir araştırma setinden bahsedilemez. Fenomenolojik araştırmanın yaygın kabul edilen prosedürlerinin olmaması fenomenolojinin ‘dinamik kökleşmesini’ mümkün kılmaktadır. Yöntem tar-tışmasına geçmeden önce fenomen kavramına açıklık getirilmesi gerekir:

Asıl itibarıyla fenomen, görünen şeydir; daha doğrusu görünüşün kendisidir. Feno-menoloji şeyler hakkında konuşmaya çalışma; yalnızca şeylerin kendilerini gösterme biçimleri hakkında konuşmaya çalışır ve dolayısıyla bu türden bir görünüşün doğa-sını betimlemeye çalışır... Bu yüzden fenomenoloji neyin görüldüğüne değil, onun nasıl görüldüğüne odaklanır. (Lewis & Staehler, 2019, s. 16)

Görünüşe gelen olarak fenomeni ‘kendisini bana nasıl açıyorsa o olarak’ görmeyi sağlayan yaklaşım fenomenolojidir. Fenomenoloji, “fenomenlerin bilimi ya da onlara yönelik çalışma” (Zahavi, 2020, s. 19) manasına gelir ve “varlığın imkânını önceden verili kabul etmek yerine, onun bilince *belirmesini*

inceleme” (Merleau-Ponty, 2016, s. 99) olarak tanımlanabilir. “Fenomenlerin bilimi nasıl yapılacaktır?” sorusu da fenomenolojik felsefenin ve de araştırma yöntemlerinin zenginliğiyle cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Fakat bu metinde bu tartışmaların farklılıklarına odaklanılmayıp Husserl’in transandantal fenomenolojisine bağlı kalınmıştır.

Fenomenolojik felsefeyle meşgul olmak ile yöntem olarak fenomenolojiyi icra etmek birbirinden oldukça farklıdır. Fenomenolojik felsefe yapan zengin külliyatlar bunun açık bir işaretidir. Oysa ‘fenomenoloji yapmak’ biraz daha çetrefilli bir alan olarak karşımızda durmaktadır.

Fenomenoloji hakkında felsefe yapmakla ‘fenomenoloji yapmak’ arasında bir ayrım yapmalıyız. ... Fenomenoloji yapmak, büyük metinler için bir tutku (pathos) geliştirmek ve aynı zamanda, günlük deneyimlerin, fenomenlerin ve olayların yaşayan anlamlarını fenomenolojik bir şekilde yansıtmak anlamına gelir. (Van Manen, 2016, s. 23)

Yaşayan-bedenlerin her bir tecrübesinin anlamlarını ortaya çıkarmak fenomenoloji yapmanın hedefidir. Bu faaliyet genel olarak metodoloji üst başlığı altında tasnif edilir. Ayrıca ‘fenomenoloji yapmak’ hem yazma sürecinde hem de analiz sürecinde araştırmacının iki defa dikkatli olmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü hem yönelimi hem de indirgemeyi ve *epoche*’yi hakkını vererek icra etmek önemli bir deneyim gerektirmektedir. Çünkü “felsefi ve fenomenolojik literatürü bilmek, kişiyi fenomenolog yapmaz. Fenomenoloji yapmak, fenomenolojik soruşturmayı tetikleyebilecek merak uyandırıcı bir dikkat ve dünyaya açıklığı oluşturan bir tutkuya (pathos) bulaşmaktır” (Van Manen, 2016, s. 36). Bu çalışmanın böyle bir tutkuyla ortaya çıktığı söylenebilir.

Çalışmada Husserl’in transandantal fenomenolojisine bağlı kalınarak bir refleksiyon icra edilmeye çalışılmıştır. Transandantal fenomenoloji Husserl’in felsefi yaklaşımı olarak bir anlam kazanmıştır.

Varlık ve bilme arasındaki bağlantıları açıklığa kavuşturmak; edim, anlam ve nesne arasındaki karşılıklı ilişkileri araştırmak transandantal fenomenolojinin işidir. Fenomenoloji bunu görerek, aydınlatarak, anlam belirleyerek ve anlam ayrımı yaparak yerine getirir. Fenomenoloji karşılaştırır, ayrım yapar, bağlar, ilişkiye sokar parçalara böler. Ama her şeyi saf görmeye yapar. Kuramlaştırmaz, matematikleştirmez; tündengelimli kuram anlamında bir açıklamada bulunmaz. Görme ve sonra da ideleştirme yalnızca bu yöntemin, yani fenomenolojinin özelliğidir. (Husserl, 2017, s. 29)

Mülteciliği böyle bir perspektiften bakarak görmeye çalışmak ancak transandantal fenomenolojiye başvurarak gerçekleştirilebilir ve bu şekilde fenomenolojik yöntemin prosedürlerinden olan transandantal indirgeme ve *epoche*

icra edilebilir. Çünkü “olguya dair tümüyle kuşatıcı bir bilimin hakiki formu fenomenolojik formdur” (Husserl, 2010a, s. 45). Fenomenin kendisinin, başka bir deyişle zihin-dünya ilişkisinin ‘olduğu gibi’, tahribata uğratılmadan ya da evrilip çevrilmeden ele alınması, yani doğal tavırdan kaçış ancak bu yolla sağlanabilir.

Doğal tavırdan/gafletten fenomenolojik tavra geçiş aşamasında araştırmacının iki önemli aracı vardır: Betimleme ve refleksiyon. Betimleme, bir fenomenin kendisini bize sunduğu şeklinin olabildiğince yoğun olarak yapılması aşamasıdır. Refleksiyon (düşünüm/teemmül) ise, gafletten sıyrılma işleminin araştırmacı tarafından yapılmasıdır. “Doğal tavır, dünyanın sorgulanmaksızın kabul edildiği ve bizden bağımsız olarak var olan felsefe-öncesi her yana sirayet eden varsayım” olarak tanımlanabilir (Zahavi, 2020, s. 165). Doğal tavır, gündelik yaşam dünyası olarak da ifade edilebilir. Bu konuda Schütz (2018, s. 85) şu ifadeleri kullanmıştır:

Gündelik yaşam dünyası, bizim gelişimimizden önce de var olan ve düzenlenmiş bir dünya olarak bizden önce başkalarınca yorumlanmış ve deneyimlenmiş olan öznelerarası bir dünyayı işaret eder. Bu dünya, şu anki deneyimi ve yorumlarımıza kendini sunar. Bu dünyaya ilişkin bütün yorumlamalar, kendisine yönelik gelmiş deneyimlerden ve ‘el altında-kullanıma hazır bilgi’ biçiminde bir başvuru şeması olarak işleyen, ailemizden ve eğitimcilerden bize miras kalan deneyimlerimizden oluşan bir bilgi stokuna dayanır.

Refleksiyon ile el-altında-dünyanın ‘nasıl’ kurulduğu görünür hale getirilebilir. Nitekim “Nasıl bir dünya kurduk da içinde mültecilik (Aylan bebek) fenomeni var?” sorusuna da ancak refleksiyon ile cevap bulunabilir. “Refleksiyon aracılığıyla, basitçe dolaysız içeriği –değerleri, amaçları ve araçları- kavramak yerine, bunlara tekabül eden, onların ‘bilinci’ne vardığımız ve (kelimenin en geniş anlamıyla) onların ‘göründükleri’ öznel deneyimleri kavrarız” (Husserl, 2010a, s. 30). Refleksiyon bir nesneye yönelir. Bu çalışmanın da yönelimi olarak belirlenen fenomen, mülteciliktir. Refleksiyon ile birlikte ancak indirgeme yapılabilir ve mülteciliğin bilinçte nasıl belirdiği açık bir şekilde bilinebilir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde mültecilik fenomeninin transdantal fenomenolojiye başvurularak anlamlarının nasıl ifşa edildiği ayrıntılı olarak dile getirilmiştir.

Mülteciliğe Tutulmak: Fenomenolojik Bir Yaklaşım

Mültecilik, mekânsal bir hareketliliğe işaret etmektedir. Fenomenoloji ile mekân arasındaki bağ ise oldukça güçlüdür. Tüm görünüşler ancak bir mekânda tezahür eder ve bir fenomen bir yere bağlıdır. Bu kategorik bir durumdur. Aklın ya da bilincin nasıl çalıştığının bir araştırması olan fenomenolo-

loji (zihin-dünya ilişkisine odaklıdır), bedenli insanın 'burada-oluş'unu ve bu nedenle de bir yere bağlı oluşunu analiz eder. Kişi memleketinde, vatanında ya da evinde iken 'belirli-bir-yer'dedir. Belirli-yer ile bütünleşiktir ve benliği bu ilişki çerçevesinde düzenlenmiştir. Oysa mülteci, 'belirli-bir-yere-bağlı-olanın yersizleşmesi' sürecini deneyimlemektir. Şüphesiz mülteci şu an nerede bulunuyorsa orası da belirli-bir yerdir. Ancak bir farkla ki bu yer, mülteci tarafından belirli kılınmamış, işaretlenmemiştir. Bu çalışmada mülteci fenomeni, deneyim ufku içinde ve diğer fenomenlerle ilişkisi içerisinde diyalektik bir tarzda ele alınmaya çalışılmıştır. Mülteciliğin anlamı transandantal fenomenolojinin yönelimsellik kavramının temel yapısını oluşturan noetik ve noematik kavramları aracılığıyla ortaya koyulmuştur.

Mülteciliğin noematik ve noetik niteliklerine odaklanmak transandantal fenomenolojik yaklaşımın temel kavramlarından olan yönelimselliğin bir gereğidir. Mülteciliğin noematik-noetik kutupları iç içe geçmiştir ve bu iç içe geçiş ancak bu niteliklerin fark edilmesiyle ayırt edilebilir. Fenomenolojik refleksiyon, yönelimsel nesnenin kendisini nasıl vermişse o şekilde görünür kılınmasını amaçlar. Ayrıca yönelim esnasında da bilincin yöneldiği şey ile bilinçte oluşan şey arasındaki ayrım, noematik ve noetik kutupların temel göstergelerini oluşturur. Basite indirgenerek ve analolojik olarak ifade etmek gerekirse form ve içerik olarak ifade edilebilecek bu iki ayrım aslında anlamlarla yaşadığımız dünyanın derin bir betimlemesini sunar.

Husserl, uzam zamansal nesnenin algısı bağlamında noetik tarafı bir nesneyi belli bir anda sadece tek bir açıdan algılamaya işaret ederek tarif eder; noematik tarafta ise aynı bakış, nesnenin 'ufuk'ları diğer bir deyişle bir nesneyi tecrübe etme şeklimizin her zaman çeşitli biçimlerle sınırlandırılmış olmasıyla tarif edilebilir. (Lewis & Staehler, 2019, s. 43)

Mülteciliğin noetik ve noematik yönlerinin deşifresi, bizatihi yönelinen nesnenin ne'liğini açık bir şekilde ortaya çıkarır. Peki, noetik ve noematik ayırımından ya da diyalektiğinden kast edilen şey nedir?

Husserl idealizm ve realizm gibi tarihsel dikotomileri aşabilmek için 'şeylere dönme' sloganında anlamını bulan 'apaçıklık'a erişebilme adına Hegel'in kurucusu olarak bilindiği fenomenolojik düşünceyi benimser. Bu düşünce biçiminin ana kavramlarından biri yönelimseliktir. O, basitçe 'şey'in bilinçte nasıl kurulduğu sorusunu kendisine sorar. Hegel'in altını çizdiği gibi bilinç bir şeyin bilinci ise, bu şey ancak yönelinerek bilinebilir, görülebilir. "Bilinç genel olarak bir nesnenin bilinmesidir, bu nesne ister içsel isterse dışsal olsun ve ister kendini tinin yardımı ile sunsun isterse onun yoluyla üretiliyor olsun" (Hegel, 2014, s. 110). Dolayısıyla bu çalışmada yönelimsel bilincin birbirine çıkan farklı uğrakları olarak noematik ve noetik kutupları mültecilik fenome-

nine uygulanmıştır. Ancak öncelikle yönelimsel bilincin mahiyetini açıklığa kavuşturmak gereklidir:

Gördüğümüzde, duyduğumuzda, hayal ettiğimizde, nefret ettiğimizde ya da korktuğumuzda, görüşümüz, duyuşumuz, hatırlayışımız, hayal edişimiz, düşünüşümüz, nefret edişimiz ve korkmamız bir şey hakkındadır. Bilinç buna yönelmişliği içerir, bu bir şeyin bilincidir, yönelimsellikle nitelendirilir. Bilinç kendiyile ilgilenmez ya da onunla meşgul değildir, daha çok, doğası gereği kendini-aşar. (Zahavi, 2020, s. 26).

Husserl'in kendinden önceki filozoflardan bir farkı da bilincin yönelimsel karakterini fark etmiş olmasıdır. Bizim dünya ile ilişkimiz bilincin yönelimselliği aracılığıyla. "Yönelimsellik, dünyaya 'bağlı olduğumuz' yolları ve bilincin her zaman bir şeyin bilinci olduğunu tanımlar" (Van Manen, 2016, s. 62). Yönelimsel bilinç ancak dünya ile karşılaşabilir.

Temel olarak fenomenoloji, bilinç faaliyetleriyle ve kendilerini bilince sunan nesnelerle ilgilenir. Husserl, bilincin temel ilişkiselliğinin, yani bilincin temelde bir kişi ile dünya arasındaki bir ortam/aracı olduğunu fark etti. Yönelimsellik, belirli bilinç eylemlerinin özünde nesnelere yönelik olduğu anlamına gelir. Ve nesneler eylemlerin ötesine geçebilir veya onlara içkin olabilir. (Giorgi, 2012, s. 9)

Husserl'in transandantal fenomenolojisinde yönelimsel bilinç, şeylerin özünü ortaya çıkarmaya dönüktür.

Bilgi yaşantıları, bir yönelim taşırlar, bir şeyi kastederler, şu veya bu türdeki bir nesneyle bağlantı kurarlar. ... bilginin özünü açıklamak ve bilgiye ait olan özsel bağlantıların kendinde verilmişliğini sağlamak; bu iki tanıda araştırmak, bilginin özüne ait olan bu ilişkiyi soruşturmak demektir. (Husserl, 2017, s. 45)

Böylece şeylere dönme çağrısı, bilince kendisini veren şeylerin bilinçte nasıl kurulduğunun incelenmesidir. Bilincin tüm edimleri yönelimseldir: Algılama, hatırlama, arzulama, deneyimleme vs. Yönelim aynı zamanda nesnenin de kurulmasıdır:

Yönelim nesneleştirir. Bu bilinç akımının ayrılmaz parçaları olan verilerin 'yönelimsel nesneler'e atıfta bulunduğu anlamına gelir. (Spiegelberg, 2021, s. 165)

Yönelim birleştirir. Yönelimlerin nesneleştirme işlevinde bir sonraki adım onların aynı göndergelere ya da anlam 'kutupları'na çeşitli ardışık veriler tahsis etmeye izin vermeleridir. (Spiegelberg, 2021, s. 166)

Yönelim ilişkilendirir. ... Yönelim kurar: Husserl, yönelimsel nesneyi fiili olarak kurma işlevini yönelimlere atfedecek kadar ileri gider. Dolayısıyla bu, yönelimsel edimlerin 'icraatına' dönüşür. (Spiegelberg, 2021, s. 167)

Görüldüğü gibi yönelimsellik yaşam-dünyasının temel kurucu ögesidir. Dışımızdaki dünya ancak yönelimsel bilinç ile tescillenebilir. Anlam ancak yönelimsel bilincin faaliyeti neticesinde ortaya çıkar. Noema ve noesis de bu anlamın ve nesnenin varlığına dönük nesnesellikleri ifade eder. Yönelimsellik bizlere yönelimsel nesne ve nesne arasında bir ayrımı - numenal ve fenomenal ayrımını çağırıştırır- fenomen için yapar. Yönelimsel eylemin iki kutbu vardır: Noema ve noetik. İlerleyen paragraflarda bu iki kavramdan bahsedilmiştir.

Noematik ve noetik kavramları yönelimsel bilincin nesnesi ile anlam arasındaki ayrımın sınırlarının çizilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Noema ve noesis, yönelimsel eylemin yapısını oluşturur (Rassi & Shahabi, 2015, s. 29). Her ikisi de yönelimsel bilincin faaliyetleridir.

Her yönelimsel zihinsel yaşantının bir noemaya ve onun içinde kendisinin bir nesneye bağlılığı sağlayan bir anlama sahip olması gibi, bunun bütünüyle tersi, nesne dediğimiz her şey –hakkında konuştuğumuz, edimsellik olarak karşılaştığımız, olanaklı ya da olası olarak değerlendirdiğimiz her şey, onları ne kadar belirlenimsizce düşünsük de, hatta belki de tam olarak bu nedenle, şimdiden bilincin nesnesidir. (Husserl, 2010b, s. 67)

Noesis “nous’un faaliyetlerinin ürünü, insan varlığındaki aklın, zihnin, entelektüel yetinin eseri olan bilgiye verilen ad”; noetik ise “duyumsal-empirik olmayan, deneyime dayanmayan saf düşüncenin ürünü ya da nous’un, saf aklın faaliyetinin eseri olan kavramlar”dır (Cevizci, 2002, s. 756). Grekçe noein; algılamak, idrak etmek ya da yönelmek anlamına gelir (Lewis & Staehler, 2019, s. 43). Bu bağlamda noema, yönelinen nesne ya da algılanan, idrak edilen nesne olarak basitçe ifade edilebilir (Rassi & Shahabi, 2015, s. 29). Noesis ise “yönelimsel yönelme süreci” (Lewis & Staehler, 2019, s. 43) olup bilincin, aklın bir etkinliğidir. Başka bir deyişle “noesis, düşünme ve uzun uzun düşünme eylemidir. Noema, düşünce ve düşüncelere ait olarak kabul edilen”dir (Rassi & Shahabi, 2015, s. 30). Net olarak sınır çizmek hayli zor olsa da temel ayrım şu şekilde yapılabilir.

Noesis yönelimsel eyleme anlam verir ve noema yönelimsel eyleme verilen bir anlamdır. Başka bir deyişle, herhangi bir yönelimsel eylemin bir ‘ben-kutbu’ veya noesis ve bir ‘nesne kutbu’ veya noeması vardır. (Rassi & Shahabi, 2015, s. 30)

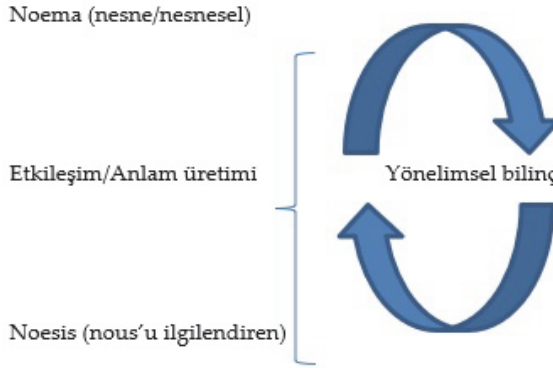
Noesis, anlam verir (Topakkaya, 2009, s. 128). Yönelmiş olan bilinç, yönelmediği nesneye bir anlam atfeder. Pastanın şeker oranı oldukça iyi ve lezzeti

etkileyici olabilir ama doğum gününe özel ise ona anlam veren, başka bir deyişle pastayı 'ben'im için anlamlı kılan şey yönelimselliğin noesis kutbudur. Kısaca yönelimim neticesinde görüp algıladığım noema; görüp algıladığıma dönük gerçekleştirdiğim tüm anlamaya ya da kavramaya, adlandırmaya dönük tüm işlemler ise noetik kutbu işaret eder.

Husserl için önemli olan sadece Ben'in bir şeyi bilmesinin bu şeyin bilinebilmesi ile koşullu olması değil, bu hadisenin oluşumu, verililiğidir. Bu bağlamda, Husserl'e göre her anlam atfetme (noesis) ve atfedilen anlam (noema) ilişkisi bir ileri sürmedir (positionality) ve burada apaçıklık bir rasyonel ileri sürmenin onu özsel olarak motive eden ile birliğidir. (Husserl, 1969, s. 381, akt. Türkmen, 2018, s. 110)

Dünyanın birliği, gündelik yaşamın inşası noetik kutup ile noematik kutbun bu diyalektiğinde saklıdır. Yöneldiğimiz dünya öznelararası bir şekilde anlam atfetme ve atfedilen anlam olarak her gün yeniden yorumlanır.

Şekil 1: Neoma ve Neosis İlişkisi



Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Gündelik yaşamın her bir karşılaşmasında bireyin bilinci bir şeye yönelir ve bu yönelimin noetik ve noematik uğrakları sonucunda öznelararası etkileşimin oluşması için anlam üretimi gerçekleşir. Fenomenoloji de tam olarak bu etkileşimin nasıl kurulduğuna odaklanarak fenomenlerin özünü ortaya çıkarmayı amaçlar. Aşağıdaki tabloda gündelik yaşamın inşasında yönelimin noematik ve noetik ayrımları analitik olarak ifade edilmiştir.

Tablo 1: Neoma ve Noesis Karşılaştırması

Neoma	Noesis
Zihinsel yaşantının nesnel tarafı	Anlam
Nesne Kutbu	Ben kutbu
Algılanan/görülen/karşılaşılan, içerik	Uzun uzun düşünme/tekerrür etme
Atfedilen anlam (nesnelleşmiş anlam)	Atfetme
Reel-nesnel olan	İrreel olan
Yapılandırılmış	Yapılandırıran

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

İfade edilen bu analitik ayrımlar ile noema ve noetik unsurların sistematik olarak ayrıştırılabileceği bu çalışmada varsayılmıştır. Bu minvalde mülteciliğin noetik ve noematik yönlerine odaklanılarak mültecilik fenomeninin özü bilimsel olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Mültecilik fenomeninin farklı uğrakları olan noetik (yoksunlaştırılmışlık, azaltılmış-varlık-oluş, borç-lu/ipotekli-bedenlilik, yerliye görelilik oluş, değersizlik ve amaçsızlık hissi vb.) ve noematik (vatansızlık, muhtaçlık, kayıplılık, belirsizlik içindelik, vb.) yönleri ilerleyen kısımlarda tartışılmıştır. Sonraki kısımlarda bu tartışmaların meta-analiz ile desteklenmesine gayret edilmiştir.

Mülteciliğin Noeması

Fenomenin özüne inmek Husserl'in transandantal fenomenolojisi açısından güçlü bir betimleme yapmayı gerektirir (Giorgi, 1994, s. 211). Yönelimsel bilincin yapısal işleyişi olarak ele alınabilecek noema ve noetik kavramları bu betimlemenin kesin bir şekilde yapılabilmesi için Husserl tarafından keşfedilmiştir. Karşılaşılan, denk geline, ufukların kesiştiği mülteci; kendisine anlam atfedilen, kurulan bir nesnedir. Mülteciliğin noematik yönü, onu algılayarak ona yüklenilmiş anlamlar çoğulluğudur. Metnin bu kısmında mülteciliğin noematik yönlerini gerçekleştiren refleksiyon çerçevesinde ifade edilip farklı çalışmalarda elde edilmiş verilere başvurularak betimlenmiştir. Bu başlık altında mülteciliğin noetik kutbunda şunların yer aldığı dile getirilmiştir: *Vatansızlık, muhtaçlık, kayıpların varlığı, belirsizlik içinde olma, kurumların yitimi, acziyet içindelik, dilencilik, kaçak olma*. Bu çoğul anlamlar aşağıda çeşitli alıntılarla betimlenmiştir.

Mülteciliğin noematik anlamının 'vatansızlaşma' olduğu söylenebilir. Mültecilerin bir mekânı yaşamış olanlardan bir mekânda var olanlara doğru bir dönüşüm geçirdiklerini açıktır. Başka bir deyişle kendi vatanları 'yaşanmış-vatan' (*lived homeland*) iken şu an bulundukları coğrafya 'olağan/adi-

mekân' (*ordinary place; corper*'a³ atıf anlamında) olarak tarif edilebilir. Şüphesiz 'burada' da mülteciler yeni deneyimler edinmektedirler. Ancak 'olağan-mekân' hakkında yeterli bilgi stoklarından henüz söz etmek mümkün değildir. Elbette hâlihazırda oluşan ve oluşmaya devam eden zayıf bir bilgi stoğundan söz edilebilir. Bu nedenle mültecilik, mekânla ilgili bir kavramdır. Mekân, anlam yüklenilmiş bir alandır. Mekân ancak anlamlı olduğu zaman insani bir nitelik sergiler, yani vatan olur. Aksi halde uzaydır, düzlemdir ve dışımızdadır. "Vatansızlık, mültecilerin yaşadığı sorunların başında gelmektedir. ... Afgan öğrencilerin vatansızlık sorunlarının temel nedeninin, geleceğe yönelik yaşadıkları belirsizliğin olmasının diğer çalışmalarla uyduğu söylenebilir" (Türe, Kağan, Atalay & Alkan, 2020, s. 181). Türe ve arkadaşlarının (2020) çalışmasında vatansız oluş, Türkiye'deki Afgan mültecilerin gelecek beklentilerini zedelediği görülmektedir. Başka bir çalışmada Suriyeli katılımcı olan Zeynep de benzer düşünceleri dile getirmiştir:

Mülteci olmak, bence insan mülteci olduğu zaman, bu kelime hiç sevmiyorum. (...) Mülteciler şey vatansız demek bana göre, insan ne bileyim kötü insanlar demek öyle anlama geliyor, öyle görünüyor daha doğrusu mülteci... Bence insan mülteci olursa hiçbir şeye hakkı yok. Sadece yeter ki yaşıyor, o kadar. Yaşam hakkı var sadece. Ne planları ne istekleri ne düşündükleri hiçbir hakkı yok. (Çavuşoğlu, 2020, s. 46)

Mülteci için dünya bir kamp haline gelmiştir. Kamp ise yaşamak istenilen bir yer değildir. Örneğin, Etiyopya'dan kaçan mültecilerin Kenya'da sığındığı Kakuma mülteci kampı böyle bir yerdir. Bu yerde yaşanmaz. Tıpkı Yunanistan'ın Sakız adasındaki Souda kampı gibi.

Kakuma hiçbir yerededir. Bize ilk söylendiğine göre Kakuma, Kenya dilinde 'hiçbir yer' anlamına gelmektedir. Kelimenin anlamı ne olursa olsun, yer (kamp) bir yer değildi. (Vallelly, 2018, s. 305)

Souda Kampı, ülkelerindeki zor ve ölümcül durumlardan kaçanlar için iyi yaşam koşullarının olduğu bir yer değildi. (Parrish, 2018, s. 11)

Vatansız olmak mekânda 'hiçbir-yer'de olmaktır. Mülteci olmak bu anlamda 'hiçbir yerdeliği' tecrübe etmektir.

³ Fenomenolojide beden iki şekilde ele alınır. İlki '*lieb*' denilen yaşayan beden olarak çevrilir. Buna göre beden dünyayla olan ilişkinin temel sağlayıcısıdır ve ben, 'bedenli-ben'dir. İkincisi ise '*corper*' olup daha çok 'ceset'i andırıcısına organizmaya atıfta bulunur. Bu beden bir cisim, kütle olarak da düşünülebilir. Burada 'vatan' kavramını da *lieb* ve *corper* ayrımına tabi tutarak yaşanmış-vatan ile düzlemsel, içinde bulunulan, taş topraktan oluşan ve anlamsız (henüz anlamsız) bir kara parçası-vatan olarak ifade edilmiştir.

Mültecilik hukuki olarak zorla yerinden olmuş olmayı gerektirir. Oysa mültecinin tanımında yer alan korku ifadesi onun ‘cesur olmadığı’ anlamını da içerir. Bu tanımlamayı referans aldığımızda mültecinin vatansızlığı onun ‘şeytanlaştırılma’sına yol açar.

Siteler’de çalışırken, “Niye geldiniz? Gidin vatanınızda savaşın. Burada kalıyorsunuz. Biz Türkler sizi istemiyoruz.” diyorlardı her gün. 5-6 ay her gün bana söylediler bunu. Sonra ben bıktım yani bundan. (...) Abicim biz mecbur geldik diyorum, vatani sattınız diyor. Ne söyleyeyim yani. Savaşı bilmiyorlar. 15 Temmuzda herkes sokaktaydı, bak kaçmadı diyorlar. Ama sizde öyle bir savaş olmadı. Bizde otururken bomba düşüyor. Ne yapabilirsin? Biz 15 Temmuzda sokağa çıktık, siz vatani sattınız geldiniz diyorlar. Mesela sen Suriye’ye gitsen kimle savaşacan? IŞİD de var, muhalif de var, Kürtler var, Esed var, Rusya var, İran var, kimle savaşacan? Hepsi Allahu Ekber diyor, hepsi Müslüman. Kimi öldürecekisin? (...) Bilmiyorum, çoğu Türk’ü seviyorum ben ama çoğu da bilmiyor. “Sen nasıl geldin buraya, vatani nasıl sattın?” Savaşı bilmiyorlar yani. Savaş çok zor abi. Mesela yolda yürüyorsun, adam öldürmüşler, kafa kesmişler, eli burada. Zor zor. Çocuklar da hep ölmüşler. Mesela yolda yürüyorsun, bir çocuk var, kafası yok... Sonra bir ay kokuyor. Çünkü çok var. Suriye’de adamı öldürüp bir bardak su içiyorlar. Ama buradakiler bunu anlamıyor. (Hayyan, 21, Sığınmacı, 27.03.2019). (Arıcan, 2019, s. 64)

Mülteciliğin noematik yönü olan vatansızlık, yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi mültecinin iki defa yadsınmasına yol açmaktadır. İlkinde vatanından olmuştur, ikincisinde ise ‘hain’ olmuştur. Bu onlar için ikinci damgalanmadır. Başka bir deyişle mülteci çifte damgalıdır. Üstelik bu damgalanma ömürleri boyunca onlarla birlikte devam edecektir. “Sığınmacıların yerleşikler tarafından vatanlarından kaçan, vatanlarına ihanet eden ‘tekinsiz’ ve ne yapacakları belli olmayan yabancılar olarak algılanmasına neden olmaktadır” (Arıcan, 2019, s. 105). Mülteciliğin noematik yönü sadece ‘bir şeyi’ görmeye odaklanır. Bu bir tek merkezli apoloji üreterek politik bir amaca yönelir ve öteki karşıtlığında bir kimlik /tanımlaması üreterek tekil bir tanımlama geliştirilmesine yol açar (Söylemez ve Göktürk, 2021, s.266). Başka bir deyişle mültecinin vatani için savaşmadığına, onların tekinsiz olduğuna ya da vatansız olduğuna dair bir algıyı sadece gösterebilir.

Mülteciliğin bir başka noematik yönü, mültecinin mekân tasavvurunun paranteze alınması olarak tasvir edilebilir. Aklımızın kategorilerinden sadece birinin kaybı bile şüphesiz bizleri yaşantımızı yeniden yapılandırmak zorunda bırakır. Nitekim uzam kategorisi paranteze alınmış bir kişi olarak mülteci, hem çok yakın hem de çok uzak bir öteki olarak birden bire ortaya çıkmıştır.

Halep’ten ilk geldiğimde burası bana çok yabancı bir yer gibi geldi. Buraya ait değilim, sanki sokaklarda dolaşırken insanların bana nasıl baktıklarını görünce kendimi

bu sokakta dolaşan bir fazlalık gibi görüyordum ve bazen görünmez olmak istiyordum. (Şehet, Suriyeli). (Eminoğlu, 2020, s. 71)

Kendi toprağımızda soluduğumuz hava bile başkaymış, bunu buraya gelince çok daha iyi anladım. Buraya ilk geldiğimde sanki hiçbir yere sığmıyordum. (Melek, Suriyeli). (Eminoğlu, 2020, s. 71)

Mülteciliğin noematik yönü olarak yer duyusunun yitimi, onları salınsal kılmaktadır. Mültecilerin hareketlilikleri bütünüyle hayatta kalmaya dönüktür. Çünkü ontolojik güvenliklerini sağlayan mekân algıları derin bir sarsıntı geçirmiştir. Bunun sonucu olarak da kendilerinin ‘yabancı’ olarak tanımlanmalarını içselleştirmişlerdir.

Her türlü yabancıyız, ne dilimiz, ne insanları tanıyoruz, sokakları bilmiyoruz. Her şeyden çok korkuyoruz, çünkü Suriye’de o kadar güvenli bir yerdedik. Birdenbire her şeyi kaybettik... Yabancılık o kadar çok zor bir duygu ki, gerçekten anlatamıyorum. Bu duyguyu şimdiye kadar anlatamıyorum, ne demek yabancı? Kimse seni istemiyor mesela, bu yer senin için değil, bu komşular senin komşun değil. Bu ev senin değil, bu duvar senin değil, ne bileyim öyle bir anlama geliyor... Çocuğum Türk okuluna gidiyor. Her gün bana farklı farklı durumlarla geliyor; “Anne ben yabancıyım, ne demek ben yabancıyım?” (Zeynep). (Çavuşoğlu, 2020, s. 46)

Zeynep’in kendisini yabancı olarak görmesi, kendi kendisine dönük algısıdır. Bu algının yaygın bir nitelik taşıdığı da açıktır. “Sonradan dâhil oldukları bu toplum onlar için, ‘çok dikkat edilen’, ‘sokakta nasıl yürünmesi gerektiğinin bilinmesi gereken’, ‘kılık kıyafete dikkat edilmesi ve bir misafir gibi yaşanması gereken’ bir yerdir” (Zor, 2021, s. 151). Her ne kadar kendilerini bu şekilde ifade etseler de bu yabancılık hissi öteki tarafından mülteciye aşılır. Bu durumda mülteci, mekân kategorisini kaybetmiş biri olarak kendisine yüklenmiş olan yabancılığı bizzat hissederek ötekinin kendisine yönelik yaptığı tanımlamayla kendisini tanımlamaktadır.

Mültecilik ne gezgin olmak ne de yabancı olmaktır. Gezgin bugün gelip yarın gidebilir; yabancı ise gelip gitme özgürlüğü elde edememiş kişidir (Simmel, 2009, s. 149). Oysa mülteci için mekân, kaygandır. Gelip gitme gibi bir tutum yerine ‘mekânları-kat etme’ tutumu mültecinin temel davranışdır. Üstelik bu kat ediş, güvenli olmaması nedeniyle onları temkinli kılmaya zorlamaktadır. Dolayısıyla mülteci için herhangi bir mekân, sabit bir nokta olarak görülemez. Özlem duyulur, ama özlem duyulan bu mekân imgeseldir veya imgededir.

“Suriye’deki hayatım çok güzeldi. Güzel bir hayattı.” Hayatımı güzelleştiren şeyin ne olduğu sorulduğunda Adnan, “Ailem ve kuzenlerim, mahallem, alıştığım şeyler.

Artık bunların hiçbirine sahip değilim.” Bir sonraki soruya geçmeden Adnan, ‘güzel hayatı’ ile ilgili olarak şunları ekledi: “Farkında değildim... Bunu ancak gidince anladım. Keşke hala elimde olsaydı.” Nizar da benzer şekilde hissetti ve “Hayat normaldi. Benim evim, benim şehrim. Harikaydı. Keşke hala orada olsaydım ve hala eskisi gibi olmasını dilerdim.” (Adnan ve Nizar, Suriyeli). (Farkas, 2018, s. 56)

(Fotoğrafi göstererek) bu evimizin önü işte hepsi bombalarla yok oldu. Çok güzeldi bizim her şey ailemiz çok mutluyduk. (Ağlıyor). Bir gün uçaktan bir bomba atıldı ve evimiz bu hale geldi. Çok özliyoruz ama yapacak bir şey yok. (İbrahim, 60, çalışmıyor). (Sargın, 2018, s. 60)

Belirli-yere özlem mülteciliğin kaçınılmaz bir yansımasıdır.

Bizim durumumuz Şam’dayken çok iyiydi. Bir apartmanda yaşıyorduk. Eşim ayak-kabıcılık yapardı. Kayınpederimin de dükkânları vardı. Maddi durumumuz şimdiki-ne göre çok iyiydi. Evim fulan çok güzeldi, en çok evimi özledim, ama şimdi ev diye bir şey kalmadı. Ev yok. ... Her şeyimi bıraktım, evim çok güzeldi. En son gelmeden önce baktığımda her yer yıkılmıştı. Öylece bıraktık. (Hatice, 33, ev hanımı). (Sargın, 2018, s. 61).

Suriye savaştan önce dünyanın en güzel yeri idi. Ama onlar, biliyorsun, savaşla birlikte bir şeyler yaptılar. Ben Halepliyim. Onlar her şeyi yıktılar. Biz tüm insanlarımızı yok ettik. Suriye’yi yok ettik. (Adai Shadi). (Parrish, 2018, s. 71).

Vatana, memlekete özlem, mültecinin hem burayla ilişkisini şekillendirmekte hem de onun travma sonrası büyümesi için duygusal ikmal hatları oluşturmaktadır. Bunlarla birlikte mülteci, yabancı olarak ele alınamayacağı gibi misafir olarak da ele alınamaz. Çünkü bazen bir yabancı ya da gezgin misafir edilebilir. Mülteci ise bunların dışındadır. Her ne kadar Türkiye’de ‘misafirin kisası makbul’ şiarınca onlara ‘misafir’ denmiş olsa da mülteci bir misafir değildir. Çünkü yerleşik olan, mülteciye maruz kalmıştır, davet edilmiştir. Ayrıca yabancı, “gruba organik olmayan bir biçimde eklenmiş olsa da, yine de grubun organik bir üyesidir” (Simmel, 2009, s. 154). Fakat mülteci grubun organik bir üyesi olmanın çok uzağındadır.

Mültecilik, kolektif bir görünüm (göç akını, mülteci seli) sergilemekle birlikte tekil bir kişinin başına da gelebilir. Ancak hem mülteci olmanın gerekçesi hem de gelinen yerde ‘mülteci’ olarak adlandırılma anlamında mültecilik deneyimi tümüyle öznelerarası bir deneyimdir. ‘Mültecilik’ hem vatansızlaştırılmış hem de bulunduğu mekânda vatansız olarak kabul edilmiş olmasıyla bireye yapışır kalır. Birey bu anlamları mülteci adıyla üzerinde taşır.

Aisha Sosyal hizmet görevlisine: “Buraya gelmeden önce başımıza gelenleri anlamıyordun... Bir toplantıda bana dedi ki, hoşuna gitmiyorsa neden X’e dönüyorsun. Yani

mülteci olduğumu biliyorum, X'ten çıkıyorum çünkü orada mülteciyim, çünkü bizi istemediler, bizden nefret ediyorlar. Bizi dışarı atarlar. Sonra buraya geldik ve bu topluluğa kabul edileceğimizi düşündük. Her zaman bir mülteci olacağımı veya İzlandalı olmayacağımı biliyorum. Ama her beş dakikada bir birinin bana mülteci olduğumu hatırlatmasına ihtiyacım yok.” (Kristjánsdóttir & Skaptadóttir, 2019, s. 397)

Mültecilik mülteciye yapışmış, mülteci mülteciliğe tutulmuştur. Bundan kaçması imkânsızdır ve bu tutulmanın nesiller boyu devam edeceği de bilinmektedir. Başka bir deyişle zulüm, göç eden kişinin mülteciliğe tutulmasıyla iki kez katmerleşir. Ancak ikincisi umut barındırır ve bu Conatus'un bir atılımıdır.

Son 40 yıldır ülkemde çok fazla sorun vardı ve bu bize benim hayatımın, ailemin hayatının ve çocuklarımın geleceğinin her zaman tehlikede olacağı izlenimini verdi. ... Irak'tayken çocuklarım ... alışverişe ya da arkadaşlarını görmeye gittiklerinde bu beni çok endişelendirdi. Çünkü yanlarında bir arabanın patlayıp patlamayacağını bilemezsiniz. Ve bu beni endişelendirdi. Ve bu çok kez oldu. Onlar patlayan bombalamalara çok yakındılar. (Iraklı bir mülteci). (Silverman, 2015, s. 135).

Her ne kadar bir umut barındırsa da mültecilik bir damgadır. Mülteciliğin yapışkanlığı, antropolojik olarak 'temizlenemez' bir şekilde mültecinin üzerinde kalır. Mülteci tutulduğu 'mültecilik'in içinde kalakalır.

Geçen bir Türk bana vurdu, müdüre gittim şikâyet ettim. Dedim “Hocam böyle böyle yaptı.” Dedi, “Sen ne yaptın ona.” Ben “Hiç bi şey yapmadım” dedim. O “Küfreditti” demiş. “Vallahi küfür etmedim” dedim. Müdür de benden bulmuştu. Yani zaten böyle çok yapıyorlar. Yani mesela bizim sınıfta iki kişi var, her zaman bize gelip küfrediyorlar falan. Her zaman kavga mı yapamaz? Sonra biz susuyoruz, yabancıyız diye. Ama onlar da anlamıyorlar. (Haşim, 18, Sığınmacı, 10.02.2019). (Arıcan, 2009, s. 101).

Mültecisin, sen bizden her şey alıyorsun, sen kötüsün, sen bilmem ne, bilmem ne, bilmem ne sürekli, yani anlamıyorlar seni, hem ben şeyden nefret ediyorum: Bana acımayla bakma, beni anla, anlamak daha önemli. (Melek). (Çavuşoğlu, 2020, s. 46)

Bu tutulma hali onları korumasız ve tehlikeye açık kılmaktadır. Çünkü çok fazla kayıp yaşamışlardır ve yeni kayıp vermelerinin onları daha da zor duruma sokacağının farkındadırlar. Ancak mülteciliğe tutulma; ev, araba, para pul ya da vatanın kaybı anlamında değil, aksine derinin temizliğinin kaybıdır. 'Derin olan ten' mültecilik ile kirlenmiş ve bu kir artık mülteci ile birliktedir. Dolayısıyla beden, mültecilik ile damgalanmış olup bu damga aracılığıyla disipline edici pratiklerin nesnesi haline gelir.

Biz size uyum sağlarız çünkü biz başka yerden geldik. Mahallemizdeki komşularımız da burada annem babam da burada hepimiz çok iyiyiz. Biz şimdi dilimizi hatırlıyoruz, ama çocuklar zaten sizin çocuklarınız gibi oldu. Onlar büyüyünce aynı sen gibi olacak. Hatta şimdi bile size özeniyor bizim çocuklar. Siz gibi kapanmak istiyorlar, annesi gibi istemiyor. Sizin yemeklerinizi yiyorlar, sizin marketlerinizden alıyorsunuz biz her şeyi. Yani ben şunu anladım artık biz siz gibiyiz. İleride hiç anlaşılmayacak belki de. (Abdallah, 40, işçi). (Sargın, 2018, s. 74)

Mültecilerin yerli topluma entegre olmaları konusunda bir farkındalığa sahip oldukları söylenebilir. Ancak bu farkındalık, tam olarak ‘elleri kirli olan’ın kendileri oldukları içindir, çünkü göç etmişlerdir. Dolayısıyla tenleri, bedenleri mültecilik ile damgalı olduğundan gelen yerin kurallarına uymak onlar için bir zorunluluktur.

Mülteciliğin bir başka noematik niteliği ‘varlığının koşullu hale gelmesi’dir. Başka bir deyişle onun varlığı, ‘biz’in onu onaylama/tanıma sürecine bağlıdır. Ancak bu tanıma süreci, yerli tarafından bilinçli olarak uzun soluklu bir zamana yayılır. Mülteciliğe tutulmuş olan mülteci, sürekli bir bekleme halinde bir kez daha tutulu kılınır.

Farklı bir kültürle yaşam söz konusu olduğunda, azınlıkta kalan nüfusun neredeyse görünmez olması tercih edilir bir şeydir. Yukarıdaki anlatıda katılımcı, Türkleri rahatsız etmemek ve herhangi bir tepki çekmemek için kendini ve ailesini disipline ettiğini ifade etmiştir. Burada sığınmacının ‘görünmez olması’ durumu söz konusudur. Sığınmacının yaşayışıyla, görünüşüyle, konuşmasıyla “Ben buradayım.”, “Sizden farklıyım.” dememesi, adeta görünmez olması beklenir. (Zor, 2021, s. 106)

Tutulma terimi bu çalışmada birine âşık olma, çarpılma, bakışını kaçırabilse bile zihnini ondan alamama/kaçıramama anlamında kullanılmıştır (Türker, 2017). Vatansız kılınmış kişi, ‘mülteciliğe tutulmuştur’. Bu tutulma hali aynı zamanda onun ampirik göstereni, fenomenolojik özüdür. Vatanlarından edilmişler olarak mülteciler, vardıkları vatana ortaklık etmek isterler. Bu anlamda mülteciliğin bir başka noematik anlamı ise mültecinin ortaklık talebidir. Ancak bu talep mevzuattan gelmez, aksine ‘insanlık’ idealinden gelir. Tam da bu yüzden talepleri sürekli geri çevrilir. Çünkü insanlık ideali müphemdir. Sınırları belirgin değildir, bugün başka yarın başka anlam ifade edebilir.

Mültecinin noematik bir başka anlamı ise zaman bilincinin dönüşmüş olmasıdır. Türkiye’deki mültecilerin, hızlı bir şekilde mülteci konumuna düşükleri düşünüldüğünde bir anda evlerini terk etmeleri, yanlarına para dışında bir şey alamamaları onların bu deneyime yüklediği anlamları da şekillendirmiştir. Ansızın ülkenin terk edilmesi, ülke hakkındaki düşüncelerin olumsuz olarak hatırlanmasına yol açmaktadır. Böylelikle mültecinin zaman kategorisi, tıpkı mekân kategorisi gibi kesikli hale gelir. Dolayısıyla mülteci ‘za-

manı-kat eder', yaşamaz. Her ne kadar döngüsel bir zamansallık olsa da mültecinin zaman bilinci kırıklarla doludur.

Mülteciler, olumsuz koşullarla başa çıkmak için zaman algılarını yeniden yerleşim aşamasına göre ayırıyor. Bu, 'zaman bölme'nin geçmişin, şimdinin ve geleceğin entegrasyonu için hayati önem taşıdığını göstermektedir. Ancak aynı zamanda mültecilerin yerinden edildikten sonra zamanı (yani kronosistemi) net bir başlangıcı veya sonu olmayan döngüsel olarak deneyimledikleri önceki bulguları da destekler. (Utrzan, 2017, s. 155)

Mültecinin zamanı yeniden yerleşmeye göre konumlandırması, onun mekân bilincinin hiçbir yerdeliği ile ilişkilidir. Örneğin, Suriyelilerin ilk geldiği yıllarda çalışmaya yükledikleri anlam, Türklerin onlara göre çok çalıştığı şeklindeydi. Oysa şimdi tüm ağır işleri gece gündüz demeden yapmaktadırlar. Dolayısıyla mültecinin zamanı, yerel olaylar ve anlamlı ötekilere göre şekillenmiş bir dünyadan, matematiksel olarak şekillenmiş bir zaman (kronolojik) bilincinin içerisine savrulmuştur.

Mülteciliğin bir başka noematik yönü de 'kurumsuzlaşma'dır. Tüm bunlar elbette 'kayıp' olarak yorumlanabilir. Ancak bu kayıplar yeni sermaye akışları ile birlikte dönüşerek yeni birikimlerle sonuçlanma olasılığı da taşır. Çünkü kurumsuzlaşma süreci aynı zamanda mültecilerin geldikleri yerde yeniden bir kurumsallaşma sürecini yaşamalarını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle (noetik yönlerinden olan) 'eksikli-varlık mülteci' hem asli hem de tali sosyalizasyon sürecini bütünüyle ilk elden yeniden yaşamak zorundadır. Oysa gönüllü göç ya da ekonomik kaygılarla yapılan göçlerde önceden gidenlerin tecrübelerini kullanan göçmenlik uygulamaları mülteciler için geçerli değildir. Bu nedenle mülteci 'soyulmuştur', 'çıplaktır', 'arınık'tır. Yine de ellerinde çok işlevli aile kurumu bulunmaktadır. Ancak bu kurum da oldukça dağınık haldedir. Mülteci hikâyelerinde bir kardeşin İsveç'te, diğerinin Almanya'da, annesinin Suriye'de, kendisinin de Türkiye'de olduğu durumlarla karşılaşabilmektedir. Buna rağmen aile kurumuna sıkıca bağlılık sergileyerek yeniden sosyalleşme sürecini deneyimlemektedirler.

Altı aile de aileleriyle hala temas halinde olduklarını ve ailelerin yeniden birleşmesi için umutlarının olduğunu belirtti. (Parrish, 2018, s. 74)

Biz bir aile olarak birlikte değiliz. Hep birlikte iyi bir ailemiz vardı. Annemle, ağabeyimle ve büyükannemle yaşıyorum ve daha önce güzel bir hayatımız vardı. Ama şimdi öyle değil. Çünkü annemi arıyorum ve o sürekli ağlıyor. Hepimiz birlikte değiliz ve babam öldü. Ailemden ayrı olmak çok zor. Ülkemden ayrı olmak çok zor. Günlük işler zor. Sadece normal şeyler. Babam bizim için çok önemliydi. (Parrish, 2018, s. 77)

Kendim için bile çok zordu, çünkü XXXXX'te (şehir) büyük bir ailem var ve aileleriyle birlikte dört erkek kardeşim ve aileleriyle birlikte yedi kız kardeşim var. Ve çok yakın bir ilişkimiz var ve vedalaştığımız an hepimiz için çok zordu. En zoru ise aneme veda etmek için son dakikaya, sona sakladım. (Silverman, 2015, s. 146)

Irak'ta geride bırakılan geniş aile ve arkadaşların kaybı, çekirdek ailelerinin daha sıkı bağlanması ve yerel topluluk tarafından desteklendiğini veya bazı durumlarda desteklenmediğini hissetmesiyle ilgiliydi. Amerika Birleşik Devletleri'ne gelerek, anavatanlarındaki günlük yaşama aşinalık ve tahmin edilebilirlik olarak tanımlanan kültürel bağlarının ve 'ortalama beklenen çevrelerinin' (Hartmann, 1939) kaybı, Amerika Birleşik Devletleri'ne olan güvenlerinin ve dini topluluklar ve inanç ile bağlantılarının bir parçasıydı. (Silverman, 2015, s. 218)

Bu anlatılar mültecilerin tutunabilecekleri sadece ailelerinin kaldığını göz önüne sermektedir. Ancak şurası da bir gerçek ki aile kurumu da geldikleri yerlerde dönüşüme uğramaktadır. Bu da onların kayıplarının acısını katmerleştirmektedir.

Mülteci aynı zamanda bir kayıp ve belirsizlik durumuyla karşılaşır. Ancak bu karşılaşma durumunda mültecinin edilgen algılanışı gibi bir yanılsamanın içerisinde olmamak gerekir. Çünkü mülteci yerli halkının sahip olduğu vatandaşlık haklarından yoksun kaldığının ve açıkçası yerli ile hiçbir zaman eşit olmadığının farkındadır. Mültecilik, eşitsizliğin tanındığı ve farkında olunduğu bir bilinç durumudur. Mülteci, bu eşitsiz ilişkiyi tanır ve bu durum yerli için mültecinin eşit olmayan konumunu meşrulaştırır. Dolayısıyla mülteci, vatansız biri olarak hem geldiği yerde vatansızlığın bir örneğini teşkil etmekte hem de vatansız kalması nedeniyle uzaklaştığı vatanını bilinç düzeyinde kendisine yakın kılarak kendisine katmaktadır. Sabit bir mekân olan vatan böylece dinamik bir dolaşıma girer. Ancak bu diyalektik ilişkinin mahiyetini kavramak için mülteciliğin noetik kutbuna da bakılmalıdır.

Mülteciliğin Noetikası

Mülteciliğin noetik yönünün analizi, tek tek bireylerin bilinç durumlarında cereyan eden deneyimlemenin bizzat kendisine yöneliktir. Başka bir deyişle dikkatin deneyime odaklanmasıdır. Mülteciliğin noetik yönü, onun şekillenmesinde arka planda işleyen yapıdır. Mülteciyi yapılandıran kısımdır. Bu başlık altında mülteciliğin noetik uğrakları olarak 'yoksunlaştırılmış-bilgi stoğu', 'azaltılmış-varlık olarak mülteci', 'borçlu/ipotekli-bedenli mülteci', 'yerliye-göre oluş', 'değersizleşme' ve 'amaçsızlaşma' hisleri betimlenmiştir. Başka bir deyişle noematik olarak vatansız, kurumsuz özelliklere bilinçte eklenilen nitelikler olarak mülteciliğin noetik kutbu görünür kılınmıştır. Bu iki kutbun birlikteliğinin, başına bunca şey gelen mültecinin tam bir betimlemesini vere-

ceği düşünülmektedir. Çünkü bizler bir şeyi algılayıp onu düşündüğümüzde ona bir şeyler de ekleriz. Örneğin, bir masa yandan görülür ama bir masadan bahsedilir. Noematik olarak mülteci birçok farklı özellikleri bağlamında betimlenir ancak mültecinin bir mülteci olarak anlaşılması için ona Ben'den bir şeylerin eklenmesi gerekmektedir. Örneğin dilencilik hoş karşılanmaz ama "Suriyeli mülteciler dilenir" dediğimizde Suriyeli mülteciliğe eklenen bir şeyden (örneğin söylemden) bahsedilmiş olunur. Bu eklemeler ya da atfetmeler mülteciliğin noetik kutbunu teşkil etmektedir.

Noetik kutup mülteciliği yapılandırır. Bu yapılandırma mültecinin dağılması, 'boşlukta-yönsüzlüğü tecrübesi etmesi' sırasında onu 'fark-edişe' taşıyan kısmıdır. Bu fark ediş onun kendisini açığa vurma şekillerinden hareketle 'Ben' tarafından gerçekleştirilir. Mülteciliği deneyimleyen, başına mültecilik olayı gelen kişi olarak mülteci, bu deneyimi nedeniyle yaşayan-bedendir. Bu, onun kendisini aşırı çalışmaya vurmasında, bedenini tüketmesinde belirgin şekilde görünür.

Yeni bir hayat gerçekten yeni bir hayata girdik, her şey sıfırdan değil, normalde bir çocuk doğuyor sıfırdan hayatı başlıyor, ama biz ya da ben bakıyorum, 28 yaşında ben Türkiye'ye geldim, 28'de yeni doğdum, her şey sıfırdan değil, aşağıdan eksi ondan eksi yirmiden. Tekrar dil öğren, yaklaşık bir buçuk iki sene tekstilde çalıştım, diplomam var, her şeyim var ama çalışmıyorum, Halep'te dükkânım var, ama burada eleman olarak bir fabrikada 14-15 saat çalıştım, asgari ücret şeklinde, hem de iki kardeşim beraber çalıştık, ancak kendimizi çıkartabiliyorduk. (Fatih). (Çavuşoğlu, 2020, s. 53)

Çalışmadığım zaman aç kalıyorum. Annem, babam Suriye'de yemek yiyemiyorlar ondan sonra. Mecbur çalışcaz, napacaz yani? (Hayyan, 21, Sığınmacı 27.03.2019). (Arıcan, 2009, s. 95)

İlk geldiğimde okuluma devam edemediğim ve gelirken yanımda çok az şey getirdiğimiz için ben çalışmak zorundaydım. (Şehet, Suriyeli Mülteci). (Eminoğlu, 2020, s. 75)

Ben geldiğimden sonra yaşlandım, Suriye'de gençtim, buraya gelince yorgunum, yaşlıyım gibi. Burada hep çalışmak lazım, çalışmak yoksa yaşanmaz. (Rabia, 36). (Zor, 2021, s. 105)

(K-11): "Suriye'de sadece ben çalışırdım bütün aile geçinirdik... Türkiye'de hepimiz çalışmak zorunda kaldık... Burada her şey çok pahalı, kiralar çok yüksek... Suriye'de bir kişi çalışırdı on kişi yerd, burada öyle değil..." (K-26): "Suriye'de eşim birkaç çalışırdı, diğer aylar çalışmazdı. Türkiye'de bir gün bile çalışmazsanız aç kalırsınız..." (K-14): "Türkiye'de her şey çok pahalı... Suriye'de her şey daha ucuzdur..." (K-7): "Suriye'de kendi evimizdi. Kira yoktu." (Yıldırım, 2020, s. 150)

Dışlama ve yanlış anlama sorunu üniversite dışında daha fazla oluyor. Suriyelilerin maaş aldığını düşünüyorlar. Sınavsız üniversiteye girdiğimizi söylüyorlar. Ama ben onlardan fazla sınava girdim. Anlatmaya çalışıyorum ama onlar medyaya inanmayı tercih ediyor. Ben de artık anlatmıyorum (Jiyan)" (...) Genelde gördüğüm kadarıyla davranış insanlara göre değişiyor. Eğitimli olanlar iyi ama eğitimli olmayanlar Suriyelilerin burada olmasından rahatsız. Onların yemeğini yediğimizi düşünüyorlar. Türkiye’de hayat zor, Türkler için de yabancılar için de aynı. Çalışmazsan aç kalırsın. Biz de maaş almıyoruz, yaşamak için çalışmak zorundayız. Beş yıldır buradayız hiç maaş almadık. Aralarında iyi insanlar da kötü insanlar da var. Bir elin beş parmağı da aynı değil." şeklinde yaşadıkları durumu ifade etmiştir (Muhammed). (Kaya & Şahin, 2021, s. 50)

Mülteci, ‘azaltılmış-varlık’ olarak sürekli çalışmak zorundadır. Eksiklik ancak çalışma ile giderilebilir. Ancak bunun bir döngü olduğu unutulmamalıdır. Elbette emek göçü bağlamında ekonomik göç teorileri bu süreci iyi bir şekilde analiz etmiştir. Fakat bu süreçte yaşamını devam ettiren mültecinin kabul ettiği ve onayladığı şey, kendisinin ‘azaltılmış-varlık’ olarak var olduğudur. Bedenini hizmet etmeye sunarak hayatta kalmayı başarabilir.

Mülteciliğin göç sonrası yeni yapılanmış bilinci, yani bir diğer noetik yönü, mültecinin bedenini uzamda salınır halde tutar. Sadece Ege Denizi’nde yaşanan ölümlerin on binlerle ifade edilmesi ve can yeleği olmaksızın bir bota onlarca kişinin binmeye cesaret etmesi bunun bir yansımasıdır. Ayrıca organ kaçakçılığında ve seks işçiliğinde mültecilerin yoğun kullanımı da bunun bir göstergesidir. Doğal tavrı içinde yaşam dünyası yerinden edilmiş olan mülteci, yeni bilinciyle kendini inşa edebileceği ufuklarla karşılaşması ve bu ufukları özümsemesi oldukça güçtür. Mültecinin noetik bilinç durumu, ‘yoksunlaştırılmış-bilgi stoğu’ ile gündelik yaşamını idame ettirmesi, onu çeşitli risklere karşı açık hale getirmektedir. Yoksunlaştırılmış-bilgi stoğu ile mülteci, ancak edinebildiği rehberi kadar gündelik yaşamı tecrübe etmektedir. Noematik anlamda zaman bilincinin tahribata uğradığından önceki sayfalarda bahsedilmişti. Ancak aniden göçe zorlanan mülteci, yoksunlaştırılmış-bilgi stoğu ile geldiği yerde yaşamak zorundadır. Bu ise onu risklere karşı dirençsiz bırakmaktadır.

Yürürken biri geliyor "Ne yapıyorsunuz burada, Suriye’ye gidin" diyor. Çocuklara çok kötü geliyor. Ben anlıyorum neden öyle dediğini, onlar anlamıyorlar. Çocuklarım Suriye’yi bilmiyorlar, hep Türk gibi sayıyorlar. "O beni buradan neden çıkarmak istiyor, ben burada yaşıyorum, okula burada gidiyorum, hastane burada komşular burada, neden böyle yapıyor" diye düşünüyorlar (Ömer, 36). Meydanda bir yere giderken ailemle bir kadın, o biraz yaşlı 50-55 var. Yürürken hemen önümde durdu, küfür etmeye başladı. Baktım ona ne diyeceğim, ne diyeceğim... Eşim biraz kızdı, eşime dedim "Çocukları al git ben konuşcam." Aldı gitti. O gittikten sonra bitmedi, o konuşurken "Tamam abla, tamam. Gidecez burdan gidecez Türkiyeden gidecez..."

Bir sefer olursa 2-3 ay kafam rahat değil (Ömer, 36). Bu yüzden ben evi seçiyorum, yolda bir sıkıntı olmasın. Emin olsam bu adamla karşılaşmayacağımdan yolda parkta meydana, daha iyi, ama bunların olmaması için evi seçiyorum. (Ömer, 36). (Zor, 2021, s. 110)

Bazen, insanlar Suriyeliler olarak söylüyorlar. "Siz ne zaman gideceksiniz?" İstanbul'a gidip tekrar Kayseri'ye geldikten sonra, yaşadığım mahallede bir tane çocuk vardı, yeni sanayide, bazen müşteriler ya da insanlar diyor ki: "Siz ne zaman defolup gideceksiniz?" Çok zoruma gidiyor. Bir kere intihar etmeyi düşündüm gerçekten. Ama intihar edersem ne kazanacağım? Ailemi düşündüm, kimsenin umurunda değil. O yüzden vazgeçtim. Kavga etmedik, ama çok kötü laflar duydum. Ben de onlara "Siz o hale gelmediniz, gelseydiniz böyle demezdiniz" diye söyledim ama anladılar tabi. (E3). (Gök, 2019, s. 62)

Mültecinin yoksunlaştırılmış-bilgi stoğu onu geldiği yerde dezavantajlı bir konuma yerleştirir. Dolayısıyla mülteciyle yerlinin ufuklarının kesişimi için ortak, adil ve eşit bir zemin kurulamaz. Ancak mültecinin noematik anlamda ifade edilen 'muhtaçlık' zemininde mülteci ile yerlinin karşılaşması gerçekleşebilir ki bu da hegemonik bir ilişkidir. Mülteci ikinci defa eşitsiz bir ilişkinin adil olmayan çıktılarıyla ve üstelik azaltılmış-varlığı ile baş etmek zorundadır. Dolayısıyla dünya algısı, hatıraları azaltılmış-varlık olması nedeniyle ufukların baskısına direnemez. Ancak elbette 'acziyet' gibi bir strateji ile her ne kadar azaltılmış-varlık olsa da- varlığını sürdürür. Mülteci içe kapanma ile dışarda var kalmayı başarır.

Mülteciliğin noetik uğraklarından bir diğeri; yerleşik olan, kasabalı olan ya da 'yerli' olanın varlığına göre bir bilince sahip olmasıdır. Mülteci; başkasının toprağına, başkasının yaşam dünyasına zorla girmiş kişidir ve bilinci henüz bu süreci özümsememiştir. Dolayısıyla bilincinin 'yerliye-göre oluşu' onun mülteci olarak varlığını da bizatihi yerliye borçlu kılmaktadır. 'Borçlu olan' olarak mültecinin bilinci, bedenini tüketir. Bedeni, borçlu-beden ve hatta ipotekli-bedendir. İpotekli oluşu onu hem kurtuluşa hem de borcu ödemeye aynı anda sevk eder. Dolayısıyla mültecinin yerliye-göreliliği, misafirlik söyleminde ortaya çıkan yönlerine işaret etmektedir. Mültecinin yerliye-göreliliği onun her an gönderilebilir, elindekilere 'çökülebilir' kılmakta ve mültecinin 'makbul' olması gerekliliğini mülteciye duyurmaktadır.

Ben şimdi burada kendime bir yol çizmişim kardeşim, saat 8 olur olmasın, 7 buçuk olur olmasın kapım kapanır. Bitti, olay kapanmıştır. Çocuklarıma, onlara öyle, evden çıkarken hanıma demişim "Bugün Ali nasıl gitti işe, Ali'nin saçının tıraşı nasıldı, kıyafeti nasıldı?" Gittiği zaman yabanda kulaklık istemiyorum, çocuklarıma saçının tıraşına kadar. Ben özellikle berbere giderim, büyüklere derim "Saçınızı şöyle şöyle kestireceksiniz." Yani biz burada misafiriz. (...) Tabi yani hem tepki alma-

mak için hem de biz burada sonuçta misafiriz yani. (Abdullah, 49). (Zor, 2021, s. 131)

Mülteci, misafirlik söylemini kabul edebilir -ki bu dilin kullanılması politik bir tutumu yansıtır. Ancak misafirlik, 'eşik'lerin kontrollü bir şekilde aşımına atıfta bulunur. Antropolojik olarak evlerin eşikleri kutsaldır. Anadolu'da hala gece karanlık basınca görünmez varlıklara zarar vermemek adına eşikten dışarıya sıcak su atılmaz. Kontrollü bir eşik aşımında ev sahibi 'hoş geldiniz' ile misafiri ağırlar ve böylece misafirin tüm bakımı ev sahibine ait olur. Ancak ev sahibine de 'yük' olunmaması gerekir. Bu nedenle kısası makbuldür. Dolaşısıyla mülteci -kısası makbul olan bu eşığı aşmış biri olarak- misafirliği çizmemiştir. Her ne kadar misafirliği çiznese de bu 'acziyeti' gereği (noeması) sürekli olarak yerliye-göre yaşamak zorunda kalmaktadır. Elbette mülteci kültürel bir aptal değildir ve ilk fırsatta kendi stratejilerini ve hayatta kalma becerilerini sergileyerek aramızda kalmaya devam edecektir. Fakat tüm bunlar mülteci olduktan ve mülteci olarak tasnif edildikten sonra gerçekleşecek yeni durumlardır.

Mülteciliğin noetik yönü, kişinin kendisini kaybetmesiyle sonuçlanabilecek bir 'dağılmanın', 'anlamsızlaşmanın', 'değersizleşmenin' ya da 'amaşsızlaşmanın' bilincin tümünü kaplamasında da görülür. Mültecilik, tüm bu durumların bir aradalığı olan bilincin yapılanma sürecini yaşamış olmaaktır. Ancak bu süreç 'olumlanma isteği' ile gerçekleşir.

Nasil hissediyorum, yani hep mahcup mahcup hep mahcup, hep kusur, hep mahcup, gerçekten mahcup, yeter! Çünkü ben bakıyorum, "Ne yapıyorsunuz siz burada?" dersiniz, ben ne yapacağım burada, çocuklarım için. Kimse yok. 5 çocuk, kim yemek getirecek bunlara, kim ekmek getirecek bunlara? Kimse yok zaten, kimse seni tanımıyor. Akraa kardeş kalmadı. ... Evde yani çocuklara bakıyorum, evde benim çocuklarla kimse yok, hiç kimse yok. Tek başıma, yani yabancı gibi, çok zor hayat. Akraa-larım, kardeşlerim, akrabalarım, babam, annem yok. Tek başına hayatım. (Ahmed, 36). (Zor, 2021, s. 105)

Burada ailemiz yok, kimse yok. Bir nevi kendimizi yalnız hissediyoruz... Yalnızlık hüzündür, çünkü dış dünyadan tecrit edilmişsin... Irak'ta ailemizi ziyaret ederdik, annemi veya onun annesini veya kız kardeşlerimi, arkadaşlarımı, akrabalarımı görmeye giderdik. Her zaman insanlarla birlikteydik. Burada bir ailemiz yok, bu sadece aramızda. Ayrıca çok fazla insanla arkadaş olmayız, bu yüzden çoğu zaman kendi başımızdayız. (Silverman, 2015, s. 152)

Mültecinin yaşayan bedeni ile bedeni (*lieben* ve *corper*) arasındaki rabita kopmuştur. Beden bu anlamda yaşamaz. Bu yaşam ancak *corper*'in varlığını korumaya adanmıştır.

Sonuç

Fenomenolojik bir metin olan bu çalışmada yönelimsel nesne olarak belirtilen mülteciliğin özü, heuristik bir şekilde ifşa edilmeye çalışılmıştır. Yaşama dikkat kesilmenin bir gereği olan böyle bir çalışmayla mülteciliğin anlamı açığa çıkarılmıştır. Fenomenolojik refleksiyona başvurularak mülteciliğin kendisini sunduğu şekliyle bilinmesi için çaba sarf edilmiştir. Her şeyden öte bu çalışma bu niyetin bir yansımasıdır. Bu kapsamda yönelimselliğin diyalektik yapısı olan noematik ve noetik ilişkisi çerçevesinde mülteciliğin anlamına odaklanılmıştır.

Metinde mülteciliğin noematik kutbunun uğraklarının vatansızlık, muhtaçlık, kayıpların varlığı, belirsizlik içinde olma, kurumların yitimi, acziyet içindelik, dilencilik, kaçak olma durumlarından geçtiği betimlenmiştir. Mülteciliğin noetik kutbunu ise yoksunlaştırılmış-bilgi stoğu, azaltılmış-varlık olarak mültecilik, borçlu/ipotekli-bedenli mülteci, yerliye-göre oluş, değersizleşme ve amaçsızlaşma hisleri olarak betimlenmiştir. Metin noematik ve noetik uğraklar arasındaki diyalektiği görmek üzerine kurulmuştur. Başka bir deyişle vatansızlık misafirliği doğururken mültecinin ipotekli-beden olarak tasvir edilmesine yol açmaktadır. Fakat ipotekli-bedenli mültecinin azaltılmış-varlık olarak kayıplar yaşamayı, kurumlarını kaybetmesi ile eş zamanlı işlemektedir. Dolayısıyla her ne kadar analitik bir betimleme yapılmış olsa da metinde noetik ve noematik kutupların eş zamanlı olduğu açıktır.

Mülteciliğim BM'nin belirlediği tanımında 'korku' ya da 'yolculuk' teması yoğun olarak görülmektedir. Yönelimselliğin bir gereği olan noetik ve noematik nitelikleri ile birlikte bütünsel olarak ele alındığında mülteciliğin sayısız anlamlar içerdiği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda mültecilik, özüne dönük olmak kaydıyla yeniden tanımlanmalıdır. Aksi halde mültecilik, hukuki bir zeminde değerlendirilmeye ve yerli-mülteci karşılaşmalarının 'yok-sayıcı' ya da 'görmezden gelen' bir yaklaşımla değerlendirilmesine devam edileceği bu çalışmanın çıktılarından biridir. Bu bağlamda mülteci, başına yaşamak olayı gelmiş olan bazı insanların deneyimledikleri ve öznelerarası olarak inşa edilmiş bir pozisyon olarak yeniden ele alınması elzemdir. Öznelerarası olarak mülteciye iliştilirilmiş birçok farklı anlamının olduğu bu çalışmada görülmektedir: Vatansızlaşma, acziyet içinde olma, yerliye görelilik oluş, azaltılmış-varlık olarak kendini sunma, savaştan kaçmış biri, kaçak, muhtaç, kurumları olmayan, belirsizliklerle boğuşan, değersizleşme eğiliminde olan ve belli bir amacı olmayan hisseden kişi. Oysa mülteci; korktuğu için ülkesine dönemeyen kişi değil, aksine bir sürü yeni anlamlar edinmiş veya anlamsal derinlik kazanmış kişidir. Bu bağlamda, planlanmış olarak yürütülen entegrasyon süreci ya da başka-ben ile yani mülteciyle olan her tür ilişkinin yeniden göz-

den geçirilmesi ve politikaların bu yeni tanımlamalar bağlamında dönüştürülmesi bir zorunluluktur.

Mülteciliğe tutulmak, bir mülteci için zorunlu ve hayatta kalmanın temel ifadesidir. Mülteciliğe tutulmak, mültecinin yeni yaşam stratejisi ve yeni bilgi stoğudur. Bu hayatta kalma, yaşam mücadelesi verme, aynı zamanda yapılandıran yapıya dönüşür. Bu nedenle mülteci, tutulmuş olduğu mültecilik tarafından yapılandırılır ve mülteci bu tutulmayla ve tutulmuşluğu içinde bir kendilik inşa eder. Dolayısıyla sadece ve basitçe belirli bir mekândan kaçma eylemi ve hele hele geri dönüş korkusu ile mülteciliği açıklama girişimi abesle iştigaldir. Mültecinin tutulduğu mültecilik, varoluşsal ve kılışsal bir hal alır: Çocuk yetiştirilir, okula gidilir, evlilik törenleri düzenlenir, bir yerde çalışır, ilim tahsil edilir, yemek yenilir vs. Bu minvalde mültecilik, bir yaşam tarzıdır ve bunu başına gelmemiş olan bizlerin de anlaması gerekmektedir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2019). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Agier, M. (2008). *On the margins of the world: The refugee experience today*. Cambridge: Polity Press.
- Arıcan, E. (2019). *Gündelik hayat bağlamında Suriyeli sığınmacıları şeytanlaştırma pratikleri: Önder Mahallesi örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bennett, O. & McDowell, C. (2012). *Displaced: The human cost of development and resettlement*. Gordonsville, Virginia: Palgrave Macmillan.
- Cevizci, A. (2002). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Chalmiers, M. (2021). 'Life is tight here': Displacement and desire amongst Syrian refugee women in Jordan. *Anthropology of the Middle East*, 16(1), 49-69. doi:10.3167/ame.2021.160104.
- Çavuşoğlu, C. (2020). *Suriyeli mültecilerde hayatta anlam fenomeninin incelenmesi: Fenomenolojik bir çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İbn Haldun Üniversitesi/ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Eminoğlu, F. (2020). *İlişkisel sosyoloji bağlamında Suriyeli göçmen gençlerin özneleşme süreçlerinde mekân: Gaziantep örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Erdoğan, M. M. (2018). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Farkas, E. J. (2018). *A phenomenology of Syrian refugee youths living in the United States*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). The Faculty of The Chicago School of Professional Psychology, Chicago.
- Foster, C. I. (2015). "Migrants with attitude": Shailja Patel and the phenomenology of South Asian African diasporas. *South Asian Review*, 36(3), 109-122. Erişim: <https://doi.org/10.1080/02759527.2015.11933037>
- Giorgi, A. (1994). A phenomenological perspective on certain qualitative research methods. *Journal of Phenomenological Psychology*, 25(2), 190-220. Erişim: <https://doi.org/10.1163/156916294X00034>
- Giorgi, A. (2012). The descriptive phenomenological psychological method. *Journal of Phenomenological Psychology*, 43(1), 3-12. Erişim: <https://doi.org/10.1163/156916212X632934>
- Gök, M. (2019). *Kayseri'deki Suriyeli sığınmacıların hayata tutunma stratejileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Grant, K. J., Mayhew, M., Mota, L., Klein, M. C. & Kazanjian, A. (2015). The refugee experience of acquiring a family doctor. *International Journal of Migration, Health and Social Care*, 11(1), 18-28. Erişim: <https://doi.org/10.1108/IJMHSC-12-2013-0047>
- Gültekin, T. & Tokdil, E. (2015). Sanatçı yöneliminin hyletic data bağlamında ilişkisel çözümlemesi ve Fikret Mualla örneği. *Sanat Eğitimi Dergisi*, 3(2), 99-114. Erişim: <https://dx.doi.org/10.7816/sed-03-02-06>
- Hegel, G. W. F. (2014). *Tinin fenomenolojisi*. A. Yardımlı (Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Husserl, E. (2010a). Fenomenoloji. A. Gelmez (Çev.). *Baykuş*, 6, 29-47.

- Husserl, Edmund (2010b). Noematik anlam ve nesne bağı. M. Bal & F. Taşçier (Çev.). *Baykuş*, 6, 55-69.
- Husserl, E. (2017). *Fenomenoloji üzerine beş ders*. H. Tepe (Çev.). Ankara: Bilgesu.
- Kahraman, F. (2018). Mültecilik, refakatsizlik ve çocukluk: Suriyeli refakatsiz mülteci çocukların Türkiye'deki durumu. H. H. Aygül & E. Eke (Ed.), *21. yüzyılda uluslararası göç ve mülteciler* (s. 211-234) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kalisha, W. (2015). Writing the in-between spaces: Discovering hermeneutic-phenomenological seeing in Dadaabi Refugee Camp, Kenya. *Phenomenology & Practice*, 9(1), 55-69. Erişim: <https://doi.org/10.29173/pandpr25362>
- Kaya, M. & Şahin, H. (2021). Göç: Akademik ve sosyal entegrasyon. *Harran Üniversitesindeki Suriyeli Öğrenciler Araştırması*. İstanbul: Hiper Yayın.
- Kristjánsdóttir, E. S. & Skaptadóttir, U. D. (2019). "I'll always be a refugee": The lived experience of Palestinian refugee women of moving to a small society in Iceland. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 17(3), 389-404. doi:10.1080/15562948.2018.1499065.
- Lekkai, I. (2020). Unaccompanied refugee minors and resilience: A phenomenological study. *Przegląd Krytyczny*, 2(1), 33-54. Erişim: <https://doi.org/10.14746/pk.2020.2.1.03>
- Lewis, M. & Staehler, T. (2019). *Fenomenoloji*. O. B. Kaplan, M. Demirhan, M. Türkan, N. Şahankaya & M. B. Gürsoy (Çev.). Ankara: Fol Kitap.
- Merleau-Ponty, M. (2016). *Algının fenomenolojisi*. E. Sarıkartal & E. Hacımuratoğlu (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Muggah, R. (2008). *Relocation failures in Sri Lanka: A short history of internal displacement and resettlement*. London: Zed Books.
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme. (1961, 5 Eylül). *T.C. Resmi Gazete* (Sayı: 10898). Erişim: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10898.pdf>
- Özel, İ. (2012). *Of Not Being A Jew*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Parekh, S. (2020). *No refuge: Ethics and the global refugee crisis*. New York: Oxford University Press.
- Parrish, K. M. (2018). *The effect of displacement: Living as a refugee: An exploration of displaced people in refugee camps in Greece*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Mississippi State University/The School of Human Sciences, Mississippi.
- Rassi, F. & Shahabi, Z. (2015). Husserl's phenomenology and two terms of noema and noesis. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 53, 29-34. Erişim: <https://doi.org/10.18052/www.scipress.com/ILSHS.53.29>
- Rimarzik, R. (2017). Family resilience in displacement: Defining validity and reliability in a hermeneutic phenomenology inquiry. *Journal of Adventist Mission Studies*, 13(2), 85-118. Erişim: <https://digitalcommons.andrews.edu/jams/vol13/iss2/10>
- Sargın, S. (2018). *Suriyeli sığınmacıların Türkiye'deki uyum süreçleri: Afyonkarahisar örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Schütz, A. (2018). *Fenomenoloji ve toplumsal ilişkiler*. A. Akan & Ş. Kesikoğlu (Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Silverman, L. S. (2015). *When are we going to be settled down and know this is our place?": A phenomenological examination of Iraqi refugee families' Lived experiences with resettlement*

- ment. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). The University of Tennessee, Knoxville.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür*. Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Skogen, R. & Mulatris, P. (2011). Experiences of "hospitality" by racialized immigrant pre-service teachers on Canadian school landscapes: A phenomenological perspective. *Phenomenology & Practice*, 5(2), 20-39. Erişim: <http://dx.doi.org/10.29173/pandpr19843>
- Smithers, G. D. (2015). *The Cherokee Diaspora: An indigenous history of migration, resettlement, and identity*. London: Yale University Press.
- Söylemez, S. & Göktürk, G. (2021). Hollywood sinemasında Türkiye'ye yönelik oryantalist bakışın sosyolojik analizi. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 248-269.
- Spiegelberg, H. (2021). *Fenomenolojik hareket: Tarihsel bir giriş*. S. Beyazıt (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Topakkaya, A. (2009). E. Husserl'de noema ve noesis kavramları. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 121-136.
- Türe, E., Kagan, M., Atalay, M. & Alkan, G. (2020). Türk okullarında Afgan öğrenci olmak: Fenomenolojik bir çalışma. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 173-186.
- Türker, H. (2017). *Sevginin varlık yapısı*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Türkmen, G. N. (2018). Husserl'de öznellik ve deneyim. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 11(1), 98-114.
- Utrzan, D. S. (2017). *Syrian resettlement practices and experiences in the United States: A nationwide survey and phenomenological study*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Philosophy in Family Social Science/The Faculty Of The University Of Minnesota, Minnesota.
- Vallely, N. (2018). "The place was not a place": A critical phenomenology of forced displacement. E. M. Champion (Ed.), *The phenomenology of real and virtual places* (s. 305- 331) içinde. New York: Routledge.
- Van Manen, M. (2016). *Phenomenology of practice: Meaning-giving methods in phenomenological research and writing*. London & New York: Routledge.
- Yalaz, E. & Zapata-Barrero, R. (2019). Avrupa'da nitel göç araştırmalarını haritalama: Açımlayıcı bir analiz. E. Yalaz & R. Zapata-Barrero (Ed.), *Avrupa göç çalışmalarında nitel araştırmalar* (10-38) içinde. İstanbul: Göç Araştırmaları Derneği Yayınları.
- Yıldırım, S. G. (2020). *Suriyeli kent mültecilerinin sosyal, kültürel ve ekonomik entegrasyonu (Küçükçekmece ilçesi örneği)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Zahavi, D. (2020). *Fenomenoloji: İlk temeller*. S. Bayazıt (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Zor, A. (2021). *Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların farklılıkla bir arada yaşama deneyimi (Bursa-Orhangazi örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

ZORUNLU GÖÇ VE SİYASAL İLETİŞİM

Nermin AYDEMİR¹

Giriş

Siyasal iletişim, son yıllarda zorunlu göç ve mültecilik konularında en çok gündeme gelen konu başlıklarından biridir. Esasen bu ilginin oldukça anlaşılır sebepleri vardır. Hayatın pek çok alanında olduğu gibi sığınma göçüne dair gerçeklikler de, iletişim dâhilinde inşa edilmektedir. (Sosyal) medya, birçok durumda bireylerin bilgilerini ve tutumlarını şekillendiren temel unsurdur (Diğerlerinin yanı sıra bakınız: Abdelhady, 2020, s. 123; Van Dijk, 1985). Üstelik günlük hayata dair konularda medya aracılığı ile yeteri kadar bilgi aldığını düşünen kişiler, daha fazla bilgi arama ihtiyacı içinde olmamaktadırlar. Toplumun birçok kesimi, zihinlerini medya aracılığı ile yerleşmiş fikirlerden farklı görüşlere kapatmaktadır (Graber, 2003). Davranışçı ekolden yola çıkılarak ortaya konan pek çok ampirik çalışma, medyanın kamuoyu üzerinde yarattığı etkiyi gözler önüne sermektedir (Aydemir & Vliegenthart, 2018; Baker Gabriellato, Khosravini, Krzyzanowski, Mcenery & Wodak, 2010; Coole, 2002; Klocker & Dunn, 2003; Mollard, 2001; Ter Wal, d’Haenens & Koeman, 2005).

Zorunlu göçe ve ilticaya dair kamuoyu araştırmalara göre, toplumun büyük bölümü sığınmacılar ile doğrudan iletişim içinde değildir. Bu nedenle de sığınmacılar hakkındaki gerçekliklerin çok büyük kısmı medya üzerinden şekillenmektedir. Bu dolaylı iletişim ise baştan sorunlu bir durumu beraberinde getirmektedir. Gerek internet üzerinden gerekse geleneksel medya aracılığıyla ulaşılan içerik günlük hayatın doğrudan bir fotoğrafını çekmekten çok uzaktır ve daha ziyade sığınma göçünün olumsuz yanlarına dikkat çekmektedir (Boomgaarden & Vliegenthart, 2007).

Sığınmacılara karşı en olumsuz duygu ve düşüncelerin bu sığınmacıların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde değil, sayılarının az olduğu bölgelerde olması sürpriz değildir. Bu duruma paralel olarak, yeni gelenlere dair bilgi kaynağı salt medya olan bireylerin çok daha negatif bir tutum içinde olduğu görülmektedir. Örneğin, Batı ülkelerinde İslam karşıtlığının en yoğun olarak görüldüğü yerler Müslümanların yoğun yaşadığı bölgeler değil Müslümanlar ile iletişimin sınırlı kaldığı bölgelerdir (Noll & Dekker, 2010). Üstelik medya-

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Antalya Bilim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler. ORCID: 0000-0003-4342-2329, nermin.aydemir@antalya.edu.tr

nın olumsuz etkileri genel kamuoyundaki olumsuzluklarla da sınırlı değildir. Sığınmacıların da dâhil olduğu göçmenler hakkındaki olumsuz ifadeler aynı zamanda bu göçmenlerin benlik oluşumlarını ve psikolojik sağlıklarını da zedelemektedir. Düşmanca reddedilmelere dayalı bir gerçeklik zemini üzerinden inşa edilen kimlikler, çoğu sığınmacının ciddi psikolojik sorunlar yaşamasını beraberinde getirmektedir (Leudar, Hayes, Nekvapil & Turner Baker, 2008). Bu durum ise radikalizm ve köktendincilik başta olmak üzere son derece ciddi entegrasyon sorunlarına yol açmaktadır.

Sığınmacılara Dair Medya Anlatıları

Medya alanındaki ilk teorik yaklaşımlardan biri olan şırınga teorisine göre medya, dış dünya ile ilgili görüşlerimizi belirlemede doğrudan ve çok etkili bir role sahiptir. Bireyler medyadan aldıkları bilgilerden hemen etkilenmekte ve savunmasız bir şekilde medyanın dedikleri doğrultusunda davranışlarını biçimlendirmektedir (Güngör, 2011, s. 88). Nazi Almanyası içinde sıradan insanların Yahudilere ve diğer azınlıklara yapılan soykırımı üstü kapalı da olsa onaylaması, kitle iletişiminin ne kadar yıkıcı olabileceğine dair ilk göstergelerinden biridir. Bu görüş doğrultusunda (sosyal) medyanın sığınmacılar hakkındaki tutum ve davranışları belirlemek noktasında mutlak bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, siyasal iletişim alanında daha sonra yapılan çalışmalar, medya etkinsinin şırınga tezinde belirtildiği kadar doğrudan olmadığını göstermektedir.

Medyanın etkisi, insanlara ne düşüneceklerini ve nasıl davranacaklarını doğrudan enjekte etmesinden değil, kamuoyu gündemini belirlemesinden kaynaklanmaktadır (McCombs & Shaw, 1972). Sığınmacılara ve diğer göçmenlere yönelik kamuoyu tepkileri de esasen bu gündem belirleme yaklaşımının haklılığını büyük ölçüde göstermektedir. Örneğin, Türkiye’de son dönemde artan sığınmacı karşıtlığında medyanın ve sosyal medyada popüler kullanıcıların sığınmacılarla ilgili konuları gündemde tutmasının etkisinden bahsetmek mümkündür. Özellikle AB dâhilindeki çalışmalar, medyanın ortaya koyduğu gündemin gerçek hayatta meydana gelen olayların kendisinden çok daha büyük bir belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır. Örneğin Akdeniz üzerinden Batı Avrupa ülkelerine ulaşmaya çalışan binlerce sığınmacı bu yolda yaşamlarını kaybetmektedir. Bu sığınmacılar kamuoyunda görünür olmadıklarında bu yönde bir farkındalık olmamaktadır. Geniş kitlelerin bu kayıplardan haberdar olmaları ise ancak (kitle) iletişim araçlarının bu kayıplara değinmeleri durumunda mümkün olmaktadır. Örneğin De Poli ve diğerlerinin çalışmasına göre (2017), Akdeniz’deki boğulmaların medyaya yansımaları ile yabancı düşmanlığının azalması arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur.

Özellikle Batı Avrupa örnekleri üzerine yapılmış çalışmalar incelendiğinde, ilgili literatürün dayandığı bir diğer teori, çerçevelendirme yaklaşımıdır. Çerçevelendirme yaklaşımına göre medya yalnızca gündemi belirlememekte aynı zamanda olayları ve kişileri anlamlandıracağımız çerçeveleri sunarak ne düşünmemiz gerektiğini de söylemektedir (Entman, 1993, Vliegenthart, 2012). Kamuoyuna bilgi aktarım süreçlerinde objektif olunması mümkün değildir ve gerek sosyal medyanın gerekse daha genel kitle iletişim araçlarının düşüncelemimizi şekillendirmek konusunda hiç de azımsanmayacak bir etkisi bulunmaktadır. İletişimi şekillendiren aktörler kendileri bunu istemeseler dahi günlük hayat içinde olanları kendi gerçeklik dünyaları içinde belli çerçeveler dâhilinde diğerlerine iletmektedirler (Abdelhady, 2020, s. 125; Vliegenthart, 2012; De Vreese, 2005). Bu kapsamda, bazı konular öne çıkartılmakta, bazıları ise arka planda tutulmaktadır. Bazı konuların diğerlerinden daha önce çıkması ise çok farklı problem tanımlamalarını beraberinde getirmektedir. Ortaya konulan sorunların nedenleri çok farklı temellere dayandırılmakta, ahlaki yargılar değişmektedir. Bu ise çok farklı siyasi süreçleri beraberinde getirmektedir (Entman, 1993).

Medya içeriğinin siyasi tutumlara etkisini inceleyen deneysel çalışmalara göre, medyanın sığınmacılara yönelik daha pozitif bir içerik sunmasının kamuoyunu olumlu anlamda yönlendirmede doğrudan bir etkisi bulunmaktadır (Melek & Uluçay, 2019). Klinkerden ve diğerlerinin (2015) medya içeriğini ve sığınmacı sayılarını bir arada inceledikleri karşılaştırmalı çalışması bu konuda oldukça somut bir analiz sunmaktadır. Bu araştırmaya göre, medyanın sığınmacılar hakkındaki içeriği, kamuoyunu belirlemede sığınmacı sayısından daha önemli bir rol oynamaktadır. Boomgaarden ve Vliegenthart (2007) ise insani yaklaşımların bu bağlamdaki dezavantajlarına dikkat çekmektedir. İkiliye göre, aşırı sağcı popülist liderler medya platformları için çok daha caziptir, zira aralarında kârlı bir alışveriş söz konusudur. Popülist liderler medyanın ihtiyaç duyduğu sansasyonel açıklamaları sağlarken medya da popülist liderlere görünürlük kazandırmaktadır.

Çerçevelendirme yaklaşımından hareketle, Batı Avrupa'daki yerleşik göçmen gruplar üzerine pek çok sorgulayıcı çalışma kaleme alınmıştır. Örneğin, Show ve diğerlerinin karşılaştırmalı çalışması (2007), Fransa'daki ayaklanmaların farklı aktörlerce, farklı ideolojik konumlara göre ve farklı bağlamlarda oldukça değişik şekillerde çerçevelendiğini göstermektedir. Bu ayaklanmaları kimileri göçmenlerin terörist başkaldırıları olarak çerçevelendirirken kimileri de neo-liberal siyasetin neden olduğu sosyo-ekonomik patlamalar olarak resmetmektedir. Her iki çerçeve ise birbirinden çok farklı siyasi tercihleri beraberinde getirmektedir. Semetko ve Valkenburg'un (2000) öncü çalışması, iltica göçü de dâhil olmak üzere sosyal yaşamda meydana gelen olaylara dair medyanın kullandığı beş temel çerçevenin olduğunu ifade etmektedir:

Çatışma, insan çıkarları, ekonomik sonuçlar, ahlak ve sorumluluk. Sığınmacılar ve diğer göçmenlerle ilgili olarak sıklıkla başvuru alan diğer çerçeveleri; kurban – işgalci çerçeveleri (Van Gorp, 2005), kapsayıcı – dışlayıcı çerçeveler (Aydemir, 2021; Firtova, 2021), genel olarak pozitif – negatif çerçeveler (Aydemir & Vliegenthart, 2018; Berry, Garcia-Blanco & Moore, 2016) olarak sıralamak mümkündür. Hangi çerçevelerin baskın olacağı ise zaman içinde meydana gelen önemli olaylara, siyasi ideolojilere ve anlatıları şekillendiren aktörlerin menfaatlerine göre çok değişmektedir (De Vreese, 2005).

Konu hakkındaki çalışmaların önemli bir kısmı yazılı medya üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda, özellikle Batı Avrupa'daki göçmen kökenli azınlıkların medyadaki temsili üzerine çok sayıda araştırma yapılmıştır. İlgili çalışmaların çoğu, 2000'li yıllarda İslam'ın terörizm ve şiddetle yaygın bir şekilde özdeşleştirilmesinden ve sonrasında Batı dünyasındaki 'Müslüman varlığı' hakkında bitmeyen tartışmalardan sonra Müslümanların olumsuz bir şekilde ele alınmasına odaklanmıştır (Shadid & Koningsveld, 2002).

Son dönemdeki sığınma göçü ile ilgili içerik analizleri incelendiğinde, sığınmacılara yönelik anlatımda ekonomik kaygıların ve güvenlik kaygılarının öne çıktığı görülmektedir. Bu kaygılar ise zaten mevcut sığınmacı karşıtlığını daha da keskinleştiren faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, 2015 yılında Avusturya mediasında savaştan ve çatışmadan kaçan sığınmacıların temsiline yönelik 10.606 metnin içeriğini inceleyen nicel bir veri analizi, sığınmacılara karşı en temel iki konu başlığının ekonomik ve güvenlik temelli endişeler olduğunu göstermektedir. İnsani çerçeveler ise bu iki temanın gölgesinde kalmaktadır. Çalışmanın bir diğer ilgi çekici bulgusuna göre İngilizce *quality* olarak tabir edilen gazeteler ile *tabloid* gazeteler arasında özellikle krizin yoğun zamanlarındaki fark azalmaktadır (Greussing & Boomgaarden, 2017). Gilbert'in (2013) Kanada mediasının Meksikalı sığınmacıların mültecilik başvurularına yönelik söylemlerini incelediği makalesinde üç temel çerçeve bulunmaktadır. Meksikalıların yasadışı, suçlu ve hileli ötekiler olarak kodlanması; mülteci taleplerine yüklenen yüksek maliyetler; Kanada mülteci sisteminin eksikliklerini istismar etmelerini önlemek için 'gayrimeşru' talep sahiplerinin kontrol edilmesi gerekliliği. Bu tarz söylemler, bir göçmen ülkesi olan Kanada'da bile sığınma göçüne dair ırkçılığın bulunduğunu göstermekte ve Kanada'ya atfedilen hoşgörü kimliğini sorgulatmaktadır (Gilbert, 2013). Yine Kanada mediasında, bu sefer Tamil sığınmacılarına yönelik başka bir medya araştırması (Bradimore & Bauder, 2012), sığınmacılara yönelik negatif ifadelerin yoğunluğuna dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, Kanada gibi bir göç ülkesinde dahi sığınmacılar, daha ziyade terör ve kriminalite ile ilişkilendirilmekte ve ülke için risk olarak tanımlanmaktadır. Medyada konuya dair tartışmalar insan haklarından ziyade devletin güvenliğini temel almakta ve Kanada sığınma

sistemi sahte sığınmacılar tarafından istismar edilen, başarısız bir sistem olarak gösterilmektedir (Gilbert, 2013; Bradimore & Bauder, 2012).

Farklı çerçevelerin altındaki nedenlere bakıldığında ideoloji temel bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Sol ve ilerici ideolojiler mültecileri kurbanlar olarak tanımlarken sağ ve muhafazakâr gruplar ise bu kişileri işgalciler olarak nitelendirmektedir (Van Gorp, 2005). Konuya dair içeriği belirleyen bir diğer unsur, zaman içinde gerçekleşen önemli olaylar ve kritik dönemeçlerdir. Bu bağlamda, Van Gorp'un yazısında dikkat çekici bir konu, Noel gibi kutlama zamanlarında sığınmacılar hakkındaki olumsuz görüşlerin düşüşe geçmesi ve daha ılımlı bir dilin daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Bu kapsamda, özellikle terör saldırılarının sığınmacılar ve diğer göçmenler hakkındaki söylemleri son derece negatif bir şekilde etkilediği açıktır (Carol & Koopmans, 2013).

(Sosyal) Medya içeriğini değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken bir diğer önemli konu, kitle iletişiminin hâkim paradigmlar etrafında şekillenmesidir. Bu bağlamda, popülaritesi yüksek medya araçları bir taraftan toplumların gerçekliklerini şekillendirirken aynı zamanda toplumlarda genel kabul gören tutumları ve fikirleri de yansıtmaktadırlar (Clare & Abdelhady, 2016). Örneğin Kanada medyası üzerinde yapılan bir içerik analizi; ilgili içeriğin neo-kolonyal, oryantalist, neoliberal, İslam karşıtı ve ataerkil bakış açıları etrafında biçimlendiğini ortaya koymaktadır. Medya, Kanadalıların açıklığı ve cömertliği hakkında olumlu ifadeler kullanırken aynı zamanda sığınmacıları ya muhtaçlıkla ya da tehditle özdeşleştirmektedir. Clare ve Abdelhady (2016), bu çalışmalarında aynı zamanda neoliberal politikaların da yansımalarını göstermektedir. Medyanın ortaya koyduğu içerikte, mültecilerin ihtiyaçları ile ilgili sorumluluk devletin değil kişilerin veya sivil toplum örgütlerinin görev tanımı içinde gösterilmektedir. Sığınmacıların yüceltilmeleri ise ancak kendi servetlerini yaratan bir toplum içinde rekabetçi bir anlayış dâhilinde yapılmaktadır. Bu kapsamda, siyasi tercihlere bağlı olarak, benzer değerler çok farklı stratejiler dâhilinde sunulmaktadır. Örneğin, Triandafyllidou'nun (2018), karşılaştırmalı çalışması, şefkat ve dayanışma değerlerinin farklı bağlamlarda oldukça farklı stratejileri temellendirmek için referans alındığını göstermektedir. Bu değerler, bazı anlatılarda sığınmacıların Avrupa yolunda hayatlarını kaybetmelerini engellemeyi ve güvenliklerini sağlamayı getirirken bazı anlatılarda ise AB topraklarından güvenli geçişlerini önceleyen ahlaki duruşlar olarak öne çıkmaktadır (Triandafyllidou, 2018, s. 199). Balabonava ve Balch (2010) ikilisinin Bulgaristan ve İngiltere medyaları üzerine yaptıkları karşılaştırmalı analiz ise, ülkelerin menfaatlerine bağlı olarak göçmen söylemlerinin nasıl değiştiğini ortaya koyması açısından kayda değerdir. Bulgaristan medyası göç kapsamında kozmopolit bir çerçeve sunarken İngiliz medyası çok daha komüniteryen bir bakış açısına sahiptir.

Sığınmacılar ile ilgili iletişimi şekillendiren bir diğer unsur, etnik kimlikleridir. Örneğin Gale (2004), Avusturalya özelinde iltica anlatısının beyaz ırk kimliği üzerinden şekillendiğini iddia etmektedir. Bu çalışmaya göre, Avusturalya medyasının farklı etnik kökenlere dair ortaya koyduğu iki farklı anlatı bulunmaktadır. Batılı sığınmacılar için çok-kültürlülük çerçevesi ortaya konarken Batılı olmayanlara yönelik ulus-egemenliğini önceleyen sınır güvenliği çerçevesi sunulmaktadır. Batılı kimlikten olmayan sığınmacılar yasadışı olarak tanımlanmaktadır.

Konuya dair medya çalışmaları, daha çok yazılı içeriğe odaklanmaktadır. Bununla birlikte, haberlerde kullanılan görsellerin kamuoyunu şekillendirme konusunda etkisi çok önemli yer tutmaktadır. Tıpkı yazılı söylem gibi farklı görsel materyaller de farklı tarz öncelikleri inşa etmektedir. Örneğin Avrupa medyası üzerine 2015 yılında yapılan bir çalışmaya göre empatiye dair görseller hayırseverliği, tehdit algısı oluşturacak görseller devlet güvenliğini, konukseverliği çağrıştıran görseller ise siyasi aktivizmi beraberinde getirmektedir (Chouliaraki & Stolic, 2017)

Türkiye Medyasında Sığınma Göçünün ve Sığınmacıların Temsili

Yukarıdaki tartışmanın da işaret ettiği üzere, konuya dair literatürün büyük kısmı Batılı örnekler üzerinedir (Toğral Koca, 2016). Bununla birlikte değişen göç dinamikleriyle birlikte yeni göç destinasyon ülkelerinin ortaya çıkması sonucunda Batı dışındaki ülkelerde de zorunlu göç konusunda nasıl bir iletişimin olduğu üzerine çalışmaların sayısı artmaktadır. Bu kapsamda, son yıllarda çok hızlı bir şekilde yaşanan sığınmacı göçüyle birlikte dünyanın en yoğun sığınma nüfusunu barındıran Türkiye özelinde sığınmacı göçüne dair iletişim hakkında birçok çalışma yapılmaktadır. Suriyeli sığınmacı sayısının büyüklüğü ile paralel olarak Türkiye’de göç ve iletişim alanındaki çalışmaların büyük kısmının Suriyeliler üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Miconi, 2020; Şen, 2017). Medya analizlerine dayalı çalışmalar, Türkiye’de sığınmacılar ile ilgili anlatıların Batıdaki örneklerden daha pozitif olduğu kanaatini ortaya koymaktadır (Özerim & Tolay, 2021; Narlı & Özaşçılar, 2021; Yanaşmayan, Üstübcü & Kaşlı, 2019). Sunata ve Yıldız’ın (2018) üç büyük Türk gazetesinden 1054 metin üzerine yaptıkları geniş kapsamlı içerik analizine göre, Türk medyası sığınmacılar hakkında genel olarak insani çerçevelere geniş bir alan açmaktadır. Suriyeli sığınmacılar, Türkiye’nin kaynaklarını tüketen ötekilerden çok, zor koşullarda ayakta kalmaya çalışan kurbanlar olarak resmedilmektedir (Sunata & Yıldız, 2018).

Türk hükümetinin izlediği dış siyasetin bu pozitif anlatılarda rol oynadığını öne süren çalışmalar da bulunmaktadır (Aytaç & Elçi, 2019; Elçi, 2019;

Karakuş & Yaylacı, 2015; Yanaşmayan vd. 2019). Türkiye'nin 2011 yılında başlayan Suriye'deki iç savaşın ilk yıllarından itibaren on yıla kadar geçen süre zarfında Suriyeli sığınmacılara yönelik açık kapı politikası izlemesi, hükümete yakın medyanın da konuya dair pozitif bir dil oluşturmasını sağlamıştır. Esasen sığınmacılar hakkındaki olumlu anlatıları, yaşanan ekonomik krize ve sığınmacı yoğunluğuna rağmen yabancı düşmanlığını önleyen temel bir unsur olarak görmek mümkündür. Bununla birlikte, kamuoyunda sığınmacı göçünün yeterince tartışılmamış olması da bir diğer sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sert ve Daniş (2020), Suriyelilerle ilgili olarak devlet otoritesi tarafından ortaya konan kontrol söylemini ve kriz kavramının tamamen devre dışı bırakılmasını ayrıca değerlendirilmesi gereken bir problem alanı olarak ortaya koymaktadır. Bu durum, her ne kadar Batıda olduğu gibi bir sığınmacı karşıtı söylemin oluşmasını engellese de örtülü bir sessizleştirme aracı haline gelmektedir.

Bununla birlikte, sığınmacı göçüne dair pozitif anlatıların da sınırları bulunmaktadır ve olumlu hikâyeleri her zaman genellemek mümkün değildir. Örneğin, Narlı ve Özaşçılar ikilisinin (2021) 2013-2015 yılları arasında 5575 gazete yazısı üzerine yaptıkları içerik analizi oldukça insani bir tablo çizmekle birlikte kendi içinde belirli sınırlara sahiptir. Bu çalışmaya göre medya, kadın ve çocuk sığınmacıların sorunlarına çare bulmak yönünde bir itici güç oluşturmaktadır. Ayrıca medya genel olarak kadınlara ve çocuklara karşı daha insani ve kapsayıcı çerçeveler ortaya koymaktadır (Tyyska, Blower, De Boer, KawaI & Walcott, 2017). Türk medyasının kadın ve çocuklara yönelik olumlu anlatısının, Türk medyasının kendisinden daha çok ele aldığı konular itibarıyla de olması muhtemeldir.

Cinsiyetin yanı sıra ilgili söylemi şekillendiren bir diğer unsur da etnik ve dini kimliklerdir. Örneğin Sünni mezhebi, Suriye krizinden kaçan sığınmacıların Türkiye, Ürdün ve Lübnan gibi çevre ülkelere kabulünde, dolayısıyla da konuya dair kapsayıcı ve insani değerleri öne çıkaran bir dilin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır (Brand, 2010; Eghdamian, 2017; Tobin, 2018). Türkiye özelinde yapılan çalışmalar, ortak dini kimlik sayesinde sığınmacı karşıtı popülist söylemin sınırlı kaldığını göstermektedir (Aytaç & Elçi, 2019; Elçi, 2019; Yanaşmayan vd., 2019). Diğer taraftan, bu kimlik birliği etrafında şekillenen olumlu anlatılar da zaman içinde kriz derinleştikçe ortadan kalkmaktadır. Örneğin Ürdün gazeteleri üzerine yapılan bir içerik analizi, Suriye krizinin ilk ortaya çıktığı zamanlarda hâkim olan Arap misafirperverliği söylemlerinin kriz derinleştikçe yerlerini daha negatif içeriklere bıraktığını gözler önüne sermektedir. Suriye'deki iç savaşın ilk yıllarında Ürdün basınında özellikle Sünni sığınmacılara yönelik sempatinin yerini zamanla güvenlikçi ve dışlayıcı bir dil almıştır (Zibin, 2020). Türk medyası üzerine yapılan içerik analizleri de sığınma göçünün ilk zamanlarındaki olumlu anlatıların zamanla ortadan kay-

boluşunu gözler önüne sermektedir (Diğerlerinin yanı sıra bakınız: Onay-Coker, 2019; Toğral Koca, 2016).

Türk kamuoyunda son yıllarda güçlenen sığınmacı karşıtı söylem, iş piyasası ve istihdam gibi sosyal/kamusal kaygılara öncelik vererek kontrolü ve sınırlandırmayı ve dolayısıyla da güvenlikçi bir yaklaşımı beraberinde getirmektedir. Yine Batıdaki anlatıma çok benzer şekilde Türkiye'deki Suriyelilerle ilgili anlatımlarda da suç, terörizm, ekonomik maliyetler ve kültürel karşıtlıklar ağır basmakta ve Suriyeliler 'riskli ötekiler' olarak tanımlanmaktadır. Bu durum ise sığınmacılar konusunda yapısal ve siyasi problemlerin göz ardı edilmesine ve alternatif siyasi tartışmalara giden yolun kapanmasına neden olmaktadır (Onay-Coker, 2019; Toğral Koca, 2016). Türkler ise Suriyeli sığınmacıların sağlık alanındaki, iş dünyasındaki ve hükümetin sunduğu diğer hizmetlerle ilgili suiistimallerinin mağdurları olarak tasvir edilmektedir (Onay-Coker, 382-383).

Zaman içinde gelişen olayların ve farklı konjonktürlerin yanı sıra, medyadaki sığınmacı söylemini belirleyen bir diğer unsur ise ideolojidir. Türk medyasının sağ-sol, milliyetçi – muhafazakâr temsilcileri üzerine yapılan içerik analizleri, medya kuruluşlarının ideolojik çıkış noktalarının Suriyeli sığınmacılar hakkında çok farklı argümanları beraberinde getirdiğini göstermektedir. Bu durumun siyasi kimlikle yakın bir ilişkisi söz konusudur. Medyanın Suriyeli sığınmacılar hakkında oluşturduğu dil konusunda bir bütünleşmeden ziyade kimlikler tabanında bir ayrışma bulunmaktadır. Diğer taraftan, farklı ideolojilerin oluşturduğu içerikte uzlaşmaya varılan tek konu ise vatandaşlık yolunun ancak sosyo-ekonomik katkısı muhtemel Suriyelilere açılmasıdır. Bu durum ise çok keskin olan kimlik ayrımının ekonomik ve sosyal koşullar aracılığıyla kırılmaya başlamasının işaretidir (Atasü-Topçuoğlu, 2018).

Sosyal Medya

Sosyal medya, hayatın diğer alanlarında olduğu gibi sığınmacılar alanında gerçekliklerimizi şekillendiren temel bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuya dair tartışmaların önemli bir kısmı, sosyal medyanın sığınmacılar hakkında olumsuz anlatılar oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Bu kapsamda, sosyal medyanın birbirine zıt görüşleri aşırı uçlara taşımak biçimindeki rolü önemlidir. Sosyal medya platformları, sundukları sınırsız seçeneklere rağmen esasında sadece benzer görüşlere sahip kullanıcıların bir arada toplandığı iletişim seçenekleri haline gelebilmektedir. Bu durum ise sadece bir kanaldan bilgi alarak diğer görüşlerden giderek uzaklaşmayı beraberinde getirebilmektedir. Sonuç olarak aynı seslerin ardı ardına tekrarlandığı yankı odaları farklı görüşlerin giderek keskinleştiği anlatılara zemin hazırlamaktadır. Bu bağlam içinde sığınmacı karşıtı görüşler de kolaylıkla yayılmakta ve aşırılığın oluşma-

sına elverişli bir durum başgöstermektedir (Edwards, 2013; Sunstein, 2002). Diğer taraftan, sosyal medyanın sadece sığınmacılara karşı bir söylem üretmediği, aynı zamanda sığınmacı karşıtı hareketleri de mobilize ettiği görülmektedir. Bu durum, özellikle zorunlu göçün arttığı ve kamuoyunda güvenlik kaygısının yüksek olduğu dönemler için geçerlidir (Ekman, 2018). 2015 yılında Almanya'nın Köln şehrindeki sığınmacı karşıtlığını inceleyen Ekman'a göre aşırı sağcı kanunsuz çeteler sosyal medya üzerinden mobilize olmaktadır. Ancak her ne kadar yeni teknolojiler aracılığıyla artan iletişim imkânları bu gruplara birçok mobilizasyon imkânı tanısa da kamu desteğinden yoksun olmaları ve sosyal medyada ürettikleri anlatıların geleneksel medya araçlarında kabul görmemesi nedeniyle etkileri sınırlı kalmaktadır (Ekman, 2018). Esasen Ankara özelinde 2021 yılında meydana gelen Suriyeli karşıtı gösterilerin de Ekman'ın çizdiği tablo ile benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Türkiye örneğindeki çalışmalar arasında da bu görüşü destekleyen analizler bulunmaktadır. Kardeş, Banko ve Akman'ın (2017) internet üzerine yaptığı söylem analizine göre internet platformları üyelerinin büyük bir kısmı sığınmacıları güvensizlik ve huzursuzluk kaynağı olarak tanımlamakta ve devleti daha sınırlayıcı politikalar üretmeye çağırmaktadır. Filibeli ve Ertuna (2021) ikilisinin Türkiye örneğinde Facebook içeriği üzerine yaptıkları çalışma, sığınmacı karşıtlığındaki üslubun rolüne dikkat çekmektedir. Bu çalışmaya göre alaycı dil, sığınmacı karşıtı söylemlerin temel bir unsurudur. Sığınmacı karşıtı kullanıcılar, alaycılık aracılığıyla ötekilerin üzerinde kendi 'üstünlüklerini' inşa etmektedirler.

Öte yandan, farklı toplumların sosyal medyada daha farklı içerikler ortaya koydukları görülmektedir. Örneğin, Öztürk ve Ayvaz'ın (2018) Suriye göçü hakkında yazılan iki milyondan fazla tweet üzerinden gerçekleştirdikleri duygu analizine göre, Türkçe yazılan mesajlar ile İngilizce yazılan mesajların içerikleri birbirinden farklıdır. İngilizce söylemler daha nötr bir dile sahiptir. Türkçe mesajlar ise hem pozitif hem de negatif içerik açısından İngilizce mesajlardan daha fazla yoğunluk taşımaktadır. Özerim ve Tolay'ın (2021) 2016 yılında "#ÜlkemdeSuriyeliİstemiyorum" hashtagi altında yazılan tweetleri inceledikleri çalışmaları ise Türkiye'de yabancı karşıtlığının varlığını kabul etmekle birlikte birlikte bu karşıtlığın bir lider etrafında toplanmadığı için Batılı örneklerine kıyasla sınırlı olduğunu göstermektedir.

Bütün bunlarla birlikte, sosyal medyanın sığınma göçüne dair olumlu katkılarının olabileceğini ifade eden daha pozitif görüşler de bulunmaktadır. Geleneksel kurumların aksine sosyal medya, geleneksel medyada yer bulamayan insani bakış açısının yeşermesine imkân tanımaktadır. Sığınmacıların ve sığınmacılarla doğrudan temasta olan sivil toplum aktivistlerinin sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelere bilgi akışı sağlayabilmesi, ana akım medyanın bu alandaki tekeli kırma. Bu durum ise ana akım medyada hâkim jeopoli-

tik hesaplardan bağımsız, insani değerleri önceleyen yaklaşımlara zemin oluşturmaktadır. Örneğin Fransa'nın Calais mülteci kampındaki koşullara ve yaşamlara dair görsellerin sosyal medya aracılığıyla aktarılmasıyla birlikte, bu kampa yönelik bir ilgi oluşmuştur. Bu durum, Calais ile ilgili geleneksel medyanın sunumunu da etkilemiştir. Kamp ortamını aktarmada sığınmacıların kendilerinin de bir aktör olarak ortaya çıkışıyla birlikte, sürekli kurban olarak gösterilen sığınmacıların uzak mağduriyetinin yerini siyasetin çarpıklığı almıştır (İbrahim & Howarth, 2016; Nerghes & Lee, 2019). Davidson ve Farquhar (2020) sosyal medyanın etkisini incelerken bu platformların farklı kullanım şekillerinin farklı sonuçları üzerinde durmaktadır. İkiliye göre sosyal medyayı dış dünyaya açılan tek haber aracı olarak kullananlarla sosyal medyaya alternatif iletişim biçimlerini kullananlar arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan sığınmacılar da diğer göçmenler gibi medyanın etkilerine maruz kalan pasif aktörler değildirler. Sığınmacılar internet platformlarının kendilerine sunduğu birçok farklı imkânla yepyeni iletişim kanalları oluşturmakta ve kendilerine yönelik iletişimi şekillendirmektedirler (Smets, 2018). İletişim kanalları, sığınmacılar için en az onları hedef ülkelere ulaştıracak olan fiziksel rotalar kadar önemlidir. İletişimin her kanalı, zorunlu göçmenlerin göç rotalarında hayati önem taşımaktadır. Sığınmacılar için akıllı telefonlar, hayatta kalabilmeleri için ihtiyaç duydukları haber akışını sağlayan son derece hayati araçlardır. Sığınmacılar mobil uygulamaları, web sitelerini ve özellikle de mesajlaşma ve telefonla arama platformlarını, sosyal medyayı ve çeviri hizmetlerini çok yoğun şekilde kullanmaktadırlar. Dijital kaynaklara erişim, onların tehlikeli yolculuklarının planlanması ve yönlendirilmesinde olduğu kadar Avrupa'ya vardıktan sonra korunmaları ve güçlendirilmelerinde de oldukça önemli bir role sahiptir (Gillespie, Ampofo, Cheesman, Faith, Illadou, Issa, Osserian & Skleparis, 2016).

İletişimin dönüşümüyle birlikte bugünün sığınmacıları ve diğer göçmenler geçmişteki örneklerden çok farklı deneyimler yaşamaktadırlar. Çömlekçi ve Bozkanat'ın (2017) Almanya'da yaşayan Türkler üzerine çalışması, günümüz göçmenlerinin sosyal medya aracılığıyla önceki nesillerin dernekler, birlikler veya kahvehaneler gibi fiziksel alanlarda yaşadıkları dayanışmaya benzer bir dayanışma içinde olduklarını göstermektedir (Çömlekçi & Bozkanat, 2017, s. 394). İnternet üzerinden gerçekleşen iletişim sadece sığınmacılar arasında iletişimi sağlamamakta, aynı zamanda sığınmacıların köken ülkeleriyle de ilişkilerini sürdürmelerine fırsat tanımaktadır. Bu bakımdan sosyal medya, geçmiş göç ve sığınma hareketlerinden çok farklı bir olgu oluşturmaktadır. Bugünün sığınmacıları artık köken ülkeleriyle veya diğer ülke ya da bölgelerde bulunan kişilerle son derece sınırlı bir şekilde iletişim kurabilen kişiler değildirler. Bu durum, ülkelerin sınırlarını her geçen gün daha da sarsmakta ve

ulus-üstü bir sığınma olgusunu beraberinde getirmektedir. Sığınmacılar köken ülkelerinde meydana gelen olaylar hakkında doğrudan bilgi sahibi olabilmekte, hatta bunları şekillendirebilmektedirler (Göker, 2013). Suriyeli sığınmacıların Türkiye, Lübnan ve Ürdün gibi komşu ülkelerdeki sosyal medya kullanımını inceleyen Miconi'ye (2020) göre, Suriyeli sığınmacılar sosyal medyayı üç ana amaçla kullanmaktadırlar: Suriye'deki savaşla ilgili haber toplamak, diasporada ilişki ağları edinmek ve göç edilen ülkede yeni bir hayat organize etmek. Farklı göçmen profilleri ise bu amaçlara farklı derecelerde önem atfetmektedir (Miconi, 2020).

İlgili literatürün çok büyük bir bölümü Almanya'daki Türkler, Fransa'daki Kuzey Afrikalılar ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Meksikalılar gibi Batı'daki yerleşik göçmen azınlıklar üzerindedir. Sığınma göçünün hız kazanmasıyla yeni bağlamlarda yeni çalışmalar yapılmaktadır. Köken ülkeyle medya aracılığıyla kurulan bağların entegrasyonu engellediği durumlara da rastlanabilmektedir, fakat köken ülkeyle kurulan iletişimin zaman zaman sosyal sermayeye katkı sunarak söz konusu entegrasyona katkıda bulunduğu ve çoklu kimliklerin teşvikini sağladığı da gözlemlenmektedir (Yücel, 2015). Alencar'ın (2018) alan araştırmasına göre sosyal medyayı sığınmacıların yeni topluma entegrasyonu amacıyla yararlı bir araç olarak kullanmak mümkündür. Alencar, sığınmacılarla mülakatlarından yola çıkarak yaptığı analizinde, sığınmacıların sosyal medya network siteleri sayesinde dil öğrenme ve kültürel kapasite artırma yoluyla topluma katılma yönünde bir sosyal sermaye inşa edebildiklerini göstermektedir. Bu çalışmaya göre hükümetin, ev sahibi toplumun ve sığınmacının kendisinin aktörlükleri bu süreçte belirleyicidir.

Ande'n-Papadopoulos ve Pantti'nin (2013) Suriyeli diaspora aktivistlerinin sosyal medya kullanımlarıyla ilgili yaptıkları çalışmaya göre sığınmacılar tarafından aktif olarak kullanılan sosyal medya, köken ülkedeki direnişi hem desteklemekte hem de şekillendirmektedir. Sığınmacı aktivistler, bir çeşit kültürel aracı rolü üstlenerek ülke içindeki protestocuların seslerini dış dünyaya duyurmakta, sosyal medya ve geleneksel medya arasında köprü kurmakta ve kendi ülkelerinden gelen mesajları tercüme ederek ve bulundukları ülkelerin bağlamlarına yerleştirerek profesyonel gazetecilerle işbirliği yapmaktadırlar.

Ulusötesi ilişkiler bu noktada önemli bir konu alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişteki sığınma ve göç hareketlerinden farklı olarak bugünkü sığınmacılar ve diğer göçmenler köken ülkelerdeki ya da diğer ülkelerdeki diaspora üyeleriyle sürekli bir iletişim içerisindeyler. Bu durum, varış ülkesine entegrasyonu etkileyecek bir faktör olmaktadır. Bununla birlikte, Şimşek'in (2019) Türkiye'deki Suriyeliler üzerine yaptığı çalışma, ulusötesi ilişki içerisindeki Suriyelilerin bu ilişkilerinin, yasal statülerindeki belirsizlikler ve haklara ulaşmadaki sorunlar neticesinde başvurdukları ayakta kalma stratejilerinin bir parçası olduğunu göstermektedir.

Şanlıurfa ve İstanbul şehirlerinde bulunan Suriyeli sığınmacıların durumları üzerine çalışan Smets (2018), sığınma bağlamında medya araştırmalarının giderek daha fazla içerik analizi temelli olmasına itiraz etmektedir. Medyayı merkeze alan çalışmaların ilgili bilgi birikimine önemli katkıları bulunmakla birlikte sığınmacı bireylerin bu araçlarını kendi hayatlarında nasıl bir yere oturttukları da önem taşımaktadır. Örneğin 'bağlantılı mülteci' kavramı, zorunlu göç ile dijital teknolojilerin arasındaki ilişkiyi somutlaştırmaktadır (Leurs & Ponzanesi, 2018; Smets, 2018).

Konuya dair birçok çalışma, sığınmacıların her birinin bir akıllı telefona sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bu akıllı telefonların bireysel araçlar olduğu kadar söz konusu topluluğun paylaştığı araçlar olduğu da görülmektedir. Diğer taraftan akıllı telefonlar, en azından Türkiye örneğinde kamplardan daha ziyade şehirlerde yaşayan ve enformel iş ağlarıyla hayatta kalma mücadelesi veren sığınmacılar tarafından kullanılmaktadır (Smets, 2018, s. 9). Akıllı telefonlar; hayli çalkantılı, belirsiz ve arada kalmış bir ortamda özellikle popüler kültür aracılığıyla sığınmacılara varoluşsal bir güvenlik sunmaktadır (Smets, 2018, s. 9).

Son dönemde çok yoğun göç hareketleri, sığınmacı grupların kendi medyalarını kurmalarını da beraberinde getirmektedir. Bu medya kuruluşlarının kendilerine yabancı ve istikrarsız ortamlarda varlıklarını sürdürmeye çalışmaları ise önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır (Badran, 2020; Badran & Smets, 2021). Kendi ülkelerinden uzakta faaliyetlerini sürdürmeye çalışan söz konusu medya kuruluşları, mali ve siyasi güçlüklerle başa çıkmak zorunda kalmaktadırlar. Badran (2020), Türkiye'de faaliyet gösteren Suriyeli medya kuruluşlarının varlıklarını sürdürmek için birçok farklı taktik geliştirdiğine değinmektedir. Badran'a göre, Suriyeli medya kuruluşlarının hangi yöntemlerle ayakta kalacağı, kendilerini hangi şekilde tanımladıklarıyla yakından ilgilidir. Örneğin kendilerini sürgün medyası olarak tanılmayan medya kuruluşlarıyla kendilerini alternatif ya da muhalif olarak tanımlayan medya kuruluşları birbirlerinden çok farklı yollar ve mücadele yöntemleri benimsemektedirler (Badran, 2020).

Sosyal medya, sığınmacıların ve diğer göçmenlerin kendi ürettikleri anlatıların oluşmasına da zemin hazırlamaktadır. Yapılan çalışmaların önemli bir kısmı, Batı Avrupa ülkelerinde artık yerleşik hale gelmiş göçmen azınlıkları incelemekte ve köken ülkeyle yoğun etkileşim üzerinde durmaktadır. Mevcut literatüre göre, sosyal medya ulusötesi bağların oluşumuna katkı sunmaktadır. Sığınmacı göçü bağlamında sosyal medyanın etkisi ise halen üzerinde çokça çalışılmamış bir konu alanı olarak karşımızda durmaktadır.

Sonuç

(Sosyal) medya, sosyal hayata dair gerçekliklerimizi şekillendirdiği gibi iltica göçüne dair anlayışın da başat belirleyicilerinden biri olmuştur. Medyanın rolü, sığınmacılar konusundaki gerçekliği şekillendirme konusunda özellikle önemlidir, zira toplumun genelinin mülteci ve sığınmacılarla doğrudan teması sınırlıdır. Sığınmacılar hakkındaki bilgilerin çok büyük bir kısmı medya kanalıyla sağlanmaktadır. Sığınmacılarla birebir teması olmayan fakat bu kişilere dair bütün bütün kaynağı medya olan bireylerin ise konu hakkında çok daha negatif bir tutum içinde olduğu görülmektedir. Bu durumun anlaşılır nedenleri vardır. Gerek geleneksel medya gerekse internet medyası üzerinden gerçekleşen iletişim – doğrudan iletişimden farklı olarak – daha ziyade negatif durumlara ve aktörlere odaklanmaktadır. Özellikle Batı Avrupa medyasında yapılan içerik analizleri bizlere ekonomik etkilerin yanı sıra popülist liderlerin sığınmacılara ve diğer göçmenlere yönelik medya söylemlerini şekillendirme kapasitelerini gözler önüne sermektedir. Oysaki medyanın sığınmacılarla ilgili toplumsal tutumu olumluya çevirme noktasında önemli bir potansiyeli bulunmaktadır. Mevcut literatür, sığınmacıların sorunlarının medyada görünür olmasıyla sığınmacılara yönelik tutumlar arasında doğrudan ilişki bulunduğunu göstermektedir. Medyada sığınmacılar hakkındaki olumlu ya da olumsuz anlatıların ortaya çıkış nedenleri incelendiğinde ise ideolojik, konjonktürel, ekonomik ve kimlikle ilişkili konular başta olmak üzere pek çok farklı faktörün rol oynadığı görülmektedir.

Konuya dair çalışmalar daha ziyade Batı ülkelerine yönelik olmakla birlikte son yıllarda farklılaşan göç hareketleriyle Türkiye'nin de aralarında bulunduğu diğer ülkeler üzerinde de araştırmalar yapılmaktadır. Esasen bugün dünyanın en yoğun sığınmacı nüfusuna sahip ülkesi olan Türkiye'de de sığınmacılar hakkındaki iletişim büyük önem taşımaktadır. Türk medyası, özellikle sığınmacı nüfusun ilk kez giriş yaptığı yıllarda daha pozitif bir tutum içinde olmuş ancak bu durum aynı zamanda sorunların göz ardı edilmesini de beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan yıllar içinde söz konusu söylemde olumsuza doğru bir yöneliş de söz konusudur. Türkiye'de yapılan çalışmaların çok önemli bir kısmında sığınmacı göçünün Suriyelilerle özdeşleştirildiği görülmektedir. Afganlar, Pakistanlılar ve Iraklılar gibi diğer milletlere mensup sığınmacılar hakkındaki literatür ise sınırlıdır. İçerik analizleri genellikle nitel bir yaklaşım benimsemekte ve Suriyelilerle ilgili gazete metinleri üzerinden hareketle dışlayıcı ve karalayıcı söylemleri tespit etmektedirler. Bu bağlamda, özellikle yabancı menşeli yazarların karşılaştırmalı çalışmaları alana farklı bir perspektif katmaları açısından önemlidir. Uluslararası ilişkilerdeki kritik dönemeçlerin etkilerini ve ekonomi ya da ideoloji gibi diğer faktörlerin etkilerini değerlendiren nicel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

İletişim teknolojilerinin hızla değişiyor oluşu, sığınmacılar hakkındaki iletişimi de etkilemektedir. Mevcut literatürde internet üzerinden gerçekleşen iletişimle ilgili olumlu ve olumsuz görüşler mevcuttur. İnternet üzerindeki sığınmacılara yönelik anlatılar dışlamaya ve sığınmacı karşıtı hareketlerin yükselmesine zemin hazırladığı gibi aynı zamanda oldukça insani bakış açılarının ortaya çıkmasına ve güçlenmesine de katkı sağlayabilmektedirler.

Sığınmacılarla ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu, iletişimin tek yönlü olmamasıdır. Günümüz teknolojileriyle sığınmacılar çevrimiçi yaşam alanları oluşturdıkları gibi aynı zamanda kendilerine dair anlatıların şekillenmesinde de oldukça aktif bir rol oynamaktadırlar. Diğer taraftan sosyal medya aracılığıyla köken ülke ve diğer ülkelerdeki sığınmacılarla sürekli iletişim içinde olmak bugünün sığınmacılarını ve diğer göçmenlerini farklılaştırmakta ve entegrasyonu oldukça karmaşık bir şekle dönüştürmektedir.

Bütün bunlarla birlikte, siyasal iletişim sadece medyayla sınırlı değildir. Siyasal iletişimin çok önemli bir aktörü medyadır. Ancak siyasetçilerin konu hakkındaki söylemleri de önemlidir ve siyasi söylemler üzerinde daha çok araştırma yapılması gereken bir sorun alanı meydana getirmektedir. Seçim kampanyaları ve siyasilerin sosyal medya mesajları bu bağlamda önemli kaynaklar olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

- Abdelhady, D. (2020). Media constructions of the refugee crisis in Sweden. D. Abdelhady, N. Gren & M. Joormann (Ed.), *Refugees and the violence of welfare bureaucracies in Northern Europe* (s. 122-143) içinde. Manchester: Manchester University Press.
- Alencar, A. (2018). Refugee integration and social media: A local and experimental perspective. *Information, Communication and Society*, 21(11), 1588-1603.
- Ande'n Papadopoulos, K. & Pantti, M. (2013). The media work of Syrian Diaspora activists: Brokering between the protest and mainstream media. *International Journal of Communication*, 7, 2185-2206.
- Atasüp-Topçuoğlu, R. (2018). Media discussions on the naturalization policy for Syrians in Turkey. *International Migration*, 57(2), 283-297.
- Aydemir, N. (2021). Representations of 'other' immigrants in the agendas of politicians of immigrant background: A content analysis on the case of the Netherlands. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(1), 86-94.
- Aydemir, N. & Vliegthart, R. (2018). Public discourse on minorities: How discursive opportunities shape representative patterns in the Netherlands and the UK. *Nationalities Papers*, 46(2), 237-251.
- Aytaç, S. E. & Elçi, E. (2019). Populism in Turkey. D. Stockemer (Ed.), *Populism around the world* (s. 89-108) içinde. Cham: Springer.
- Badran, Y. (2020). Strategies and (survival) tactics: The case of syrian oppositional media in Turkey. *Journal of Alternative and Community Media*, 5(1), 69-85.
- Badran Y. & Smets K. (2021). Anatomy of a precarious newsroom: Precarity and agency in Syrian exiled journalism in Turkey. *Media, Culture and Society*. 43(8), 1377-1394. Erişim: <https://doi.org/10.1177/01634437211011556>
- Baker, P., Gabrielato, C., Khosravini, M., Krzyzanowski, M., Mcenery, T. & Wodak, R. (2010). *A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of refugees and asylum seekers in the UK Press; Tammy Speers, welcome or over reaction? Refugees and asylum seekers in the Welsh Media*. Londra: Oxfam Working Papers.
- Balabanova, E. & Balch, A. (2010). Sending and receiving: The ethical framing of intra-EU migration in the European press. *European Journal of Communication*, 25(4), 382-397.
- Berry, M., Garcia-Blanco, I. & Moore, K. (2016). *Press coverage of the refugee and migrant crisis in the EU: A content analysis of five European countries*. Project Report. Cenevre: United Nations High Commissioner for Refugees.
- Boomgaarden, H. G. & Vliegthart, R. (2007). Explaining the rise of anti-immigrant parties: The role of news media content. *Electoral Studies*, 26(2), 404-417.
- Bradimore, A. & Bauder, H. (2012). Mystery ships and risky boat people: Tamil refugee migration in the newsprint media. *Canadian Journal of Communication*, 36(4), 637-661.
- Brand, L. (2010). National narratives and migration: Discursive strategies of inclusion and exclusion in Jordan and Lebanon. *International Migration Review*, 44(1), 78-110.
- Carol, S. & Koopmans, R. (2013). Dynamics of contestation over Islamic religious rights in Western Europe. *Ethnicities*, 13(2), 165-190.
- Choullarak, L & Stolic, T. (2017). Rethinking media responsibility in the refugee 'crisis': A visual typology of European news. *Media, Culture and Society*, 39(8), 1162-1177.

- Clare, M. & Abdelhady, D. (2016). No longer a waltz between red wine and mint tea: the portrayal of the children of immigrants in French newspapers (2003–2013). *International Journal of Intercultural Relations*, 50(1), 13–28.
- Coole, C. (2002). A warm welcome? Scottish and UK media reporting of an asylum-seeker murder representation of refugees and asylum seekers in UK newspapers. *Media, Culture and Society*, 24, 839–852.
- Çömlekçi, M. F. & Bozkanat, E. (2017). Alternatif diasporanın sosyal medya iletişimi: “New wave in Berlin” Facebook grubu örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), 932–952.
- Davidson, T. & Farquhar, L. (2020). Prejudice and social media: Attitudes toward illegal immigrants, refugees, and transgender people. D. N. Farris, D. L. R. Compton & A. P. Herrera (Ed.), *Gender, sexuality and race in the digital age* (s. 151 - 167) içinde. Cham: Springer.
- Van Dijk, T. A. (1985). *Handbook of discourse analysis*. Amsterdam: Academic Press.
- Edwards, A. (2013). (How) do participants in online discussion forums create ‘echo chambers’?: The inclusion and exclusion of dissenting voices in an online forum about climate change. *Journal of Argumentation Context*, 2, 127–150.
- Eghdamian, K. (2017). Religious identity and experiences of displacement: an examination into the discursive representations of Syrian refugees and their effects on religious minorities living in Jordan. *Journal of Refugee Studies*, 30(3), 447–467.
- Ekman, M. (2018). Anti-refugee mobilization in social media: The case of soldiers of Odin. *Social Media and Society*, 4(1), 1–11.
- Elçi, E. (2019). The rise of populism in Turkey: A content analysis. *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(3), 387–408.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58.
- Filibeli, T. & Ertuna, C. (2021). Sarcasm beyond hate speech: Facebook comments on Syrian refugees in Turkey. *International Journal Of Communication*, 15(24), 2236–2259. Erişim: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/16582>
- Firtova, M. (2021). Framing Canadian immigration discourse under the conservative government (2006–2015): Breaking path dependence?. *International Migration and Integration*, 22, 265–287.
- Gale P. (2004). The refugee crisis and fear: Populist politics and media discourse. *Journal of Sociology*, 40(4), 321–340.
- Gilbert, L. (2013). The discursive production of a Mexican refugee crisis in Canadian media and policy. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(5), 827–843.
- Gillespie, M., Ampofo, L., Cheesman, M., Faith, B., Illadou, E., Issa, A., Osserian, S. & Skleparis, D. (2016). *Mapping refugee media journeys: smartphones and social media networks*. (Research Report). Erişim: https://www.open.ac.uk/ccig/sites/www.open.ac.uk/ccig/files/Mapping%20Refugee%20Media%20Journeys%2016%20May%20FIN%20MG_0.pdf
- Van Gorp, B. (2005). Where is the frame? Victims and intruders in the Belgian Press Coverage of the asylum issue. *European Journal of Communication*, 20(4), 484–507.
- Göker, G. (2013). *Göç, kimlik, aidiyet: Kültürlerarası iletişim açısından İsveçli Türkler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Uygulamalı Sosyoloji Bilim Dalı, Elazığ.

- Graber, D. (2003). Mediated politics and citizenship in the twenty- first century. *Annual Review of Psychology*, 55, 545-571.
- Greussing, E. & Boomgaarden, H. G. (2017). Shifting the refugee narrative? An automated frame analysis of Europe's 2015 refugee crisis. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(11), 1749-1774.
- Güngör, N. (2011). *İletişim kuramlar ve yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ibrahim, Y. & Howarth, A. (2017). Imaging the jungles of Calais: Media visuality and the refugee camp. *Networking Knowledge*, 9(4), 1-22.
- Karakuş, M. & Göktuna Yaylacı, F. (2015). Perceptions and newspaper coverage of Syrian Refugees in Turkey. *Migration Letters*, 12(3), 238-250.
- Kardeş, S., Banko, Ç. & Akman, B. (2017). Sosyal medyada Suriyeli sığınmacılara yönelik algı: Bir sözlük değerlendirmesi. *Göç Dergisi*, 4(2), 185-200. Erişim: <https://doi.org/10.33182/gd.v4i2.596>
- Klingeren, M., Boomgaarden, H G., Vliegenthart R. & Vreese, C. H. (2015). Real world is not enough: The media as an additional source of negative attitudes toward immigration, comparing Denmark and the Netherlands. *European Sociological Review*, 31(3), 268-283.
- Klocker, N. & Dunn, K. M. (2003). Who's driving the asylum debate? Newspaper and government representations of asylum seekers. *Culture and Policy*, 109(1), 71-92.
- Leudar, I., Hayes J., Nekvapil, J. & Turner Baker, J. (2008). Hostility themes in media, community and refugee narratives. *Discourse and Society*, 19(2), 187-221.
- Leurs, K. & Ponzanesi, S. (2018). Connected migrants: Encapsulation and cosmopolitanization. *Popular Communication*, 16(1), 4-20.
- McCombs, M. E. & Shaw, D. L. (1972). The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176-187.
- Melek, G. & Uluçay, D. M. (2019). Media attributes and attitude change: experiments on the impact of second-level agenda-setting on attitudes towards Syrian Refugees. *Estudios sobre el Mensaje Periodístico*, 25(1), 381-393.
- Miconi, A. (2020). News from the levant: A qualitative research on the role of social media in Syrian diaspora. *Social Media and Society*. Erişim: <https://doi.org/10.1177/2056305119900337>.
- Mollard, C. (2001). *Asylum: The truth behind the headlines*. Londra: Oxfam.
- Narlı, N. & Özaşçılar, M. (2021). Representation of Syrian women and children refugees' health in Turkish daily newspapers. *International Migration and Integration*, 22(1), 167-181.
- Nerges, A. & Lee, J. S. (2019). Narratives of the refugee crisis: a comparative study of mainstream-media and Twitter. *Media and Communication*, 7(2), 275-288.
- Noll, J. V. D. & Dekker, H. (2010). Islamophobia: In search for an explanation of negative attitudes towards Islam and Muslims: Testing political socialization theory. *Politics, Culture and Socialization*, 1(3), 239-255.
- Onay-Coker, D. (2019). The representation of Syrian refugees in Turkey: A critical discourse analysis of three newspapers. *Continuum*, 33(3), 369-385.
- Özerim, M. G. & Tolay, J. (2021). Discussing the populist features of anti-refugee discourses on social media: An anti-Syrian hashtag in Turkish Twitter. *Journal of Refugee Studies*, 34(1), 204-218.
- Öztürk, N. & Ayvaz, S. (2018). Sentiment analysis on Twitter: A text mining approach to the Syrian refugee crisis. *Telematics and Informatics*, 35(1), 136-147.

- De Poll, S., Jakobsson, N. & Schüller, S. (2017). The drowning-refugee effect: Media salience and xenophobic attitudes. *Applied Economics Letters*, 24(16), 1167-1172.
- Semetko, H. A. & Valkenburg, P. M. (2000). Framing European politics: A content analysis of press and television news. *Journal of Communication*, 50(2), 93-109.
- Sert, D. Ş. & Daniş, D. (2020). Framing Syrians in Turkey: State control and no crisis discourse. *International Migration*, 59(1), 197-214.
- Shadid, W. & Van Koningsveld, P. S. (2002). The negative image of Islam and Muslims in the West: Causes and solutions. W. Shadid & P. S. Van Koningsveld (Ed.), *Religious freedom and the neutrality of the state: The position of Islam in the European Union* (s. 174-94) içinde. Leuven: Peeters.
- Smets, K. (2018). The way Syrian refugees in Turkey use media: Understanding “connected refugees” through a non-media-centric and local approach. *Communications*, 43(1), 113-123.
- Snow, D. A., Vliegenthart, R. & Corrigan-Brown, C. (2007). Framing the French riots: A comparative study of frame variation. *Social Forces*, 86(2), 385-415.
- Sunata, U. & Yıldız, E. (2018). Representation of Syrian refugees in the Turkish media. *Journal of Applied Journalism and Media Studies*, 7(1), 129-153.
- Sunstein, C. R. (2002). The law of group polarization. *Journal of Political Philosophy*, 10(2), 175-195.
- Şen, F. (2017). Bir ‘öteki’ olarak mülteciler: Suriyeli mültecilerin anaakım ve alternatif medya temsili. *Atatürk İletişim Dergisi*, (12), 27-41.
- Şimşek, D. (2019). Transnational activities of Syrian Refugees in Turkey: hindering or supporting integration. *International Migration*, 57(2), 268-282.
- Ter Wal, J., d’Haenens, L., & Koeman, J. (2005). (Re)presentation of ethnicity in EU and Dutch domestic news: A quantitative analysis. *Media, Culture and Society*, 27(6), 937-950.
- Tobin, S. (2018). Vernacular politics, sectarianism, and national identity among Syrian Refugees in Jordan. *Religions*, 9(7), 225-238.
- Toğral Koca, B. (2016). Syrian refugees in Turkey: From “guests” to enemies?. *New Perspectives on Turkey*, 54, 55-75.
- Triandafyildou, A. (2018). A “refugee crisis” unfolding: “real” events and their interpretation in media and political debates. *Journal of Immigrant and Refugee Studies*, 16(1), 198-216.
- Tyyska, V., Blower, J., De Boer, S., KawaI, S. & Walcott, A. (2017). *The Syrian Refugee Crisis in Canadian Media*. Working Paper. Toronto: RCIS.
- Vliegenthart, R. (2012). Framing in mass communication research – An overview and assessment. *Sociology Compass*, 6(12), 937-948.
- De Vreese, C. H. (2005). News framing: theory and typology. *Information Design Journal and Document Design*, 13(1), 51-62.
- Yanaşmayan, Z., Üstübcü, A. & Kaşlı, Z. (2019). Under the shadow of civilizationist populist discourses. *New Diversities*, 21(2), 37-51.
- Yücel, A. (2015). Batı Avrupa’da Türkçe medya: Almanya, Fransa ve Hollanda. *Selçuk İletişim*, 8(4), 244-265.
- Zibin, A. (2020). A corpus-based study of metaphors used to describe Syrian refugees in Jordanian politico-economic discourse. *Pragmatics and Society*, 11(4), 640-663.

ZORUNLU GÖÇ VE TÜRKİYE’DE MÜLTECİ ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

Sevim KARAOĞLU¹
İpek ÖZBAY²

Giriş

21. yüzyılın başlangıcıyla birlikte artan göç dalgasıyla dünya üzerinde kültür, dil ve ırk farklılıklarının yaygınlaştığı görülmekte ve bu farklılıklar eğitim alanına da yansımaktadır. Bu farklılıkların eğitim vasıtasıyla olumlu amaçlar için kullanılması, göçe maruz kalan ülkelerin ve özellikle Türkiye’nin uzun vadedeki refahı için oldukça önem teşkil etmektedir. Bu refaha giden yolun ise eğitimden geçtiğini söylemek mümkündür. Toplumsal kaynaşmayı sağlamak ve okulda herkesin kendini güvende ve özgür hissetmesini garanti altına almak için öncelikle eğitim yuvaları olan okullarda olumlu bir iklim oluşturulmalıdır (Taşdan & Ertan-Kantos, 2007, s. 30-42; Külekçi Akyavuz, 2020, s. 94-95).

Eğitim, sosyal hayata adaptasyonun sağlanabilmesinde hayati bir öneme sahiptir. Okulların görevlerinden biri; sosyal, kültürel ve ekonomik alanda güçlenmiş, ilerlemiş, hayat standartları ve refah düzeyi yüksek bir ülke olma hedefine ulaşabilmek için ihtiyaç duyulan insan ve toplum gücünü yetiştirmektir (Şişman, 2011, s. 16-23). Toplumun bu gücü üzerinde önemli etkilere sahip olan göç dalgaları, mülteci çocukların eğitim sorunlarıyla boğuşmaları yani en temel insan haklarından olan eğitim haklarından büyük oranda mahrum kalmaları sonucunu doğurmuştur. Çocukların zorunlu göç süreçlerinde eğitimden uzakta kalmaları, uzun vadede gerek ekonomik gerekse kültürel anlamda topluma uyum sağlamalarını zorlaştırdığından söz konusu çocuklar birer ‘kayıp nesil’ olma riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.

Özellikle 2011 yılında Suriye’de başlayan iç savaş nedeniyle gerçekleşen yoğun göç akımıyla birlikte Türkiye’nin açık kapı politikasının bir sonucu olarak çoğunluğu çocuk milyonlarca kişi Türkiye’ye göç etmiş ve ülke dünyada en fazla Suriyeli bulunduran mülteci barınağı haline gelmiştir. Millî Eğitim

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi Ana Bilim Dalı. ORCID: 0000-0002-2200-6046, skaraoglu@agri.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi Ana Bilim Dalı. ORCID: 0000-0002-0996-5496, ipek.ozbay@bozok.edu.tr

Bakanlığı (MEB), Suriyeli mülteci çocukların eğitimi için bir yol haritası belirlemiş ve bu yol haritasını uygulayabilmek için bazı ciddi adımlar atmıştır. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'nın (SETA, 2017) raporuna göre, 1 milyon öğrencinin %59'u okullaşmıştır (s. 7). Yine bu verilere göre 3.006.298 Suriyeli'den 833.039'u 5-18 yaş aralığındaki okul çağındaki çocuklardan oluşmaktadır. Bu çocukların okullaşma oranları ise %31,09'u okul öncesi dönemde, %93,72'i 6 yaşta, %140,24'ü 7 yaşta, %94,08'i ise 8 yaşta görülmüştür (SETA, 2017, s. 8). Söz konusu veriler ışığında Suriyeli mülteci çocukların eğitime öncelikle ihtiyaç duydukları alanın özellikle erken çocukluk eğitimi olduğu görülmektedir. Erken çocukluk eğitiminin de ötesinde Türkiye'de yaşayan mülteci çocukların gelişimleri, sağlıkları, topluma uyum sağlamaları ve sağlıklı sosyal ilişkiler kurabilmeleri için eğitim politikalarının sürdürülebilir şekilde güncellenmesi gerekmektedir (Yaşar, Bektaş & Amaç, 2020, s. 12-13). Yetişkinliğe erişme zamanının çoğunu Türkiye'de geçiren ve geçirmekte olan çocuklar yakın gelecekte kendi ülkelerine dönseler bile Türkiye'yi bir eğitim üssü olarak algılayacakları öngörülebilir. Zira hâlihazırda yükseköğrenim kurumlarında yaklaşık 185 bin yabancı uyruklu öğrenci bulunmaktadır (Yükseköğretim Kurulu, 2021).

2021 yılında Taliban'ın Afganistan yönetimini ele geçirmesiyle başlayan Afgan göç hareketi de yılın ikinci yarısından itibaren etkin hale gelmiştir. Türkiye'nin sınırları içinde çok fazla ülkeden düzenli ve düzensiz mülteci bulunması Türkiye'nin eğitim sisteminin her aşamasını zorlayacak düzeydedir. Türkiye'de on yıldan fazla geçmişi olan bu büyük göç dalgası, eğitim sisteminde okul öncesinden üniversiteye kadar evrensel kriterleri dikkate alan sürdürülebilir bir yapılanmayı zorunlu kılmıştır. Şirin (2017, s. 45) ise mülteci çocukların eğitim ihtiyacının önemini "Bu çocukları ihmalin faturası çok ağır olacak. Yanı başımızda IŞİD, fuhuş çeteleri ve her tür organize suç örgütleri kol gezerken bizim Suriyeli kardeşlerimizi kendi başlarına, okulsuz ve geleceksiz bırakma lüksümüz yok." sözleriyle ifade etmiştir. Bu bağlamda evrensel insan hakları kapsamında mülteci çocukların eğitim haklarından faydalanması bütün diğer çocuklar gibi onlar için de en doğal haklardandır.

Türkiye'de bulunan mülteci çocuklar sağlık, barınma, beslenme, sosyal güvenlik, yararlanma gibi temel insan haklarına erişimde çeşitli sorunlar yaşarken aynı zamanda ayrımcılık, sömürü ve cinsel istismar gibi risk faktörleri ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Mutlu, Kırımsoy & Antakyalıoğlu, 2016, s. 26-48). Uluslararası Göç Örgütü tarafından Türkiye'de göçmen çocukların profili üzerine yürütülen araştırmanın değerlendirme raporuna göre göçmen çocuklarının eğitime erişim konusunda öne çıkan bir ihtiyaçlarının olduğu görülmektedir (Atasü Topçuoğlu, 2015, s. 122). Birleşmiş Milletler tarafından 20 Kasım 1989'da kabul edilen ve Türkiye'nin de taraf olduğu Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Madde 3'te belirtilen "Kamusal ya da özel sosyal yardım

kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde, çocuğun yararı temel düşüncedir.” (Birleşmiş Milletler, 1989) ifadesine göre çocukların din, dil, ırk, cinsiyet farklılıklarına bakılmaksızın eğitim imkânları sağlamak okul yöneticilerinin, öğretmenlerin ve eğitim sektörünün içinde yer alan her bireyin görevi olmalıdır.

Türkiye sınırları içerisinde Suriyelilere yönelik eğitim politikaları MEB’in koordinasyonluğunda sağlanmaktadır. Bakanlık’ta müsteşar yardımcılığına bağlı olarak Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü bünyesinde Göç ve Acil Durum Daire Başkanlığı özel olarak Türkiye’deki Suriyeli mültecilerin eğitimi için 2016 yılında kurulmuştur (MEB, 2016). 2016’dan önce, krizin başlangıç yılı olan 2011 ile başlayan ilk göç akımından 2013 tarihine kadar özellikle sivil toplum kuruluşlarının öncülük etmesiyle sunulan eğitim imkânları, 26 Nisan 2013 ve 26 Eylül 2013 tarihlerinde MEB’in yayımladığı çeşitli genelgelerle ele alınmıştır. MEB tarafından resmi olarak hazırlanan ilk genelge “Ülkemizde Kamp Dışında Misafir Edilen Suriye Vatandaşlarına Yönelik Tedbirler” başlıklı resmî belgedir. İkinci olarak ise 26 Eylül 2013 tarihinde “Ülkemizde Geçici Koruma Altında bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim Öğretim Hizmetleri” başlıklı daha kapsamlı bir genelge çıkarılmıştır. Böylece MEB, Suriyelilerin eğitiminde ilk kez kurumsal anlamda adım atmıştır (Coşkun & Emin, 2016, s. 14-17).

Suriyelilerin eğitiminin finansmanı büyük oranda Avrupa Birliği’yle yapılan Geri Kabul Anlaşması kapsamında 500 milyon Avro bütçesi olan PICTES (*Promoting Integration of Syrian Children to Turkish Education System*) tarafından karşılanmaktadır. Bu projede 300 milyon Avro Suriyelilerin eğitiminde kaliteye yönelik olan çalışmalara ayrılmış, 200 milyon Avro ise okullarının inşaatları için bütçelendirilmiştir (SETA, 2017, s. 11-15). Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ise 2017 yılında geçici eğitim merkezlerinde eğitim gören 222 bin 944 öğrenci için öğrenci başına 30 TL olmak üzere okullara nakdi yardımda bulunmuştur (SETA, 2017, s. 12). Bunların yanında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Kızılay, UNICEF ve Avrupa Sivil Koruma ve İnsani Yardım İşlemleri (ECHO) ortaklığında Suriyeli öğrenciler için okula devam şartı esas alınarak yardım platformu kurulmuştur. Bu kapsamda da 56 bin öğrenciye ödeme yapıldığı açıklanmıştır (SETA, 2017, s. 13).

Tüm çocuklar gibi mülteci çocukların da hayatta kalma, sağlık, barınma, beslenme ve eğitim gibi temel haklardan faydalanması sağlanmaya çalışılmaktadır. Mülteci çocukların sahip oldukları bu haklara eşit bir şekilde ulaşması; onların sağlıklı gelişim göstermelerine, topluma uyum sağlamalarına ve olumlu sosyal ilişkiler geliştirebilmelerine katkıda bulunacaktır. Özellikle mülteci çocukların eğitim hizmetlerinden faydalanmalarının sağlanması; onların fiziksel, bilişsel ve duygusal gelişimlerine ciddi katkılar sunarken aynı zamanda

toplumsal uyumu kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda Türkiye'ye göçle gelen çocukların eğitim alanındaki deneyimlerinin değerlendirilmesi önemli bir konu haline gelmektedir.

Eğitimde Mülteci Çocukların Durumları ve Sorunları

Mülteci çocuklar varış ülkesinde bir yabancı olarak yer almalarından dolayı yeni kültüre uyum sağlama, dile hâkimiyet ve ekonomik yeterliliğe ulaşma gibi konularda ciddi sorular yaşamaktadırlar (Karadoğan, 2018). Bununla birlikte en çok sorunla karşılaştıkları alanın eğitim olduğu söylenebilir (Börü & Boyacı, 2016, s. 129). Çocuk ve Haklarını Koruma Platformu (2016, s. 6) tarafından hazırlanan Türkiye'deki mülteci çocukların sorunları üzerine toplumsal bir bakış açısı sunma amacındaki araştırma raporuna göre mülteci çocukların açlık, barınma, sağlık, maddi sıkıntı, ilgi görememe, dil bilmeme, sınırsız kalmış olma gibi sorunların yanında en çok eğitim alanında sorun yaşadıkları ifade edilmiştir. Mülteci çocuklar üzerine yürütülen çalışmalar incelendiğinde eğitim alanında yaşanan sorunların çok çeşitli olduğu görülmektedir. Tüzün (2017, s. 12) tarafından hazırlanan Mülteci Çocukların Eğitim Hakkını ve Karşılıklı Uyum Destekleyen Eğitim Politikaları ve Uygulamaları Çalıştay Raporu incelendiğinde mülteci çocukların eğitimiyle ilgili başlıca sorun alanları eğitime erişim, eğitimin niteliği ve eğitimde kapsayıcılık ana temaları altında detaylandırılmıştır. Söz konusu rapora göre, mülteci çocukların eğitimiyle ilgili sorunların gözlemlendiği başlıca alanlardan biri olan eğitime erişim konusunda çocuklar; yasal statü ve okula kayıt prosedürleri, derslik, seviye tespiti işlemleri, okulların ve sınıfların fiziksel kapasitesi, okula güvenli ve ücretsiz erişim sağlama, ayrımcı uygulamalar, yoksulluk, çocuk yaşta evlendirilme ve çocuk işçiliği gibi etkenler sebebiyle eğitim haklarından mahrum kalabilmektedirler. Raporda eğitimin niteliği konusunda mülteci çocukların sosyal ve duygusal iyi olma halini destekleyen eğitim süreçlerine ve ortamlarına sahip olma konusunda karşılaştıkları sorunların yanında psikososyal ve akademik destek olanaklarından da yoksun oldukları belirtilmiştir. Dahası mülteci çocuklar, gördükleri eğitimin niteliğini önemli ölçüde etkileyecek olan eğitim materyallerine ve dil öğrenimi olanaklarına da erişim sağlayamamaktadırlar. Eğitimin kapsayıcılığı konusunda ise mülteci çocuklar çoğulcu ve ilgili eğitim içerikleri ve yöntemleriyle karşılaşmamaktadır. Söz konusu çocuklar eğitim sistemi içerisinde ayrımcı tutumlar, dışlanma ve akran zorbalığına maruz kalmakta, eğitime katılım sağlama konusunda yetersiz kalmaktadırlar (Tüzün, 2017, s. 12). Bu bağlamda mülteci çocukların eğitim konusunda erişemedikleri haklar ve yaşadıkları problemlerin çok çeşitli olduğu görülmektedir.

Mülteci çocukların eğitimi önündeki engellerden bir diğeri ise yoksulluktur. Yoksulluk; barınma, beslenme ve sağlık imkânlarından yoksunluğu içe-

rirken aynı zamanda eğitim imkânlarından mahrum olma anlamına da gelmektedir (Sapancalı, 2001, s. 121). Ailenin ekonomik yoksulluğu; barınma, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçların karşılanamamasına neden olmaktadır. Bu nedenle yoksulluk mülteci çocuklar için bir risk faktörü oluşturmaktadır. Düşük ekonomik seviyeye sahip olma sebebiyle çalışmak zorunda kalan lise çağındaki gençler okula devam edememektedirler (Ardıç Çobaner, 2015, s. 34). Benzer şekilde lise çağındaki kız çocuklarının aileleri tarafından ekonomik yetersizlikler nedeniyle erken yaşta evlendirildikleri (Erdoğan, 2015, s. 22) ve okula gönderilmedikleri görülmektedir (Kanat & Üstün, 2015, s. 24). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR, 2015, s. 19) 2015 yılı Suriye yılsonu raporunda yer alan mülteci çocukların karşılaştıkları riskler arasında eğitimi bırakma risk oranının %25 olması, bu tespitleri destekler niteliktedir. Benzer şekilde UNICEF'in (2012, s. 118) raporuna göre okula gitmenin aileler üzerine ek mali yük yaratması nedeniyle mülteci çocuklar eğitim haklarından mahrum kalmaktadırlar.

Mülteci çocukların eğitiminde önemli sorun alanlarından bir diğeri ise çocukların akranları ve öğretmenleriyle iletişimini engelleyen dil problemidir. Mülteci çocukların ana dilleri ile sosyal hayatta kullandıkları dil birbirinden farklı olduğu için eğitimlerinde aksamalar yaşadıkları görülmektedir (Roxas, 2011, s. 514). Mülteci çocukların Türkiye'deki eğitimi üzerine yürütülmüş olan çalışmalar incelendiğinde dil problemi öne çıkan önemli sorunlardan biridir. Türkiye'de mülteci çocukların sınıf öğretmenleriyle yaşadıkları sorunlara ilişkin yürütülen bir çalışmada öğretmenlerin mülteci öğrencilerle dil sorunu yaşadıkları, bu soruna bağlı olarak iletişim kurmada ciddi zorluklarla karşılaştıkları ve bu durumun çocukların sınıftan soyutlanmasına neden olduğu belirtilmiştir (Başar, Akan & Çiftçi, 2018, s. 1574). Bu durum ise mülteci çocukların davranış ve tutumlarına yansarak uyum sorunlarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Benzer şekilde Türkiye'nin Ankara, Çankırı ve Konya olmak üzere farklı üç ilinde yürütülen araştırmada öğretmenler mülteci öğrencilerle ilgili en büyük sorunun dil problemi olduğunu ifade etmiştir (Kiremit, Akpınar & Tüfekçi Akcan, 2018, s. 7). Yozgat'ta yürütülen başka bir araştırmada ise mülteci öğrencilerin eğitim sorunları incelenmiş, mülteci öğrenci ve velilerinin yaşadıkları sorunların başında dil probleminin geldiği görülmüştür (Şeker, 2020, s. 67). Mülteci öğrencilerin yaşadıkları sorunlara yönelik Afyonkarahisar (Erdem, 2017, s. 32), Denizli (Sarıtış, Şahin & Çatalbaş, 2016, s. 208), Eskişehir (Güngör & Şenel, 2018, s. 124), İstanbul ve Bursa (Jafari, Tonga & Kışla, 2018, s. 134) gibi farklı illerde yürütülmüş olan çalışmalarda da dil engeli bir problem alanı olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanında dil engeline bağlı olarak öğretmenler de mülteci çocukların sorunlarını aileleriyle paylaşmamakta ve öğretmen ile aile arasında etkili bir iletişim kurulamamaktadır (Uzun & Bütün, 2016, s. 75). Böylesi bir dil sorunu ise mülteci ailelerin çocuk-

larına akademik anlamda destek olabilmelerinin önünde bir engel teşkil etmektedir (Rah, Choi & Nguyen, 2009, s. 352). Sonuç olarak mülteci çocukların eğitiminde önemli bir sorun olan dil bariyeri, mülteci çocukların eğitim haklarından mahrum kalmalarına yol açmaktadır (UNICEF, 2012, s. 118).

Değişen yaşam koşulları, farklı kültür ve farklı dil gibi durumların varlığı mülteci çocukların eğitim sürecinde uyum problemleri yaşamalarına neden olmaktadır (Olsen, 2000, s. 196). Mülteci öğrencilerin okula uyum sürecinde psikolojik, sosyo-kültürel ve akademik uyum konularında çeşitli sorunlar yaşadıkları görülmektedir (Yılmaz, 2020, s. 13). Mülteci çocuklar göç öncesinde ve göç sırasında yaşadıkları travmalarla göç sonrasında karşılaştıkları dil engeli, ayrımcılık gibi durumlar nedeniyle depresyon, dikkat eksikliği, içe kapanma, endişe, stres, saldırgan davranışlar gibi okul ortamına uyumu zorlaştıracak sorunlar yaşamaktadırlar (McBrein, 2005, s. 330; Özer & Şirin, 2013, s. 31). Mülteci çocukların okula psikolojik uyumunu zorlaştıran bu durumlar onların eğitim yaşantıları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Mülteci çocukların yeni sosyo-kültürel ortama uyum sürecinde yaşadıkları dil engeli, ayrımcılık ve sosyal etkileşime girememe gibi etkenler nedeniyle uyum süreci olumsuz ilerlemekte (Saygın & Hasta, 2018, s. 320) ve mülteci çocuklar da içinde bulundukları kültürel değerlere aşina olmadıkları için okul ortamı içinde önyargı ve ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar (Hones, 2002, akt. Yılmaz, 2020, s. 14). Mülteci öğrencilerin okul ortamında karşılaştıkları akademik uyum sorunlarının temelinde yerel dili bilmeme problemi yer almaktadır (Olsen, 2000, s. 198). Mülteci öğrencilerin akademik ortama uyum sağlaması, derslere katılımı ve akademik başarı gösterebilmesinde etkili olan en önemli değişken yerel dile hâkim olma durumudur (Trueba, 1990, s. 3). Mülteci öğrenciler dil engeline bağlı olarak akranlarıyla ve öğretmenleriyle iletişim kuramamakta (Tunç, 2015, s. 56), utanç duygusuyla birlikte içlerine kapanmakta (McBrien, 2005, s. 330), öğrenmede ciddi sorunlar yaşamakta (Suarez-Orozco, 1989, akt. Yılmaz, 2020, s. 16) ve hatta zamanla öğrenme için çaba göstermeyi bırakmaktadırlar (Trueba, 1990, s. 6).

Mülteci çocukların yeni sosyo-kültürel yaşama uyum sağlayabilmesinde dil öğrenimi önemli bir yere sahiptir çünkü yerel dili öğrenmek aynı zamanda yerel kültürü tanımayı ve uyum sağlamayı kolaylaştırır (Ünal, Taşkaya & Ersoy, 2018, s. 135). Türkiye’de de bu amaçla Geçici Eğitim Merkezleri (GEM) oluşturularak mülteci çocuklara Türkçe öğretimi yapılmıştır (MEB, 2014, s. 4). Bunun yanında Suriyeli Misafir Öğrencilere Türkçe Öğretimi Projesi, Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi (PCTES) gibi projeler aracılığıyla mülteci çocukların Türkçe öğrenmeleri ve eğitim almaları desteklenmeye çalışılmaktadır (Moralı, 2018, s. 1429). Ancak mülteci çocukların yerel dili öğrenmeleri için sunulan bu eğitim faaliyetlerinde de çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Karşılaşılan bu sorunlarla ilgili Türkiye’de

yürütülen bir araştırmada mülteci çocukların Türkçe öğrenmeye karşı isteksiz oldukları, bu nedenle dil öğrenime karşı direnç gösterdikleri, öğretmenlerin eğitim materyali ve müfredat kaynaklı sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca sınıfların kalabalık, fiziki koşulların yetersiz olması sebebiyle mülteci çocukların akademik başarılarının olumsuz etkilendiği görülmüştür (Moralı, 2018, s. 1433). Ayrıca öğretmenlerin mülteci eğitimi konusunda tecrübe sahibi olmamaları da mülteci çocukların kaliteli eğitim almaları ve akademik başarı göstermeleri önünde engel teşkil etmektedir (Aydın & Kaya, 2017, s. 456).

Mülteci öğrencilerin yaşadığı sorunlarından bir diğeri ise denklik konusunda meydana gelmektedir. Mülteci öğrencilerin eğitim seviyelerinin doğru şekilde tespit edilebilmesi ve bulundukları eğitim seviyesinde eğitime katılmalarının sağlanması konularında sıkıntılar yaşanabilmektedir (Düzel & Alış, 2018, s. 267). Bu süreç başarılı bir şekilde yürütülmediğinde mülteci çocuklar seviyelerine uygun olmayan bir seviyede öğrenim görmeye başlamakta ve bu durumun yarattığı başka problemler nedeniyle okulu terk etme durumunda kalmaktadırlar (Birinci, Akıllı, Akıllı & Dirikoç, 2016, s. 14). Bunun dışında mülteci çocuklar kendi ülkelerinde aldıkları eğitimi ispatlayacak belgeleri sunamamaktadırlar ve böylece mezuniyet diploması alamadıklarından dolayı eğitimleri bir yerde sınırlanmaktadır (Uluslararası Af Örgütü, 2009, s. 22).

Göçün getirdiği olumsuz koşullardan en çok etkilenen grup olan mülteci çocukların eğitim öğretim faaliyetlerinde yaşadıkları bu sorunlar, içinde bulundukları sosyal ve akademik ortamlardan fayda sağlamalarının önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Eğitim sürecinde mülteci çocukların karşılaştıkları sorunları doğru tanımlamak ve bu sorunların çözümüne yönelik iyileştirmeler yapmak, mülteci çocukların eğitim hakkından eşit bir şekilde faydalanabilmeleri için hayati öneme sahiptir.

Mülteci Çocukların Eğitiminde Öğretmenlerin Yaşadığı Durumlar ve Sorunlar

Zorunlu göçün beraberinde getirdiği eğitim sorunları sadece mülteci çocuklar için değil, aynı zamanda okul yöneticileri ve öğretmenler için de zorlayıcı bir etki yaratmaktadır. Sınıf ortamları, eğitimin öğrenciye aktarıldığı ve öğretmenle öğrencinin sürekli bir etkileşim halinde bulunduğu küçük alanlardır. Öğretmen-öğrenci, öğrenci-öğrenci, öğrenci-eğitim materyali gibi çok yönlü bir etkileşimin meydana geldiği bu alanda eğitimin niteliğini belirleyen en temel değişkenlerden biri ise 'öğretmen yeterlilikleri' olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alan yazın incelendiğinde mülteci çocukların eğitimi konusuyla ilgili yaşanan başlıca sorunlar arasında eğitime erişim öne çıkarken eğitimin niteliğiyle ilgili de ciddi sorunların olduğu görülmektedir ve eğitimin niteliğini belir-

leyen faktörlerden biri de öğretmen yeterliliğidir. Öğretmenlerden sınıfında bulunan öğrencilerin gelişim düzeylerini, öğrenme stillerini, ilgi ve ihtiyaçlarını doğru bir şekilde analiz ederek öğrencileri tanınması; buna bağlı olarak etkili bir öğrenme süreci planlayıp değerlendirerek eğitim sürecini tamamlaması beklenmektedir (MEB, 2017). Öğretmenler kendilerinden beklenen tüm bu mesleki yeterlilikleri mülteci çocukların bulunduğu sınıflarda da yerine getirmek durumundadır ve bu konuda deneyime sahip olmayan öğretmenlerin mesleki açıdan zorlanabileceği açıktır.

Türkiye’de Suriyeli mülteci öğrencilerin karşılaştıkları eğitimsel ihtiyaçlar ve sorunlar üzerine yürütülen bir çalışmada, öğretmenlerin mülteci eğitimi konusunda tecrübe sahibi olmamaları, mülteci çocukların kaliteli eğitim almaları ve akademik başarı göstermeleri önünde bir engel olarak ifade edilmiştir (Aydın & Kaya, 2017, s. 456). Mülteci çocukların eğitiminde önemli bir rolü olan öğretmenler, mülteci öğrencilerin okula taşıdıkları özel zorluk ve gereksinimlerle başa çıkmak durumundadırlar (Rah, Choi & Nguyen, 2009, s. 347). Bununla birlikte bu öğretmenlerin mülteci öğrencilerle nasıl iletişim kurulacağını ve onlara nasıl davranılacağını bilemedikleri de görülmektedir (Karaca & Doğan, 2014, s. 44). İlgili alan yazın incelendiğinde de mülteci öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için çabalayan öğretmenlerin bu öğrencilere eğitim verme konusunda bilgi ve deneyimlerinin yetersiz olduğu görülmektedir (Roxas, 2011, s. 517; Yavuz & Mızrak, 2016, s. 195). Ayrıca öğretmenlerin mülteci çocukların eğitime yönelik gerekli olan hizmet içi eğitim, sınıf materyali ve teknik destekten de yoksun oldukları görülmüştür (Roxas, 2011, s. 517). Benzer şekilde Türkiye’de mülteci çocukların eğitime yönelik öğretmenlerle yürütülen bir çalışmada da araştırmaya katılan öğretmenlerin mülteci öğrencilerin özelliklerine uygun öğretim stratejileri kullanma, uygun öğretim araç ve gereçleri seçme ve bunları etkili kullanma, ölçme araçları geliştirme ve değerlendirme konularında mesleki gelişim ihtiyacının olduğu tespit edilmiştir (Erdem, 2017, s. 38). Bu durum ise yine mülteci öğrencilerin nitelikli bir eğitimden faydalanmalarını engellemektedir.

Geçmiş gelişimsel ve eğitimsel yaşantıları bilinmeyen mülteci çocukların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan öğretmenlerin mülteci öğrencilere yönelik ne üniversite eğitimi sırasında ne de meslek yaşantılarında hizmet içi eğitim kapsamında bir eğitim almadıkları görülmektedir (Arar, Örüçü & Ak Küçükçayır, 2018, s. 9). Bu bağlamda sınıfında mülteci öğrenci bulunan öğretmenlerin anlık tecrübelerine dayalı olarak mülteci öğrencilerle yaşadıkları sorunların üstesinden gelmeye çalıştıkları ortaya çıkmaktadır. Sınıfında mülteci öğrenci bulunan öğretmenlerin mesleki yeterlilik ihtiyaçlarının karşılanmaması, nitelikli bir eğitimin sağlanmasına engel teşkil etmektedir.

Sınıfın pozitif atmosfer içinde olması hem öğrencilere hem de öğretmenlere kendilerini güvende, mutlu ve huzurlu hissettiren önemli bir unsurdur.

Farklı kültürlerden gelen mülteci çocukların kendilerini güvende ve olumlu duygular içinde hissedecekleri bir sınıf ortamında eğitim almaları eğitimin kalitesini de yükseltecektir. Bu noktada mülteci çocuklarla çalışan öğretmenlerin mesleki yeterlilikleri öğrencilerin hem akademik becerilerini hem de yaşam becerilerini kazanmalarında önemli rol oynamaktadır. Öğretmenin en hayati mesleki yetkinliklerden olan sınıf yönetimi becerisini etkin kullanmaması ya da bu becerilerinde eksiklikler olması öğrencilerin akademik yetkinliklerini, sorumluluk bilinçlerini ve toplum içinde uygun davranışlar edinmelerini engelleyici bir unsur olacaktır (Külekçi Akyavuz, 2020, s. 98). Kültürel çeşitliliğin fazla olduğu bu dönemde mülteci çocukların getirdiği farklılıklarla çeşitlenen eğitim ortamlarında sınıf yönetiminin etkili olması için öğretmenlere ne gibi görevler düşeceği sorusuna cevap aranmalıdır. Bu cevap aranırken iki nokta göz önünde bulundurulmalıdır: Mülteci öğrencilerin eksikliklerinin ve ihtiyaçlarının neler olduğu ve öğretmenin eksikliklerinin ve ihtiyaçlarının neler olduğu. Bu iki nokta göz önünde bulundurularak eğitimin en önemli iki bileşeni olan öğretmen ve öğrencilerin yakın mercek altında incelenmesi gerekmektedir.

Sonuç

Eğitim bireylerin içinde bulundukları toplumsal yapının özelliklerine, değerlerine, kültürüne ve sistemine uyumlu hale getirme süreci olarak tanımlanabilir (Sarı & Önköl, 2007, s. 46-47). Bir başka ifade ile eğitim, sosyal ve psikolojik özellikleri olan insanı içinde bulunduğu topluma uyum sağlayan bir araçtır. Zorunlu göçle gelen farklı dil ve kültür özelliklerine sahip mülteci çocukların yeni yerleştikleri ülkeye sosyal ve kültürel anlamda uyum sağlayabilmeleri için bu çocuklara sunulacak eğitim hizmetleri önemli hale gelmektedir. Mülteci çocukların yabancı oldukları ülkede toplumsal bütünleşme ve uyum sağlabilmesi alacakları eğitimle ilişkilidir (Koçak & Gündüz, 2016, s. 70-74).

Eğitime erişim aynı zamanda mülteci çocuklar için temel bir insan hakları meselesidir. Mülteci öğrenciler ani biçimde değişen yaşam koşulları, farklı kültür, farklı dil ve yoksulluk gibi çeşitli durumlara bağlı olarak eğitim süreci içerisinde ciddi problemler yaşamaktadırlar. Farklı bir kültürden gelen mülteci çocuklar yeni yerleştikleri ülkedeki eğitim hizmetlerinden faydalanarak sosyal ve kültürel anlamda uyum sağlama sürecindeyken aynı zamanda göç öncesi ve göç sırasında yaşadıkları travmalar ile göç sonrasında karşılaştıkları dil engeli ve ayrımcılık gibi durumlar neticesinde depresyon, dikkat eksikliği, içe kapanma, endişe, saldırgan davranışlar ve stres gibi psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Burada bahsedilen olumsuz yaşam deneyimlerinin önüne geçebilmek için ise mülteci öğrencilere yönelik rehberlik ve oryan-

tasyon faaliyetlerinin ciddiyle eğitim sürecinin içersine dahil edilmesi önemli olacaktır.

Mülteci çocukların dil, sosyo-kültürel yaşama ve okula uyum konularında yaşadıkları sorunlar çerçevesinde mülteci öğrencilere yönelik uygun eğitim politikalarının geliştirilmesi önemli olacaktır. Öncelikli olarak mülteci öğrenci ve ailelerinin yaşadığı dil problemlerinin azaltılması için yerel dil öğretimine yönelik etkili adımlar atılmalıdır. Mülteci öğrencilerin eğitim sistemi içersindeki gelişimsel ve akademik değerlendirmeleri özenli bir şekilde gerçekleştirilmeli, bu değerlendirme sonuçları ışığında mülteci öğrencilerin eğitim sisteminden kendi seviyelerine uygun bir şekilde faydalanmaları sağlanmalıdır.

Mülteci çocukların eğitimde diğer önemli bir bileşen ise öğretmenlerdir. Mülteci öğrencilerin eğitiminden sorumlu olan öğretmenlerin mesleki yeterlilikleri ve ihtiyaçları doğru değerlendirilmelidir. Sınıfında mülteci öğrencilerin yer aldığı öğretmenlere mesleki ihtiyaçları doğrultusunda MEB tarafından hizmet içi eğitimler düzenlenmeli ve öğretmenlerin mesleki gelişimleri uygun yollarla takip edilmelidir. Bunun yanında üniversitelerin öğretmen yetiştiren bölümlerindeki öğretmen adaylarına yönelik mülteci öğrencilerin eğitimi ile ilgili eğitim çalışmaları yürütülmelidir. Kısacası mülteci öğrencilerle birlikte çalışacak olan öğretmenlerin mülteci öğrencilerin özelliklerine uygun öğretim stratejilerini kullanma, uygun öğretim araç ve gereçler seçme ve bunları etkili kullanma, ölçme araçları geliştirme ve değerlendirme konularında mesleki yeterliliklerini arttırıcı çalışmalar yürütülmelidir.

Mülteci çocukların eğitim sırasında karşılaştıkları sorunların yanı sıra beraberlerinde getirdikleri farklılıkların olumlu anlamda kullanılması da önemlidir. Mültecilerin limitli ve kesintiye uğramış eğitim hayatları, farklı dil öğrenme sorunları, verilen eğitimlerin yetersiz oluşu ve bulundukları ortamlarda ayrımcılığa uğramak gibi sorunları (Dryden-Peterson, 2015, s. 11-13) göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun için okul yönetimlerinin göz önünde bulundurması gereken bazı noktalar bulunmaktadır. Öncelikle tek yönlü düşünen, kendi kültürü dışındaki farklı kültürlere yabancı öğrenci yetiştirmek yerine eleştirel düşünebilen, sorgulayan ve farklılıklara saygı duymayı ön plana alan, toplumsal sorunlara evrensel düzeyde duyarlı olan öğrenciler yetiştirmek temel hedef olmalıdır. Dahası, farklı kültürlerden gelen öğrencilere eşit eğitim fırsatı sunulmalı ve kültürel farklılıklar eğitim öğretim faaliyetleriyle entegre edilerek okuldaki tüm öğrencilerin akademik ve yaşam becerileri desteklenmelidir. Eğitim ortamında mülteci çocuklar için önyargıdan arındırılmış, her insanın önemli olduğu ve her çocuğun biricik olduğu bir okul iklimi oluşturulmaya gayret edilmelidir (Külekçi Akyavuz, 2020, s. 94- 95). Aksi halde bu sorunların çözülmesi için atılan adımlar yeterli gelmeyecektir.

Kaynakça

- Arar, K., Öürücü, D., & Ak Küçükçayır, G. (2019). Culturally relevant school leadership for Syrian refugee students in challenging circumstances. *Educational Management Administration & Leadership*, 47(6), 1-20. doi:10.1177/1741143218775430
- Ardıç Çobaner, A. (2015). Çocuk hakları bağlamında Suriyeli mülteci çocukların haberlerde temsili. *Marmara İletişim Dergisi*, 24, 27-54. doi:10.17829/midr.20152419996
- Atasü Topçuoğlu, R. (2015). Göç ve sermaye ilişkisi ve Türkiye’de göçmen çocuk emeği. *DiSKAR Enstitüsü İşçi Sınıfı ve Göç Bülteni*, 4, 116-126. Erişim: http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2015/09/DiSKAR_4.SAYI_.pdf#page=118
- Aydin, H., & Kaya, Y. (2017). The educational needs of and barriers faced by Syrian refugee students in Turkey: A qualitative case study. *Intercultural Education*, 28(5), 456-473. doi:10.1080/14675986.2017.1336373
- Başar, M., Akan, D. & Çiftçi, M. (2018). Mülteci öğrencilerin bulunduğu sınıflarda öğrenme sürecinde karşılaşılan sorunlar. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(5), 1571-1578. doi:10.24106/kefdergi.427432
- Birinci, G., Akıllı, H., Akıllı H. S. & Dirikoç, A. (2016, Ocak). Geçici koruma altındakiler, sığınmacılar, göçmenler ve mülteciler raporu. *Nevşehir Valiliği İl İnsan Hakları Kurulu*. doi:10.13140/RG.2.1.2088.2322.
- Birleşmiş Milletler. (1989). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. Erişim: <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>
- Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu [UNICEF]. (2012). *Türkiye’de çocuk ve genç nüfusun durumunun analizi*. Erişim: <https://www.unicef.org/turkey/media/5256/file/T%C3%BCrkiye'de%20%C3%87ocuk%20ve%20Gen%C3%A7%20N%C3%BCfusun%20Durumunun%20Analizi%202012.pdf>
- Birleşmiş Milletler Yüksel Komiserliği [UNHCR]. (2015). Protecting and supporting the displaced in Syria. *UNHCR Syria end of year report 2015*. Erişim: <https://www.unhcr.org/56cad5a99.pdf>
- Börü, N. & Boyacı, A. (2016). Göçmen öğrencilerin eğitim-öğretim ortamlarında karşılaştıkları sorunlar: Eskişehir ili örneği. *Turkish Studies*, 11(14), 123-158. doi:10.7827/TurkishStudies.9818
- Coşkun, İ. & Emin, M. (2016). *Suriyelerin eğitiminde yol haritası: Fırsatlar ve zorluklar*. (SETA Rapor No: 69). Ankara. Erişim: http://file.setav.org/Files/Pdf/20160906135243_turkiyedeki-suriyelilerin-egitiminde-yol-haritasi-pdf.pdf
- Çocuk ve Haklarını Koruma Platformu. (2016). *Toplum gözüyle mülteci çocuk araştırması*. Erişim: http://cocukhaklarinikorumaplatformu.org/wp-content/uploads/2016/11/GfK_Toplum_Gozuyle_Multeci_%C3%87ocuk_Arastirmasi_Raporu_Eyl%C3%BCl_2016_v.2.pdf
- Dryden-Peterson, S. (2015). *The educational experiences of refugee children in countries of first asylum*. Washington, DC: Migration Policy Institute. Erişim: https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/FCD_Dryen-Peterson-FINALWEB.pdf

- Düzel, B., & Alış, S. (2018). Düzensiz göçle gelen Suriyeli mülteci çocuklar bağlamında Türkiye’de refakatsiz göçmen çocukların durumu ve başlıca risklerin değerlendirilmesi. *Asia Minor Studies*, 6, 258-274. doi:10.17067/asm.434569.
- Erdem, C. (2017). Sınıfında mülteci öğrenci bulunan sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları öğretimsel sorunlar ve çözüme dair önerileri. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 26-42. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/319194>
- Erdoğan, M. M. (2015). *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Güngör, F. & Şenel, A. (2018). Yabancı uyruklu ilkökul öğrencilerinin eğitim-öğretiminde yaşanan sorunlara ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 8(2), 124-173. doi:10.18039/ajesi.454575.
- Jafari, K. K., Tonga, N., & Kışla, H. (2018). Suriyeli öğrencilerin bulunduğu sınıflarda görev yapan sınıf öğretmenlerinin görüşleri ve uygulamaları. *Academy Journal of Educational Sciences*, 2(2), 134-146. Erişim: <http://journal.ajes.com/en/download/article-file/580678>
- Kanat, K. B. & Üstün, K. (2015). *Turkey’s Syrian refugees: Toward integration*. (SETA Rapor No: 49). Ankara. Erişim: http://file.setav.org/Files/Pdf/20150428153844_turkey%E2%80%99s-syrian-refugees-pdf.pdf
- Karaca, S. & Doğan, U. (2014). Suriyeli göçmenlerin sorunları çalıştayı sonuç raporu. *Mersin Üniversitesi Bölgesel İzleme Uygulama Araştırma Merkezi*. Erişim: <http://www.made14.org/images/b/b0/MersinUnivSuriyeCalistay.pdf>
- Karadoğan, T. (2018). *Çocuk göçmenler*. Erişim: https://insamer.com/tr/cocuk-gocmenler_1829.html
- Kiremit, R. F., Akpınar, Ü. & Akcan, A. T. (2018). Suriyeli öğrencilerin okula uyumları hakkında öğretmen görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(6), 2139-2149. doi:10.24106/kefdergi.428598.
- Koçak, O. & Gündüz, R. D. (2016). Avrupa Birliği göç politikaları ve göçmenlerin sosyal olarak içermelerine etkisi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 66-91. doi:10.17828/yalovasosbil.288377.
- Külekci Akyavuz, E. (2020). Okul-sınıf yönetimi ve mülteci öğrenciler. M.A. Karaman, Z. Amaç, Y. Doğan & F. Bektaş (Ed.), *Panik yok!!! Ben Mülteciyim* (s. 91-110) içinde. Ankara: Vize Yayıncılık.
- McBrien, J. L. (2005). Educational needs and barriers for refugee students in the united states: A review of the literature. *Review of Educational Research*, 75(3), 329-364. doi:10.3102/00346543075003329.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2014). *Yabancılarla yönelik eğitim-öğretim hizmetleri*. Erişim: <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/1715.pdf>
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2016). *Göç ve Acil Durum Daire Başkanlığının Kurulmasına İlişkin Yönetmelik*. Erişim: http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_05/18020117_gocveacildurumegitimdb.pdf
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2017). *Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri*. Erişim: http://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/11115355_YYRETMENLYK_MESLEY_YENEL_YETERLYKLERI.pdf

- Moralı, G. (2018). Suriyeli mülteci çocuklara Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde karşılaşılan sorunlar. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 1426-1449. doi:10.26466/opus.443945.
- Mutlu, Y., Kirimsoy, E. & Antakyalioglu, S. (2016). Suriyeli mülteci çocuklar ve vatan-sızlık riski bulanık mekânlarda gölgede kalanlar araştırma raporu. *Gündem Çocuk Derneği*. Erişim: <http://www.madde14.org/images/f/f0/GundemCocukBulanikMekanlarda2016tur.pdf>
- Olsen, L. (2000). Learning english and learning america: immigrants in the center of a storm. *Theory Into Practice – Theory Pract*, 39, 196-202. doi:10.1207/s15430421tip3904_2.
- Özer, S., & Şirin, S. R. (2013). Suriyeli mülteci çocuklar saha araştırması sonuç raporu. Erişim: http://content.bahcesehir.edu.tr/public/files/files/BAUSuriye_23_11_2012.pdf
- Rah, Y., Choi, S. & Nguyễn, T. S. T. (2009). Building bridges between refugee parents and schools. *International Journal of Leadership in Education*, 12(4), 347-365. doi:10.1080/13603120802609867.
- Roxas, K. (2011). Tales from the front line: Teachers' responses to Somali Bantu refugee students. *Urban Education*, 46(3), 513-548. doi:10.1177/0042085910377856.
- Sapancalı, F. (2001). Yeni dünya düzeni ve küresel yoksulluk. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 115-140. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/427918>
- Sarı, Ö. & Önkal, G. (2007). Eleştirel düşüncede entegrasyon süreci olarak eğitim. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 45-52. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223533>
- Sarıtaş, E., Şahin, Ü. & Çatalbaş, G. (2016). İlkokullarda yabancı uyruklu öğrencilerle karşılaşılan sorunlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 208-229. Erişim: https://www.journalagent.com/pausbed/pdfs/PAUSBED-81557-RESEARCH_ARTICLE-CATALBAS.pdf
- Saygın, S. & Hasta, D. (2018). Göç, kültürleşme ve uyum. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(3), 302-323. doi:10.18863/pgy.364115.
- Şişman, M. (2011). *Eğitimde mükemmellik arayışı*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı [SETA]. (2017). *Engelleri aşmak Türkiye'de Suriyeli çocukları okullaştırmak*. (SETA Rapor No. 93). Erişim: <https://setav.org/assets/uploads/2017/11/Engelleri-A%C5%9Fmak-T%C3%BCrkiye%E2%80%99de-Suriyeli-%C3%87ocuklar%C4%B1-Okulla%C5%9Ft%C4%B1rmak.pdf>
- Şeker, S. (2020). *Mülteci öğrencilerin karşılaştığı eğitim sorunları: Yozgat ili örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- Şirin, S. R. (2017). *Bir Türkiye hayali*. İstanbul: Doğan Kitap
- Taşdan, M. & Ertan-Kandos, Z. (2007). Sınıf yönetimi ve disiplin. Z. Cafoğlu, (Ed.), *Sınıf yönetimi* (s. 9- 42) içinde. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Trueba, H. (1990). The role of culture in literacy acquisition. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 3(1), 1-13. doi:10.1080/0951839900030101.

- Tunç, A. Ş. (2015). Mülteci davranışı ve toplumsal etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere ilişkin bir değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2), 29-63. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/138008>
- Tüzün, I. (2017). *Türkiye'de mülteci çocukların eğitim hakkı ve karşılıklı uyumu destekleyen yaklaşımlar, politikalar ve uygulamalar*. Erişim: http://liberalforum.eu/wp-content/uploads/2018/09/publication_final.pdf
- Uluslararası Af Örgütü. (2009). *İki arada bir derede: Türkiye'deki mültecilere koruma sağlanmıyor*. Erişim: <http://www.madde14.org/images/8/87/Uaoikiarada2009.pdf>
- Uzun, E. M. & Bütün, E. (2016). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki Suriyeli sığınmacı çocukların karşılaştıkları sorunlar hakkında öğretmen görüşleri. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 72-83. Erişim: <http://ijeces.hku.edu.tr/tr/download/article-file/155147>
- Ünal, K, Taşkaya, S. M. & Ersoy, G. (2018). Suriyeli göçmenlerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 134-149. doi:10.31592/aeusbed.472814.
- Yaşar, M. R., Bektaş, F. & Amaç, Z. (2020). Göç ve Eğitim. M.A. Karaman, Z. Amaç, Y. Doğan & F. Bektaş (Ed.), *Panik yok!!! Ben Mülteciyim* (s. 1-25) içinde. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Yavuz, Ö., & Mızrak, S. (2016). Acil durumlarda okul çağındaki çocukların eğitimi: Türkiye'deki Suriyeli mülteciler örneği. *Göç Dergisi*, 3(2), 175-199. doi:10.33182/gd.v3i2.578.
- Yılmaz, M. (2020). *Suriyeli mülteci öğrencilerin okul ortamına uyumu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul.
- Yükseköğretim Kurulu. (2021). *2020-2021 Yükseköğretim istatistikleri*. Erişim: <https://istatistik.yok.gov.tr>

YEREL YÖNETİMLERİN GEÇİCİ KORUMA STATÜSÜNDEKİ SURİYELİLERİN UYUM SÜRECİNDEKİ ROLÜ VE SINIRLILIKLAR

Çağrı GÜÇLÜTEN¹

Giriş

Göç olgusu, insanlık tarihi kadar kadim ve sosyolojik bir olgudur. İnsanların tarih boyunca yer değiştirme arzuları çeşitli zorunlu ve gönüllü nedenlere bağlı olmuş olsa da sosyolojik ve kültürel bir mesele olan uluslararası göçün 19. yüzyılda daha fazla gündemde olduğu anlaşılmaktadır (Çağlayan, 2006, s. 68). Bu dönemde, ulus-devletlerin ortaya çıkışı göç hareketliliğinin niteliğini önemli oranda değiştirmiştir. Yine bu dönemde, ülkelerin sınırları kalın çizgilerle çizilmiş, ülkelere giriş ve çıkışlar önceki dönemlere göre daha da zorlaşmıştır. Yerli halk ile sığınmacılar arasındaki hukuksal ayrımın bir göstergesi olarak da bireyler “yurttaş” ve “yabancı” olarak anılmaya başlanmıştır (İçduygu, Erder & Gençkaya, 2014, s. 13). 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında yaşanan kitlesel göçler dünyanın ekonomik ve demografik durumunu önemli ölçüde etkilemiştir. Söz konusu kitlesel göçlerden özellikle de Orta Doğu bölgesinden kaynaklananlarından büyük ölçüde etkilenen devletlerden biri de Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Türkiye; komşu ülkelerle geliştirdiği tarihsel ve kültürel bağları, coğrafi ve jeopolitik konumu nedeniyle çevre ülkelerde meydana gelen iç karışıklıklardan her dönemde etkilenen bir ülke konumundadır.

Cumhuriyet dönemi ve sonrasında, 1923-1938 yılları arasında Yunanistan ile yaşanan nüfus mübadelesi ile başlayan Türkiye’ye yönelik uluslararası göç hareketliliği, 2011 yılında geçici koruma altındaki Suriyeliler ve 2021 yılı itibarıyla Afgan sığınmacıların Türkiye’ye gelişine kadar devam etmiştir. Türkiye’nin çevre coğrafyasında yaşanan kargaşalar, Türkiye’nin hem göç alan bir ülke hem de transit geçiş ülkesi olmasına yol açmıştır. Uluslararası göç, ülkelerin sosyal ve kültürel dokularını etkileyen veya değiştirebilen bir mekaniz-

¹ Öğr. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi. ORCID: 0000-0003-3746-9905, cagrigucluten@mku.edu.tr

ma olarak düşünöldüğünde, Türkiye'nin de böylesine kitlesel boyutlarda gerçekteşen insan hareketliliğini kontrol etme zorunluluğı kaçınılmaz olmuştur.

Türk kamu yönetimi anlayışında göç meselesi çoğunlukla ulusal ölçekte bir olgu olarak düşünölmüş ve iç göçle ilgili kamu yönetiminin başta yerel yönetimler ve kentleşme olmak üzere çok çeşitli dallarında kayda değer çalışmalar ortaya konmuştur (Özer, 2011, s. 74). Ancak, 2005 yılı ve sonrasında Avrupa Birliği'ne (AB) uyum sağlamak amacıyla uluslararası göç hareketliliğine daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Bu noktada, ulusal mevzuatta yapılan en köklü değışiklik, 2011 yılında geçici koruma altındaki Suriyelilerin Türkiye'ye yönelmesi ile gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) 10.04.2013 tarihinde 28615 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (YUKK, 2013). Bu kanun ile birlikte, uluslararası göç kamu yönetiminde daha çok üzerinde durulan maddelerden biri haline gelmiştir.

Göç olgusunun yalnızca bir mekânsal hareketlilik olmadığı görüşünden hareketle, Türk kamu yönetiminde hem yerelde hem de ulusal düzeyde göç hareketliliğinin yönetilmesi gerektiğı özellikle geçici koruma altındaki Suriyelilerin göçü sonrasında daha da anlaşılır hale gelmiştir. Genele bakıldığında, uluslararası göç her ne kadar yalnızca merkezi yönetiminin sorumluluğı gibi görünse de yerel yönetimlerin de göçün kontrolü, takibi ve yönetimi konusunda önemli sorumlulukları olduğu düşünölmektedir. Sığınmacıların barınma, ulaşım, sosyal uyum gibi yerel ihtiyaçlarının karşılanması ihtiyacı, merkezi ve yerel yönetimlerin işbirliği içerisinde hareket etmelerini gerekli kılan bir gerçekliktir. Bu çalışmada, Türkiye'ye zorunlu göç hareketliliğı gerçekleştiren sığınmacılar çerçevesinde yerel yönetimlerin rolleri ve sorumlulukları irdelenecektir. Yerel yönetimlerin, yalnızca yerel hizmetlerin sunumunu yapmak değil, aynı zamanda sığınmacıların sosyal uyumunun oluşmasında da kilit rol oynadığı, toplumların karşılaşmasında yumuşatıcı bir görev üstlendiğı değerlendirilmektedir.

Göç Yönetiminde Yerel Yönetimlerin Hukuksal Yetki Alanları

Uluslararası göç meselesi, aslında adından da anlaşılacağı üzere yalnızca uluslararası bir gündem maddesi değildir. Aksine, devletlerin ulusal mevzuatlarında değışiklik ve yenilik yapmasını gerektirecek ve aynı zamanda yerel yönetimleri de kapsayan çok boyutlu bir olgu olarak yorumlanabilir. Bunların yanı sıra, Türkiye'nin de taraf olduğu Cenevre Sözleşmesi uyarınca, Avrupa Konseyi üyesi ölkelerin dışından gelen bireylere Türkiye'nin mülteci statüsünü vermemesi durumu, yerel yönetimlerin yetkilerindeki muğlaklık ile birleştiğinde, sığınmacıların yönetimi son derece karmaşık bir hal almaktadır. Sığınmacı kavramı da bu bağlamda bu statüyü kazanamamış bireyler için kul-

lanılmaktadır. Cumhuriyet Dönemi ve sonrasına bakıldığında Türkiye’de uluslararası göçün ulusal mevzuatta yer alması Türkiye’ye gerçekleşen düzenli ve düzensiz göçleri yönetme sürecindeki birçok kanuni ve idari düzenlemelerle sürdürülmüştür. Buna örnek olarak 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu, göç deneyimini yaşayan bireyleri kapsayan ilk kanundur. Bu kanunundan sonra 5682 sayılı Pasaport Kanunu ve 5683 sayılı Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun da söz konusu alandaki yasal düzenlemelere dâhil olmuştur. Ancak Türkiye’nin göçle ilgili hukuksal politikaları oluşturma ve bunları yürürlüğe koyma konusunda gerekli alt yapısı tam olarak sağlam bir zemine oturtulamamıştır. İç tüzüğe bakıldığında ise gündelik hayatta kullanılacak ikamet izni, kimlik belgesi ve çalışma izni gibi belgelerin sığınmacıların tamamına verilemiyor olması da, sığınmacılar üzerinde bir baskı mekanizması oluşturmaktadır. Türkiye’de yerel yönetimler, özellikle geçici koruma altındaki Suriyelilerin ve Afganların yönetimini üstlenme noktasında önemli bir misyona sahiptirler. Buna karşın, yerel yönetimlerin sığınmacıları idaresini belirleyecek gerekli yasal altyapı henüz kanun, tüzük veya yönetmeliklerle sağlam bir zemine oturtulamamıştır. Mevzuata bakıldığında, 5393 Sayılı Belediye Kanunu, bu konuda yerel yönetimlere kısıtlı da olsa destek vermektedir. Belediye Kanunu’nun 13. ve 38. maddeleri şu şekildedir:

Madde 13: Herkes, ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir. Hemşehrilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilenme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları vardır. Yardımların, insan onurunu zedelemeyecek şekilde sunulması zorunludur. Belediye, hemşehriler arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve kültürel değerlerin korunması konusunda gerekli çalışmaları yapar. Bu çalışmalarda üniversitelerin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, sivil toplum kuruluşları ve uzman kişilerin katılımını sağlayacak önlemler alınır. Belediye sınırları içinde oturan, bulunan veya ilişkili olan her şahıs, belediyenin kanunlara dayanan kararlarına, emirlerine ve duyurularına uymakla ve belediye vergi, resim, harç, katkı ve katılma paylarını ödemekle yükümlüdür.

Madde 38’in n bendi: Bütçede yoksul ve muhtaçlar için ayrılan ödeneği kullanmak, engellilere yönelik hizmetleri yürütmek ve engelliler merkezini oluşturmak. (Belediye Kanunu, 2005)

Belediye Kanunu’nun 13. ve 38. maddelerinden de anlaşılacağı üzere, Türkiye’nin en önemli yerel yönetim kurumu olan belediyelerin sığınmacıları yönetmek için yeterli yetkilerle donatılmamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu maddeler, sığınmacı olmayan yerel halka yönelik olarak belediyelere tanınmış yetkililerdir. Bu yetkiler, sığınmacıları da kapsayacak şekilde belediyeler tarafından esnetilmeye çalışılsa da yalnızca genel ifadelerin yazılı olduğu resmi

dokümanlar, sığınmacı yönetimi için yeterli görülmemektedir. Belediyelerin göç yönetiminde karşılaştıkları en temel üç sorundan biri finansal sorunlar, ikincisi yasal sınırlılıklar ve üçüncüsü ise toplumsal engellerdir.

Belediyelerin zorunlu göç ve sığınmacıları yönetmekle ilgili karşılaştığı birinci engel ekonomik sınırlılıklardır. Öyle ki, belediyelerin gelir dağılımına bakıldığında, bu gelirlerin öz kaynaklar, devletlerin gelir kaynaklarından elde edilen paylar, devletlerin yardım amaçlı olarak ayırdığı paylar ile diğer gelirlerden (Doğan, 2018, s. 405) oluştuğu görülmektedir. İfade edilen bu gelirlerdeki en büyük pay ise devlet yardımlarıdır. Söz konusu yardımlar, Türkiye’de belediyelere iki amaç doğrultusunda dağıtılmaktadır: Bunlardan birincisi, devletin belirli bir amaç için olmayıp genel hizmetler için gönderdiği yardımlar iken diğeri belirli hizmet amacıyla gönderilen yardımlardır. Dolayısıyla belediyelerin en büyük öz kaynakları, merkezi yönetimin gönderdiği yardımlardır. Yerel yönetimlerin bu noktada merkezi yönetim ile koordinasyon halinde olması, göç yönetiminin olmazsa olmazı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Belediyelerin göç ile ilgili karşılaştığı ikinci engel ise, yukarıda da ifade edilmiş olan kanuni sınırlılıklardır. Resmi dokümanlarda ve uyum eylemlerinin planlanması noktasında yerel yönetimlerden yalnızca öneriler ve bu doğrultuda sunulabilecek katkılar beklenmektedir. Sığınmacılara sunulacak sosyokültürel hizmetlerin uygulanmasında birlikte hareket edilecek aktörler, sivil toplum kuruluşları da dâhil olmak üzere kamu kurum ve kuruluşları olarak belirlenirken, pratik kısmında yerel yönetimlere söz hakkı verilmemiştir (Çakırer Özservet, 2015, s. 95). Sığınmacıların hukuki statüsünün belirlenmesi amacıyla ulusal mevzuatta önemli yer tutan ve 4 Nisan 2013 tarihinde Resmi Gazete’de ilan edilen 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, “yerel yönetimler” ibaresine yalnızca bir kez yer vermiş, bu maddede ise sığınmacıların uyum sağlama süreçlerine yönelik aktivitelerin düzenlenmesinden söz edilmiştir. Söz konusu madde şu şekildedir:

Madde 96 – (1) Genel Müdürlük, ülkenin ekonomik ve mali imkânları ölçüsünde, yabancı ile başvuru sahibinin veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerin ülkemizde toplumla olan karşılıklı uyumlarını kolaylaştırmak ve ülkemizde, yeniden yerleştirildikleri ülkede veya geri döndüklerinde ülkelerinde sosyal hayatın tüm alanlarında üçüncü kişilerin aracılığı olmadan bağımsız hareket edebilmelerini kolaylaştıracak bilgi ve beceriler kazandırmak amacıyla, kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ile uluslararası kuruluşların öneri ve katkılarından faydalanarak uyum faaliyetleri planlayabilir.

(2) Yabancılar, ülkenin siyasi yapısı, dili, hukuki sistemi, kültürü ve tarihi ile hak ve yükümlülüklerinin temel düzeyde anlatıldığı kurslara katılabilir.

(3) Kamusal ve özel mal ve hizmetlerden yararlanma, eğitime ve ekonomik faaliyetlere erişim, sosyal ve kültürel iletişim, temel sağlık hizmeti alma gibi konularda kurslar, uzaktan eğitim ve benzeri sistemlerle tanıtım ve bilgilendirme etkinlikleri

Genel Müdürlükçe kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarıyla da iş birliği yapılarak yaygınlaştırılır. (YUKK, 2013, md. 96)

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun 96. maddesinden de anlaşılağı gibi, bu kanun yerel yönetimlere net bir yetki tanımamaktadır. Anayasa’da yerel yönetimlerin rolü, 123. ve 127. maddelerle ifade edilmiştir. 123. maddede idarenin bütünlüğü ilkesine vurgu yapılırken, 127. maddede ise belediye ve sivil toplum kuruluşu (STK) gibi yerel kademelerin görevleri ile orantılı olarak gelir sağlaması gerektiğı belirtilmiştir. Anayasa’nın 127.maddesi şu şekildedir:

Madde 127 – Mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir. Mahalli idarelerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak kanunla düzenlenir. (Değişik fıkra: 23/7/1995-4121/12 md.) Mahalli idarelerin seçimleri, 67 nci maddedeki esaslara göre beş yılda bir yapılır. (Mülga ikinci cümle: 21/1/2017-6771/16 md.) Kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir. Mahalli idarelerin seçilmiş organlarının, organlık sıfatını kazanmalarına ilişkin itirazların çözümü ve kaybetmeleri, konusundaki denetim yargı yolu ile olur. Ancak, görevleri ile ilgili bir suç sebebi ile hakkında soruşturma veya kovuşturma açılan mahalli idare organları veya bu organların üyelerini, İçişleri Bakanı, geçici bir tedbir olarak, kesin hükme kadar uzaklaştırabilir. Merkezi idare, mahalli idareler üzerinde, mahalli hizmetlerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereğı gibi karşılanması amacıyla, kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde idari vesayet yetkisine sahiptir. Mahalli idarelerin belirli kamu hizmetlerinin görülmesi amacı ile kendi aralarında Cumhurbaşkanının izni ile birlik kurmaları, görevleri, yetkileri, maliye ve kolluk işleri ve merkezi idare ile karşılıklı bağ ve ilgileri kanunla düzenlenir. Bu idarelere, görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır. (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Anayasa Maddesinde Mahalli İdareler, 1982)

Burada da ifade edildiğı gibi, merkezi idare, kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde kamu görevlerinin ve mahalli hizmetlerin yürütülmesinde birliğin sağlanarak idarenin bütünlüğü ilkesinin gözetilmesi hususunda idari vesayet yetkisine sahiptir. Bu maddeden de anlaşılağı gibi, belediyelerin yetkileri sığınmacılara yardım konusunda net olarak belirlenmemiştir. Yerel yönetimlerde meydana gelen bu yetki belirsizliğı, ulusal ve uluslararası raporlara da konu olmuştur. 2018 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (UNDP) yayınladığı raporun *Summary and Key Findings* (Özet ve Temel Bulgular) başlıklı bölümünde, Türkiye’de Belediye Kanunu’nda sığınmacılara ilişkin var olan tüzüklerin ve kanunların belirsizliğine dikkat çekilmiş ve yerel

yönetimlerin geçici koruma altındaki Suriyeliler başta olmak üzere sığınmacılara yönelik hizmet taleplerine karşı maddi olarak ek desteğe ihtiyaç duydukları ifade edilmiştir (Specker, Van Niekerk, Özvardar & Kennedy, 2018, s. 3). Bu uluslararası raporun yanı sıra, 25 Mart 2005 tarihinde yayımlanan İltica ve Göç Alanındaki Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı'nda belediyelerin ve STK'ların başını çektiği yerel aktörlerin teşvik edilmesi ve uyum süreci kapsamında entegrasyonun başarılı olarak yerine getirilmesinin gereği vurgulanmıştır (Kahraman, Tanıyıcı & Kutlu, 2019, s. 49). Marmara Belediyeler Birliği'nin hazırladığı "Kent Mültecilerine Hizmette Belediyelerin Rolü" başlıklı çalıştay raporunda da ulusal düzeyde böylesi bir engelin varlığına dikkat çekilmiştir (Alvanoğlu & Ateş, 2019, s. 385).

Sığınmacıların Uyum Sürecinde Yerel Yönetimlerin Rolü

Hedef ülkeye ya da transit ülkeye ulaşan sığınmacıların sosyokültürel uyum süreci, sığınmacı bireyin ve karşılaştığı yerel halkın nezdinde önemli değişikliklere neden olabilmektedir. Burada, sığınmacı bireyin ulaştığı ülkede giriştiği kimlik arayışı, yerel halkın sığınmacıları kabulü ya da ötekileştirmesi, dolayısıyla entegrasyon ve asimilasyon süreçlerinin yaşanması; sığınmacı ve yerel halk karşılaşmasını hassas bir noktaya götürmektedir.

Türkiye'ye doğru 2011 yılı itibariyle gerçekleşen Suriyeli göçü önemli sosyal gerçeklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu sosyokültürel değerlerin başında, Türkiye gibi Müslüman çoğunluklu bir ülkeye göç eden Suriyelilerin büyük çoğunluğunun İslam dinine mensup olması vardır. Bu birliktelik, her ne kadar benzer yaşam şekillerine işaret etse de, Suriyelilerin (özellikle kadınların) giyim kuşamlarında, yeme içme alışkanlıklarında ve hatta ibadet şekillerinde yaşanan değişimler, aslında kültürel olarak var olan bir sürecin de işareti olmuştur. Geçici koruma altındaki Suriyeliler, dünyanın her yerinde yaşayan sığınmacı çoğunluklar gibi, kendi yaşam alanlarını kurmaya çalışmakta veya buna zorlanmaktadır. 2021 yılı itibariyle başta Kilis, Gaziantep, Hatay ve Kahramanmaraş olmak üzere birçok ilde sığınmacıların kendi mahallelerinde kümелendiğini ve kendi kültürel alışkanlıklarını yaşatmaya çalıştıklarını görmek mümkündür. Öyleyse, her ne kadar aynı dini inanışa sahip olan iki millet gibi görünse de, Türklerin ve Suriyelilerin karşılaşma sürecinde toplumsal uyum, sanıldığı kadar kolay gerçekleşmemektedir.

"Suriyeli" ifadesi, biz göç araştırmacılarının çok sık referans aldığı bir kavramdır. Ancak bu noktada, Suriyelilerin yalnızca Arap etnisitesine mensup olduğu görüşü yeterince nesnel olmaktan uzaktır. 2011 ve sonrasında Suriye'den Türkiye'ye zorunlu göç hareketliliği gerçekleştiren Suriyelilerin %80 oranında Sünni Araplardan, %10-15 oranında Suriyeli Kürtlerden ve %10-15

oranında ise Suriyeli Türkmenlerden meydana geldiği tespit edilmiştir (Erdoğan, 2019, s. 147). Dolayısıyla Türkmenlerin dil yakınlığı nedeniyle Türk toplumuna yaklaşması daha kolay iken, Türkçe bilmeyen Arap ve Kürtlerin yaklaşma oranını Türkmenlere göre daha düşük kalmıştır.

Sığınmacıların uyum süreci yukarıda ifade edildiği gibi çetrefilli bir süreçte işaret ederken, bu zaman aralığının yönetimi de son derece önem arz etmektedir. Sığınmacıların ihtiyaçlarının karşılanması ve uyum süreçlerinin desteklenmesi için kurulacak en etkili mekanizmalardan biri; merkezi yönetim, STK ve belediyeler arasındaki işbirliğidir. Dünyada en fazla geçici koruma statüsünde sığınmacı barındıran ülke olan Türkiye (UNHCR, 2017, s. 6), bu üçlü mekanizmayı kullanmalı ve yerel yönetimleri yetkilendirmelidir. Ancak mevzuata bakıldığında, belediyelerin vatandaş olmayanlara hizmet götürme yetkilerinin son derece sınırlı olduğu anlaşılmaktadır (Erdoğan, 2016, s. 34).

Belediyelerin şehrin sınırında yaşayan bireylere hizmet götürürken yerel halk ile sığınmacılar arasında oluşabilecek olası gerilimlere yönelik çalışmalar yürütebilmesi de son derece önemlidir (Duğan & Gürbüz, 2018, s. 536). Bu noktadan hareketle, toplumsal entegrasyon problemlerinde yerel yönetimler pek çok sorumluluk üstlenebilir. Bir örnek olarak, Kanada'da sığınmacılar adına düzenlenen ve belediyelerin de aktif rol oynadığı faaliyetlerde çok-kültürlülük ön plana çıkmaktadır. Ancak Good (2009, s. 48, akt. Kahraman, Tanıyıcı & Kutlu, 2019, s. 49-50) eserinde sığınmacıların ve etnik azınlıkların yerel yönetim süreçlerine dâhil olabilmeleri adına belediyelerin hizmetlerini ve yönetim biçimlerini uyarlama/uygunlaştırma konusunda üzerlerine düşen sorumlulukları tayin etmeye çalışmıştır. Türkiye'de ise özellikle Hatay, Adana, Şanlıurfa, Mersin ve Gaziantep illerinde yerel yönetimler, imkânlar dâhilinde sığınmacıların uyum sürecinde destek sağlamışlardır.

Yaşanan kitlesel göçün en etkin muhataplarından biri olan Hatay'da yerel yönetimlerin göç sürecine katkısı bakımından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kitlesel göçün net olarak başladığı yıl kabul edilen 2011'in Nisan ayından itibaren Suriyelilere yönelik olarak geçici kampların hazırlanması, yol hizmetleri, sığınmacıların sağlık hizmetlerinden faydalanabilmesi için transfer hizmetleri, günlük iase desteği, içme ve kullanma suyu temini ve kanalizasyon altyapısının hazırlanması gibi birçok kolaylık Büyükşehir Belediyesi tarafından sağlanmıştır (Kaya, 2020, s. 41). 2018 yılında ise Adana'da Suriyeliler başta olmak üzere şehirdeki tüm sığınmacılara yönelik Göç ve Göçmen İşleri Şube Müdürlüğü bünyesinde Göçmen Koordinasyon ve Uyum Merkezi kurulmuştur. Bu hizmetin yanı sıra Adana Büyükşehir Belediyesi Göçmen Koordinasyon ve Uyum Merkezi tarafından üniversiteler, burs olanakları, farkındalık, üreme sağlığı ve şiddet gibi konularda bilgilendirme seminerleri düzenlenmiştir. Göçmen Koordinasyon ve Uyum Merkezi, aynı zamanda sığınmacıların

ekonomik geçimlerinin sağlanabilmesi noktasında da önemli bir rol üstlenmiştir (Kaya, 2020, s. 21).

Belediyelerin sığınmacıların uyum sürecindeki aktif katılımını gösteren bir diğer örnek de Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nin çalışmaları olmuştur. Sığınmacı akınından en çok etkilenen illerden biri olan Şanlıurfa'da, IOM işbirliği ile Göçmen Bilgilendirme ve Koordinasyon Merkezi'ni kurulmuştur. Sığınmacıların entegrasyonunu destekleyecek bu planlamada, eğitimden hukuk işlerine, sosyolojik ve psikolojik destekten istihdam ve dil kurslarına kadar çok çeşitli hizmetlerinin sunulduğu bu merkezde, sığınmacıların uyum sürecinde yerel yönetimler olarak yanında durulmuş ve sosyokültürel bağlamda önemli katkılar sunulmuştur.

Yerel yönetimlerin sığınmacı uyum sürecindeki katılımların gösteren belediyelerden diğerleri ise Gaziantep ve Mersin'in belediyeleri olmuştur. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, Türkçe ve Yabancı Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÖMER) işbirliğiyle farklı spor dallarından alanında uzman kişilerin mentörlüğünde ampüte futbolu, fotoğrafçılık, resim ve mesleki dersler organize ederek hizmet vermektedir (Kaya, 2020, s. 31). Mersin Büyükşehir Belediyesi de IOM işbirliğiyle Mersin'de ikamet eden sığınmacılara özellikle doğal afetlerde desteğini sürdürmüş, bünyesinde kurmuş olduğu Uyum Masası aracılığıyla, sel felaketinden etkilenen sığınmacılara kapalı spor salonuna yerleşme imkânı sağlayarak burada yeme-içme ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bunun yanı sıra, pandemi sürecinden olumsuz etkilenen yeni doğan çocuklara destek verilmesi amacıyla, salgın döneminde işsiz kalan bireylerin de desteklenmesi hedeflenerek ilgili ailelere bu paketler ulaştırılmış ve bu anlamda dayanışmanın toplumsal temeli yansıtılmaya çalışılmıştır (Kaya, 2020, s. 34).

Göç Yönetiminde Yerel Yönetimler ve STK

Yerel yönetimler ve STK'lar küresel düzlemde katılımcı demokrasinin en etkin aygıtları olarak öne çıkmaktadırlar. Demokrasinin işlerliğini hızlandıran ve sosyal devlet anlayışının yerleşmesine önemli katkılar sunma potansiyeli olan belediyeler ve STK'lar; devlet, ekonomi ve aile üçgeninde etkin rol oynayan mekanizmalardır. Bu üçgenin karşılığı olan sivil toplumu Kaypak (2012) "devlet, ekonomi ve aile arasında kalan toplumsal sorunları çözmeye yönelik kendiliğinden oluşan kamusal alan" şeklinde tanımlamıştır (s. 180). Sivil toplum kuruluşları, farklı geleneklerden gelen bireylerin toplumla ortak bir hedef çevresinde toplanmasını toplumsal bir talep şekline getirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşlarının etkin rol alabilmesi için toplumun ve devletin siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmişliği de son derece önem arz etmektedir. Türkiye'de sivil toplum kuruluşları ve belediyeler, yerel halka ve sığınmacılara özellikle 2011 yılında gerçekleşen kitlesel Suriyeli gö-

çüyle birlikte önemli hizmetler sunsa da, hukuki ve ekonomik olarak engellerle karşı karşıya gelmektedir.

Türkiye’de sığınmacıların sorunlarının çözümü devletin sorumluluğunda olsa da STK’lar da bu sahaya yönelik çalışmalar yürütmektedir. Öyle ki, devletin ulaşma imkânının farklı nedenlere bağlı olarak sınırlı kaldığı yerlerde pek çok STK çok daha aktif katılımı hizmetler sunabilmektedir. STK’lar ayrıca kamuoyunun oluşması noktasında da aktif rol oynamaktadırlar. STK’lar bunun yanında geçici koruma altındaki Suriyelilere sosyolojik ve hukuki alanlarda doğrudan yardım etmektedirler (Mutlu, 2016, s. 163). Doğrudan demokrasinin temel göstergelerinden biri olan belediyeler, Cumhuriyet dönemi ve öncesinde de önemli bir konumda yer almıştır. Belediyelerin Suriyelilerin ve diğer sığınmacıların sorunlarının çözümü noktasında kolaylaştırıcı bir rolü olmasına rağmen bu çözümlerin uygulanması noktasında karşı karşıya kaldıkları ve bu çalışmada sıkça ifade edilen yasal ve mali engeller, belediyelerin hizmet götürmek konusunda yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Var olan bu engelleri anlatırken, merkezi yönetimin takındığı tavır da son derece belirleyicidir. Buna bağlı olarak, sığınmacı hareketlerinin yönetiminin bir güvenlik sorunu olarak yorumlanması, yerel yönetimlere yapılacak olası yetki devrinde merkezi yönetimin temkinli davranmasına yol açmaktadır. Türkiye’de, yalnızca zorunlu göç nedeniyle sığınmacı bulunmamaktadır. Bölge coğrafyasında var olan paramiliter örgütlerin üyelerinin de yasadışı yollardan ülkeye girişlerinin olduğu bilinmektedir. Durum böyle iken, “sığınmacı” adı altındaki kişilerle ilgili tüm belediyelerin yetkilendirildiği düşünüldüğünde, bu kontrol yönetiminin zorlaşacağı merkezi yönetim tarafından değerlendirilmektedir. Ancak zorunlu göçe tabi tutulan ve baskı ve zulüm gibi nedenlerle ülkeye giriş yaptığı tescillenen bireyler bu kapsamda düşünülmemelidir. Bu bireylere yapılacak yardımlar, yerel yönetim ve STK işbirliği ile yapılabilir. İçişleri Bakanlığı’na bağlı olarak hizmet veren Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nde (şimdiki adı ile Göç İdaresi Başkanlığı) gerçekleştirilen Kamu-STK Uyum Buluşmaları’nda konuşan Göç İdaresi Genel Müdürü Dr. Savaş ÜNLÜ şunları söylemiştir:

Ülkemiz, Avrupa’da hiçbir ülkenin altından kalkamayacağı bir yükü, Türk milletinin misafirperverlik ve mağdura sahip çıkma gibi tarihsel kodları ile birlikte önemli bir problem yaşamadan yürütmeyi başarmıştır. Sadece yabancılar ve göç yönetimi ile ilgili süreçlerde değil, kamuya ait tüm süreçlerde sivil toplum kamunun en önemli paydaşıdır. (Göç İdaresi Başkanlığı, 2020)

Bu konuşma da, aslında birinci ağızdan sığınmacı yönetiminde yerel yönetimlerin önemini açıkça göstermektedir.

Pandemi Döneminde Yerel Yönetimlerin Vatandaş ve Sığınmacı Yönetişi

Tüm dünyayı etkisi altına alan ve yeni bir virüs çeşidi olan Covid-19'un Türkiye'de ilk kez 11 Mart 2020 tarihinde görüldüğü Sağlık Bakanlığı tarafından açıklanmıştır. Virüsün Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından küresel salgın (*pandemi*) olarak tanınması ile birlikte (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020) ülkeler arası fiziksel ulaşım durma noktasına gelmiş, eğlence mekânları başta olmak üzere temel ihtiyaçlara ulaşım dışındaki pek çok yerin kapatılması kararı alınmıştır. Bunlara ek olarak farklı dönemlerde de olsa hemen her ülke sokağa çıkma kısıtlaması uygulamasına gitmiş, bu durum da sığınmacıları ciddi anlamda etkilemiştir.

Pandemiyle baş etmek için girişilen çabaların sonucu, farklı ülkelerin *Moderna*, *Coronavac*, *BionTech*, *AstraZeneca*, *Sputnik V* ve *Johnson & Johnson* aşılarını bulmasıyla birlikte pandeminin seyri aşağı yönde seyretmeye başlamıştır. Ancak 2021 Eylül ayı itibarıyla, özellikle Avrupa ve Amerika'ya giriş çıkışlarda *BionTech*, *Moderna*, *AstraZeneca* ya da *Johnson & Johnson* aşılardan birini yaptırmayanlara yönelik belirli kısıtlamalar getirilmiştir. Böylesine zorlu bir süreçten en çok etkilenen insan gruplarından biri de hiç şüphesiz ki sığınmacılar olmuştur. Hâlihazırda göç yolculuğunda son derece sınırlı sağlık koşullarıyla mücadele etmek durumunda kalan sığınmacılar, kapalı ortamlarda yan yana seyahat etmek başta olmak üzere, son derece korunaksız bir biçimde hayatlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Türk Tabipler Birliği'nin hazırladığı Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu'nda yer alan Tıp Doktoru Prof. Dr. Nilay Etiler'in (2020) kaleme aldığı "Yerel Yönetimler ve Salgınla Mücadele" adlı çalışmada pandemi döneminde yerel yönetimler tarafından sığınmacılara sunulan hizmetler yer almıştır. Bu hizmetler tablo şeklinde aşağıda sunulmuştur:

• Sağlıklı su temini	• Kreşler / çocuk bakımevleri
• Katı ve sıvı atıkların bertarafı	• Kadınlara yönelik sığınma evleri
• Hava kirliliğinin önlenmesi	• Sosyal yardımlar
• Vektör mücadelesi	• Çeşitli evde bakım hizmetleri
• Sağlıklı gıda temini	• Hobi evleri
• Gıda erişimi	• Yaygın eğitim
• Toplum beslenmesine katkı	• Meslek edindirme
• Toplu kamu ulaşımı temini	

Tablo 1 (Kaynak: Etiler, 2020, s. 69)

Tablo 1'de de ifade edildiği gibi, yiyecek ve içecek temini başta olmak üzere ulaşım ve ekonomi başlıklarında yerel yönetimlerin sığınmacıların sağ-

lıgını kontrol altında tutma noktasında önemli sorumlulukları mevcuttur. İl özel idareleri ve belediyelerin kamu hizmetinde bulunmalarının yasal zemini, 1583 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 18-20. maddeleridir. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'ndaki Vilayet Hususi İdareleri ve Belediyeler başlığında yer alan 20. madde şu şekildedir:

Madde 20 – Belediyelerin umumi hıfzıssıhha ve içtimai muavenete taallük eden me-sailden ifasile mükellef oldukları vazifelere aşağıda zikredilmiştir. 1 - İçilecek ve kul-lanılacak evsafı fenniyyeyi haiz su celbi. 2 - Lağım ve mecralar tesisatı. 3 - Mezba-ha inşaatı. 4 - Mezarlıklar tesisatı ve mevta defni ve nakli işleri. 5 - Her nevi muzahra-fatın teb'it ve imhası. 6 - Meskenlerin sıhhi ahvaline nezaret. 7 - Sıcak ve soğuk ha-mamlar tesisi. ————— (1) 2/7/2018 tarihli ve 700 sayılı KHK'nin 9 un-cu maddesiyle, bu maddede yer alan “kanun, nizam, talimat” ibaresi “mevzuat” şek-linde değiştirilmiştir. (2) 2/7/2018 tarihli ve 700 sayılı KHK'nin 9 uncu maddesiyle, bu maddede yer alan “kanun ve nizamnamelerine” ibaresi “mevzuata” şeklinde de-ğiştirilmiştir. 1064 8 - (Mülga: 24/6/1995-KHK-560/21 md.; Aynen kabul: 27/5/2004-5179/37 md.) 9 - Umumi mahallerde halkın sıhhatine zarar veren amille-ri izale. 10 - Sâri hastalıklarla mücadele işlerine muavenet. 11 - Hususi eczane bu-lunmayan yerlerde eczane küşadı. 12 - İlk tıbbi imdat ve muavenet teşkilatı. 13 - Hastane, dispanser, süt çocuğu, muayene ve tedavi evi, aceze ve ihtiyar yurtları ve doğum evi tesis ve idaresi. 14 - Meccani doğum yardımı için ebe istihdamı. (Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1930)

İlgili maddenin 9. ve 10. bendinde belediyelerin bulaşıcı hastalıklarla mü-cadele kapsamındaki görevlere yardım etmesi ve halk sağlığına zararlı olan etmenlerin ortadan kaldırılması görevleri mevcuttur (Etiler, 2020). Belediyele-rin ulusal mevzuatta sınırlı yetkilerinin bulunması her ne kadar belediyelerin görev yetki alanlarını zorlaştırsa da, Hıfzıssıhha Kanunu'nda yer alan söz konusu madde salgın döneminde belediyelerin hizmet vermesini kolaylaştıra-cak nitelikte olmuştur.

Belediyelerin sığınmacılara ve vatandaşlara yönelik olarak pandemi dö-neminde sunduğu önemli hizmetler bulunmaktadır: Bunları sağlık eğitimi, dezenfeksiyon işlemleri, belediye çalışanlarının korunması ve kamusal alanla-rın sterilizasyonu ve sosyal dayanışmanın sağlanması şeklinde sıralamak mümkündür. Pandemi döneminde belediyelere ait merkezlerde ve iştiraklerde Covid-19'a karşı ilk görüşte korunma yolları tüm ülke genelinde afişler, pos-terler ve renkli yazı alanları vasıtasıyla duyurulmuştur. Ellerin en az 20 saniye su ve sabunla yıkanması, maske ve dezenfektan kullanımı gibi tedbirleri içe-ren bu posterler, halk sağlığı noktasında toplumu bilinçlendirmek için hem ulusal hem yerel yönetimin Türkiye'de sunduğu önemli hizmetlerden biri olmuştur. Söz konusu poster ve afiş gibi görsel materyallerin sığınmacıların dilinde de yazılması Türkçe bilmeyen sığınmacıların yaşamlarını kolaylaştıra-

cak nitelikte olacaktır. Belediyelerin dezenfeksiyon işlemlerinin yürütülmesi için özellikle belediyelerin sorumluluğunda bulunan otobüs, dolmuş ve metro gibi toplu taşıma araçlarında insanların bir arada bulunma durumlarında dezenfektan kullanımı yaygınlaştırılmış ve böylece salgının kontrol altında tutulması amaçlanmıştır.

Belediyeler, bünyesinde çalışan gerek sığınmacı işçilerin gerekse Türk vatandaşlarının sağlığının korunması noktasında, esnek ve uzaktan çalışma yöntemleriyle salgının kontrolünü sağlamaya çalışmıştır. Aynı şekilde kamusal alanların sterilize edilmesi amacıyla yerel yönetimlerin park, bahçe ve mesire alanlarını daha fazla işçi görevlendirmek suretiyle temizlemesi, yine pandemi döneminde yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerdendir. Türkiye'nin en kalabalık ve en marka şehri olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin başlatmış olduğu "askıda fatura" uygulaması da pandeminin yarattığı ekonomik nedenlerden kaynaklı elektrik ve su faturalarının ödenememesi sorununa çözüm üretme anlamında yerel yönetimlerin sosyal dayanışma faaliyetlerine örnek olmuştur. Sığınmacıların sağlık koşullarının iyileştirilmesi, ekonomik yaşam döngülerinin ve sosyal aktivitelerinin desteklenmesi amacıyla yerel yönetimlerin yukarıda bahsedilen çalışmaları arttırması, özellikle zorunlu göçe maruz kaldıkları gerçeğinden hareketle, sığınmacıların psikolojileri üzerinde son derece olumlu etkiler bırakacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Kadim bir yolculuğu olan göç meselesi, insanlık tarihi kadar eski, sosyolojik bir olgudur. Tarih boyunca insanlar bir yerden başka bir yere göç etme kararı almış veya göç etmeye mecbur bırakılmıştır. Dünya geneline bakıldığında, her ulusun veya her ülkenin göçü deneyimlediği gözlemlenebilmektedir. Her toplumun yaşadığı bu göç olgusu yer, zaman ve mekân bağlamında değerlendirildiğinde, göçün nedenselliğiyle ilgili farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Göçün tarihsel yolculuğuna bakıldığında, bir yerden (kaynak) başka bir yere (hedef) göç etme serüveni kolay bir eylem gibi görünse de tarihsel arka planında göçün aslında ne kadar meşakkatli bir kader yolu olduğu anlaşılmaktadır.

Toplumların karşılaşmasıyla baş gösteren yabancılaşma ve ötekileşme, sığınmacıların bir kısmının gettolaşmasına neden olabilmekte ve bu durum da sığınmacıların kendilerini korumak için sert bir çekirdek oluşturmalarına yol açmaktadır. Bu sert çekirdek ise kültürel değerlerin korunmasına yönelik eylemlerdir. Bu eylemler giyinme, yeme ve içme alışkanlıkları ile dini inançlar kümesinde birleştirilebilir.

Günümüzde ulus-devletlerin ve sınırların olduğu bir dünyada yaşayan sığınmacılar, geçmişe göre daha zor koşullarda göç yolculuğunu sürdürmek-

tedirler. Bu serüvende sığınmacıların her ülkeye yasal yollarla girdiğini söylemek mevcut koşullarda imkânsızdır. Özellikle zorunlu göç perspektifinden değerlendirildiğinde, dünyada kitlesel göçün en çok göz önünde olduğu durum Suriyelilerin göç hareketliliğidir. 2011 yılında Suriye’de başlayan iç karışıklıklar, Baas rejimine muhalif olan kitlelerin göç etmesine neden olmuştur. Bu göç hareketliliğinden Orta Doğu ülkeleri dışında en çok etkilenen ülke ise Türkiye olmuştur. Göç İdaresi Başkanlığı’nın (2022) verilerine göre, 2021 yılı itibarıyla yalnızca Türkiye’de (yasal, bilinen) geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin sayısı 3.733.982 olarak açıklanmıştır.

Hal böyle iken, gerek geçici koruma altındaki Suriyelilerin gerekse diğer sığınmacıların kontrol altında tutulması ve ihtiyaçlarının karşılanması için sadece merkezi yönetime değil aynı zamanda yerel yönetimlere de büyük sorumluluk düşmektedir. Yasal düzlemde bakıldığında, Belediye Kanunu’nun 13. ve 38. maddelerinde Türkiye’nin en önemli yerel yönetim kurumu olan belediyelerin sığınmacıları yönetmek için yeterli yetkilerle donatılmamış olduğu görülmektedir. Bu maddeler, yerel halk için belediyelere tanınmış yetkililerdir. Söz konusu yetkiler sığınmacıları da kapsayacak şekilde belediyeler tarafından esnetilmeye çalışılsa da, yalnızca genel ifadelerin yazılı olduğu resmi dokümanlar sığınmacı yönetimi için yeterli görülmemektedir.

Belediyelerin zorunlu göç ve sığınmacılık (bu çalışmada “geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler” öne çıkarılmıştır) konusundaki hizmetlerinin sınırlı olması, başka kanunların da irdelenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda yiyecek ve içecek temini başta olmak üzere ulaşım ve ekonomi başlıklarında yerel yönetimlerin ve sığınmacı sağlığını kontrol altında tutma noktasında il özel idareleri ve belediyelerin kamu hizmetinde bulunmalarının yasal zemini, 1583 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu’nun 18-20. maddelerinde ifade edilmiştir. Bu maddeler hem sığınmacı sağlığı ve yiyecek içecek yardımlarını içermekte hem de pandemi döneminde kısıtlı da olsa sığınmacılara yerel yönetimler tarafından hizmet götürülmesinin önünü açmaktadır. Pandemi döneminde belediyeler tarafından sunulan sağlıklı su temini, kreşler, çocuk bakım evleri, katı ve sıvı atıkların bertarafı, kadınlara yönelik sığınma evlerinin kurulması, hava kirliliğinin önlenmesi, sosyal yardımlar, vektör mücadelesi, gündüz bakım evleri, evde bakım hizmetleri, sağlıklı gıda temini, hobi evleri, sosyal rekreasyon, yiyecek ve içecek erişiminin sağlanması çalışmaları, yaygın eğitim, meslek edindirme ve toplu kamu ulaşımı yerel yönetimlerin önemini kanıtlar niteliktedir.

Yerel yönetimlerin belediyeler ile birlikte diğer bileşeni ise kuşkusuz STK’lardır. Sığınmacılara destek veren bu kuruluşlar; sığınmacıların ekonomik koşullarını iyileştirme, yeme-içme, ulaşım ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasında başat rol oynamayı başarmıştır. Ancak sorunlar yine yerel yönetimlerin hukuksal yetki alanlarında düğümlenmektedir. Belediyeler

rin ve STK'ların hukuksal yetkilerinin sınırları, zorunlu göç meselesinde sığınmacılara yeterince destek verilmesinin önüne geçmektedir. Merkezi yönetim tarafından belediyelere en azından sığınmacılara hizmet verebilmelerinin önünü açma adına hukuksal yetkiler tanınmalı ve yerel yönetimlerin eli güçlendirilmelidir. Yerel yönetimlerin sığınmacılara daha iyi koşullarda hizmet verebilmesi şu yollarla mümkün olabilir:

1. Belediyelere sığınmacı istihdamı için kadro ihdası yapılmalıdır.
Belediyelerde çalışmak için mevcut mevzuatlar, Türk vatandaşı olma şartını aramaktadır. Bu başlıkta yapılacak olası bir düzenleme, sığınmacılara verilecek hizmetin kalitesini arttıracaktır.
2. Belediyelerin ekonomik altyapısı güçlendirilmelidir.
Merkezi yönetim tarafından, iktidar-muhalefet partisi ayrımı yapılmaksızın, belediyelere eşit imkânlarda sığınmacı sağlığı ve ekonomisine destek vermeye yönelik finansman sağlanmalıdır.
3. İlgili kanunlar çerçevesinde, yerel yönetimlerin Türk vatandaşı olmayan bireylere götüreceği hizmetin sınırları genişletilmelidir.
Bilindiği gibi, sığınmacıların sınırlı sayıda kalan bir kısmı Türk vatandaşlığı alabilmiştir. Durum böyle iken, belediyelerin Türk vatandaşı olmayan bireylere de hizmet edebilmesinin önü açılmalıdır.
4. Sığınmacıların uyumunu kolaylaştırmak için verilmekte olan Türkçe dersleri, Türk kültürü dersleri yaygınlaştırılmalı; yerel halkın da sığınmacı kültürüyle ilgili fikir sahibi olması yine bu tür etkinliklerle sağlanmalıdır. Sığınmacıların karşılaşabileceği dışlanma ve yabancılaşma sorunlarına yönelik olarak sığınmacıların ve yerel halkın kaynaşması son derece önemlidir.
5. STK'ların belediyeler ile birlikte sığınmacılara yönelik yürüteceği projeler, merkezi yönetim vasıtası ile fonlanmalı ve kontrollü olarak desteklenmelidir.

Elbette, sığınmacıların yararına açılan bütün derneklerin ve kuruluşların fonlanması, merkezi yönetim açısından mümkün değildir. Ancak sığınmacıya fayda ilkesi gözetilerek söz konusu derneklerin projelerinin maddi olarak desteklenmesi, hem merkezi yönetimin hem belediyelerin hem de STK'ların sığınmacılara sunduğu hizmetin sayısını ve kalitesini arttıracaktır.

Kaynakça

- Alvanoğlu, S. & Ateş, H. (2019). Yerel yönetimlerin mültecilere yönelik yenilikçi uygulamaları: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi örneği. *TESAM Akademi Dergisi*, 7(2), 375-400.
- Belediye Kanunu. (2005, Temmuz 3). *Resmî Gazete* (Sayı: 25874) Erişim: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 67-91.
- Çakırer Özservet, Y. (2015). *Göçmen çocukların şehre uyumu ve eğitim politikası*. Y. Bulut (Ed.), *Uluslararası göç ve mülteci sorununun çözümünde kamu yönetiminin rolü* (s. 93-112) içinde. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Doğan, H. H. (2018). *Yerel yönetimler maliyesi*. H. Reyhan & A. Satır Reyhan (Ed.), *Yerel siyaset* (388-438) içinde. Ankara: Palme Yayınları.
- Duğan, Ö. & Gürbüz, S. (2018). Suriyeli sığınmacıların sosyal entegrasyonuna yönelik bir araştırma. *Turkish Studies*, 13(26), 529-546.
- Erdoğan, M. (2019). Suriyeliler barometresi: Suriyelilerle uyum içerisinde yaşamının çerçevesi. *Türk-Alman Üniversitesi Göç ve Uyum Araştırmaları Merkezi*. Ankara, Orion Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2016). Türkiye'deki Suriyeliler ve yerel yönetimler. *İller ve Belediyeler Dergisi*, 813(3), 28-38.
- Etiler, N. (2020). Yerel yönetimler ve salgınla mücadele. *Türk Tabipler Birliği COVID-19 pandemisi altıncı ay değerlendirme raporu* (s. 67-73) içinde. Erişim: https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part11.pdf
- Good, K. R. (2009). *Municipalities and multiculturalism: The politics of immigration in Toronto and Vancouver*. Toronto: University of Toronto Press.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2020, Aralık 28). *Kamu, STK Uyum Buluşmaları'nın beşincisi Akdeniz Bölgesi özelinde gerçekleştirildi*. Erişim: <https://www.goc.gov.tr/kamu-stk-uyum-bulusmalarinin-besincisi-akdeniz-bolgesi-ozelinde-gercekleştirildi>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2022, Ocak 20). *Yıllara göre geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler*. Erişim: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Güçlüten, Ç. & Cereci, C. (2021). Uluslararası göç temelinde göçmen ve suç ilişkisi. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(47), 22-35.
- İçduygu, A., Erder, S. & Gençkaya, Ö. F. (2014). Türkiye'nin uluslararası göç politikaları 1923-2023: Ulus devlet oluşumundan ulus devlet ötesi dönüşümlere. *MiReKoç Proje Raporları 1/2014, TÜBİTAK 1001_106K291*. İstanbul: Koç Üniversitesi, Koç Araştırmaları Merkezi.
- Kahraman, S., Tanıyıcı, Ş. & Kutlu, Ö. (2019). Türkiye'de yerel yönetimler ve yabancı göçmenler. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(10), 44-67.
- Kaya, A. (2020). *Türkiye'de Suriyeli göçü ve belediye deneyimleri: Kitlesel göçler, yerel yanıtlar*. (Yerel Yönetişim ve Göç Dizisi-10). Ankara: SKL International AB. Erişim: <https://marmara.gov.tr/UserFiles/Attachments/2020/09/24/a27411cc-3684-45cd-97fd-7674f6927d13.pdf>

- Kaypak, Ş. (2012). Yerel yönetimlerde katılımcı/müzakereci demokrasi sürecinde sivil toplum kuruluşlarının önemi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(17), 171-196.
- Mutlu, A. (2016). Türkiye'deki uluslararası göç sorunu ve sivil toplum örgütlerinin durumu. C. Taştan & A. Ç. Kavuncu (Ed.), *Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar* (159-175) içinde. Antalya: Polis Akademisi Yayınları.
- Özer, Y. (2011). Türk kamu yönetiminde yeni bir çalışma alanı olarak uluslararası göç: Yasalaşma ve idari yapılanma sürecinin değerlendirilmesi. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 45(2), 73-88.
- Specker, L., Van Niekerk, S., Özvardar, K. & Kennedy, B. (Ed.). (2018). Strengthening municipal resilience in response to the impact of the Syria crisis in Turkey. Regional, Refugee, Resilience Plan, 2017-2018. *The United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]*. Erişim: https://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/library/syria_programme/tuerkiye-boelgesel-muelteci-ve-dayankllk-plan--3rp--kapsamnda-ka.html
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2019). *Covid-19 bilgilendirme platformu*. Erişim: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html>
- The United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]. (2017). *Mültecileri korumak* (BMMYK Kıbrıs Ofisi). Erişim: https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2018/05/UNHCR_Brochure_TR.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982, Ekim 10). *Resmi Gazete* (Sayı 17863). Erişim: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Umumi Hıfzıssıhha Kanunu. (1930, Nisan 24). *Resmi Gazete* (Sayı: 1489). Erişim: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1593.pdf>
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu [YUKK]. (2013, Nisan 4). *Resmi Gazete* (Sayı: 28615). Erişim: www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf.

BİR SAĞLIK YÖNETİMİ MESELESİ OLARAK ZORUNLU GÖÇ VE MÜLTECİLİK

Nagehan ÖNER¹

Giriş

Geçmişi çok eski zamanlara dayanan ve insanların yerleşim yerlerini değiştirme durumlarını ifade eden göç, hayat şartlarının gittikçe ağırlaştığı günümüzde genellikle zorunlu bir hareketlilik ve yer değiştirme gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Küreselleşen dünyada ülke sınırları her ne kadar ekonomik hususlar adına kalkmış olsa da, maalesef insanlık adına henüz böyle bir anlayışın, sınırlar ötesi hareket ve yaşam özgürlüğünün bulunduğundan söz etmek mümkün değildir. İnsanlar başka ülkelere sorunsuzca yol alma ve hareket etme özgürlüğü bir yana, bazen kendi yurtlarında bile rahatça yaşayamamakta, yaşam özgürlükleri kısıtlanabilmekte ve hatta ellerinden alınabilmektedir. Bu mecburi ayrılış veya kaçış; hayatta kalabilme umuduyla politika, ekonomi, savaş ve terör gibi nedenlerden dolayı yaşadıkları ülkelere kendi istekleri dışında çıkmak zorunda kalan insanları zorlu mücadeleleri deneyimlemek zorunda bırakabilmektedir.

Nasıl ki zayıf işletmeler günümüzün acımasız koşullarında yavaş yavaş küçülüp, zayıflayıp sonunda yok olma haliyle karşılaşmaktaysa benzer durum zorunlu göç deneyimi yaşamış bu güçsüz insanlar için de geçerlidir. Ülkele-rindeki kötü yerel koşullar sonucu yerlerini gönülsüz olarak terk etmek zorunda bırakılan insanlar, yöneldikleri başka coğrafyalarda acımasız, insanlık dışı yaklaşımlara maruz kalabilmektedir. Saydığımız nedenlerden ötürü yurt-larını terk etmek zorunda kalan mülteciler, başka coğrafyalarda karşılaştıkları sağlık, güvenlik, barınma, kültürel, ekonomik zorluklarla başa çıkamamakta, tıpkı çevreye uyum sağlayamayan faaliyetleri günden güne zayıflayıp yok olan işletmeler gibi belki de yitip gitmektedir.

Bugün için insanlık mültecilere karşı yıkıcı tutumuyla sınıfta kalmaktadır. Ancak mülteciler konusuna nispeten daha yapıcı çözümler bulmaya çalışan Türkiye gibi ülkeler, kendi topraklarından uzaklaşmak zorunda kalan insanla-rı hayata tutundurma gayretleriyle dünyaya örnek olmaktadır. Bu noktada çoğunlukla toplumdışı olarak görülen ve gittikleri ülkelerde kabul edilmeyen

¹ Dr., Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon Ana Bilim Dalı. ORCID: 0000-0001-5328-8114, kasilng@yahoo.com

ya da kabul edilmesi zor olan bu insanları anlamak, yaşamalarına yardımcı olmak, göç sürecini tüm tarafların yararına olacak biçimde yönetmek her ülkenin birincil ve insani vazifelerinden olmalıdır.

Farklı sebep ve motivasyonlarla ortaya çıkan çok çeşitli göç hareketlerinin gerçekleştiği günümüzde, devletlerin mültecilere yönelik daha yaşanılabilir hayat standartları oluşturmaları; tıpkı barınma, gıda temini ve eğitim gibi pek çok hayati konuya verilen önem gibi sağlık konusuna da verilecek öneme ve mültecilere yönelik gerekli sağlık desteğinin ve hizmetinin sağlanmasına bağlıdır. Uygulanacak sağlık stratejileri ve politikaları ile sağlık sistemlerinde yer alması gereken prosedür ve uygulamalar hem ülkenin kendi halkının ani ve yoğun mülteci akınından kaynaklanabilecek bulaşıcı ya da psikolojik hastalıklardan korunması hem de mültecilerin sağlıklılarının korunması ve mültecilerin toplumda sağlıklı bireyler olarak yer alabilmelerinin sağlanması adına mutlak suretle gereklidir. Bu kapsamda kitabın bu bölümünde, ülkelerinden göç etmeye mecbur bırakılan mültecilerin ve ev sahibi ülke halklarının karşılabilecekleri sağlık problemlerinin ve bu çerçevede Türkiye'nin sağlık yönetimine ilişkin politika ve uygulamalarının ele alınması amaçlanmıştır.

Zorunlu Göç Olgusu ve Mültecilik Kavramı

Tarih boyunca insanlar yaşadıkları yerleri değiştirmişler, yeni yaşantılara ve yeni başlangıçlara adımlar atmışlardır. Son yıllarda da dünyanın her yerinden insanın böylesi göç hareketlerine şahit olabilmekteyiz. Bu hareketlilik kimi zaman insanların daha iyi bir çevrede yaşama, daha güzel tabiatlarda yaşamalarını güzelleştirme, daha iyi bir iş bularak refah seviyesini yükseltme ve daha iyi seviyelerde gelir elde etme çabasıyla keyfi bir yer değiştirmeden kaynaklanabilirken, kimi zaman da savaşlar, bir takım tehditler, isyanlar, kötü ekonomik koşullar ve barınma sorunları gibi nedenlerden dolayı zorunlu bir ayrılış ya da kaçış durumlarından kaynaklanabilmektedir. Her iki durumda da insanların bir yerden başka yerlere göç etmesi söz konusudur.

Göç kavramı Türk Dil Kurumu'nun (TDK, 2021) yaptığı tanıma göre "ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret" şeklindedir. Uluslararası Göç Örgütü'nün (2009) yaptığı tanıma göre göç, "uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir". Yapılan bu tanıma, "mülteciler, yerinden edilmiş kişiler, yerinden çıkarılmış kişiler ve ekonomik göçmenler dâhildir" (s. 22). Zorunlu göç kavramı ise, "doğal ya da insan yapımı nedenlerden dolayı içerisinde yaşama ve refaha yönelik tehditleri de içeren bir zorlama unsuru bulunan göç hareketini tanımlamak için kullanılan genel terim (örn. mültecilerin, ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin hareketleri ve doğal, çevresel, kimya-

sal, nükleer felaketler, açlık ya da kalkınma projeleri nedeniyle gerçekleşen hareketler)" şeklinde tanımlanmıştır (Uluslararası Göç Örgütü, 2009, s. 69).

Göç ve zorunlu göç kavramlarının ardından mülteci kavramının tanımına bakılacak olursa, yine TDK'nın (2021) yaptığı tanımda mülteci en basit haliyle "sığınmacı" şeklinde ifade edilmiştir. Kavramı daha geniş bir tanımla açıklamak gerekirse mülteci; "ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişidir" (Uluslararası Göç Örgütü, 2009, s. 43).

Yapılan tanımlar dikkate alındığında zorunlu göç kavramının insanların zorla yurtlarından edilmeleri sonucu gerçekleşen bir yer değiştirme hareketi olduğu, istekleri dışında yerlerini değiştiren kişilerin yani mültecilerin ise başka coğrafyalara doğru yerleşmek durumunda bırakıldıkları ifade edilebilir. Günümüzde ülkelerin çoğu, mültecilere kucak açma konusuna maalesef olumsuz bir bakış açısına sahip olmaktadır. Özellikle günümüz Avrupa'sının, 2011 yılında yaşadıkları savaştan kaçarak sığınacak bir liman arayan Suriyeli mültecilere karşı sergilediği tutum içler acısı sahnelerle sebep olmuş, çoğumuzu derinden etkilemiştir.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHRC) verileri doğrultusunda son yıllarda dünyanın genelinde zorunlu bir şekilde göç eden insan sayısına bakıldığında; 31 Aralık 2019 tarihi itibarıyla ülkelerindeki savaş sebebiyle yerlerinden edilen en fazla insan sayısının yaklaşık 5,5 milyon kişiyle Suriyelilere ait olduğu, Türkiye'ye sığınan Suriyeli mülteci sayısının ise yaklaşık 3,6 milyona ulaştığı, bu veri ışığında da ülkesinden çıkmak zorunda kalan Suriyelilerin yaklaşık olarak %54,1'inin Türkiye'de bulunduğu ifade edilebilir (Erdoğan, 2020). Göç İdaresi Başkanlığı'nın (2021), 25 Kasım 2021 tarihli verilerine göre ise bu sayı neredeyse 3,7 milyon kişiye ulaşmış durumdadır. Bu veriler, zorunlu göç etmek durumunda kalmış insanlara karşı oldukça dostane yaklaşım sergileyen Türkiye'nin Suriyeli mültecilere en fazla sahip çıkan ülke olduğunun bir göstergesidir. Diğer taraftan bu sonuçlara bakıldığında insanlık namına oldukça ürkütücü bir tablonun ortaya çıktığının altını çizmek gerekir, çünkü göçe zorlanan insanların ait oldukları yeri mecburen terk etmeleri oldukça hazin durumlar ortaya çıkarmaktadır. Keyfi bile olsa insanın vatanından ancak kısa bir süreliğine ayrı kalması düşünülebilirken tarih boyunca yaşanan her bir sürgün ve zorunlu göç durumu, unutulması son derece güç travmatik olaylar dizisiyle insanlık tarihinin kara sayfalarındaki yerini almıştır.

Ülkeler arasında sürgün hayatı yaşayan insanların yaşam savaşları, bocalamaları ve bitmek bilmeyen çabalarının yanında belki de elde edecekleri başarı öyküleri olacak ve bu başarı başkalarının hayatına ışık tutacaktır. Örneğin, Filistin asıllı Amerikalı bir baba ile Lübnanlı annenin oğlu olan ve 1935 yılında Kudüs'te doğan, sonraları ise Kahire'de yaşamaya devam ederken İngilizlerin sömürüsüyle karşılaşan Edward William Said, Mısır'dan Amerika'ya kadar

devam eden mücadelesinde asla “evim” diyebileceği bir yere sahip olamamıştır (Can, 2017, s. 30). Ancak ünlü edebiyat profesörü Edward W. Said’in ülkeler arasında yaşadığı sürgün ve bu sürgünün hayatında sebep olduğu başarı ders alınacak niteliktedir. Zira yazarın hayatı ve eserleri pek çok çalışmaya konu olmuş, çoğu araştırmaya ışık tutmuştur. Yazarın yaşadığı sürgün hayatı; başarısını kamçılarken hiçbir zaman gittiği ülkeye ait olamamanın, devamlı “öteki” ya da “diğeri” olarak karşılanmış ve dışlanmış olmanın ve en önemlisi de vatanından ayrı kalmanın verdiği acının bir örneğidir.

Görüldüğü gibi mültecilik, belki de başkalarının esaretinden kaçarken aslında sığınılacak başkalarının egemenliğini kabul ederek, karşılaşılabilecek ekonomik, sosyokültürel, sağlık ve eğitim gibi zorlukları kabullenerek yurdundan çıkmak demektir. Bir yerde zorunlu göçe sebep olan faktörleri saf dışı bırakmak ve onların olumsuz sonuçlarından kaçmak isterken, diğer taraftan göçün acı sonuçlarına katlanmaya, göz yummaya isteksizce boyun eğmektir.

Zorunlu Göçün Sebepleri

Zorunlu göçün altında birtakım önemli sebepler yatmaktadır. Bu sebepler kimi zaman olumsuz coğrafi koşullardan kurtulma, beslenememe, yetersiz barınma olanakları ve karşılanamayan eğitim ihtiyacı gibi sebepler olabilirken kimi zaman ise başka insanların zulmünden kaçış ve hayatta kalma çabası olabilmektedir. Buradan hareketle insanları istemli ya da zorunlu göçe sürükleyen başlıca faktörleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Laczko & Anich, 2013, s. 33-34):

- *Ekonomik faktörler:* Ülkelerin sunduğu hayat standartları ve ücretler arasındaki oldukça yüksek farklılıklar, kişileri daha iyi yaşam standartlarına, daha fazla ekonomik büyüme rakamlarına ve istihdam fırsatlarına sahip ülkelere doğru bir mıknatıs gibi çekmektedir.
- *Yönetişim ve kamu hizmetleri:* Kötü yönetim, yolsuzluk, kaliteli eğitim ve sağlık hizmetlerinin eksikliği insanları uluslararası göçe teşvik eden “itici faktörler” dir.
- *Demografik faktörler:* Yüksek gelirli ülkelerde doğurganlığın düşmesi, iş gücü arz ve talebinde dengesizlikler olması insanları göç etmeye yönlendirir. Düşük ve orta gelirli ülkelerdeki işgücü fazlalarının eksik istihdam yaratması göç hareketlerinin gelişmiş ülkeler yönünde olmasına sebebiyet vermektedir. Öte yandan, yüksek gelirli sanayileşmiş ülkelerin çoğunda nüfusun yaşlanması ile yabancı işçi talebinin önemli ölçüde artması göç sebepleri arasında yer almaktadır.
- *Çatışmalar:* Ekonomik eşitsizliklerden veya rekabetten kaynaklanan çatışmalar, etnik ya da dini çatışmalar ve savaşılar ile düşünce ve din gibi alanlarda kişisel özgürlüğün bulunmayışı insanları göç etmeye zorlamaktadır.

- *Çevresel faktörler:* Genel olarak iklim değişikliğine bağlı olabilen deprem, endüstriyel kaza, sel, toprak erozyonu ve kuraklık gibi çevresel faktörler sonucu göç eden insan sayısında artmalar görülmektedir. Ancak bu hareketlilik genelde aynı yurt içerisinde olma eğilimindedir.
- *Uluslararası ağlar:* Hedef ülkelerde örgütlü göçmen topluluklarının varlığı, sosyal ve kültürel anlamda “çekici faktör” oluşturmakta, yurtdışındaki aile üyelerinden oluşan bir ağ, başkaları için göç sürecini kolaylaştırdığı için göçü daha da teşvik edebilmektedir.

Tüm bu sebeplerden ötürü kişiler karşılaşılabilecekleri tüm olumsuz sonuçlara rağmen isteyerek ya da zorunlu olarak başka topraklara, yaşayabilecekleri farklı coğrafyalara doğru yer değiştirme eğilimi gösterebilmektedirler.

Zorunlu Göç ile Sağlık Arasındaki İlişki

Zorunlu göç hareketleri ile yaşamın sürdürülebilmesi için gerekli olan ve ihmal edildiğinde altından kalkılamayacak hayati sorunlara yol açabilecek insan sağlığı arasında yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Mültecilerin topluma uyum sağlanmaları sürecinde yaşayacakları bir takım olumsuz duygular ve olaylar ciddi sağlık sorunlarıyla karşılaşmalarına neden olabilmektedir. Sağlıklı toplumların yapı taşının sağlıklı bireyler olmaktan geçtiği gerçeğinden hareketle her türlü göç hareketine maruz kalmış bireylerin sağlık durumlarının kendileri açısından olduğu kadar geldikleri ülke halkının sağlığı açısından da önem taşıdığı bilincinde olmak gerekmektedir. Bu bakımdan zorunlu göç olgusu ve sağlık arasında yakın bir ilişki olduğu aşikârdır.

Sınır içi ya da sınır ötesi olarak gerçekleşebilen zorunlu göç durumlarında insanlar savunmasız olmanın yanında çoğunlukla ek risklerle de karşılaşabilmektedirler. Çatışma ve savaş, siyasi veya dini zulüm, ekonomik sıkıntı, kıtlık ve diğer doğal afetlerin sonucu olabilen zorunlu göçle insanlar şiddet ve psikososyal stres, yiyecek eksikliği ve sağlık hizmetlerinin bozulması gibi tehlikelerle karşı karşıya kalabilmektedir. Kaçış sırasındaki zihinsel ve fiziksel durumları, yolculuklarının süresi ve zorluğu ve varış noktalarındaki koşullar, zorunlu göç halindeki kişilerin sağlığını etkileyen faktörler arasındadır. Ev sahibi toplulukta aşırı kalabalık olma hali, yetersiz beslenme ve yetersiz sağlık bakımıyla birlikte yeni patojenlere maruz kalma, salgın hastalıklara neden olabilir (Kahn, Collinson, Tollman, Wolff, Garenne & Clark, 2003, s. 3).

Diker (2018), zorunlu göç sonucu yerlerinden ayrılan kişilerde rastlanılan sağlık sorunlarının bu kişiler için oldukça ciddi sıkıntılara sebep olacağını ayrıca bu kişilere yönelik etkili ve verimli bir sağlık hizmeti sağlanması gerektiğini, aksi halde karşılaşılabilecek hastalıkların yerel halkın sağlığını da tehdit edebileceğini vurgulayarak, en çok karşılaşılan sağlık sorunlarını aşağıdaki gibi ifade etmektedir (s. 3-4):

Yetersiz beslenme, ishal hastalıkları, kızamık, sıtma, solunum enfeksiyonları, çocuklarda büyüme ve gelişimsel bozukluklar, anemi, fiziksel şiddet ve buna bağlı yaralanmalar, cinsel istismar, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, HIV/AIDS dahil olmak üzere, hamilelik ve çocuk doğum komplikasyonları, kronik hastalıklar ve komplikasyonlar, depresyon, kaygı bozukluğu, uyku bozukluğu ve travma sonrası stres bozukluğu gibi zihinsel hastalıklar, diş sağlığı sorunları.

Tüm bu hastalıklar göz önüne alındığında, ev sahibi ülkelerin yerel halkın ve mültecilerin sağlık koşullarını ön plana almasının gereği anlaşılmış olmakta ve buna yönelik yeterli düzeyde etkili sağlık hizmetinin sağlanmasının ve gerekli sağlık politikalarının benimsenmesinin ne kadar zorunlu ve hayati olduğu ortaya çıkmaktadır.

Zorunlu Göç ve Ruhsal Sağlık

Zorunlu göç hareketlerine yol açan faktörlerin etkisiyle, göçe maruz kalan bireylerin hiç bilmeden çıktıkları ve yabancısı oldukları yolda pek çok sorunla karşılaşmaları kaçınılmazdır. Her şeyden önce gıdaya erişim, barınma, iletişim kurma ve güvenlik gibi yaşamsal faaliyetlerin devam etmesi için şart olan temel ihtiyaçların giderilmesinde önemli problemler yaşanabileceği tahmin edilebilir. Bunun yanında göç edilen ülkelerin ani ve büyük bir göçe hazırlıksız yakalanmaları durumunda göçün olumsuz sonuçlarıyla karşılaşmaları muhtemeldir. Dahası, nitelikli göçmenler yerleştikleri ülkede “katma değer” olarak algılanırken zorunlu göçe maruz kalan kişiler ise risk faktörü olarak görülmektedirler. Dolayısıyla bu durum devletlerin uygulayacakları politikaları da etkilemektedir. Bununla birlikte mültecilere yönelik oluşturulacak uyum politikalarının, gerekli planlama ve uygulamaların yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir (Erdoğan, 2020, s. 18).

Eğer göç hareketleri yasal olmayan yollarla gerçekleşmiş ya da insanları savaş, terör ve baskı gibi zorunlu göçe yönelten olaylardan kaynaklanmışsa; tıpkı Suriye örneğinde olduğu gibi oldukça büyük oranlarda ölümlere, ciddi boyutlara ulaşabilecek hastalıklara, kültürel çatışmalara ve kültürel yozlaşmaya, güvenlik problemlerine ve bunlar gibi çok çeşitli lumsuz kişisel ve toplumsal sonuçlara yol açabilir. Dahası gönüllü göç eden göçmenler veya zorunlu göç eden mülteciler gidecekleri coğrafyalarda işgücü piyasasında düzen ve istikrarın bozulmasına sebep olabilirler ve kamusal hizmetlerden gereği gibi yararlanamayabilirler (Demirhan & Aslan, 2015, s. 29).

Zorunlu göçün doğuracağı olumsuz sonuçlar arasında yer alan en önemli sorunlardan birisi ve hatta belki de en önemlisi ise sağlık sorunlarıdır. Hiç kuşkusuz “sağlıklı olmak” bütün insanların hayatta kalabilmeleri ve kaliteli bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli temel şartlardan biridir. Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) yaptığı tanıma göre “sağlık, yalnızca hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, beden, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir” (Calla-

han, 1973, s. 77). Olumsuz sonuçları dikkat alındığında zorunlu göç, sağlığın tanımında sıralanan tüm iyilik hallerini bozabilecek niteliktedir. Her türlü göç olayı beraberinde pek çok zorluk ve sorunu beraberinde getirirken, göç sürecinde yaşanan tüm olumsuzluklar başta kişilerin olmak üzere genel manada toplum sağlığının bozulmasına sebep olabilecek türden olabilmektedir.

Özellikle zorunlu göçe maruz kalan bireylerde olumsuz duygular ve bu duygulardan kaynaklanan çeşitli ruhsal durumlar ortaya çıkabilmektedir. İster zorunlu ister gönüllü olsun, göçmenlerin tecrübe ettikleri ani değişimden kaynaklanan ve özellikle de psikolojik sağlıklarını etkileme potansiyeline sahip bazı olumsuz duygular aşağıdaki gibi sıralanabilir (Göhler, 1990, s. 68, akt. Şahin, 2001, s. 64-65; Erol & Ersever, 2014, s. 53):

- *Yabancılık Duygusu*: Ülkelerinden gönüllü ayrılış ya da ayrılma bütünü göçmenler gittikleri ülkede birer yabancı olarak karşılanır. Kişinin kendini gittiği yere ait hissetmemesi bireyi iç dünyasına da yabancılaştırır.
- *Yalnızlık Duygusu*: Kişi sevdiklerini terk ettiğinden dolayı kendini sorumlu hissederek suçluluk ve yalnızlık duygusuna kapılabilir. Bu duygu üzgün veya mutlu bir anda ortaya çıkabilir.
- *Boşluk Duygusu*: Göç eden kişinin zaman zaman geçmişte bıraktıkları kişilerin, eşyaların, çevrenin eksikliğini hissetmesiyle ortaya çıkar.
- *Özlem Duygusu*: Kişi zamanla bilinçsiz olarak kişilere, doğaya, çevresine, yanında olmayanlara özlem duyabilir. Kişinin özlem duygusunu yoğun hissetmesi sonuçta kişinin benliğini etkileyerek kişilik özelliği halini alabilir.
- *Kişilik Sorunu*: Kişi benliğini sarmış olan kendi kültürü ile gittiği yerde uyum sağlaması gereken kültür arasında ikilemde kalır. Bu çatışma durumu, kişinin çocuklarının yeni tanıştıkları kültürü benimsemesiyle çok daha zorlu bir hale bürünür.
- *Köksüzlük*: Gittiği yere ait olmama duygusu içinde bocalayan kişi, giderek içinde doğup büyüdüğü toplumdan ve onun verdiği güven duygusundan yoksunlaşır.
- *Anavatanındaki Değer Yargılarının Aşağılanması*: Bireyin kendi toplumundaki değer yargıları geldiği toplumda anlamsızlaşır ve kişi yeni geldiği topluma bağlanabilmek adına geldiği kültürün değerlerini aşağılamaya yönelir. Bu durum göç eden kişinin iç dünyasını ve aile yaşamını bir takım çelişiklere maruz bırakarak yaşamını etkiler.
- *Aşağılık Duygusu*: Kişi zamanla kendi kültürel özelliklerinin anlamlı olmadığını görerek kendini değersiz ve yetersiz hisseder.
- *Kuşkuculuk*: Yeni toplumda bilinmeyenle yüzleşen kişide önyargı oluşur ve zamanla kuşku duyguları artar. Bu durum bir davranış biçimi halini aldığı anda nevrotik ve psikotik bozukluk durumlarına yol açabilir.

- *Kırgınlık*: Zamanın ilerlemesine rağmen kendi yurduna geri dönemeyen kişi kırılabilirlik yaşar. Genellikle de bu durumu çevresine yansıtır ve onları da kırar.

Göçmen ve mültecilerin hissedeceği yukarıda sıralanan tüm bu negatif duygular, kişinin hem kendini hem çevresini hem de bulunduğu ülke insanlarını olumsuz etkileyebilecek, uyumsuzluğa ve karmaşaya yol açabilecek, topluma zarar verebilecek ve toplumu hasta edebilecek duygulardır. Bu negatif duyguların göçmenlerden ziyade zorla göçe maruz kalan mültecilerde gerçekleşme ihtimalinin ise daha yüksek olduğunu ifade etmek gerekir. Tüm bu olumsuz duygulardan kaynaklanabilecek durumları en aza indirebilmek ve mültecilerin topluma ve çevreye uyumunu sağlayabilmek için gerek mülteci bireylerin gerekse yerli halkın sosyal ve ekonomik yönden ve daha önemlisi ruh ve beden sağlığı açısından desteklenmeleri gerekmektedir.

Göçmen literatüründe ruh sağlığı; stres ve stresle başa çıkma modellerinin ardından en çok çalışılan uyumsal tepki olmuştur (Ataca & Berry, 2002, s. 14). Vatanlarından ayrı kalan, yeni yerleşim yerine uyum sağlamakta güçlük çeken ve karmaşık duygularla iç dünyasında bunalımlar yaşayan zorunlu göçe maruz kalmış kişilerin psikolojik sorunlar geçirmesi olası bir durum olmakla birlikte özellikle gittikleri ülke toplumu için bu durum oldukça huzur bozucu sonuçlar doğurabilmektedir. Oluşacak bu olumsuz sonuçları bertaraf etmek ya da en aza indirmek için bazı uygulamalar gerçekleştirilmelidir. Bu açıdan ortaya çıkan duygu durumlarının ve uyum problemlerinin yol açacağı ruhsal sorunları ve gönüllü ya da gönülsüz olarak yapılan göçün doğurduğu göç krizini yaşayanlara yönelik olarak sunulacak psikolojik danışmanlık hizmetleri ve uygulanacak tedavi oldukça önem arz etmektedir. Bunun yanında psikolojik danışma hizmetlerini sunacak olan kişilerin “krize müdahale” alanında deneyimli ve eğitilmiş olması gerekmektedir. Bu faktörlerin psikolojik danışma sürecinin etkin yönetimi ile kriz ve karmaşa halinin bertaraf edilebilmesi adına gerekli olduğu bilinmelidir (Erol & Ersever, 2014, s. 49).

Göç olgusu, göçmen ya da mültecileri olduğu kadar gittikleri toplumları da toplumsal düzen ve insan sağlığı açısından etkileyebilecek bir takım olumsuz duygulara ve bu duyguların sebep olacağı davranış bozukluklarına sebep olabilmektedir. İstemli veya istemsiz olarak gerçekleştirilen göçün yerli halk üzerindeki olumsuz etkileri ise aşağıdaki gibi özetlenebilir (Aydın, 2017, s. 310-311):

- *Korku ve kaygı duygusu*: Göç olgusu göç eden bireylerde olduğu gibi, yerli halk üzerinde de korku ve kaygı duygusuna sebep olmaktadır. Bu tür korku ve kaygının temel nedeni, yeni gelenler hakkındaki belirsizlik ve bu belirsizliğin sebep olduğu geleceğe yönelik endişedir. Endişe ise kişilerin hayat kalitesini ve olaylara bakış açısını olumsuz etkileyebilen hatta bozabilen olumsuz bir duygudur.

- *Ön yargı*: Yerli halk, ülkelerine gelen kişilere karşı genellikle ön yargılı davranmaktadır. Doğrudan psikolojik olmayan bu durum zamanla insanların ruhsal yapılarını olumsuz yönde etkileyebilir.
- *Kendini güvende hissetmeme*: Yeni gelenlere karşı güvensizlik duygusu, ev sahibi halkın kendini güvensiz hissetmesine neden olmaktadır.

Bu olumsuzlukların yanında göçün sonucunda gerek birey gerekse toplum bazında nadir de olsa olumlu sonuçlarla da karşılaşabilmektedir. Örneğin, Edward W. Said “Sürgün Üzerine Düşünceler” isimli eserinde çoğu sürgün edilmiş kişinin roman yazarı, politik eylemci ve entelektüel olduğunun altını çizerek, Amerika’daki bugünkü akademik, entelektüel ve estetik düşüncenin faşizmden, komünizmden ve baskı yaparak muhalifleri dışlayan diğer rejimlerden kaçan mülteciler sayesinde olduğundan bahsetmektedir (Can, 2017, s. 35).

Sağlık Yönetimi Açısından Zorunlu Göç

Gerek kişilerin tercihiyle gerekse zorunluluklar sonucu ortaya çıkan göçler, her şeyden önce farklı kültürlerden gelen insan gruplarının hareketlerini içermektedir. Kültürel anlamda yaşanacak uyumsuzluklar ve yeni toplum değerlerine adaptasyon problemleri insanların akıl, ruh ve beden sağlığı üzerinde bir takım olumsuzlukları ve bu olumsuzluklardan kaynaklanan toplumsal tehditleri beraberinde getirmektedir. Bu açıdan zorunlu göç hareketleri pek çok açıdan yönetilmesi gereken bir konu olduğu gibi özellikle insan ve toplum sağlığı bakımından da yönetilmeye muhtaçtır. Çünkü göç hareketleri göçe konu olan ülkeler için gerek bireysel gerekse toplumsal bazda olumlu ve olumsuz oldukça önemli etkiler barındıran dramatik süreçler içermektedir. Göçün toplumda oluşturacağı olumsuz sonuçlardan en az düzeyde etkilenmek, etkilerini olumlu yöne çevirmek ve bazı hallerde ise bu insan hareketlerinden olumlu düzeyde faydalanmak gerekmektedir. Göçün etkin yönetimi ise hiç şüphesiz oluşturulacak etkili politika ve stratejilerle devletlerin sorumluluğu altındadır.

Türkiye’de göç hareketlerine yönelik strateji ve politikalar birer kamu politikasıdır ve Bakanlar Kurulu, Göç Politikaları Kurulu, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Göç Danışma Kurulu, Uluslararası Koruma Değerlendirme Komisyonu, Düzensiz Göçle Mücadele Koordinasyon Kurulu, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve Göç İdaresi ve Afet Acil Durum İl Müdürlükleri gibi kurumlarca düzenlenmekte ve uygulanmaktadır (Demirhan & Aslan, 2015; Coşkun & Emin, 2016).

Türkiye’de mültecilerin giderek artması kamu politikalarının çoğu alanını etkilemiş ve dolayısıyla kamusal hizmetlere ilişkin kapsamlı politikalar oluşturulmasını gerekli kılmıştır (Önder, 2019). Suriyeli mültecilerden kaynaklanan toplumsal sağlık ve erişim problemleri, sunulacak hizmetlerin etkinliğini

ve verimliliğini etkilemiştir. Bu durum ise sosyal uyumun sağlanmasında ciddi bir engel haline gelmiştir (Küçük, 2020). Mültecilere verilecek sağlık hizmetlerine yönelik oluşturulacak kamu politikalarının analizi kamu yönetimi disiplini ile ilgilendiren bir konu olmakla birlikte, mültecilerle ilgili politika analizinin literatürde bazı çalışmalarda politikanın anlaşılmasının kolaylaştırılmasında avantaj sağlayan “süreç modeline” uygun olarak yapıldığı görülmektedir. Bu modele göre sağlık politikaları; gündeme gelme aşaması, politika oluşturma aşaması, politika yasallaştırma aşaması, politikayı uygulama aşaması ve politikanın değerlendirilmesi aşaması ile incelenebilir (Önder, 2019; Küçük, 2020).

Türkiye’de yaşayan en kalabalık mülteci grubu olan Suriyeli mültecilere yönelik kapsamlı biçimde hazırlanan ilk yasal düzenleme 2014 Nisan ayında “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu” ile yürürlüğe girmiştir ve Türkiye’deki Suriyeli mülteciler aynı yılın Ekim ayında yürürlüğe girmiş olan “Geçici Koruma Yönetmeliği” ile de sağlık, sosyal yardım ve eğitim hizmetlerinden faydalanma hakkına kavuşmuşlardır (Resmi Gazete, 2014, akt. Coşkun & Emin, 2016, s. 14). Yönetmeliğe göre kaydetmede yaşanan ve yaşanması mümkün olan problemleri engellemek için bu kişilerin “biometric” kaydının yapılması, buna yönelik olarak ise mültecilerin parmak izlerinin alınması ayrıca adres kayıt sistemine kayıtlarının yaptırılması zorunludur. Ayrıca Suriyeliler gibi geçici koruma altında bulunan tüm kişilerin temel hizmetlerden ve sosyal yardımlardan faydalanma hakkı yalnızca kayıtlı oldukları vilayetlerde olmaları şartıyla mümkün olmaktadır (Erdoğan, 2020, s. 7). Kayıt yaptıran Suriyeliler, kendileri için oluşturulan kimlik ve kimlik numaralarıyla sağlık hizmetlerinden yararlanabilmekte ve tıpkı Türk vatandaşlarında olduğu gibi ilaç masraflarının yalnızca %20’sini ödemektedirler. Suriyelilerin daha yoğun olarak bulunduğu birçok sınır ilinde Türk vatandaşlara sunulan sağlık hizmetlerinde yaşanan aksamalar zaman zaman bölge halkının tepkisine yol açabilmektedir (IGAM, 2013, akt. Aydemir & Şahin, 2018, s. 140). Dahası, Sağlık Bakanlığı tarafından bulaşıcı olmayan hastalıklar ve risk faktörlerinin (tütün kullanımı, zararlı düzeyde alkol kullanımı, sağlıksız beslenme ve fiziksel hareketsizlik) önlenmesi ve kontrolüne yönelik birçok program yürütülmektedir. Ayrıca bu alanda ulusal politikalar, uzun vadeli stratejiler geliştirilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Bu alandaki hedeflere ulaşmak için ise faaliyetlerin izleme ve değerlendirilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Mevcut programlar kapsamında sağlık hizmetleri Türkiye’de bulunan tüm Suriyeli mültecilere de sunulmaktadır (Balcılar, 2016, s. 14).

Göç sonrasında topluma uyum sağlamada yaşanabilecek sorunların yol açtığı duygusal karmaşanın artması, kişilerde göçün oluşturabileceği krizlere neden olabilirken, bu krizlerin aşılmasında yapılacak müdahaleler ve verilecek psikolojik yardımlar oldukça önem arz etmektedir (Erol & Ersever, 2014, s. 59). Yazarlara göre böylesi durumlarda yardımda bulunacak olan psikolojik da-

nışmanın bireylerin göç etme nedenlerini, geldikleri ülkedeki yaşam biçimlerini, kültürlerini, ailelerini, sahip oldukları sosyal çevreyi, eğitim geçmişlerini ve stresi alt etmek için sahip oldukları becerileri dikkate alması gerekmektedir. Ayrıca psikolojik danışman, kriz durumunu yaşayan kişilere “başlangıç aşaması”, “tedavi uygulama aşaması” ve “sonuç aşaması” olmak üzere üç aşamadan oluşan psikolojik danışma hizmeti vererek yaşadıkları zor durumu aşmalarına destek olabilir. Buna göre ilk aşama olan başlangıç aşamasında, öncelikle krize neden olan olay ve krizin sebep olduğu belirtiler belirlenerek kişinin duyguları ortaya çıkartılır. Kişinin ego işlevleriyle problemleri çözme yetenekleri belirlenerek danışan kişinin hastanede tedavi görme ihtiyacı olup olmadığına karar verilir. Tedaviyi uygulama aşaması olan ikinci aşamada, kişiye krizi neden yaşadığı açıklanarak duygularının, düşüncelerinin ve davranışlarının birbiriyle uyum içinde olması amaçlanarak kişiyle çözüme yönelik alternatifler konuşulur. Üçüncü aşama olan sonuç aşamasında, kişi ile birlikte krizi çözmeye yönelik etkili davranışlar tartışılır ve bu davranışlar kişiye kazandırılmaya çalışılır. Böylece göç krizinin kısa bir sürede çözülmesi amaçlanır. Aksi halde krizin kronikleşerek daha ciddi bir hal alma ihtimali vardır. Bu durumda daha masraflı ve uzun süreli tedavi gerektiren psikopatoloji oluşması durumu ortaya çıkabilir.

Ayrıca sağlık durumunun geliştirilmesinde uygulanan beş yaklaşımdan birisini oluşturan “destekleyici bir çevre yaratılması yaklaşımı”, zorunlu göçe maruz kalmış insanlar için de uygulanmalıdır. Sağlık yetkilileri, mültecilerin sağlık durumlarının geliştirilmesi adına çevrelerini de sağlıklı hale getirmelidir. Dahası, bu kişilerin başkalarıyla kuracakları sağlıklı iletişim de desteklenerek önyargıları giderilmelidir (Ahijevych & Bernhard, 1994, akt. Tuzcu & Bademli, 2014, s. 59). Böylelikle mültecilerin çevreleriyle iyi iletişim kurmaları sağlanabilirken uyum problemleri en aza indirilebilir.

Türkiye’de sağlık hizmetlerinin verimli bir şekilde sunulabilmesinin önünde bazı engeller ortaya çıkabilmektedir. Örneğin Kalkınma Bakanlığı’nın yayınladığı rapora göre Türkiye’de göç alanında tam anlamıyla geçerli ve güvenilir bir veri sistemine ihtiyaç vardır. Bu alandaki eksiklik göçe maruz kalan kişilerin sosyo-ekonomik durumlarının ve kültür profillerinin tam ve doğru olarak ortaya konulmasında bazı güçlüklerin yaşanmasına yol açmaktadır (T. C. Kalkınma Bakanlığı, 2014). Başka bir toplumdan gelmiş olan mültecilere ulaşılması, sağlık alanlarında etkili politikaların oluşturulması için ilgili nüfus bilgilerine eksiksiz ve doğru bir biçimde ulaşılması gerekmektedir (Collinson, Kahn & Tollman, 2007, s. 77).

Dahası, uygun sağlık hizmetlerinin eksiksiz olarak verilmesinde teknik bilgi ve kültürel anlamda yeterlilik, önemli şartlardan biridir. Örneğin yeterli bilgi seviyesine sahip tercümanların azlığı veya hiç bulunamaması, sevk yöntemlerinin karışıklığı veya bu konudaki bilgi eksikliği, sunulacak hizmetlerin yeterli düzeyde bilinmemesi, değişik alanlardaki sağlık uzmanlarının görevle-

rinin birbirine karıştırılması gibi olumsuz etmenler sağlık hizmetlerine erişimi engelleyen faktörler arasında sayılabilir (Diker, 2018, s. 4). Sağlık hizmetlerinin etkin ve verimli sunulabilmesi için mültecilere fiziki anlamda ulaşım da önem arz etmektedir. Örneğin, Collinson ve diğerleri (2007) Güney Afrika'da yaptıkları çalışmada, kronik hastalıklarla kırsal alanlara dönen göçmenlerin, sağlık bilgi sistemleri için önemli bir zorluk teşkil edeceğini ve böyle göçmenler için sağlık hizmetlerinin sürekliliği sağlanacaksa, sevk mekanizmalarının uzun mesafeleri kat edecek yeterlilikte ve farklı yerleşim yerlerine ulaşabilecek kapasitede olması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Sonuç

İnsanların ülkelerindeki kötü ekonomik koşullar, doğal, kimyasal veya çevresel felaketler ile savaş, terör ve güvenlik tehdidi gibi insan ürünü olan olumsuzluktan ötürü ülkelerini zorunlu olarak terk etme hareketleri olan zorunlu göç; kişilerin kendilerini, çevrelerini, kendi ülkelerini ve dahi gidecekleri ülkeleri ilgilendiren küresel bir sorundur. Mülteciler, ülkelerinde karşılaştıkları zorluktan kurtulma ve hayatta kalma çabalarını kapsayan zorunlu göç hareketleri sırasında çıktıkları yollarda ciddi güçlüklerle karşılaşabilmektedirler. Zorunlu göç sürecinde mültecilerin karşılaşabileceği en büyük sorunlar arasında sağlık sorunları gelmekte ve sağlık sorunlarının yönetimi için bütüncül bir mülteci sağlığı politikası gerekmektedir. Zira ağır sağlık problemlerine yol açabilecek durumlar kişinin kendisine olduğu kadar yakın çevresine ve yaşayacağı topluma da zarar verebilir.

Türk Tabipleri Birliği'nin yayınladığı raporda zorunlu göçün getireceği sağlık sorunlarını en aza indirme ve daha sağlıklı olma hali için barınma, beslenme, giyim, çalışma ve eğitim konularındaki hizmetlerin vazgeçilmez olduğu, ancak bu önlemlerin zorunlu göçün olumsuz sağlık etkilerini ortadan kaldırmayıp sadece azaltabileceği belirtilmektedir (Türk Tabipleri Birliği [TTB], 2014, s. 76). Bu çerçevede göçe zorlanan kişilere sunulacak olan sağlık ve eğitim hizmetlerine ulaşabilmeleri konularında ve ikamet izinleri almalarında birtakım iyileştirmelerin yapılması, Türkiye'nin uygulamakta olduğu göç politikalarında insana verilen önemin arttığını göstermektedir (T. C. Kalkınma Bakanlığı, 2014, s. 25).

Türkiye'nin yıllardan beri göç olaylarına şahit olduğu ve zorunlu göçmenlerin Avrupa'ya geçişlerinde bir köprü görevi gördüğü göz önüne alınmalı ve uygulamadaki eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede hastalık risklerini bertaraf etmek adına etkili sağlık politikalarının oluşturulması ve uygulanması oldukça önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Ataca, B. & Berry, J. W. (2002). Psychological, sociocultural, and marital adaptation of Turkish immigrant couples in Canada. *International Journal Of Psychology*, 37(1), 13-26. Erişim: <https://doi.org/10.1080/00207590143000135>
- Aydemir, S. & Şahin, M. C. (2018). Zorunlu-kitlesel göç olgusuna sosyolojik bir yaklaşım: Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar örneği. *Dini Araştırmalar*, 21(53), 121-148. Erişim: <https://doi.org/10.15745/da.421604>
- Aydın, C. (2017). Göçmenlerin karşılaştıkları ve neden oldukları bazı psikolojik sorunlar ve çözüm önerileri üzerine bir analiz. H. Kahya (Ed.), *Proceedings Book of 2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences (IBAD-2017)* (s. 305-316) içinde. İstanbul.
- Balcılar, M. (2016). Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin sağlık durumu araştırması: Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerde bulaşıcı olmayan hastalık risk faktörleri sıklığı. *Halk Sağlığı Kurumu*. Erişim: <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/Yayin/541>
- Can, B. (2017). "Sürgünsoylu" bir entelektüel: Edward W. Said. O. Kılıçer & H. Görgün (Ed.), *Doğu Göç Edebiyatı* (s. 30-57) içinde. İstanbul: Demavend Yayınları.
- Callahan, D. (1973). The WHO definition of "health". *The Hastings Center Studies*, 1(3), 77-88. Erişim: <http://dx.doi.org/10.2307/3527467>
- Collinson, M. A, Kahn, K. & Tollman, S. M. (2007). Migration, settlement change and health in post-apartheid South Africa: Triangulating health and demographic surveillance with national census data1. *Scandinavian Journal of Public Health*, 35(69), 77-84. Erişim: <http://dx.doi.org/10.1080/14034950701356401>
- Coşkun, İ. & Emin, M. N. (2016). Türkiye'deki Suriyelerin eğitiminde yol haritası: Fırsatlar ve zorluklar. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*. Erişim: http://file.setav.org/Files/Pdf/20160906135243_turkiyedeki-suriyelilerin-egitiminde-yol-haritasi-pdf.pdf
- Demirhan, Y. & Aslan, S. (2015). Türkiye'nin sınır ötesi göç politikaları ve yönetimi. *Birey ve Toplum*, 5(9), 23-62. Erişim: <https://doi.org/10.20493/bt.78101>
- Diker, E. (2018). Türkiye'deki Suriyeli mültecilerle ilgili kaynakçalar: Sağlık. (FMRC Serisi No:1). N. Karateke, E. Ataç, E. Çelik & Y. Karatepe (Çev.). *MireKoç*. Erişim: https://mirekoc.ku.edu.tr/wp-content/uploads/2018/10/T%C3%BCrkiyedeki_Suriyelilerle_ilgili_Kaynak%C3%A7alar_Sa%C4%9Flık%C4%B1k.pdf
- Erdoğan, M. (2020). *Suriyeliler barometresi 2019: Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi*. Ankara: Orion Kitapevi.
- Erol, M. & Ersever, O. G. (2014). Göç krizi ve göç krizine müdahale. *KHO Bilim Dergisi*, 24(1), 47-68.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2021). *Geçici koruma*. Erişim: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2021). *Geçici korumamız altındaki Suriyeliler*. Erişim: <https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler>
- Kahn, K., Collinson, M., Tollman, S., Wolff, B., Garenne, M. & Clark, S. (2003). Health consequences of migration: Evidence from South Africa's rural northeast. *Paper prepared for Conference on African Migration in Comparative Perspective*. Johannes-

- burg, South Africa. Erişim: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.597.342&rep=rep1&type=pdf>
- Küçük, A. (2020). Türkiye’de göç ve sağlık politikaları analizi: “Sihhat Projesi” örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(47), 473-496. Erişim: <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.576588>
- Laczko, F. & Anich, R. (2013). Introduction. F. Laczko & G. Appave (Ed.), *World Migration Report: Migrant Well-Being and Development* (30-51) içinde. Switzerland: International Organization for Migration (IOM).
- Önder, N. (2019). Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyelilere yönelik sağlık politikalarının analizi. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 110-165.
- Şahin, C. (2001). Yurt dışı göçün bireyin psikolojik sağlığı üzerindeki etkisine ilişkin kuramsal bir inceleme. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakóltesi Dergisi*, 21(2), 57-67.
- T. C. Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Onuncu kalkınma planı 2014-2018: Göç*. Erişim: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_Goc-1.pdf
- Tuzcu, A. & Bademli, K. (2014). Göçün psikososyal boyutu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(1), 56-66. Erişim: <https://doi.org/10.5455/cap.20130719123555>
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2021). Erişim: <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Tabipleri Birliği [TTB]. (2014). *Suriyeli sığınmacılar ve sağlık hizmetleri raporu*. Erişim: <https://www.ttb.org.tr/kutuphane/siginmacirpr.pdf>
- Uluslararası Göç Örgütü. (2009). Uluslararası Göç Hukuku. *Göç Terimleri Sözlüğü* (No: 18). Erişim: [https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/goc_terimleri_sozlugu\(1\).pdf](https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/goc_terimleri_sozlugu(1).pdf)